petru maior

«Şi cine e atîta nesimţitoriu, care să nu ştie că tuturor oamenilor atîta le iaste dulce şi vrută patria, întru carea sînt născuţi şi crescuţi şi unde oasele părinţilor şi a moşilor lor celor răposaţi se odihnesc, cît tocma de ar fi şi slabă ţeara şi cu multe năcazuri ar avea a se lupta întrînsa, puţini se află carii să se plece a-şi lăsa patria, de cumva nu cu grea poruncă şi neapărată silă îi scot dintrînsa.»

PETRU MAIOR

Vol. I—II, lei 10

editura minerva

865

petru maior

petru maior

scrieri

Ilustrația copertei: *Dan Matache*

petru maior

scrieri

PROCANON, PROPOVEDANII, DIDAHII,
ISTORIA PENTRU ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA

EDIȚIE CRITICĂ ALCĂTUITĂ DE
FLOREA FUGARIU
PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
MARIA PROTASE

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1976
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

PREFAŢĂ

Integrată total generaţiei *Supplex*-ului, care rezumă în însuşi spiritul său enciclopedismul veacului luminilor, dar în mai mare măsură vremea unei îndîrjite lupte naţionale, personalitatea lui Petru Maior ia forma interioară a acestei generaţii, opera sa fiind expresia pe cît de tipică, pe atît de originală a modului specific de manifestare umană, ideologică şi estetică a luminismului transilvănean. *Reprezentativitatea*, principalul coeficient valoric al acestei opere, constituie fără îndoială şi principalul imperativ al actualizării ei complexe în conştiinţa contemporaneităţii. Cu atît mai mult, dacă se verifică adevărul că sensul cărţilor este înaintea şi nu în urma lor, este în noi, o carte nereprezentînd un sens finit, ci o rezervă de forme care îşi aşteaptă sensul[1], repunerea într-o largă circulaţie a operei lui Maior are semnificaţia unui act de scadenţă.

*

Întîiul dialog al lui Maior cu spiritualitatea europeană a epocii începe în 1774. În ciuda vîrstei, căci după cît se pare împlinea numai 14 ani, fiul protopopului Gheorghe Maior din Tîrgu Mureş avea norocul să beneficieze, asemenea lui Ioachim Pop şi

[1] Gerard Genette, *Figures*, Seuil, 1966, p. 132.

Gheorghe Şincai, de una din bursele obţinute de episcopatul greco-catolic la Colegiul De Propaganda Fide din Roma, unde va studia doi ani filozofia şi trei teologia.

Într-un mediu în care cel puţin pentru început nu se putea simţi decît copleşitor de singur, era întru totul firesc ca Maior să se apropie de mai vîrstnicul său coleg, Gheorghe Şincai, fostu-i profesor de la Blaj, care, încă de la plecarea din ţară, purta în suflet idealurile pentru care se sacrificase Inochentie Micu, precum şi dorinţa de a se consacra studiilor de istorie.

Prin ascendentul maturităţii, dar şi prin superioritatea ce i-o dădeau relaţiile stabilite graţie lui Ştefan Borgia (secretarul Congregaţiei De Propaganda Fide) în cercurile intelectuale italiene, Şincai avea să deţină un inestimabil rol în formarea personalităţii lui Maior. În primul rînd, acesta nu putea rămîne în afara preocupărilor istorice ale colegului său. După exemplul lui şi — cum denotă tonalitatea sentimentală a viitoarei corespondenţe cu Borgia[1] — bucurîndu-se el însuşi de protecţia acestuia, va fi frecventat desigur aceleaşi biblioteci: Vaticană, Santa Maria Sopra la Minerva, Biblioteca ad Aracelli, Benedictină şi mai ales biblioteca Colegiului, făcîndu-şi cu siguranţă extrase în domeniul istoriei românilor şi al istoriei bisericii.

Începută în aceste împrejurări, evoluţia intelectuală a lui Maior avea să fie direcţionată în al doilea rînd de studiile sistematice. Strîns corelată teologiei, filozofia predată la celebrul Colegiu catolic nu putea fi decît scolastica, reductibilă în esenţă la tomism. Dar relativ la bursierii români, Curtea vieneză ordonase încă în 1742 ca aceştia să înveţe şi polemica teologică, limba greacă şi istoria bisericească.[2] Judecînd după argumentaţia *Procanonului*, Maior a trebuit să adîncească la Roma înainte de orice dreptul canonic. Era însă firesc să cunoască indirect, prin critica ce desigur li se aducea, şi tezele novatoare, care încercau să facă permeabilă dogmatica dreptului natural, promovat

[1] Oct. Bârlea, *Ex historia romena: Ioannes Bob, Episcopus Fogarasiensis* (1783—1830), Freiburg, 1951, *Pars II, Documenta*, p. 389.

[2] *Ibid.*, p. 82, nota 4.

de gîndirea luministă. Dar ideile *Procanonului* indică pentru perioada romană şi o serioasă preocupare pentru istoria bisericească. Parţial, ele apar ca reflexe îndepărtate ale unor faimoase scrieri renascentiste datorate cîtorva reprezentanţi ai mişcării de frondă antipapală din secolele XIV şi XV: Wilhelm Occam, Marsiglio din Padua, Heinrich von Langenstein, Jacoppo Zaborela şi Nikolaus Cusanus. Or, cum în secolul al XVIII-lea, în condiţiile acutei lupte dintre stat şi biserică, operele lor cunosc o reviviscenţă aparte, era absolut firesc ca Maior, obligat la aprofundarea istoriei bisericeşti de însăşi programa de studii, să stabilească punţi de legătură cu literatura antipapală renascentistă, a cărei înrîurire asupra gîndirii sale rămîne indiscutabilă. Evident, e vorba doar de receptarea suflului ei de frondă şi de un proces de filtrare critică a unor opinii.

Ceea ce e însă mai nou şi mai preţios în zestrea intelectuală a tinerilor români în perioada romană vine desigur dinafara zidurilor Colegiului, din contactul cu cercurile intelectuale italiene în care luminismul avea inerente ecouri.

Se ştie că Italia secolului al XVIII-lea impune Europei un nume de prestigiu: Cezare Beccaria, fondatorul dreptului umanizat. El a fost pregătit însă de cîţiva gînditori îndrăzneţi cu care, oricît ar surprinde, Maior prezintă certe afinităţi conceptuale: Capasso, D'Andrea, D'Aulisio, G. Argento, dar mai ales Pietro Gianonne (1676—1748), istoric şi filolog puternic angajat în fronda antipapală, pledînd între altele pentru întoarcerea la creştinismul originar. În 1768, cu numai şase ani înaintea venirii lui Maior la Roma, L. Panzini publica *Opere postume di Pietro Gianonne*. *Procanonul* respiră atmosfera scrisului răzvrătit al italianului, de care îl apropie sensibil şi structura polemică a problematicii. Între atitudinea extremistă a lui Gianonne şi catolicismul conservator, adesea atacat în *Procanon*, se înscria însă aşa-numitul „creştinism luminat" ilustrat de L.A. Muratori (1672—1750)[1]. Or, dacă opera acestuia acoperă cele mai autentice idealuri lu-

[1] Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne* (1680—1715), I, Paris, 1934, p. 91.

ministe, prezența cărții sale *De ingeniorum moderatione in religionis negatio* în biblioteca lui Maior[1] nu poate fi ignorată. Dar „luminile" italiene ajung la maturitate abia după începutul penetrației ideilor franceze, între 1763—1774[2]. Așadar, în răstimpul studiilor lui Maior la De Propaganda, noua pătură de intelectuali italieni citea frecvent pe Rousseau, Voltaire, Montesquieu. În acest context, asimilarea conceptelor fundamentale ale „luminilor" — raționalismul și dreptul natural — , ca și interesul particular manifestat de Maior pentru *Lettres anglaises* de Voltaire sau *Télémaque* de Fénelon, ambele existente în propria-i bibliotecă, nu poate presupune decît o reală apropiere de literatura franceză a zilei.

Dacă în 1774, cînd descindea în strălucita metropolă, Maior avea doar 14 ani, o vîrstă la care în viața sufletească a omului totul este în devenire, la părăsirea Italiei, cînd împlinea 19 ani, în conștiința sa avusese desigur loc revelația descoperirii de sine. Răstimpul petrecut în Cetatea eternă, sfîșiată între realități și tendințe contradictorii, îl obligase la valorificarea disponibilităților sale native, a spiritului critic și speculativ, determinînd o anumită ierarhizare a valorilor și, în funcție de aceasta, la conștientizarea propriului eu. Căci numai un atare proces poate justifica imediata și hotărîta orientare în scurtul popas vienez în sensul direcțiilor noi ale vremii.

În Italia, Maior cunoscuse conflictul stat-biserică pe planul disputelor teoretice. În continuarea studiilor, la Viena (1779—1780), el asistă la manifestările lui concrete și deosebit de violente. Mai precis, în momentul vienez, în care se consuma ultimul an al domniei Mariei Tereza și al coregenței fiului ei Iosif, tînărul absolvent al Propagandei avea să fie pus în contact direct cu cea mai complexă aplicare practică a principiilor luministe,

[1] Vezi inventarele bibliotecii lui Maior în dosar „Petru Maior", Bibl. Fil. Acad. Cluj, Arhiva istorică, Fond Blaj și în Mss rom. 219, f. 26—27, Biblioteca Academiei R.S.R.

[2] Franco Venturi, *Les traditions de la culture italienne et les Lumières*, în *Utopie et institutions au XVIII-e siècle. Le Pragmatisme des Lumières*, Paris, 1963, p. 46.

cu așa-numitul experiment iozefinist, în cadrul căruia politica de limitare a prerogativelor bisericii — în primul rînd ale papalității — în favoarea puterii statului deținea o asemenea importanță, încît, la prima vedere, subordona întregul program reformator.

Prilej de receptare acută a inițiativelor partidei liberale a viitorului împărat Iosif al II-lea și a cancelarului Kaunitz, anul studiilor la Viena însemna însă și o nouă confruntare, decisivă, cu ideologia luminilor. În funcție de împrejurările proprii Imperiului habsburgic, Viena devenise receptacolul direcțiilor și ideilor novatoare ale gîndirii europene — soluții necesare pentru rezolvarea practică a chestiunilor de stat. Baza filozofică a iozefinismului se structurează astfel original, într-un larg eclectism, realizat prin asimilarea a patru mari surse externe, adaptate la realitățile și tradiția autohtonă: luminismul francez (care invadase de fapt întreaga Europă), umanismul și raționalismul Țărilor de Jos, *Aufklärung*-ul german — în special una din componente, wolffianismul — și luminismul italian.

Desemnînd, în sens larg, atitudinea de apărare a instituțiilor naționale franceze contra imixtiunii nocive papale, galicanismul, cu corespondente vădite în sfera acțiunii politice antipapale austriece, are un viu ecou în climatul intelectual vienez, unde cărțile lui Bossuet și Pascal — reprezentați și în biblioteca lui Maior — sau ale lui Quesnel și Fleury — tradus de Micu, dar adesea citat de Maior — devin o lectură predilectă. Or, contactul cu opera lui Fleury, discipol al lui Tillemont și Mabillon — reprezentanți ai istoriografiei savante franceze — însemna implicit orientarea spre studiul critic al istoriei bisericești, metodă descifrabilă în egală măsură în *Procanon* sau *Istoria besericei*. Receptarea celei de a doua surse a luminismului apusean se soldează la rîndu-i cu adeziunea gîndirii austriece la principiile lui Erasmus și Hugo Grotius, care introduce în arsenalul ideologic al secolului cea mai redutabilă armă: dreptul natural. Dacă pe cei doi gînditori al căror spirit impregnează *Procanonul* Maior îi cunoaște prin lectură, pe discipolii lui Grotius, Van Espen și Puffendorf, îi aprofundează în mai mare măsură, ei fiind prezenți între pro-

priile-i cărţi cu cele mai însemnate scrieri. Prin Puffendorf începe de fapt afirmarea *Aufklärung*-ului, un alt filon teoretic iozefinist, alimentat de scrisul lui Chr. Thomasius şi J. Chr. Wolff, a cărui operă devine ghidul practic al lui Iosif al II-lea. Opera lui Wolff, existentă şi în biblioteca lui Maior, alături de a prozeliţilor săi Baumeister şi Steinkelner, rămîne atît pentru el, cît şi pentru Micu, etalonul la care vor fi permanent raportate toate celelalte valori ideologice. În sfîrşit, Viena captase şi experienţa şcolii filologice germane — autoritate în critica textelor sfinte — oferind preţioase sugestii metodologice în procesul elaborării *Procanonului*. De altfel, ea furnizase şi baza argumentativă a operei antipapale a lui I.N. Hontheim (Justinus Febronius), care incendiase spiritele Europei de la un capăt la altul, constituind totodată suportul ideologic al politicii ecleziastice iozefiniste.

În acest climat spiritual, favorabil unei sintetizări ideologice, evoluţia intelectuală a lui Maior va sta sub un dublu semn: al influenţei mediului universitar, dar şi al celui românesc de la Seminarul Sfînta Barbara.

Survenită pe neaşteptate, reţinerea lui Şincai şi Maior la Viena, justificată de necesitatea iniţierii lor în tainele programului iozefinist destinat Transilvaniei, coincidea unui moment în care radicala restructurare laică, luministă a învăţămîntului austriac îl ridicase la cel mai înalt prestigiu pe plan european.

Dacă lecţiile de metodică şi cateheză de la Şcoala normală Sfînta Anna se vor fi situat oarecum la periferia interesului celor doi români, disciplinele Facultăţii juridice urmată la Universitatea vieneză (în primul rînd dreptul canonic, dar şi cel natural, public universal sau dreptul ginţilor) trebuie să fi lăsat în conştiinţa lor urme adînci, cu atît mai mult cu cît prelegerile unor profesori celebri în frunte cu Martini acopereau o impresionantă bibliografie luministă[1]. Este exclus însă ca lui Maior,

[1] Lucia Protopopescu, *Contribuţii la biografia lui Gheorghe Şincai*, în *Limbă şi literatură*, XII, 1966, p. 57—63. Vezi, idem, *Noi contribuţii la biografia lui Ion Budai-Deleanu — documente inedite* —, Bucureşti, 1967, p. 197—204.

absolvent al filozofiei, să-i fi scăpat apoi răsunătoarele prelegeri de largă respiraţie luministă ale prestigiosului Sonnenfels, între ai cărui studenţi se număra în acel moment I. Budai-Deleanu. De altfel biblioteca lui Maior e un preţios ghid în lumea lecturilor vieneze: pe lîngă o literatură filozofică de sursă wolffiană, aceasta cuprinde opera lui Heineccius, intens valorificat de profesorii zilei, una din cărţile febronianistului Riger (discipol al lui Eybel şi maestru al lui Pehem—titularul catedrei de drept canonic), *Jus naturae* a lui Martini etc. Cursurile universitare vor fi adus deci în formarea intelectuală a studentului român un cîştig capital: cristalizarea şi ordonarea definitivă a unor cunoştinţe teoretice pînă atunci disparate. Viena avea să le imprime însă şi un sens particular.

La instalarea în internatul teologic de la „Sfînta Barbara" Şincai şi Maior au fost întîmpinaţi, probabil, de prefectul de studii al seminarului, S. Micu. Adevărat mentor, acesta îi va fi introdus în lumea învăţaţilor străini, încît la universul istoriografiei savante europene (Muratori, Mabillon, Du Cange etc.) mediată în parte de Fleury, dar şi de barocul austriac, se adaugă numele unor istorici ai zilei: Daniel Cornides, Iosif Benkö (ale căror opere sînt procurate acum), Fr. I. Sulzer, reîntîlnit la Reghin, etc. Internatul adăpostea însă un adevărat nucleu activ de studenţi români,—S. Vulcan, I. Budai-Deleanu, Aron Budai, I. Halmagy, Efrem Klein, viitoare personalităţi ale vieţii politice şi culturale a Transilvaniei — , care, în atmosfera emulativă a „luminilor" europene, erau intens preocupaţi de configurarea unui program naţional. Cu prilejul acestei întîlniri, înţeleasă ca un act de comunicare spirituală adîncă, prefigurînd undeva momentul *Supplex*-ului, Maior va avea şi revelaţia prezeţei unui virtual *alter ego:* I. Budai-Deleanu. Îi apropia vîrsta, temperamentul, potenţialităţile conceptuale, încît perioada vieneză va fi însemnat pentru ei un momet de maximă comprehensiune reciprocă. Căci, dacă peste ani şi ani Budai-Deleanu, în căutarea celui mai preţuit dintre prieteni căruia să-i închine *Ţiganiada*, se oprea asupra lui Maior, de care împrejurările îl despărţiseră aproape pentru totdeauna, înseamnă că întîlnirea de la Viena avusese semnifi-

cația unei apropieri definitive. Dar exemplara lor prietenie își relevă dimensiunile reale doar în cadrul grupului de români de la „Sfînta Barbara", care, prin convertirea ideilor secolului într-un manifest teoretic național, aveau să imprime o coloratură specifică întregului luminism transilvănean. Chiar dacă pentru ei, ca și pentru Maior, iozefinismul va rămîne îndreptarul unei vaste activități, în condițiile vieții românilor transilvăneni, cadrele lui vor fi nu o dată depășite, acordul luminismului cu aspirațiile naționale proprii dînd luptei lor sensul adînc patriotic al acțiunii unui venerat înaintaș, Inochentie Micu.

Pentru Maior, anul încheierii studiilor superioare constituie așadar nu numai prilejul unei noi ierarhizări a valorilor sau a unei orientări a conceptualității sale în sensul luminismului epocii lui Iosif al II-lea, ci și al unei puternice ancorări în național, de unde sensul profund politic al tuturor manifestărilor viitoare.

Trecut printr-o Romă în care ia act de strălucirea originii romane, ajuns într-o Vienă în care, din perspectiva fascinantă a „luminilor", se iveau alte zări pentru poporul român, Maior revenea după cinci ani în Blajul neamului său oprimat cu un profund sentiment de responsabilitate.

Elogioasa recomandare a lui Borgia îl îndreptățea pe episcopul Gr. Maior să-l numească profesor de filozofie la „Scholae altiores". Aici va preda metafizica, logica și dreptul natural, orientîndu-și cu siguranță elevii, asemenea lui Micu, spre noile zone ale gîndirii „luminilor".

Zeloasa-i activitate se desfășoară însă într-o atmosferă neobișnuită. În urma inițiativelor imperiale de reformare a vieții călugărești, mănăstirea Blajului era prinsă în ghearele unei cumplite agitații. Observația imediată nu putea detecta probabil sursa subterană, — politica antimonahală a Curții — , ci doar consecințele de ordinul evidenței: conflictul călugărilor cu Grigore Maior și destituirea acestuia, alegerea, împotriva tradiției, a unui nou episcop — Ioan Bob — din rîndul clerului de mir, preferat de împărat călugărimii, disensiunile teologico-politice etc. În incandescența polemicii — în care teologii conservatori

instruiți la Roma, sau chiar și la Viena dinaintea perioadei coregenței lui Iosif, apărau fără rezerve papalitatea, iar tînăra generație de clerici, pozițiile iozefiniste — Maior își dă seama de imperativul unei fundamentări teoretice a atitudinii sale antipapale. Trebuia prevenită prin toate mijloacele primejdia ca alumnii blăjeni, educați în spirit „lătinesc sau păpistășesc", să devină agenții unei propagande vătămătoare de atragere la romano-catolicism, care, amenințînd „legea strămoșească", punea în pericol însăși ființa noastră națională.

Operă polemică prin excelență, *Procanonul* (1783) rămîne neterminat și, din păcate, cunoaște întîia publicare tîrziu, în 1894. Deși scriere de tinerețe, are — după aprecierea lui L. Blaga[1] — o excepțională importanță din punct de vedere ideologico-filozofic. Ca în cazul celor mai numeroase opere de frondă antipapală, în spatele formulărilor și argumentelor teologice se ascunde de fapt conținutul unor veritabile obiective politice. Scrierea se dezvăluie deci total pentru contemporaneitate în măsura în care lectura ce i se face acceptă unghiul de vedere al unei lecturi politice[2].

Tratat despre canoane, scris cu verva și patosul pledoariei, *Procanonul* își selectează argumentele din sfera dreptului ecleziastic și a celui natural. În funcție de conflictul stat-biserică, dominant în secolul al XVIII-lea, secol anticlerical prin definiție, Maior abordează insistent raportul dintre puterea laică și cea ecleziastică. Statul, „împărțirea lumească", are drept scop libertatea, pacea și fericirea supușilor, căci „spre slobozire ne-a chemat Dumnezeu, și fii și moșteni sîntem", deci „robi nimănui să nu ne facem". Categoricul afirmației ne dă măsura modernității și profunzimii gîndirii lui Maior în spinoasa problemă a contradicției libertate-organizare socială (putere). Grotius, Hobbes și alți doctrinari ai absolutismului rezolvaseră contradicția prin

[1] *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, p. 188—189.

[2] Este cel mai adecvat unghi sub care exegeza modernă atacă lucrările teologico-filozofice. Cf. și schița monografică închinată operei lui Pascal de Nina Façon (*Blaise Pascal*, București, 1969).

ideea forței. Rousseau respinge teza, întrucît un drept autentic e etern, nedispărînd la anularea forței ce-l asigură[1]. Și la Maior, bun cunoscător al dreptului natural, libertatea apare ca un drept etern și inalienabil, motivația teologică pe care i-o dă neumbrind modernitatea concepției. La rîndul său, puterea bisericii are drept scop asigurarea fericirii viitoare prin credință. Dat fiind specificul domeniului ei de aplicare, Maior îi refuză dreptul la constrîngere, după cum îi respinge și dreptul de intruziune în organizarea și conducerea vieții laice, situîndu-se deci ferm pe poziția doctrinarilor luminiști ai teoriei statului: „Nice are vreun chip beserica putere și drept spre cele vremelnice".

Infailibilitatea papală, una din țintele principale ale criticii *Procanonului*, acționează un vast arsenal argumentativ, sistematic raportat la preceptele dreptului natural și la rațiune. Biserica e privită ca o instituție constituțională, soborul apărînd ca replica fidelă a unui veritabil parlament. În cadrul său, fiecare membru are putere deliberativă, hotărîrile oglindind opinia majorității. Cu totul remarcabil e faptul că Maior conferă în exclusivitate în sobor dreptul de veto împăratului, reprezentantul statului. În avans față de galicanism, care, dacă milita pentru autonomia bisericii naționale, nu revendica mai puțin și autonomia față de stat, *Procanonul* rezolvă inevitabila concurență de interese stat-biserică în favoarea celui dintîi.

Febronius fundamentase, cum am precizat, ideologia politicii bisericești a lui Iosif al II-lea. Dintre toate lucrările de frondă antipapală ale vremii, *De statu Ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis* (Boullion, 1763) restrîngea în cea mai mare măsură puterea papei, pledînd pentru autoritatea monarhului absolut în problemele vieții politice. Faptul explică marele ei răsunet european, ca și opinia lui G. Bogdan-Duică[2] cu privire „la febronianismul" *Procanonului*. Dar Febronius, deși deposedează papalitatea de atributul infailibilității și susține dreptul conciliului

[1] Albert Rivaud, *Historie de la philosophie*, tom IV, Paris, 1962, p. 161.
[2] *Petru Maior și Justinus Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaș al papei*, Cluj, 1933.

ecumenic de a deține puterea legislativă în biserică, îi rezervă totuși pontifului puterea executivă. E fără îndoială atitudinea unui bun catolic[1]. Incomparabil mai radical, *Procanonul* lui Maior suprimă orice drept suplimentar pe care papa l-ar avea față de ceilalți membri ai conciliului, transferîndu-i acestuia, și în bună parte monarhului, atributele puterii executive, integral rezervată de Febronius papei.

Prin natura conținutului său, *Procanonul* nu se putea strecura altfel decît polemic. Din panoplia polemicii lui Maior nu lipsește aproape nici una dintre arme; cu atît mai mult cînd e vorba de atacarea infailibilității papale. Combaterea acesteia apare ca un adevărat rechizitoriu juridic, mereu abandonat și reluat în țesătura complicată a problematicii sub forma unor adevărate cicluri de *corsi e ricorsi*. Pledoaria e redutabilă și trădează în egală măsură erudiție, spirit critic și mobilitate intelectuală.

Rechizitoriul nu vizează însă numai papalitatea sau unele instituții patronate de ea, ca Inchiziția. Într-o vreme în care catolicizarea amenința însăși ființa noastră națională, este pus sub acuză întreg clerul catolic și deopotrivă partizanii săi români: „O! De-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest fel de oameni învățați și teologi", exclamă autorul spre sfîrșitul unei antologice pagini corosive din tonul căreia transpare înverșunarea disputei cu clericii filo-catolici ai Blajului.

Spre deosebire de fronda luministă antipapală, ce nu punea în cauză însăși doctrina catolică, Maior atrage atenția că prerogativele uzurpatoare ale papei au abătut în timp catolicismul de la normele creștine ale primelor secole și au provocat dezagregarea bisericii universale. Prin însăși structura sa, el e incompatibil cu creștinismul originar. Pentru revenirea la puritatea și unitatea acestuia, nu e suficientă deposedarea papei de drepturile uzurpate, nici simpla proclamare a revenirii la creștinismul primar, ci, întrucît biserica Răsăritului — „biserica noastră"

[1] S.K. Padower, *The revolutionary emperor: Josef II of Austria*, London, 1967, p. 147. Vezi și Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIII-ème siècle, de Montesquieu à Lessing*, Paris, 1946, p. 79 și urm.

— e continuatoarea credinţei nealterate, biserica Apusului, în efortul de a-şi găsi condiţia originară, trebuie să se întoarcă spre ea, reconstituindu-se astfel universalitatea ecumenică.

Soluţia *Procanonului* aduce astfel o notă profund inedită în larga mişcare antipapală, explicabilă prin condiţia specifică a românilor transilvăneni. La aceştia — observă L. Blaga[1] — ortodoxismul luase funcţia de „lege românească". Militînd în spiritul ei, prevenind disimilarea românilor prin catolicizare, *Procanonul* îşi dezvăluie cea dintîi şi cea mai semnificativă din dimensiunile sale politice. Totodată, prin conţinutul său, el se vădeşte a fi premisa teoretică a viitoarei acţiuni a lui Maior de unificare a celor două biserici româneşti din Transilvania şi a criticii la adresa lui Ioan Bob, vinovat de alterarea ritului ortodox, ca atare de însăşi micşorarea rezistenţei naţionale. Depăşind această sferă, ortodoxismul relevat de *Procanon* anticipează tendinţa constantă a programului politic al generaţiei paşoptiste, ce include ferma apărare a tradiţiei bisericii răsăritene.

Cea de a doua dimensiune politică a scrierii se evidenţiază prin corelarea ei cu fronda antipapală sud-est europeană, care îşi găseşte ilustrarea în scrierile unor G. Kogniski, P. Prokopovici şi mai ales S. Petrovski Sitnianovici, de o reală înrîurire asupra mişcării naţionale a popoarelor asuprite din răsăritul Europei.

În sfîrşit, situarea lui Maior în cadrul conflictului stat-biserică pe poziţiile puterii laice e în măsură să desemneze cea de a treia şi cea mai cuprinzătoare din dimensiunile politice ale acestei opere, care ni-l dezvăluie nu numai pe filozoful virtual, ci şi pe polemistul înnăscut, stăpînit de un puternic sentiment de angajare. Aşadar, o operă cu o largă deschidere spre viitor.

Procanonul fusese elaborat sub obsesia dorinţei de părăsire a ordinului călugăresc, căci, pentru un cunoscător al politicii imperiale antimonahale — cum era Maior — a mai rămîne în sînul unei mănăstiri (cu atît mai mult în atmosfera înveninată a celei blăjene şi, în plus, cu perspectiva păstoriei lui Bob, considerat inferior) însemna a acţiona nesăbuit, împotriva curentului vremii.

[1] *Op. cit.*, p. 31.

Ca atare, asemenea lui Şincai şi Micu, el se decide pentru descălugărire, cererea fiind aprobată în 19 iunie 1784[1]. Actul îl obligă însă la o nouă şi imperioasă opţiune. Cu cîtva timp înainte Budai-Deleanu, întors de la Viena cu intenţia hirotonisirii, preferase atmosferei Blajului nu numai „statul din afară", ci chiar înstrăinarea[2], gest ce nu se putea consuma fără implicaţii pe planul conştiinţei prietenului său. Deci, nu întîmplător, curînd după plecarea lui Budai, Maior, care încă la Roma şi apoi la Blaj[3] amînase sistematic primirea ordinelor sacre, într-o scrisoare către Propaganda[4] dă glas dramaticei dileme în care se zbătea: de a mai rămîne sau nu în cadrul clerului. Faptul deschide largi perspective asupra structurii sale interioare şi a rezervelor principiale faţă de condiţia de cleric. Constrîns de împrejurări şi mai puţin temerar decît Budai, el sfîrşeşte totuşi prin ocuparea parohiei din Maghiar-Reghin, unde, graţie aceluiaşi Bob, avea să fie numit şi protopop al Gurghiului, şi inspector al Abafaiei[5].

Lunga perioadă petrecută la Reghin (1785—1808) s-a desfăşurat între amvon şi lupta naţională, Maior avînd cînd rolul de *Aufklärer*, cînd acela de tribun. Vasta activitate din acest răstimp trădează o concepţie subordonată în esenţă opticii lui Iosif al II-lea asupra profilului adevăratului preot. Încercînd să se ridice la înălţimea modului de acţiune iozefinistă ale cărei principii le împărtăşea, neobositul protopop devine în egală măsură

[1] Relativ la demersurile făcute, vezi I. Pervain, *Date pentru o monografie despre Samuil Micu*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Philologia, Fasc. 2. 1967, p. 19—20; Raportul reprodus de Al. Papiu Ilarian, *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai*, Bucureşti, 1869, p. 89.

[2] *Prefaţie* la *Lexiconul romănesc-nemţesc*, în Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Bucureşti, 1970, p. 163—164. Vezi şi P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812, p. 204.

[3] Vezi scrisorile adresate Congregaţiei de Propaganda Fide, în 18 martie 1781 şi 3 februarie 1785, la Oct. Bârlea, *op. cit.*, p. 385 şi 389—390.

[4] Ultima scrisoare citată.

[5] Vezi N. Albu, *Petru Maior. Scrisori şi documente inedite*, Bucureşti, 1968, p. 4—8.

educator, instructor, cărturar, gospodar şi, nu o dată, mandatar al celor mulţi şi nedreptăţiţi.

Imensa lui activitate predicatorială, de marcă autentic luministă, pare a fi o multiplă ilustrare a unui nemărturisit dicton jansenist: „Să ne rugăm ca şi cum lumea întreagă ar atîrna de Dumnezeu şi să lucrăm ca şi cum totul ar depinde de noi"[1]. Purtînd în miezul ei acel activism stenic propriu secolului al XVIII-lea, încă din perioada Reghinului experienţa sa de predicator era turnată cu migală în veritabile modele, gata de a fi monumentalizate în cea mai reprezentativă omiletică a luminismului românesc.

Dar în condiţiile restaurărilor nobiliare din vremea reacţiunii lui Francisc I, cînd acţiunea politică directă este transferată pe planul ştiinţei şi culturii, în scopul activizării conştiinţei naţionale a unor mase cît mai largi, Maior, încrezător pînă la utopie în atotputernicia luminării, — asemenea întregii sale generaţii —, coboară zilnic de la înălţimea amvonului în mijlocul celor mulţi, încercînd să-i educe şi să-i scoată din neştiinţă, printr-o învăţătură de la om la om, extinsă de la copii la părinţi, în sensul fundamental al noţiunii de luminare. În contact nemijlocit cu lumea satului, om de atitudine şi înverşunat adversar al nedreptăţii, el intră nu o dată în conflict cu nobilimea abuzivă[2], fiind departe de a-şi învăţa enoriaşii să rabde „creştineşte" recrudescenţa exceselor reacţiunii postiozefiniste. Sfătuindu-i, pledîndu-le cauzele, apărîndu-le şcolile şi bisericile, zelosul protopop dobîndeşte o mare şi justificată autoritate morală.

Dar învăţîndu-i pe alţii, el nu uită să se desăvîrşească şi pe sine. Cercetează biblioteca şi arhivele Blajului şi Sibiului, aprofundează cărţile propriei biblioteci, notează tradiţia folclorică, adună documente şi ştiri orale relativ la trecutul bisericesc, scriind *Protopopadichia* şi pregătind viitoarea redactare a *Istoriei bisericei*.

[1] Nina Façon, *op. cit.*, p. 24.
[2] N. Albu, *Petru Maior în luptă cu nobilimea transilvană pentru salvarea unei şcoli româneşti*, în *Tribuna*, 1957, nr. 18. p. 7.

Apostolatul de la Reghin nu înseamnă însă izolare; prin echivalenţa poziţiei politice şi a idealurilor ardente, Maior se încadrează grupării *Supplex*-ului, ce constituie fondul pe care se desfăşoară, definindu-se, propria sa viaţă spirituală. Aderenţa la acest grup, ca şi funcţia de protopop îl fac mereu prezent în viaţa forului ecleziastic blăjean, care, în condiţiile Transilvaniei, unde nu exista ca în Principate o „domnie" românească, biserica — unica instituţie ce conserva integritatea naţională — concentra ansamblul manifestărilor politice şi culturale. Faptul implica, deci, o continuă şi atentă observare a activităţii episcopului Bob.

Amiabile iniţial, în devenirea lor raporturile lui Maior cu Bob se tensionează, spre a se converti în final într-un conflict public, descifrabil în semnificaţiile sale reale în *Istoria besericei*. Punctul de plecare al disensiunilor se fixează în pragul mişcării politice dintre 1790—1792[1]. Principial, Maior cerea unui episcop demn de funcţia lui „să lucre la împărăţie a căpăta folosuri clerului său"[2], cu atît mai mult într-un moment crucial ca acela al *Supplex*-ului, moment care polarizase energiile celor mai aleşi cărturari: Iosif Meheşi şi Aron Pop, I. Para, I. Halmaghy, S. Micu, Chiril Ţopa, Petru Ungur ş.a., dirijaţi din umbră de Ignatie Darabant, episcopul de la Oradea. Dar Bob, circumspect, temîndu-se de risc, ezită, tergiversează, stîrnind nemulţumirea generală. Cel care ripostează mai întîi e Maior. În 21 aprilie 1790 înaintează Congregaţiei un denunţ[3] în care tendinţa de compromitere a episcopului avea o certă motivaţie politică. Corelate memoriului clerului unit din 7 septembrie 1790[4], articulaţiile denunţului pledează convingător pentru ideea că însuşi memoriul era fie redactat, fie inspirat de acelaşi protopop al Reghinului. În sfîr-

[1] Preţioasa monografie semnată de D. Prodan (*Supplex libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967) face inutilă insistenţa asupra mişcării.
[2] Pompiliu Teodor, *Anexe* la studiul *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj 1966, nr. 9, p. 271—281.
[3] Vezi Oct. Bârlea, *op. cit.*, p. 395—396.
[4] Vezi Zenovie Pîclişanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790—1792*, Bucureşti, 1927, p. 130.

șit, dacă avem în vedere că tot în 1790 iscălea împreună cu Para una din multele petiții adresate Curții[1], trebuie să ni-l imaginăm în centrul mișcării, înflăcărat, intransigent, cu o deosebită prestanță. Chiar în absența unor precizări documentare, această conjunctură susține ideea participării lui Maior la elaborarea *Supplex*-ului, cu atît mai mult cu cît germenii operei sale istorice încolțesc în furtuna stîrnită de îndrăzneața petiție.

Dar sondarea conflictului Maior-Bob pe îndelungatul său traseu detectează două capete de acuză cu valoare de permanențe și cu grave implicații naționale: indiferența episcopului față de extinderea Unirii de la 1700 și modificarea arbitrară a „legii" ortodoxe.

Avînd un caracter pur formal, Unirea cu Roma fusese acceptată condiționat, de păstrarea neștirbită a ritului ortodox, pivotul naționalității. Cît privește rolul Unirii, act prezidat de rațiuni pur politice, aceasta a constituit de fapt principala platformă în lupta pentru drepturile stipulate în Diplomele leopoldine. Dar în timp ce Inochentie Micu evaluase judicios esența și funcționalitatea practică a Unirii în cadrul mișcării naționale, Bob se făcea vinovat de alterarea „legii" tradiționale, ca atare de însăși prejudicierea rezistenței naționale. Nu mai puțin nocivă era indiferența episcopului față de situația Unirii. Dacă odinioară ea fusese folosită ca mijloc în lupta pentru drepturi (dovedindu-se, e adevărat, inoperantă), în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, nu numai că devenise o monedă devalorizată, dar avea un rol nefast, dezbinîndu-i pe români în două tabere, adesea învrăjbite. Or, conform dispozițiilor Curții, Unirea nu putea fi părăsită. Ca atare, în funcție de imperativele politice imediate, ea trebuia generalizată, spre a deveni efigie și cadru unificator al frontului luptei naționale, factor favorabil cristalizării ideii moderne de națiune. Dacă episcopul Grigore Maior a înțeles să promoveze Unirea *„ca să facă pe români una"*[2] — punct de vedere la care aderă

[1] *Ibid.*, p. 16—17.
[2] Pompiliu Teodor, *Anexe* la *op. cit.*

toți fruntașii Școlii ardelene — Bob, neintuind această strategie politică, demnă de aceea a lui Inochentie, cum nu intuise nici stringența necesității naționale de conservare a nucleului ortodox al Unirii, rămîne în afara acțiunii de propagare a acesteia, într-o tot mai vădită contradicție cu grupul patrioților luminați.

Departe de a avea deci un caracter personal — cum adesea s-a sugerat — mult comentatul conflict, care angajase în egală măsură pe Șincai și Micu, indică faptul că, în timp ce Bob se situa pe o poziție conformistă, prudentă, Maior sintetiza în atitudinea sa însăși optica generației *Supplex*-ului. După ce, în decursul studiilor, experiența „luminilor" îi modelase întreaga structură intelectuală, catalizîndu-i propria gîndire, perioada Reghinului îl angrenează în fierberea mișcării naționale, ceea ce face ca în viitoarea sa operă să răsune modurile de gîndire ale contemporaneității. Această operă ar rămîne chiar neînțeleasă în sensurile ei adînci, dacă am considera-o altceva decît expresia unui spirit desăvîrșit la „școala" luptelor naționale. Și tocmai pentru că ea s-a derulat în conștiința autorului în timp, cunoscînd o succesivă cristalizare interioară, avea să țîșnească în primul moment prielnic elaborării: la Buda, unde ocupînd funcția de cenzor și corector al cărților românești la Tipografia Universității, Maior se afla în centrul vieții culturale și într-o permanentă comunicare emulativă cu reprezentanții vieții politice și intelectuale din țară. Fusese propus ca cenzor de I. Piuariu-Molnar, ca și de S. Vulcan, care îl considera *„vir pro hoc officio plurimum commendabilis"*. Aprecierea era justificată prin studiile superioare încheiate *„cum laude"*, prin poliglotismul său (cunoștea latina, italiana, greaca, desigur maghiara și apreciabil germana), prin familiarizarea cu problemele teoretice și practice ale economiei rurale, sîrguința *„in rem litterariam"* etc.[1]. Se deschidea astfel ultima etapă, dar etapa împlinirilor, căci, în drum spre Buda, Maior nutrea un

[1] Relativ la demersurile făcute vezi I. Pervain și M. Protase, *Numirea lui Petru Maior în funcția de cenzor și corector la Tipografia de la Buda*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*", Series Philologia, Fasciculus 1, 1970, p. 23—29.

nou ideal: „ca mai mult să poată lucra cu peana pentru neamul românesc"[1].

În noua atmosferă culturală, în preajma unor arhive și biblioteci bogate, cu posibilitatea audierii cursurilor universitare și cu noi relații, stabilite chiar în virtutea slujbei deținute, Maior avea, în sfîrșit, toate condițiile desfășurării unei fructuoase activități scriitoricești. Om al cărții, el adaugă unor opere mai prețuite, aduse desigur cu sine, noi lucrări, încît biblioteca alcătuită la Buda, împreună cu cea veche, rămasă la Reghin, însumau în final, potrivit celor două inventare ajunse pînă la noi, 284 de titluri (peste 350 volume). În ambele biblioteci filoanele sînt în genere aceleași: multă literatură latină (Cicero, Seneca, Tacit, Vergiliu, Horațiu, Ovidiu, Catul, Juvenal, Marțial, Properțiu, Plaut etc.), cărți de teologie, oratorie bisericească, filozofie și drept (între care unele contribuții fundamentale datorate lui Aristotel, Pascal, Bossuet, Van Espen, Puffendorf, Heineccius, Wolff, Baumeister, Steinkelner, Iosif Riger sau lui Paolo Segneri, Fénelon, Voltaire ș.a.), lucrări de istorie (mai ales contemporană — Pray, Benkö, Cornides, Schwandtner, dar și M. Costin și D. Cantemir), de economie rurală, precum și numeroase gramatici și dicționare privind limbile latină, greacă, italiană, franceză, germană, maghiară, dar și ebraică, siriană, caldeiană. Indicînd zonele unor lecturi prețioase, definitorii pentru profilul spiritual al unui luminist român, biblioteca lui Maior acoperă prin conținut toate direcțiile și preocupările sale cărturărești, așezate sub semnul enciclopedismului.

Abia desprins din lumea protopopiatului său, în care la baza raporturilor dintre biserică și mase așezase funcția educativ-formativă, Maior își propune să generalizeze prin tipar noul mod de a concepe misiunea preotului. Și cum predicile sale cunoscuseră ordonarea necesară tiparului încă la Reghin, ele aveau să fie publicate într-un timp record: în 1809, *Propovedenii la îngropăciunea oamenilor morți* și *Didăhii, adecă învățături, pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*, iar în 1810—1811 *Prediche sau învățături la toate duminecile și sărbătorile anului* (în trei părți). Ele apăreau sub semnul unei dorințe mărturisite (*Cuvînt înainte* la *Propovedanii*): de a constitui pentru preoțimea vremii un model omiletic, menit să acrediteze practica predicii moderne, libere, convingătoare, aptă moralizării directe și raportărilor la actualitate. Deci, o omiletică destinată înlăturării stereotipelor cazanii citite, care interziceau transformarea în spirit iozefinist a altarului într-un mijloc de educație și cultură.

Bucurîndu-se de o largă circulație, oratoria bisericească a lui Maior a exercitat în epocă o influență considerabilă. Semnificația ei majoră trebuie căutată în rezonanțele de ordin politic: rostite decenii de-a rîndul în ambele biserici românești din Transilvania, predicile au menținut viu sentimentul unității naționale.[1]

Că omiletica în discuție e „culeasă" e un fapt mărturisit în subtitlul volumelor. Modelul îl constituie predicile acelui Bossuet al Italiei, Paolo Segneri[2], prezent în biblioteca lui Maior prin capodopera sa, *Il guaresimale.* În spiritul luminismului, care aduce cu sine, cum se știe, tendința unei largi receptări a culturii occidentale, a unei masive preluări necesare umplerii golurilor, acesta o urmează în pasaje întinse. Dar el nu împrumută substanța predicilor lui Segneri, ci cadrul, elementele decorative sau de arhitectonică. Pe plan teologic, se manifestă o adevărată mutație valorică, grație ortodoxismului fără echivoc al omileticii maioriene. În cadrul pasajelor preluate din catolicul Segneri apar apoi concepte moderne vehiculate de luminism: „Omul nu e alta în lumea aceasta fără școlar, pe care în tot locul *îl învață firea adevărul" (s.n.)* Dar principalul merit al lui Maior îl constituie realizarea legăturii dintre predică și realitatea românească pe care o exprimă, spre a o modifica, în cele

[1] Petru Maior, *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, Cluj, 1929, p. 8.

[1] A. Radu, *Opera omiletică a lui Petru Maior*, în *Studii teologice*, 1967, seria a II-a, nr. 9—10, p. 673.

[2] Vezi, idem, *Cu privire la izvoarele predicilor lui Petru Maior*, în *Steaua*, IX (1968), nr. 8, p. 98—101.

mai variate ipostaze. Deci, cărturarul român alege, adaptează, remodelează. Elementele cardinale care îl distanţează de model suscită insistent interesul cercetării „ca forme de expresie ale structurii mentale"[1], sub un dublu aspect: al structurii mentale a oratorului şi a aceleia a auditoriului.

Întrucît Maior, în funcţie de finalitatea practică, educativă a omileticii sale, abordează actul uman concret, în sine, excluzînd consideraţiile teoretice abstracte, descifrarea sistemului valorilor etice obligă la o atentă lectură de subtext. O primă constatare relevă dualismul atitudinii autorului faţă de viaţă. Pe de o parte, fie sub influenţa teologiei de timpuriu asimilate, fie printr-o sensibilitate nativă faţă de dimensiunile tragicului, viaţa e privită ca o întunecată vale a plîngerii; pe de altă parte, apare constant încrederea stenică, luministă în omnipotenţa educaţiei, în perfectibilitatea umană, deci în progres, prin dezvoltarea bunelor înclinaţii naturale ale omului. Scepticismul apare astfel corectat de optimism, de unde identificarea finală a echilibrului conceptualităţii lui Maior. Considerînd însă binele („acela care purtăm în lăuntrul nostru") ca entitate statică, decurgînd din specificul natural uman, şi nu ca entitate dinamică, apărută în cursul istoriei relaţiilor sociale, Maior ajunge, inevitabil, să subordoneze în omiletica sa socialul moralului, fapt ce indică una din limitele gîndirii sale.

În mod firesc, în contextul obişnuit al unei omiletici, scopul ultim al existenţei nu putea fi considerat altul decît mîntuirea. Interesant e însă faptul că pledoaria lui Maior, vizînd o finalitate de esenţă teologică, uzează de argumente prin excelenţă laice. Se invocă în general puţin existenţa transcendentă: protopopul nu-şi ameninţa enoriaşii păcătoşi în primul rînd cu chinurile iadului, ci mai ales cu tabloul terifiant al unei morţi respingătoare, consumată în oribile torturi fizice şi morale. De asemenea, el nu invoca obişnuitele făgăduinţe edenice, ci stingerea senină a

[1] Alex. Duţu, *Traducere şi remodelare în cultura română din perioada luminilor*, în *Probleme de literatură comparată şi sociologie literară*, Bucureşti, 1970, p. 155.

omului împăcat cu sine. Se resimte la oratorul român influenţa cuvîntului de ordine al „luminilor", *aici şi acum*, inexistent în conceptualitatea lui Segneri.

Se poate vorbi apoi în cazul omileticii lui Maior de o adevărată „etică" a morţii, punct de plecare în formularea normelor morale din cadrul raporturilor dintre individ şi sine, individ şi aproape, individ şi societate, elementele de etică socială apărînd adesea ca derivări ale unor consideraţii cu caracter general-uman: „Să umblăm prin toate staturile şi cetăţile oamenilor — vom vedea că toţi sînt întru răutate puşi...; în divanuri, între judecători dreptatea e vîndută, căutarea în faţă mai mult cumpăneşte; boieria în cheltuieli netrebnice, în mîndrie şi în mîncări fără saţiu este revărsată, pe supuşi fără milă îi trage, îi smulge, îi stoarce, îi beleşte; stăpînitorii nu spre folosul cel de obşte, ci spre al său priveghează". Deşi Maior remarcă: „ştiu că această învăţătură nu se aude bucuros", el incriminează totuşi în insistente reveniri exploatarea feudală, a burgheziei funcţionăreşti sau comerciale, oratoria sa bisericească impunîndu-se prin accentele de critică socială ca una din cele mai angajate opere luministe.

În ceea ce priveşte morala omileticii, aceasta constă în îmbinarea a două componente: morala binelui (tinzînd spre realizarea fericirii) şi morala datoriei (vizînd realizarea virtuţii). Cu alte cuvinte, o încercare abilă de armonizare a unei austere legi teologale cu ardentul ideal luminist al fericirii. În funcţie de comandamentele celor două sfere ale moralei, Maior îşi judecă necruţător vremea, stigmatizînd vicii general-umane, caractere sau flagele sociale, între care în primul rînd asuprirea şi injustiţia.

Rezultat al unei practici îndelungate, oratoria bisericească lasă impresia prezenţei unui auditoriu, care-l obligă pe orator să-şi susţină monologul mimînd continuu participarea la acţiune. Impresia aceasta de trăire puternică, reflectînd în parte un temperament coleric, dar şi un spirit pătruns de generozitatea şi energia „luminilor", se realizează prin condensarea elementelor psihologice şi a modalităţilor artistice specifice elocinţei. Îndată ce adresarea directă îşi epuizează disponibilităţile, de altfel reduse, oratorul recurge la interpelaţie. Alcătuită din repetiţii

bine gradate, aceasta tinde spre realizarea unui dublu stimul, al atenției și, prin afect, al spiritului. Ca formă aparte a interpelației directe, imprecația retorică este permanent alternată cu adresarea caldă, cuceritoare. La rîndul ei, interogația se amplifică adesea într-un adevărat lanț de cauzalități și efecte. Răspunsul, reluînd fiecare verigă sub forma unor analogii, antiteze, exemplificări sau explicații parțiale, le însumează în final într-un impresionant corolar. În sfîrșit, axîndu-se pe ideea caracterului comprehensiv al pildei, omiletica lui Maior cultivă cu insistență comparația. Desprinsă din textele sfinte, mitologie, istoria antică, dintr-un univers domestic sau rustic românesc, aceasta frapează în primul rînd prin precizia raportării la obiect.

Dacă ținem seama că generații de-a rîndul aveau să crească timp de peste un veac în auzul predicilor lui Maior, nu putem conchide decît că prețiosul filon artistic ce le străbate s-a topit treptat în structura intimă a spiritualității românești, asimilîndu-se substanței intrinsece a literaturii.

Dacă omiletica a cunoscut o elaborare lentă, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, gata de a-i lua locul în teascurile tipografiei, pentru a apărea în 1812, constituia un veritabil cap de serie al unor scrieri determinate de un imperativ imediat, național sau personal, de unde caracterul lor critic și polemic, în nota proprie „luminilor". S-ar putea afirma că *Istoria* izbucnea dintr-o acută criză de conștiință, provocată de adevărata campanie de denigrare a românilor, pornită în urma incendiarelor revendicări ale *Supplex*-ului. Programatic *(Cuvînt înainte)*, ea se voia o filipică științifică împotriva lui Sulzer, Eder și Engel, care „s-au deprins a vomi cu condeiul asupra românilor, strănepoților romanilor celor vechi" (în fapt, o validare și reactualizare a stipulațiilor *Supplex*-ului), și, în același timp, un mijloc de largă propagare a crezului național, pentru ca în masa întregului popor să se cristalizeze o nouă conștiință de sine.

Deși documentată, căci opera se întemeiază pe o întinsă informație străină, pentru problemele capitale prevalînd însă izvoarele interne (M. Costin, D. Cantemir, S. Micu), s-a acreditat totuși

părerea că Maior e mai puțin erudit decît Șincai sau Micu, care, într-adevăr, tributari metodei școlii savante, au avut un real cult al documentației. Această *simplă impresie* se datorează de fapt ignorării obiectivului operei lui Maior. În intenția lui, *Istoria* trebuia să devină o decisivă punere la punct a tezelor polemicii declanșate de *Supplex*. Ca atare, deși izvoarele vehiculate acoperă aria științifică a problemelor disputate, Maior, om al ideilor, apt de filozofare, în tendința demonstrării convingătoare, rămîne deasupra acestor izvoare, realizînd o expunere sintetică, dominată de argumentul logic și cel speculativ, totul emanînd o conștiință activă și participare vie la tumultul frămîntărilor politice ale momentului istoric.

În „Cartea neamului" — afirmă sugestiv D. Prodan — obsedează „imaginea proiectată în viitor a noii Dacii"[1], a statului unic român, al cărui simbol este Mihai Viteazul, evocat în capitolul *Bărbăția românilor*. Sublinierea profetismului *Istoriei* are valoarea dezvăluirii unei permanențe; aprecierea semnalată este consonantă cu aceea a Societății „Petru Maior", care, în 1883 (la apariția ediției a III-a), relua elogiul lui Heliade-Rădulescu, potrivit căruia Maior este „Moise al românilor". Chiar și numai vizionarismul operei ar îndreptăți afirmația că spiritualității autorului nu îi este străină filozofia istoriei, care, „fie că apare ca o sursă de ipoteze fecunde, fie că se manifestă prin unele aspecte profetice, fie că servește la emiterea unor concluzii mai bune"[2]. Or *Istoria* lui Maior acoperă toate cele trei modalității de expresivare a unui real simț al filozofiei istoriei.

Dar încercarea de reconstituire a concepției istorice a lui Maior (circumscrisă pe planul general al operei) relevă un plus de principii și elemente definitorii pentru modernitatea opticii sale: separarea tranșantă a științelor de teologie *(Procanon)*, autonomia istoriei propriu-zise față de cea bisericească, cultul pentru adevăr și pentru documentul istoric, aprecierea scrisului

[1] *Op. cit.*, p. 388.
[2] Henri Irénée Marou, *Qu'est ce que l'histoire?* în *L'histoire et ses methodes*, Paris, Pleyade, 1960, p. 30.

istoric din perspectiva generațiilor viitoare, ca îndreptar corectiv, abordarea fenomenului istoric în dezvoltarea sa, — „în începutul, creșterea, schimbările și toate celelalte“ —, considerarea istoriografiei ca un rezultat al contribuțiilor succesive ale generațiilor[1], învestirea cu valoare de document istoric a tradiției orale, numismaticii, folclorului, filologiei etc.

Istoria pentru începutul românilor... își așează întregul eșafodaj argumentativ în jurul ideilor originii pur romane a poporului român, a unității și continuității neîntrerupte a elementului roman, respectiv român, pe pămîntul Daciei nord și sud-dunărene. Ideile nu sînt noi. Fuseseră susținute, cu o anumită funcție, în istoriografia umanistă românească, constituiseră canavaua științifică a *Supplex*-ului și tot ele alcătuiau problematica axială a operelor istorice ale lui Șincai și Micu, redactate anterior tipăririi *Istoriei* lui Maior. Interesantă nu apare deci discutarea ideilor în sine (o asemenea discuție riscă, prin repetare, căderea în loc comun), cît modul de configurare și structurare originală.

S-a observat că trecerea de la istoriografia românească umanistă la cea luministă se face printr-un proces evolutiv, lipsit de discontinuități sau negări categorice[2]. Dacă în opera istorică a lui Micu sau Șincai nu fuseseră tăiate *definitiv* și *toate* firele de legătură cu metodologia istoriografiei umaniste, *Istoria* lui Maior realizează o certă depășire, atît ca spirit, cît și ca metodă. Întîia noastră istorie tematică, ea face un salt peste etapa experimentului, angajînd istoriografia română direct pe o nouă cale metodologică. O primă însușire care verifică reușita cărții este unitatea ei compozițională. Cele 15 capitole de istorie proprizu-zisă se organizează, în funcție de problematică, în trei părți: cap. I—III, IV—XI, XII—XV. Datorată în primul rînd concepției, unitatea operei se realizează implicit prin interdependența dintre tot și părți, structura *Istoriei* fiind departe de a se reduce la linearitate. În ciuda părăsirii și reluării unor teze, opera formează o unitate în varietatea detaliilor. Ea apare astfel ca o structură între ale cărei elemente se stabilește un sistem de relații funcționale, încît eliminarea unui element ar duce la dereglarea sistemului însuși.

Spre deosebire de istoriile lui Micu sau Șincai, în opera lui Maior *nu se povestește*, ci *se expune*, *se pledează*. Opera se convertește într-o viguroasă polemică, susținută cu toate mijloacele aferente acestei arte. Rolul cardinal îi revine însă deducției logice și cuvîntului, plin de sevă populară, colorat, sugestiv, cînd de o aparentă bunăvoință, cînd încărcat de ironie, dînd stilului maiorian o savoare specifică. Geniul autorului constă în axarea „discursului“ pe o tematică unică a cărei urmărire permite descifrarea unui sens în succesiunea evenimentelor, un sens al devenirii. Fără ezitare, *Istoria* din 1812 poate fi considerată întîiul eseu de sinteză istorică.

Dezvoltarea istoriei istoriografiei, reflectată de unele studii teoretice românești sau străine apărute în ultimele decenii, permite o delimitare mai precisă a diferitelor forme pe care le îmbracă în evoluția lui scrisul istoriografic[1]. În abordările mai vechi ale problemei, Școala ardeleană a fost etichetată global ca tipic luministă și, în esență, aprecierea rămîne valabilă și pentru scrisul istoric al lui Maior. În lumina studiilor menționate, considerăm însă oportună o caracterizare mai nuanțată a aportului său la fundamentarea istoriografiei noastre moderne. Integrată istoriografiei luministe, opera lui Maior aduce cu sine, în mod firesc, cîteva note caracteristice acesteia: spiritul laic, sensul istoricității, cultul pentru adevăr, o mai bogată sferă de informație din domenii învecinate istoriei (numismatica, folclorul, filologia etc.), încrederea în lumină și progres, dar mai ales în forța rațiunii și opiniei, tendința critică și polemică etc. Dar noul domeniu de aplicabilitate a sensului istoricității, —istoria națională—,

[1] Pentru toate aceste principii vezi *Cuvînt înainte* la *Istoria besericei românilor, atît acestor din coace precum și acelor din colo de Dunăre*, Buda, 1813.

[2] Vezi. Alex. Duțu, *Diversificarea preocupărilor cărturărești la umaniștii români*, în *Limbă și literatură*, 1968, p. 13 și urm.

[1] Vezi Șt. Pascu, E. Stănescu, *Istoriografia modernă a României*, în *Studii*, 1964, nr. 1; Henri Irénée Marou, *op. cit.*; George Gusdorf, *Introduction aux sciences humaines*, Paris, 1960.

noua viziune asupra istoriei prezentului şi a evului de mijloc, — acesta reprezentînd „epoca în care s-a format spiritul naţional al popoarelor“[1] —, exaltarea alături de marile personalităţi ale antichităţii romane a eroismului pilduitor al domnitorilor Evului mediu, — repudiat de luminişti —, profetismul corelat acestei evocări, învestirea unor fapte din trecut cu semnificaţii proprii contemporaneităţii[2] constituie cîteva trăsături caracteristice înainte de toate istoriografiei romantice europene a vremii. Fireşti într-o operă integrată unui luminism dominat de ideea naţională, — prefigurînd naţionalismul romantic —, aceste elemente vin nu numai să modifice sensibil definirea scrisului istoric al lui Maior, ci să şi explice de ce *Istoria* acestuia a devenit cartea de conştiinţă a generaţiei lui Heliade şi Bălcescu. Aşadar, întrucît această operă — chintesenţă a gîndirii istorice a Şcolii ardelene — a fost nu numai o argumentată polemică justiţiară care se adresa minţii, ci şi o pledoarie pasionată, ţîşnită din inimă spre a se adresa inimii, întrucît ea a fost apoi singura scriere istorică ce a văzut în epocă lumina tiparului, incendiind conştiinţele românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor, creînd o şcoală istorică şi influenţînd evoluţia istoriografiei româneşti spre romantism, a putut fi pe bună dreptate definită de D. Prodan o veritabilă „Carte a neamului“.

În ultimele pagini ale *Istoriei* din 1812, autorul strecura desigur o veche dorinţă: „şi istoria cea bisericească a românilor a o aduna din răsipiri“. Nu prevedea atunci că chiar această carte menită să vestească a doua mare scriere istorică avea să-i decidă şi destinul.

Revoltat din pricina acuzelor pe care Maior s-a grăbit să i le aducă în *Istoria pentru începutul românilor...*, Bob intervine în 1813 la autorităţi pentru a-i interzice difuzarea. Rezoluţia e totuşi favorabilă corectorului de la Buda, căruia i se pune însă

[1] Georges Gusdorf, *op. cit.*, p. 413.

[2] Vezi Vlad Georgescu, *Idées sociales et politiques dans la littérature historique des Principautés Roumaines pendant la seconde moitié du XVIII-e siècle et au debut du XIX-e siècle*, în *Revue des études Sud-Est européennes*, 1967, nr. 1—2, p. 189.

o cumplită condiţie: să omagieze pe episcop în *Istoria besericei*, aflată la acea dată sub tipar[1]. Se înţelege că Maior însuşi, pentru a nu-şi pierde creditul moral în faţa înaltelor foruri, a sistat tipărirea noii opere la pagina 392, deoarece, mai ales în partea finală, omagierea lui Bob se „realiza“ printr-un corosiv pamflet. Trunchiată, modificată, dar insuficient, de autor spre a o face inofensivă, cartea rămîne totuşi depozitată, pentru a fi difuzată abia după 1830. Dacă la cele 392 de pagini cuprinse în volum adăugăm ineditele lucrării[2], avem totuşi la îndemînă aproape tot ceea ce însemna în 1813 manuscrisul *Istoriei besericei românilor atît acestor din coace, precum şi acelor din colo de Dunăre.*

Întîia istorie tipărită a bisericii tuturor românilor frapează deopotrivă prin imensa concentrare de documente şi prin amploarea dimensiunilor temporale şi spaţiale: viaţa creştină la români şi dezvoltarea bisericii acestora de la primele mărturii verosimile pînă în zilele autorului, pe întregul teritoriu locuit de ei în stînga şi în dreapta Dunării. Deşi, fără îndoială, acest proces istoric complex e conceput în unitatea sa, pe planul compoziţional al operei apare diferenţiat, cele două aspecte fiind urmărite în două părţi paralele: *Pentru religia sau cucerica românilor* şi *Despre ierarhia românilor.* Carenţele structurale provocate de această organizare sînt însă neglijabile, întrucît cele două părţi se sudează printr-o profundă coeziune interioară, datorată filiaţiei problemelor.

Abordarea subiectului are la bază un mobil luminist — necesitatea umplerii unui gol —, dar şi orgoliul descendenţei noastre strălucite: românii sînt lipsiţi de o istorie a bisericii, „măcar că aceştia, precum cu viţa decît toate neamurile sînt mai străluciţi, aşa şi cu vechimea cuceriei creştineşti nu de multe ghinte întrecuţi“. Asocierea dintre ideea axială a *originii* nobile — teza *Is-*

[1] Vezi Nicolae Albu, *Cauzele interdicţiei „Istoriei pentru începutul românilor în Dachia“ şi a „Istoriei besearicei românilor“ ale lui Petru Maior*, în *Limbă şi literatură*, XX, Bucureşti, 1969, p. 209—215.

[2] Apud, Timotei Cipariu, *Acte şi fragmente*, Blaj, 1855, p. 129—137, 145—188 şi Pompiliu Teodor, *Anexe* la *op. cit.*

toriei din 1812 — şi ideea *vechimii* creştinării românilor — un alt insemn al superiorităţii — din *Istoria besericei* presupune o conexiune pe planul conceptualităţii, evidenţiată de învestirea noii istorii cu valenţele politice şi ideologice ale celei precedente, cu un cuvînt, de subordonarea ei aceloraşi comandamente ale luptei naţionale. Complementaritatea acestor scrieri explică nu numai strînsele raporturi funcţionale ce se stabilesc între elementele celor două structuri, ci şi unghiul de vedere laic, politic, ca şi modalitatea critică şi chiar polemică a abordării problematicii teologice.

Există în *Istoria besericei* o schemă directoare cu o înaltă semnificaţie politică, axată principial pe două idei: vechimea creştinismului şi a organizării noastre bisericeşti şi păstrarea nealterată a „legii" ortodoxe, scut al naţionalităţii. În funcţie de aceste idei — forţă, ce revin obsesiv pe planul cărţii, (una corelîndu-se cu sensul *Istoriei* din 1812, a doua cu acela al *Procanonului*), părţile şi elementele scrierii se organizează într-o structură complexă şi indecompozabilă, capătă un anumit sens şi o anumită funcţionalitate, realizînd o nouă şi valoroasă sinteză. Astfel, conceptul de structură se dinamizează, facilitînd descifrarea anumitor înţelesuri ascunse, prelungite în ceea ce critica actuală numeşte suprastructura operei[1]. Prezenţa celor două idei dirigente, strîns relaţionate opticii istoricului asupra rolului cardinal al bisericii în viaţa politică şi culturală a transilvănenilor, fac ca pe parcursul operei, ce cuprinde toate fazele dezvoltării şi organizării vieţii ecleziastice la românii din nordul şi sudul Dunării, să se tindă în special spre elucidarea unor probleme cheie, spre dezvăluirea cauzalităţii şi sensurilor lor inaparente, ceea ce indică prezenţa unui spirit şi a unei metode istorice moderne. Se proiectează astfel pe prim plan vechimea creştinismului la români, rezistenţa ortodoxismului de-a lungul istoriei acestora, Unirea de la 1700 şi situaţia bisericii unite din Transilvania în perioada contemporană autorului. Ponderea specifică a ultimelor două

[1] Vezi Adrian Marino, *Introducere în critica literară*, Bucureşti, 1968.

probleme face ca *Istoria besericei* să reprezinte o contribuţie fundamentală la istoria ecleziastică şi politică a românilor transilvăneni.

Susţinută convingător prin fapte de limbă, vechimea creştinismului în Dacia, „o prea strălucită mărire", e incontestabilă, deoarece „strămoşii românilor... în suflet de la Roma o au adus cu sine". Opinia era deci de natură să fortifice teza romanităţii cu un atît de însemnat rol în lupta politică a timpului. La rîndul ei, persistenţa şi generalizarea creştinismului de o parte şi de alta a Dunării, în urma retragerii aureliene, proces urmărit insistent, într-o permanentă conexiune cu istoria europeană (semn al unei optici moderne), devine un nou argument al continuităţii elementului roman, respectiv român, pe teritoriul vechii Dacii. Caracterul politic al *Istoriei besericei* apare astfel ca un fapt de ordinul evidenţei.

Problema ortodoxismului, cu valoare de permanenţă în scrisul maiorian, e abordată în cunoscuta literă a *Procanonului*. Făcînd un larg istoric al tentativelor de schimbare a credinţei, dar mai ales a ritului tradiţional, de către catolici, calvini, luterani, în toate provinciile româneşti, dar cu precădere în Transilvania, Maior are prilejul să evidenţieze rezistenţa eroică a românilor pentru păstrarea integrităţii bisericii ortodoxe. În *Istoria besericei* autorul trimite la aceeaşi idee-nucleu: stringenţa păstrării „legii" ortodoxe, factor de consolidare a naţionalităţii. Cu o vădită adresă contemporană, evidenţierea pilduitoarei rezistenţe ortodoxe are pe planul semnificaţiilor din subsidiar valoarea celebrului capitol *Bărbăţia românilor* din prima operă istorică. Sîntem, aşadar, departe de vechile teodicee şi foarte aproape de viziunea şi metodologia istoriografiei romantice.

Dar istoricul ortodoxismului constituie şi o explicaţie-preambul a Unirii de la 1700, cu abordarea căreia în operă începe să prindă contur universul contemporaneităţii. După demonstrarea adîncii cauzalităţi a Unirii, de natură socială în special (prilej de extindere a observaţiei asupra anacronicelor stări feudale), Maior dezvăluie convingător raţiunile pur politice şi sociale care au prezidat încheierea Unirii, caracterul ei formal

și condiția fundamentală — păstrarea ritului ortodox —, idee ce revine ca un laitmotiv cu o expresă funcție politică. Și deoarece folosirea Unirii în beneficiul românilor era o chestiune vitală, criteriul unic în aprecierea diferiților episcopi greco-catolici îl constituie atitudinea lor față de acest act, respectiv față de interesele și lupta națională.

Dacă episcopul Atanasie apare ca un spirit opac la semnificațiile evenimentului, dacă Ioan Patachi își trădează total misiunea, dacă P. P. Aron și mai ales Atanasie Rednic se dovedesc inabili, Inochentie Micu și apoi Gr. Maior cîștigă totala adeziune a autorului, fiecare din ei înțelegînd rațiunile naționale ale consolidării nucleului ortodox al Unirii, fiecare folosind-o nuanțat, în funcție de momentul istoric dat: ca platformă în lupta politică (Inochentie Micu) sau drept cadru unificator (ortodox în esență) al frontului național (Gr. Maior). Iar întrucît Bob, versat în probleme gospodărești, dar insuficient receptiv la imperativele politice, s-a îndepărtat de direcția lui Inochentie, Grigore Maior sau Ignatie Darabant, istoria păstoriei sale se convertește în cartea lui Petru Maior nu numai într-o veritabilă memorialistică, ci și într-un vehement rechizitoriu, în cuprinsul căruia autorul nu uită să intercaleze părți întinse dintr-un vechi protest — *Protopopadichia*. De remarcat însă că în genere cunoscuta antipatie față de Bob nu impietează asupra principiului imparțialității, *asupra esenței a ceea ce spune*, ci *asupra felului în care spune*, or acesta nu mai aparține domeniului științei, ci aceluia al artei, subordonat altor exigențe.

„Cronica" contemporaneității, oferind cel mai bogat fond informativ, e departe de a avea caracterul rece, doct al memoriilor medievale. Pe măsură ce autorul pleacă de la relatările unor martori oculari ai evenimentelor sau de la observația personală, pagina de istorie, fără să-și piardă finalitatea politică sau documentară, se constituie într-o expunere antrenantă și confesivă, care, prin puternica irupere a eului, ca și prin spontaneitatea și acuitatea notației, conferă operei atributele memorialisticii literare moderne. Amprenta memorialistică o dă

atitudinea participativă a autorului la faptele consemnate, redarea frustă a întîmplărilor, — adevărate instantanee din viața contemporană —; întreținerea cititorului cu detalii sau reflecții pline de spirit, cu impresii sau informații din sursa orală, cu un cuvînt, recrearea atmosferei de epocă.

Într-o ordine dictată de anumite coordonate temporale, ca și de fluxul memoriei, în paginile cărții se conturează o suită de schițe de portret, realizate sub aspect moral, o suită de portrete esențializate, desemnînd, în maniera clasicilor, dominanta (călugărul Sofronie — „om nu cu blîndețe cum fusese Ilarion [Visarion Sarai], ci de o fire aspră și tulburată" etc., etc.) Obișnuit, de la om, observația se extinde asupra faptelor, pătrunzînd însă dincolo de ele, spre a scruta aceeași lume interioară a personajului.

Maior are vocația polemicii. În *Istoria besericei* se vădesc însă și resursele sale pentru pamflet. Asemenea creatorilor acestei specii — Stoica Ludescu, Radu Popescu, Anonimul Brîncovenesc —, Maior scrie cu toți nervii, spiritul său malițios, vindicativ și clevetitor strecurînd în pagini nu numai aciditatea pamfletară, ci și hazul zeflemitor, ce-l apropie de Neculce și Creangă și în genere de atitudinea satirică populară. Modul în care *Istoria besericei* ilustrează nu numai memorialistica literară, ci și procesul de constituire a pamfletului indică faptul că, structural, Maior este un veritabil scriitor, opera sa situîndu-se la hotarul dintre istorie și literatură.

Forma agreabilă, degajată a comunicării, asigurînd operei condițiile unei largi penetrații, este de natură să desemneze o manieră proprie istoriografiei luministe. De altfel, întreaga scriere, atît prin modul de abordare politică, cu totul exterioară dogmelor, a istoriei bisericii, cît și prin desfășurarea acesteia sub unghiul unor idei directoare, prin viziunea asupra trecutului bisericii naționale din perspectiva semnificațiilor, ca și prin îndrăzneața critică a contemporaneității sau prin extinderea considerabilă a domeniilor cercetate (ecleziastic, politic, social, cultural) se înscrie în genere între parametrii conceptualității și metodologiei luministe, în forma pe care acestea o îmbracă însă în cadrul luminismului românesc, subordonat factorului național, conti-

nind ca atare în însuși caracterul lor specific unele elemente ce vor ilustra spiritul nou al istoriografiei romantice. Or, dacă în acest sens scrisul istoric al cărturarului transilvănean este reprezentativ, faptul se explică printr-o reală vocație de istoric. Aceasta presupune prezența unui gînditor apt de a descoperi resorturile ascunse ale procesului istoric, a unui om înclinat spre filozofare, ceea ce Maior a fost într-o mai mare măsură decît Micu sau Șincai. Dar această vocație n-ar fi ajuns totuși la realizare fără îndelungata sa formare nu atît la școala istorică europeană, cît la „școala" luptei naționale, care-i luminează sfera și direcțiile meditației. Așa se justifică de ce operele sale — *Procanonul*, *Protopopadichia*, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și *Istoria besericei* — au o puternică semnificație politică și o accentuată notă polemică, de ce ele apar ca părți componente ale unei structuri unitare, în complexul căreia se stabilește o pluralitate de relații cu o funcționalitate interacționantă asemenea sistemului vaselor comunicante. Faptul trimite la o concepție și la o metodă modernă, și una și alta evoluînd spre zonele istoriografiei romantice a secolului al XIX-lea și conferindu-i lui Maior calitatea suplimentară de precursor.

Demersurile pentru punerea sub interdicție a *Istoriei* din 1812, soldate doar cu satisfacția parțială pe care oficialitățile i-au oferit-o lui Bob, erau de natură să atragă atenția lui Maior asupra posibilității unei noi revanșe. Într-adevăr, temîndu-se că mușcătoarele rînduri ale *Istoriei* l-ar putea prezenta posterității într-o lumină defavorabilă, Bob apelează la condeiul devotatului canonic D. Vaida pentru a încerca schimbarea opiniei create. Riposta acestuia, „cîrtirea" — cum o va numi Maior — trebuia să formeze *Cuvîntul către cititor* la traducerea românească a două cuvîntări tipărite în latinește în cinstea episcopului de același zelos partizan[1]. Atent la fiecare mișcare a taberei adverse, grație unor intimi ai săi din tipografia Blajului, Maior obține prima

[1] Este vorba de *Orationes* publicate de D. Vaida la Blaj în 1809 și traduse tot de el sub titlul de *Cuvîntări în cinstea Excelenții Sale Ioan Bob*, Blaj, 1813.

coală din „cîrtire" chiar în timpul imprimării. Întocmește în grabă un *răspuns*, pe care îl publică înaintea volumului în care „cîrtirea" trebuia să apară ca prefață, constrîngîndu-l indirect pe Vaida să redacteze un inofensiv *Cuvînt către cititor*.

Răspunsul la Cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorul Istorii ceii pentru începutul românilor în Dachia, publicat anonim în 1814 are valoare de document biografic, căci Maior, spre a se apăra, evocă (vorbind la persoana a treia) activitatea depusă la Reghin, dar și valoare de pagină polemică aparte concepută, — ironică și iritată —, în funcție de caracterul personal al disputei.

Istoria intrase însă și în circuitul viu al vieții științifice europene, stîrnind un real interes, de vreme ce reputatul slavist J.B. Kopitar o onorează cu o recenzie în *Wiener Allgemeine Litteraturzeitung*, recenzie la care Maior se grăbește să răspundă. Dar, cum se întîlneau doi polemiști înnăscuți, noua dispută se prelungește din 1813 pînă în 1816. Bun cunoscător al limbii, dar și al istoriei românilor, Kopitar pune în discuție unele probleme importante abordate în *Istorie*, avînd îndreptățite rezerve față de teza purității latine a limbii române, față de tendința purificării ei de elementele străine etc., dar, eronat, și față de încercarea salutară de înlocuire a alfabetului chirilic cu cel latin. În zelul său latinizant și cu o pregătire lingvistică ce nu o egala pe aceea a preopinentului său, Maior își reafirmă părerile, fără să rețină, din păcate, majoritatea observațiilor eruditului slavist, de-a dreptul ingenioase pentru începutul secolului al XIX-lea[1].

Atitudinea față de momentul politic trăit, preocupările sale științifice, ca și funcția de cenzor îl mențin pe Maior în contact continuu cu fruntașii vieții publice din țară sau cu unii români aflați în străinătate. Corespondența din etapa cenzoratului ni-l prezintă ca mentor al studenților V. Rațiu și V. Pop de la Viena (celui din urmă furnizîndu-i anumite materiale folclorice — o

[1] Vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, p. 577—583.

altă latură a variatelor sale preocupări[1]), ca bun prieten și consilier științific al lui Budai-Deleanu sau I. Cornelli, ca om politic și om de cultură în raporturile cu I. Piuariu-Molnar, I. Vulcan, Mihail Muntean, Moise Nicoară, Vasile Moga, ca apropiat al lui C. Diaconovici-Loga sau Alex. Teodori aflați la Buda. În admirația acestui adevărat ctitor de conștiință națională se formează apoi pleiada discipolilor săi înflăcărați, Eftimie Murgu, Teodor Aron, Ioan Teodorovici Nica și Damaschin Bojincă. În prelungirea polemicii lui Maior, acesta din urmă era destinat să răspundă atacurilor lui Sava Tökölyi din cartea sa *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind* (Halle, 1823) prin *Animadversio in dissertationem Hallensem* (Buda, 1827).

Deținînd o funcție cheie, care oferea nesecatei sale energii posibilitatea abordării unor domenii multiple, profesînd o concepție tipic luministă, în funcție de care progresul neamului era conceput sub un dublu aspect, spiritual și material, Maior încearcă să-și orienteze activitatea și în această ultimă direcție. Astfel, perioada marcată de apariția *Istoriei* (1812) și încheierea polemicii cu Kopitar (1816) e jalonată, pe un alt plan, de preocupări cu totul noi. Ele se situează atît pe linia politicii economice și culturale a Curții, cît și pe linia unor vechi deprinderi, datorită cărora Vulcan îl recomanda Tipografiei ca un bun cunoscător al problemelor de economie rurală. Noile preocupări se concretizează în traducerea a cinci broșuri de economie casnică, de genul celor difuzate în diferite limbi la toate popoarele Imperiului. Neîndoielnic, traducîndu-le, Maior împlinea o obligație de cenzor, drept care nici nu le semnează[2]. Dar printre rînduri se poate descifra sentimentul participării la efortul susținut al generației sale în direcția propășirii culturii și limbii românești. Căci, nu întîm-

[1] Vezi Liviu Marian, *Petru Maior, folclorist*, în *Contribuții la istoria literaturii românești din veacul al XIX-lea*, Chișinău, 1927, p. 7—12.

[2] Ele au fost atribuite lui Maior argumentat de N.A. Ursu, *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, în *Limba română*, 1961, nr. 2.

plător, tocmai în postfața uneia din aceste traduceri[1] dă glas convingerii generale a luminiștilor români, după care progresul cunoștințelor se află în raport de reciprocitate cu dezvoltarea limbii. Fără a le diminua rolul practic, instructiv, remarcăm meritul deosebit al acestor traduceri de a fi contribuit, asemenea celor ale lui Șincai sau Piuariu-Molnar, la îmbogățirea limbii române, prin introducerea unei terminologii de specialitate în domenii științifice pe atunci încă puțin frecventate.

Ceva mai tîrziu, Maior consideră necesară și umplerea unei alte breșe pentru racordarea culturii române la cultura europeană. Se orientează astfel spre o carte simbol a veacului *Les aventures de Télémaque* de Fénelon. O traduce și o publică la Buda în 1818, sub titlul *Întîmplările lui Telemah*, folosind o ediție italiană, apărută sub îngrijirea lui Christ. E. Meppen la 1741. „Cartea divină a veacului" — cum o numea Montesquieu — circula intens și în Europa răsăriteană. Bibliotecile românești atestă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea existența mai multor traduceri grecești, iar apoi, în a doua jumătate, întîile tălmăciri manuscrise în limba română în Moldova[2]. Cît privește Ungaria, primele ecouri ale cărții se fac auzite chiar la începutul secolului[3]. Dar cum opera cunoaște o largă popularitate abia în a doua etapă, datorită traducătorilor din secolul al XIX-lea, cînd sensurile ei bogate sînt prinse cu antene mult mai sensibile, se înțelege că traducerea lui Maior, tipărită la începutul veacului, a fost cea mai căutată lectură.

În esență, *Télémaque* face elogiul monarhului luminat, al liberalismului și utilitarismului. Portretul cretanului Minos, com-

[1] *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țară și a celor ce se leagă, și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare ale vitelor celor cu coarne precum și a cailor, a oilor și a porcilor*, Buda, 1816, 130 p.

[2] Vezi Alex. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 235—240.

[3] Vezi Köpeczi Béla, *Fénelon, Telemachosának első magyarországi fordítási kisérlete (La première tentative de traduction du Télémaque de Fénelon en Hongrie)*, în *Filológiai közlöny*, XV (1969), nr. 1—4.

pletat cu comentariile mentorului lui Télémah din Cartea a 5-a, conturează de fapt imaginea ideală a suveranului luminat, care e conștient că prin demnitatea sa trebuie să satisfacă interesul societății, care respinge despotismul și tirania, întrucît acestea îi transformă pe supuși în sclavi, care are ca unic țel realizarea unei societăți întemeiate pe echitate, justiție, virtute. Formula lui Fénelon de a trata alegoric, sub pretextul aventurilor lui Télémaque, o arzătoare problemă pe care Franța și-o punea încă pe vremea Regelui-Soare convenea și atmosferei din timpul reacțiunii postiozefiniste, iar Maior prin nimic altceva nu putea face o mai eficientă educație cetățenească compatrioților săi, sădindu-le în inimi idealurile luministe, decît traducînd opera lui Fénelon. Căci, prin formula ei, cartea era de o asemenea ambiguitate, încît putea fi folosită în scopuri didactice de iezuiți, dar și în scopuri propagandistice de revoluționari.

Prin *Întîmplările lui Telemah*, Maior se afirmă și în domeniul literar propriu-zis. Traducerea, fidelă, purtînd pecetea expresiei vioaie, intens colorată afectiv, trădează strădania lui Maior de a modela și de a îmbogăți limba literară a timpului cu neologisme în mare parte asimilate în forma pe care o au și azi. Din compararea traducerii cu celelalte opere, apare evident că toate aparțin aceluiași scriitor inteligent, comprehensiv, suplu, că toate poartă aceeași marcă stilistică.

În sfîrșit, prospectarea ultimului univers al preocupărilor lui Maior, cel filologic, ne obligă la întoarcerea pe firul activității sale pînă în perioada alcătuirii *Procanonului*, a cărui metodă trădează contactul cu școala filologică germană. La reconstituirea unor etimologii, dar mai ales la riguroasa critică filologică a izvoarelor istorice, Maior apelează apoi în *Istoria* din 1812, lucrare capitală pentru configurarea concepției sale lingvistice. Deși *Dissertația pentru începutul limbei românești* și *Dissertația pentru literatura cea vechie a românilor* apar ca lucrări independente față de textul *Istoriei*, expresie a diferențierii domeniilor (istoric, lingvistic sau de istorie a culturii) în concepția autorului, totuși ele sînt tipărite în același volum, în scopul suplimentării argumentului istoric prin fapte de limbă sau cultură.

Principalul obiectiv filologic urmărit e demonstrarea latinității limbii române, dovedită de structura gramaticală, „țesătura cea din lontru", originar latină, pe care Budai-Deleanu o definește similar prin „alcătuirea dinăuntru". Dacă Șincai derivă limba română din latina clasică, Micu[1], dar mai insistent Maior și Budai-Deleanu vorbesc despre o descendență din latina populară, marcînd un evident progres în dezvoltarea lingvisticii europene[2], chiar dacă „opiniile despre descendența idiomurilor romanice din latina populară" și „opiniile puse în circulație de Maior și Budai-Deleanu nu erau decît reflexe ale unor afirmații anterioare, care se generalizaseră în bună măsură în epoca aceea"[3]. Pornind de la constatarea că limba română continuă latina „care o grăia poporul" și nu „limba învățată", Maior va remarca importanța de prim rang a studiului limbii române în reconstituirea latinei populare, fapt reținut de lingvistica modernă: „mai cu cădere este a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi". Din exces de zel, prin speculație sofistică, el ajunge să afirme însă cu totul eronat că latina clasică derivă din limba română.

Pentru demonstrarea latinității limbii române se apelează la etimologii, onomastică și toponimie (la aceasta din urmă spre a delimita teritoriul de răspîndire a limbii naționale), la elemente de morfologie, fonetică și lexic. Scrisă de un istoric prin excelență, *Dissertația pentru începutul limbei românești* își propune limpezirea chestiunilor legate de originea limbii române și jalonarea sinuoasei ei dezvoltări prin stabilirea unui sistem logic evolutiv. Lingvistica istorică romanică e însă abia la primii ei pași; inerent, nu toate legile fonetice (cu repercusiuni în celelalte compartimente ale limbii) stabilite de Maior și-au dovedit rezistența, de unde caracterul fantezist al multora din etimologii.

[1] Vezi Ms. rom. 436, p. 25: „limba latinească era limba vulgaris, adecă care norodul o grăia".
[2] Despre răsunetul european al *Lesiconului* vezi Dimitrie Macrea, *Lingviști și filologi români*, Buc., 1959, p. 64.
[3] Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., 1966, p. 36.

Trăsăturile comune limbilor română, franceză, spaniolă, italiană, ca și deosebirile lor față de latină demonstrează că româna nu este „limba latină stricată și scăzută", întrucît pretinsa scădere a început nu în Dacia, ci în Italia, unde a afectat chiar vechea latină vulgară care, sub înrîurirea popoarelor barbare, începe să se diferențieze în dialecte. Ca atare, Maior relevă păstrarea unor etimoane latine numai în română, după cum remarcă anumiți termeni latini existenți exclusiv în celelalte limbi romanice. Cîteva decenii înainte de Friederich Diez, — precizează D. Macrea —, Maior făcea distincție între patrimoniul originar comun și neologismele provenite din perpetuarea culturii în latina clasică.

Conviețuirea cu popoarele străine, în special cu slavii, a dus — afirmă autorul — la alterarea lexicului românesc, fără a afecta însă „țesătura cea din lontru". În sprijinul tezei, el recurge judicios la compararea categoriilor de gen, declinare, conjugare etc. din slavă, pe de o parte, și din română și italiană pe de alta. Cît despre lexicul „alterat", acesta s-ar putea purifica — socotește Maior — prin valorificarea termenilor de origine latină larg cunoscuți sau prin apel la latina clasică și la limbile romanice, mai ales la italiană. În pledoaria pentru purificare, suscitată de optimismul raționalismului idealist în posibilitatea modelării limbii[1] sau de codul lingvistic al clasicismului, care cerea înlăturarea barbarismelor ce invadaseră latina medievală[2], Maior, prudent, rămîne la enunț. Abia generațiile următoare vor încerca imposibilul. Dezvoltînd o sugestie a lui Maior, Heliade va tinde spre italienizarea limbii, în maniera în care ardelenii vor fi tentați de latinizarea acesteia.

Istoria politică și istoria limbii unui popor constituie un tot indestructibil. Firesc deci, interesul acordat destinului istoric al românilor sud-dunăreni își găsește în *Dissertația* amintită un corespondent în elementele de analiză sincronică și diacronică a limbii vorbite de ei. Maior realizează în acest fel o primă încercare de cercetare sistematică a românei din sudul

[1] Dimitrie Macrea, *op. cit.*, p. 45.
[2] Ion Gheție, *op. cit.*, p. 26.

Dunării. În consonanță cu ideile istorice, autorul evidențiază în primul rînd apartenența dialectelor sud și nord-dunărene la o limbă română unică, în ciuda diferențierilor create de condițiile istorice deosebite.

Dissertația pentru literatura cea vechie a românilor schițează un prim compendiu independent de istorie a culturii și literaturii vechi românești, prilejuind un vibrant elogiu luminist adus realizărilor spirituale în limba națională. Relansînd părerea lui D. Cantemir, după care în secolul al XV-lea slavonismul n-a înlăturat numai cultura în limba națională, ci și scrierea cu caractere latine, Maior elogiază actul lui Gh. Racoți I „carele au scos... limba slovenească din beserici" și militează pentru adoptarea alfabetului latin.

Activitatea de cenzor îl pune pe Maior în fața unor serioase dificultăți prilejuite de absența unui sistem ortografic bine conceput, necesar la elaborarea atît de așteptatului *Lesicon de la Buda*. După îndelungate dezbateri cu V. Coloși, I. Cornelli, Budai-Deleanu ș.a.[1], Maior ajunge la cristalizarea concepției sale ortografice, pe care o expune în *Orthographia romana sive latino-valachica*... După model italian, el redă oclusivele palatale prin *che*, *chi* și *ghe*, *ghi* și introduce semnele diacritice ale lui *ș* și *ț*. Deși sensibil simplificată și mai puțin etimologizantă decît cea propusă de *Elementa*..., cu atît mai vîrtos față de cea concepută de Budai-Deleanu, ortografia lui Maior rămîne totuși în multe privințe complicată și inoperantă.

Anexat *Orthographiei*..., *Dialogul pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, practicînd o tehnică specifică scrisului luminist, de natură să asigure larga penetrație a ideilor, explicitează și consolidează unele opinii formulate în special în *Dissertație* sau în polemica cu Kopitar.

În 1825 apărea la Buda o operă de valoare epocală, apreciată dincolo de hotare: *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trizeci și mai multor ani s-au*

[1] I. Pervain, *Studiu introductiv* la Ion Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, Cluj, 1970.

lucrat. După o opinie aproape generalizată, Maior s-ar fi preocupat insistent de acest „opus" colectiv abia după angajarea sa oficială ca redactor (5 decembrie 1820). Dar, după numeroase mărturii[1], el este de fapt personajul din umbră, care, încă din 1809, încearcă să fixeze, etapă după etapă, puncte de reper pentru adevărații eroi ai acestei odisei. Cunoscîndu-i evoluția, deficiențele și necesitățile, în 1819 cenzorul era în măsură să redacteze un substanțial raport, în care prind contur principiile fundamentale pe care le așeza la temelia lucrării: lexiconul să fie oglinda fidelă a unei limbi unitare, curat românești, un repertoriu care să stabilească în mod științific etimologia cuvintelor și în care să se adopte normele de transcriere din *Orthographia*. Prin natura observațiilor, raportul îl recomanda ca pe unicul redactor competent. La insistențe, Maior preia redacția dicționarului, revede febril primele litere (a-h) și încearcă disperat să amîne deznodămîntul tuberculozei. Viața avea să i se curme însă în jocul de lumini și umbre al acestui ultim univers al preocupărilor sale, atinsă parcă și ea de stihia morții ce planase asupra existenței fiecăruia din cei ce adăugaseră, rînd pe rînd, paginile viitorului *Lesicon*. Incontestabil, acesta este o operă colectivă, dar munca diverșilor colaboratori a fost coordonată și modelată de spiritul lui Maior, ceea ce i-a imprimat o anumită unitate de concepție și o tendință politică, națională, de subtext. S-a putut deci afirma îndreptățit că *Lesiconul de la Buda* trebuie apreciat din două puncte de vedere: și ca operă lexicografică în genere, și ca operă a lui Petru Maior aparte[2].

Subordonată prin semnificațiile sale adînci idealurilor luptei naționale, activitatea lui Maior în domeniul limbii era făcută să concentreze și să difuzeze tot ceea ce era înnoitor și mobilizator în crezul filologic al Școlii ardelene, promovîndu-l și în acest sens ca pe un adevărat director de conștiință al generației pașoptiste[3].

[1] Vezi I. Pervain și M. Protase, *Petru Maior și Lesiconul de la Buda*, în *Cercetări de lingvistică*, XV (1970), nr. 1, p. 11—23.

[2] Giorge Pascu, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, vol. III, Iași, 1927, p. 265.

[3] În legătură cu rolul său în această direcție, vezi M. Protase *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, 1973.

*

Pe drumul făuririi propriei istorii, fiecare popor cunoaște momente decisive pentru direcția și destinul evoluției sale. Un astfel de moment, de răspundere în fața istoriei pentru destinul poporului nostru, îl marchează și Școala ardeleană. Mișcare exemplară, ea cere generozitate și sacrificiu, cere oameni plămădiți aparte, spirite comprehensive și energii făcute să triumfe. Un asemenea om a fost Petru Maior, spirit angajat în cele mai variate domenii ale cunoașterii, deschis tuturor problemelor ce agitau vremea sa, deși nu toate capătă în conștiința sa aceeași profunzime. Cel puțin aparent, scrisul său nu reflectă munca tenace și de migală a confraților săi de acțiune. În schimb, Maior este un om al zilei, care abordează cele mai acute probleme, devansîndu-și uneori epoca prin intuirea transformării lor progresive. Violent, coleric, dar continuu cenzurat de judecată, fie că se afirmă în istorie, în drept ecleziastic, în omiletică, filologie sau literatură, el apare ca un raționalist suplu, speculativ, unind combativitatea agresivă cu tactul.

Practic prin excelență, Maior izbutește, singur printre cei din vremea sa, să-și publice antum aproape toate lucrările, contribuind astfel la difuzarea largă a crezului social-politic al Școlii ardelene și implicit la desfășurarea celei mai viguroase acțiuni de trezire a conștiințelor și de propagare a ideii de unitate națională a românilor de pretutindeni. În timp ce în epocă Șincai rămîne un peregrin nedreptățit, iar Micu un harnic benedictin, în timp ce Budai-Deleanu, fecund în izolarea sa între străini, rămîne ineficient prin acțiunea lucrărilor asupra contemporanilor, Maior sintetizează creator întreaga gîndire a mișcării. Opera sa, o ofensivă organizată pe toate fronturile luminismului românesc, se topește în conștiința generației pașoptiste, ai cărei reprezentanți, Bariț și Papiu Ilarian, Heliade, Bălcescu sau Kogălniceanu, nu contenesc să caute în „Cartea neamului" „imaginea proiectată în viitor a noii Dacii".

MARIA PROTASE

TABEL CRONOLOGIC

1760 Controversat, anul naşterii lui Petru Maior pare a fi 1760[1].

Locul naşterii este Tîrgu Mureş, unde tatăl său, Gheorghe Maior, deţine funcţia de protopop al districtului Niraşteu (1751—1762), pe care îl schimbă cu acela al Iclandului Mare, cu scaunul la Căpuşul de Cîmpie

---

[1] Pentru această dată pledează mai multe argumente: într-o scrisoare către Congregaţia De Propaganda Fide, Maior afirmă că a plecat la Roma *fiind copil;* în timp ce Şincai (născut în 1753 sau 1754), la plecarea la Roma, putuse depune voturile absolute, fiind mai în vîrstă, (avea deci 20 de ani) Maior, mai tînăr, pleacă doar ca novice; unul din motivele aprobării cererii de părăsire a cinului călugăresc (1785) a fost însăşi intrarea extrem de timpurie în cadrul lui; că între Maior şi Gh. Şincai exista o apreciabilă diferenţă de vîrstă o mărturisesc încă două fapte: timp de un an, înaintea plecării la Roma, Şincai i-a fost profesor la Blaj, iar cînd în 1806 postul de cenzor şi corector al cărţilor româneşti de la Tipografia Universităţii din Buda devine vacant, direcţia îl preferă lui Şincai — „înaintat în vîrstă şi cu vederea slabă" — pe Maior, om în floarea vîrstei — *„în optima aetate"*; în sfîrşit, la parohia catolică din Buda, în *Liber V mortuorum* (p. 110), figurează următoarea notă: *„16 febr. 1821. Revdis. P. Maior [...], 60 aetatis anno, sepultus ab Szojkovits V.A. Diacono Taban"*.

(1762—1782), unde Maior își petrece primii ani ai copilăriei.
Mama, Ana Munteanu, era fiica preotului din Iclănzel.
A avut șase frați: Demetriu a ajuns căpitan de husari; Ioan și Georgiu au fost preoți; Teodor (supranumit Bulgarul), cantor; Mihail, comisar rectificator; Ana, singura fată, măritată fiind în Reghinul Săsesc, s-a aflat multă vreme în apropierea celui de al doilea dintre frați, Petru.
Locul de baștină al familiei a fost Diciosînmartin, localitate părăsită de străbunicul viitorului istoric, Gheorghe Maior, în vremea răscoalei curuților. Acesta aparținea nobilimii, înțeleasă ca o proaspătă nobilime românească, lipsită de privilegii sau avere, formată din *oameni liberi*. Strămutarea din Diciosînmartin face ca diploma de noblețe să se piardă sau să fie contestată. De aceea, descendenții încearcă să-și dovedească apartenența socială nobiliară, atît de însemnată în condițiile secolului al XVIII-lea în Transilvania. Atestată de documente, ultima încercare, din 1759, aparține tatălui lui Petru Maior, și fraților săi, Pascu și Dumitru. În urma depozițiilor martorilor, care atestă noblețea familiei, Gheorghe Maior obține în același an de la Conventul din Cluj-Mănăștur un transumpt (aflat în 1877 în posesia lui I. Antonelli), care consemna nobilitatea descendenților străbunicului Gheorghe, poreclit Gînjul. Actul îl îndreptățea deci pe Petru Maior, ca și pe frații săi, să adauge numelui atributul nobiliar „de Dicio-Sînmărtin“[1].

[1] Dezbătută de I. Antonelli (*Breviar istoric al școalelor din Blaj*, Blaj, 1877), problema a fost reluată pe baza unor materiale documentare noi de Magdalena Roșu (*Date inedite în legătură cu familia lui Petru Maior* — comunicare științifică).

1766—1773 Își începe învățătura probabil la școala triviumală din Căpușul de Cîmpie. O continuă timp de trei ani (aproximativ 1769—1772) la gimnaziul romano-catolic din Tîrgu Mureș, frecventat de mulți români, încheind, credem, „gramaticele“. Trece apoi la gimnaziul din Blaj, la „umanioare“, unde îl are profesor pe Ignatie Darabant, la retorică, iar în 1773—1774 pe Gh. Șincai, la poetică. Darabant îl remarcă și-l recomandă ca un elev excepțional episcopului Grigore Maior.
„Din îndemnul superiorilor mei am îmbrățișat viața monahală“ — mărturisește Maior într-o viitoare scrisoare către De Propaganda. Aceștia vor fi fost episcopul și Darabant, vicarul general, care îl îndeamnă să intre în ordinul călugăresc „Sf. Vasile cel Mare“, (act petrecut probabil în acest ultim an școlar), spre a-i putea oferi una din bursele ce deveneau disponibile în toamna anului 1774 la colegiul Congregației De Propaganda Fide. Noviciatul și-l face paralel cu Șincai, profesorul său, îndrumat, se vede, în aceeași direcție. Își schimbă numele de Petru în Paul.

1774 noiembrie (?) Fără să fi depus jurămîntul monahal, din pricina vîrstei prea fragede (14 ani), pleacă la Roma, împreună cu Ioachim Pop și Gh. Șincai, amîndoi foști profesori la Blaj. După o călătorie „cu multe peripeții și inconveniente“, după un popas la Timișoara, ajunge, prin Triest, în Italia.

1775—1779 Studiază doi ani filozofia și trei teologia la Colegiul De Propaganda Fide.
În 1775 depune jurămîntul în cadrul Congregației, obligîndu-se, între altele, ca, întors în provincia de baștină, să propage credința catolică și să trimită în acest sens dări de seamă anuale. La absolvire era recomandat călduros pentru serioasa lui pregătire episcopului Gr. Maior. Ștefan Borgia, secretarul Con-

gregației, vorbea de „părerea strălucită" a conducerii Colegiului relativă la purtarea și zelul său.
E de presupus că înainte de plecarea din Romă depune jurămîntul monahal (voturile solemne, pe viață), dar obține să fie hirotonisit la Blaj, de episcopul român. La 4 aprilie 1779, părăsește, împreună cu cei doi colegi Roma, îndreptîndu-se spre Viena. Lipsiți de banii necesari continuării drumului, rămîn un timp în capitala Imperiului. Fac o vizită de prezentare la Cancelaria aulică pentru Transilvania, iar consilierul (probabil Șt. Costa) le propune completarea studiilor, timp de un an, la Viena. În vreme ce Ioachim Pop pleca spre Blaj, ceilalți doi tineri, deveniți bursieri ai Colegiului greco-terezian, se instalează în acest internat teologic, unde Maior se împrietenește cu Ioan Budai-Deleanu. În 14 iulie 1779, ei adresează întîia scrisoare Congregației De Propaganda Fide. Corespondența lui Maior va continua aproape anual, din partea Congregației răspunzînd secretarul acesteia (pînă în 1789, cînd Ștefan Borgia ajunge cardinal). Două întreruperi, sînt înregistrate între 1798—1803 și 1808—1816. Ultima scrisoare a lui Maior datează din 20 noiembrie 1820. Congregația îi scrie în 16 decembrie același an, dar lui Maior nu-i mai era dat să răspundă.

1779—1781 Urmează cursurile de metodică și catehetică la Școala normală „Sfînta Ana", precum și dreptul canonic, dar și alte discipline, la Facultatea juridică a Universității vieneze, după care se întoarce în țară (1880). Călugăr fiind, se instalează în Mănăstirea „Sfînta Treime" din Blaj.
Numit profesor la „Scholae altiores", predă în primul an metafizica, apoi logica și dreptul natural.
După ce la plecarea din Roma afirmase că ține să se hirotonisească la Blaj, amînă sistematic primirea ordurilor sacre: ipodiaconatul, diaconatul și preoția.

1782 Asistă îndurerat la abdicarea din scaunul episcopal a binefăcătorului său Gr. Maior. La sinodul din acest an pentru alegerea unui nou episcop susține candidatura vicarului general Ignatie Darabant. Cel desemnat de Curtea vieneză va fi însă Ioan Bob. Deși Darabant întrunise 63 voturi, Iacob Aron — 57, iar Bob doar 37, totuși cel preferat fusese Bob, fiind reprezentantul clerului de mir, pe cînd primii doi erau aleșii călugărimii, aflată în dizgrația împăratului Iosif al II-lea. În urma Edictului de toleranță religioasă din 26 oct. 1781, are loc un adevărat exod de la greco-catolicism la ortodoxism. Printr-un decret din 20 aug. 1782, Iosif al II-lea dispune ca trecerile să fie anulate, iar cei care s-au făcut vinovați de o asemenea atitudine să fie obligați să urmeze un curs de 6 săptămîni pentru instruire asupra sensului și însemnătății Unirii de la 1700. Lui Maior (ca și lui Șincai, Ioachim Pop ș.a.) îi revine obligația ținerii unui asemenea curs în mai multe localități, dar în special la Dumbrăveni.

1783 Scrie întîia sa operă: *Procanon ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțelesul cel deplin și desăvîrșit al canoanelor și a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu samă a românilor.*
Are loc reîntîlnirea cu I. Budai-Deleanu, care, în vara lui 1783, terminîndu-și studiile la Viena, revine la Blaj, cu intenția hirotonisirii. „Întîmpinîndu-mă toate împotrivelele — își va aminti Budai în 1818 — fui silit iarăși a mă înstreina, ba, ca cum aș zice, a merge de voie bună în urgie". Survenită curînd, ideea lui Maior de a părăsi nu numai călugăria, ci chiar clerul nu poate să nu fie corelată atitudinii prietenului său. Pe cînd Bob, numit oficial episcop de către Curtea imperială în 20 februarie 1783, aștepta la Viena confirmarea papală, patru călugări blăjeni, între care și Maior, înaintau împăratului cererea de aprobare a

părăsirii cinului monahal (ceilalţi erau S. Micu, care avusese iniţiativa, Şincai şi Gherman Peterlachi). Cererile, înaintate de Cancelaria aulică pentru Transilvania lui Bob, sînt avizate de episcop favorabil în 14. oct. 1783.

1784—1785 Ajuns în ţară, Bob cere prepozitului mănăstirii, Ieronim Calnochi, să rezolve cererile celor patru călugări. Maior, ca şi ceilalţi, cu excepţia lui Micu, este absolvit de jurămîntul monahal în 19 iulie 1784, intrînd astfel în cadrul clerului de mir.

Părăsirea mănăstirii, discuţiile cu Budai (a cărui prezenţă la Viena e înregistrată abia la 1 februarie 1785), conştiinţa că pregătirea sa superioară îl îndreptăţeşte la o funcţie incomparabil mai înaltă decît aceea de paroh îi zdruncină serios sănătatea. Timp de 11 luni zace bolnav de malarie într-un sat în apropiere de Tîrgu Mureş, desigur la vreun frate. În această stare dramatică îşi pune problema părăsirii clerului şi cere în acest sens sfatul Congregaţiei (3 februarie 1785).

După mult zbucium, se decide să rămînă în rîndurile preoţimii. În convalescenţă încă, în 2 iulie 1785 e hirotonisit de Ioan Bob la Blaj; în aceeaşi zi i se înmînează numirea de paroh al Maghiar-Reghinului. După unele tergiversări, episcopul îl investeşte la 15 august şi cu titlul de protopop al eparhiei Gurghiu şi inspector al districtului Abafaia.

Încă de la instalarea sa ca paroh în Maghiar-Reghin, Maior solicită episcopului aprobarea ridicării unei biserici şi în Sas-Reghin, dată fiind distanţa de patru km, ce trebuia parcursă pînă la biserica existentă. Bob nu e de acord.

1788 Este obligat să facă recensămîntul populaţiei din protopopiat. Vicecomitele Ladislau Bethlén îl somează să întrerupă acţiunea, acuzîndu-l de intenţia reînvierii răscoalei lui Horea. Amărăciunea lui Maior izbucneşte într-o scrisoare din 18 februarie 1788 către Ioan Bob.

1790 *21 aprilie* Înaintează Congregaţiei un denunţ împotriva lui Bob, învinuindu-l, din motive politice în fond, de neîndeplinirea obligaţiilor de episcop. Congregaţia se adresează episcopului catolic Ignatius Batthyany, pentru a-l sfătui pe Bob să-şi îndeplinească misiunea. Batthyany îl absolvă însă de învinuirile aduse, nepuţînd, evident, intui cauzele reale ale nemulţumirii faţă de episcop.

Memoriul clerului unit din 7 septembrie împotriva aceluiaşi Bob către guvernul Transilvaniei pare a fi inspirat sau redactat tot de Maior.

Împreună cu vicarul Făgăraşului, Ioan Para, în aceeaşi toamnă, Maior redactează un memoriu destinat Curţii din Viena în scopul restituţiei drepturilor românilor revocate la moartea lui Iosif al II-lea. Un exemplar e iscălit de ofiţerii celor două regimente de graniţă, altul, de Maior şi Para. Argumentaţia, întemeiată pe dreptul istoric şi natural, e foarte înrudită cu aceea a *Supplex*-ului, denotînd o înaltă conştiinţă politică şi o solidă formaţie luministă.

1792 Are loc la Blaj, soborul pentru depunerea jurămîntului faţă de noul împărat Francisc I. Maior protestează deschis împotriva încălcării arbitrare a „legii“ ortodoxe de către Bob şi sfetnicii săi (în special D. Caian). Este indignat de asemenea de indiferenţa acestora faţă de organizarea arhivei episcopeşti. Neînţelegerile cu Bob se convertesc într-un conflict public.

1792–1793 După reînființarea Seminarului teologic din Blaj (în urma morții lui Iosif al II-lea), Maior este chemat ca profesor de drept canonic. Fie că lecțiile sale, în spiritul noului drept canonic însușit în Universitatea vieneză, aduceau accente iozefiniste prea puternice, fie că Bob prefera să-l știe la o oarecare distanță de scaunul episcopal, în al doilea an îl destituie din profesorat și îl înlocuiește cu fostul său coleg Ioachim Pop, care (semnificativ!) învățase doar dreptul canonic catolic la Roma. Întîmplarea adîncește discordia dintre Maior și episcop.
La 1 octombrie 1793 sesizează din nou Congregația în legătură cu defectuoasa activitate a episcopului de la Blaj, reluînd acuzele din primul denunț (1 aprilie 1790).

1794 Înregistrează amenințarea episcopului rostită în fața prietenului său Ioan Para: *„Dabo operam ut illum destruam“* (Îmi voi da silința să-l nimicesc).

1795 Alcătuiește *Protopopadichia* — protest vehement (vizîndu-l tot pe Ioan Bob) împotriva alienării drepturilor vechi ale protopopilor, drepturi prevăzute de canoanele bisericii răsăritene.

1798 Fără îndoială, cu asentimentul și concursul lui Maior, Aron Budai, notarul consistorial al diecezei ortodoxe și Ioan Popovici, vicarul episcopiei din Sibiu pun la cale reunirea celor două biserici românești din Transilvania, acțiune de care nu era străin nici S. Micu, nici Ioan Para, vicarul Făgărașului. Petiția *Reconciliatio cleri*, prin care se solicita Curții aprobarea unirii celor două biserici (evident în scopuri politice, naționale), se resimte de înrîurirea ideilor *Procanonului*. Rămasă fără nici un rezultat, petiția are valoarea unui act politic și ecleziastic anticipator. În cursul acțiunii se vorbea despre alegerea lui Maior ca episcop al bisericii reunite.

1800 Reia insistent și motivat problema înființării unei parohii și a ridicării unei biserici în Sas-Reghin. Bob refuză cu o inexplicabilă indiferență. În aceste împrejurări, Maior slujește din cînd în cînd și în Sas-Reghin, într-o capelă cumpărată de generosul comerciant macedo-român de aici, Ion Marinovici.

1801 E profund îndurerat și revoltat de refuzul lui Bob de a-l numi preot în Căpuș pe fratele său Mihai, sub motivul că „n-are învățătura cea de lipsă“.

1802 Sînt înregistrate două scrisori adresate lui Ioan Bob: prima, din 9 martie, se raportează la drepturile protopopilor în judecarea cauzelor de căsătorie; a doua, din 14 octombrie, vizează gravele încălcări ale episcopului în „tocmelele cele bisericești cu care au trăit pînă acuma românii uniți din Ardeal“.

1803 Adresează o scrisoare Consistoriului de la Blaj în aceeași chestiune a alterării „legii“ tradiționale.

1804 Într-o nouă scrisoare răspunde la o mustrare a lui Bob în procedura unei cauze de căsătorie. Ea conține critici aspre la adresa consilierului intim al episcopului, D. Caian.
După strădanii îndelungate (1785—1804), primește aprobarea ridicării unei biserici în Sas-Reghin și a trecerii sale la noua parohie.

1805 Bob îi oferă funcția de vicar al Hațegului, dar Maior „nu primi data cinste“.

I se comunică schimbarea nemotivată a deciziei lui Bob de a-l transfera la Sas-Reghin; aici urma să fie instalat un capelan. Enoriaşii protestează violent. Forţat, la 1 iulie, episcopul îl rînduieşte pe Maior paroh la Sas-Reghin. Vechea lui parohie va fi oferită peste doi ani lui Grigore, fiul fratelui său Georgiu.
Are loc conflictul dintre mănăstirea Runcu şi baronul L. Bornemisza, care ţintea la acapararea moşiei mănăstireşti. Maior sesizează pe episcop. Atît acesta, cît şi baronul apelează la guvern, unul în favoarea, altul în detrimentul mănăstirii şi mai ales al şcolii ce se afla în preajma ei. Fără să aştepte un răspuns oficial, baronul dărîmă casa preotului de lîngă mănăstire şi răpeşte moşia. Cel împuternicit oficial cu apărarea intereselor mănăstirii e Maior. Procesul durează mult. Se încheie cu decizia ca baronul să clădească, în schimb, o şcoală la Gurghiu, înzestrînd-o cu o moşie similară cu aceea de la Runcu. În 1808, pe cînd Maior era prins de grija plecării la Buda, baronul nu-şi îndeplinise încă promisiunea.

1806 În acest an se numără între cărturarii români care făceau prenumeraţii la dicţionarul lui S. Micu, gata pentru tipar.
I. Piuariu-Molnar îl recomandă cenzor şi corector al cărţilor româneşti de la Tipografia Universităţii din Buda în locul decedatului S. Micu. Figurează şi între cărturarii propuşi pentru acelaşi post de către S. Vulcan. Cel numit însă e Ioan Cornelli.

1807 Bob nu-l alege în Capitulul înfiinţat în acest an. Maior simulează o totală indiferenţă, dar e indignat. Totuşi, obiectiv, avînd în vedere rolul esenţial al noului for ecleziastic, elogiază iniţiativa episcopului.

1808 În urma demisiei lui I. Cornelli din funcţia de cenzor şi corector al cărţilor româneşti la Tipografia din Buda, Maior însuşi e cel care o solicită, printr-un memoriu cu o deosebită valoare autobiografică.
La 29 septembrie, S. Vulcan îi comunică numirea în funcţia solicitată.

1809 Ajunge la Buda în 7 martie. A doua zi reclama, printr-o petiţie, plata spezelor de călătorie şi un salar anual de 500 de florini renani. În aceeaşi zi asigură direcţia Tipografiei de concursul său la publicarea dicţionarului lui S. Micu, preluat pentru definitivare de Vasile Coloşi, protopopul Bobîlnei.
Tipăreşte întîiele scrieri: *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi...* şi *Didahii, adecă învăţături pentru creşterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morţi...*
Începe disputa ortografică dintre cenzor, răspunzător de apariţia dicţionarului, şi V. Coloşi.

1810–1811 Publică *Predichc sau învăţături la toate duminecile şi sărbătorile anului...*

1812 Apare *Istoria pentru începutul românilor în Dachia...* Nesemnate, dar atribuite argumentat lui Maior, apar două traduceri din germană: *Învăţătură pentru prăsirea pomilor scrisă de Heintl Franţisc...* şi *Învăţătură de a face sirup şi zăhar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold.*

1813 Se tipăreşte, rămînînd însă neterminată şi momentan nedifuzată, *Istoria besericei românilor atît acestor din coace, precum şi acelor din colo de Dunăre.*

Nesemnate, dar traduse de Maior sînt şi *Dissertaţie a lui Ioann Burger M.D. despre zăhar carele din must de tulei de cucuruz şi jugastru se face* şi *Învăţătură despre agonisirea viţei de vie şi despre măiestria de a face vin, vinars şi oţet, întocmită de autorii Şaptal, Rozier, Parmentier şi Dussieux şi într-acest chip scurtată de abatul Ludovic Mitterpacher.*

O scrisoare adresată de V. Moga, episcopul ortodox de la Sibiu, cenzorului de la Buda denotă că acesta îi trimisese pentru difuzare cărţile sale de predici.

1814 Ies de sub tipar *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorului Istoriei ceii pentru începutul romînilor în Dachia* şi *Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia* (întîiul răspuns polemic adresat lui J.B. Kopitar).

O scrisoare a lui I. Budai-Deleanu din acest an (însoţită de *Teoria ortografiii romăneşti cu slove lăteneşti*) atestă permanenţa relaţiilor dintre cei doi prieteni.

1815 Se prelungeşte polemica lui Maior cu Kopitar prin apariţia celui de al doilea răspuns: *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis ad Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia.* În urma morţii neaşteptate a lui Coloşi (1814), Maior solicită un nou colaborator. Acesta va fi canonicul Ioan Cornelli. O nouă dispută în materie de ortografie.

1816 Apare, nesemnată, ultima traducere în materie de economie casnică: *Învăţătură pentru ferirea şi doftoria boalelor celor ce se încing prin ţară şi a celor ce se leagă şi a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare ale vitelor celor cu coarne, precum şi a cailor, a oilor şi a porcilor.*

Maior încheie polemica cu Kopitar prin publicarea acelei *Contemplatio recensionis in valachicham anticriticam, litterariis Ephemeridibus Viennensibus, 1816 divulgatae.*

1817 Îi scrie o scrisoare studentului V. Pop de la Viena (viitorul medic), dîndu-i sfaturi şi un bogat material folcloric pentru lucrarea de doctorat relativă la obiceiurile românilor la înmormîntări.

1818 Scoate de sub teascurile tipografiei *Întîmplările lui Telemah fiiul lui Ulise (Odissèvs), întocmite de Fénelon Arhiepiscopul Cambriei. Acum întăiu, de pre limba italienească, pre limba romănească prefăcute...*

1819 Alcătuieşte un raport critic asupra dicţionarului: *Censura Lexici Colossyani Valachico-latino-hungarico-germanici a litera H inclusive usque ad finem.*

Tipăreşte *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur*, avînd ca anexă *Dialog pentru începutul limbei română întră nepot şi unchi.*

1820 Singura cale ce putea duce la terminarea dicţionarului era însăşi angajarea lui Maior ca redactor. În 12 septembrie, Consiliul Locumtenenţial acceptă propunerea Tipografiei, ca şi remunerarea lui Maior cu 500 florini m. conv. Din pricina bolii, acesta întîrzie să se angajeze. În 25 noiembrie, Tipografia i se adresează oficial,

cerindu-i să răspundă. Maior acceptă, angajarea fiind confirmată printr-o adresă din 5 decembrie. I se avansează 200 florini m. conv.

1821 Moare în 14 februarie, în suburbia sîrbească din Buda, fiind înmormîntat în 16 februarie în cimitirul parohiei catolice, de Franciscus Szoikovits, vicearhidiacon al districtului „Sfînta Ana“.
Cu puțin înainte de moarte, își întocmise testamentul, legatarul universal fiind Ioan Maior (fiul fratelui său Mihai).

M.P.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Socotit multă vreme corifeul Școlii ardelene, în fruntea căreia se impune astăzi tot mai mult Ioan Budai-Deleanu, Petru Maior are meritul deosebit că a știut, în condițiile vitrege în care și-a desfășurat activitatea culturală, să-și finalizeze străduințele prin tipărirea aproape a întregii opere, ceea ce nu aveau să reușească Gh. Șincai și Budai-Deleanu. Prin aceasta, el singur a influențat opinia publică românească din vremea sa, poate mai mult decît ceilalți luați împreună.

În antologia de față am selectat din scrierile sale tot ceea ce ni s-a părut reprezentativ, atît ca influență și efect de durată, cît și ca valoare propriu-zis științifică, încercînd în acest fel să înfățișăm dimensiunile reale ale omului de cultură, patriot militant, dăruit intereselor poporului său pornit pe drumul afirmării naționale. Am avut în vedere că această antologie, pînă la o eventuală ediție integrală, va servi învățămîntului, specialiștilor și, în general, cititorului iubitor de carte veche românească. În alegerea textelor și stabilirea ponderii diferitelor lucrări incluse, ne-am condus după criterii variate: valorice, de perspectivă de publicare, de utilitate. Astfel, fragmentele din *Istoria besericei romînilor* sînt întinse pentru că această lucrare cuprinde informații prețioase, adesea inedite, de istorie a luptei pentru unitatea

și afirmarea politică a poporului român din Ardeal, începută încă din secolele precedente.

Am prezentat, de asemenea, un număr de cuvîntări bisericești — didahii și propovedanii — pentru că au ocupat un loc important în activitatea lui Petru Maior și au contribuit efectiv la educația românilor din Ardeal privați în bună măsură de un învățămînt laic național. Ele conțin, alături de elementele obligate de cult, numeroase referiri la viața materială și spirituală a maselor de iobagi, în mijlocul cărora protopopul Petru Maior a trăit și a luptat aproape un sfert de veac.

La îngrijirea textului am folosit edițiile apărute în timpul vieții autorului sau manuscrise, acolo unde a fost cazul. Prima notă, care însoțește titlul fiecărei lucrări incluse în antologie, cuprinde o scurtă descriere a lucrării respective. Am avut avantajul, destul de rar întîlnit la scriitorii din această perioadă, ca scriitorul să se fi îngrijit în persoană de tipărirea operei, respectînd cu consecvență opiniile sale filologice cunoscute din lucrările de ortografie și dicționar.

Variatele particularități ale limbii lui Petru Maior reflectă, pe lîngă caracteristicile proprii, situația generală a limbii românești vorbite și scrise în Ardeal, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea. Petru Maior ține seamă de materie și de cui se adresează lucrarea, avînd permanent în vedere accesibilitatea, cum se poate dovedi cu numeroasele glose întîlnite mai peste tot. Dintre aceste particularități menționăm cîteva care vizează normarea limbii literare, așa cum și-o prefigura învățatul ardelean.

Alături de ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene și împărtășindu-și unii altora opiniile în chestiuni de ortografie, gramatică, dicționar, Petru Maior urmărește formarea unei limbi literare românești comune, instrument necesar în bătălia ideologică angajată. Însă lipsa unei limbi literare cunoscute și general acceptate de oamenii de cultură români de peste tot (situație datorată în primul rînd fărîmițării politice și culturale a românilor) îl aduce în situația să apeleze frecvent la regionalisme ardelenești;

în ciuda intenției menționate mai sus. El apelează, de asemenea, la împrumuturi lexicale, turnuri și chiar construcții sintactice din limba latină și din limbile neolatine, în special italiana și din dialectul macedo-român, de care a luat cunoștință la Buda, de la colonia aromână.

Confruntînd tezele asupra limbii literare cu rezultatul practic care se desprinde din lucrările sale, putem constata că din dorința de a fi înțeles de către toți cititorii, a acceptat tacit și unele concesii, ca dealtfel și ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene.

Consemnăm în continuare unele particularități mai izbitoare ale scrisului său:

Probleme de grafie

— Pornind de la italiană, teoretic P. Maior ar voi să elimine litera *x* din alfabetul românesc, dar o folosește de regulă în alfabetul său chirilic. Excepție: neologisme împrumutate prin italiană, unde un *x* s-a redus: *esemplu* (ital. *essempio*).

— Reduce geminatele, însă inconsecvent, deși în *Ortografia* formulează regula lipsei geminatelor în limba română. Cînd nu le reduce, procedează astfel din dorința de a veni în sprijinul cititorilor culți, dîndu-le posibilitatea unei identificări rapide: *assessor*, *Crassus*. În cuvinte românești folosește abuziv geminata, cu intenții etimologice, în poziție interioară și finală: *incurrînd* (lat. *incurrere*, *ann* (lat. *annus*).

— Un *y* este păstrat, după izvoare, dar cel mai adesea este notat prin *i*, mai ales în cuvinte deja fixate: *Vizant*, *tiran*.

— După norma scriitorilor savanți notează *-av-*, *-ev-*, diftongii *-au-*, *-eu-*, cu derogări datorate neglijenței la traducerea izvoarelor: *avtenție*, *Evropa* (dar și *maurovlahii*).

Pronunție

— După maniera germană încetățenită în Ardeal, notează și pronunță *țe*, *ți*, un *ce*, *ci*: *proțes*, *canțelariu* (dar și *che*, *chi*, după maniera grecească: *Thrachia* , *Dachia*); *ge*, *gi* apar notate *ghe*, *ghi*: *Nigher*, *leghion* (adaptat de mai multă vreme).

— Un β și un η apar notate și pronunțate ca în greaca nouă, prin *v* și *i*: *Vizant*, *presvyter*, *Chedrin*, *Zoi*.

Fonetică

Ca de altfel toţi scriitorii mari din epocă, Maior a intuit direcţia dezvoltării limbii literare şi în majoritatea cazurilor a optat pentru formele care aveau să se impună. Diferenţele ni se par sensibile astăzi, pentru că majoritatea neologismelor erau fluctuante, iar graiurile munteneşti şi moldoveneşti îi erau cunoscute numai din scris. Majoritatea „abaterilor" de la limba literară de astăzi constituie fonetisme regionale ardeleneşti, care nu împiedică însă lectura curentă: *ă* = *e*: *incumătă*, *fămeile*, *intră; ă* = *i*: *găcitură*, *pănă*, *sănt* (în cazurile *găcitură* şi *sănt* înlocuieşte *î* cu *ă* din dorinţa de a elimina din limba română sunetul *î* pe care îl consideră de origine slavonă); *i* = *î*: *aţiţat*, *cuvintez;* apariţii de semivocale în hiat: *piiatră*, *aciia*, *bărbăţiia*, *eşiia*.

— Foarte rar, numai în cuvinte consacrate de limba literară, păstrează forme arhaice şi regionale nemonoftongate: *feata*, *peana*.

— În privinţa consonantelor notăm dispariţia unui *h* iniţial în cuvinte străine deja intrate în limba literară: *proto-egumen*.

— Palatalele alternează cu perechile dure: *furişi*, *morţişi*, *eu aşi* (dar şi *acestaş*, *îndatăş*).

— *s* după *n* apare rar pronunţat *z*, ca în germană: *conzistoriu*, şi la fel de rar un *s* se pronunţă *ş*, după maghiară: *Peşta*. În ambele situaţii este totdeauna vorba de cuvinte stabilite cu această formă, pentru că de regulă scriitorul evită intenţionat fonetisme maghiare şi germane.

— Asupra etimologiei populare şi etimologiilor eronate, vezi numeroase exemple (vol. II, pg. 249—331).

Morfologia

Trădează şi ea fluctuaţiile oricărei limbi literare în formare. Se întîlnesc:

— *Schimbări de gen* (faţă de limba literară actuală): *călăuz*, *Filipopol*, *publică* (= *public*), *titulă* (= *titlu*), *dialectă* (= *dialect*), *leghion* (= *legiune*), *naţion*, *eres* (= *erezie*).

— *Schimbări de declinare: annalistă*, *ducă*, *sarmate* (pl.).

— La plural se întîlneşte alternanţă vocalică în neologisme: *compănii*, *declinăţii* şi în cuvinte băştinaşe: *căsi*. Uneori însă alternanţa lipseşte chiar şi în cuvinte băştinaşe, din dorinţa fixării unei teme neschimbate în flexiune: *cetatei* = *cetăţii*.

— Pluralul neutrelor se formează rar cu *-e(arce)*, în rest cu *-uri*, atît în neologisme cît şi în băştinaşe: *arhivuri*, *documenturi*, *izvoruri*, *manuscripturi* (dar şi *manuscripte)*, *miluri*, *reghementuri*.

Gradele de comparaţie

Superlativul se formează mai variat ca în limba literară, folosindu-se: *prea*, *tocma*, *vîrtos*, *foarte* (acesta din urmă postpus): *preavechiu*, *tocma nesuferite*, *vîrtos ruşinat*, *avere multă foarte*.

Ca şi la alţi scriitori ardeleni din epocă, *binişor* are valoare stilistică de superlativ.

Articolul

— Numele proprii masculine se articulează chiar în cazul cuvintelor străine: *Laonicul;* dacă un adjectiv demonstrativ precedă substantivul, adjectivul se articulează ca şi astăzi regional: *acela cuget*, *acesta chip;* după prepoziţii ca *pentru*, *de la*, de asemenea se articulează cuvîntul: *pentru pilda*, *pentru scurtarea*, *slovenii dela nemţii*.

— În cazul că lipseşte articolul *-l: îşi tot bat capu*, nu putem decide dacă acel *u* ţine loc de articol sau este un *u* final nesilabic.

— Articolul genitival *a*, ca formă unică, reprezintă regula. Excepţii rare: *cu al italianilor... şi cu a frîncilor; Bela a patra*, *craiul ungurilor*.

— Articolul adjectival se pune după substantive articulate, atunci cînd sînt urmate de adjective: *cetăţii lui cei crăeşti*.

Pronume

Şi Petru Maior face derogări de la regula gramaticii latinizante de a se folosi reflexivul în locul personalului: *din bună voia*

lor (latiniştii preiind aci folosirea lui *sa* reflexiv); apar forme rare ca: *şie, luişi, loruşi, sineşi; dînsul* n-are valoare de reverenţă, în schimb *dumnealui* tocit astăzi reprezintă pe *domnia-sa;* în fine pronumele relativ la început de frază, are, ca în latină, valoare demonstrativă.

Verbul

— *Schimbări de conjugare: adămina (= ademeni), vomi (= voma);* sufixele *-ez, -esc* lipsesc frecvent, regional şi popular: *defaimă, să însămni* sau sînt folosite diferit antrenînd schimbări de conjugare: *să ştirbeze, să scăndălisască;* infinitivul lung substantivizat folosit în locul supinului sau altor formaţii nominale: *dorirea (= dorinţa), făţoşarea (= prezenţa), norocirea (= norocul), prejudecare (= prejudecată), sfîrşire (= terminaţie),* dar şi invers, alte formaţii în locul unui infititiv aşteptat: *curs (= alergare), hirotonie (= hirotonire), scrisori (= scrieri), tocmele (= întocmiri)* etc.; infinitivul lung apare foarte rar şi este folosit fie cu anumite verbe în expresii: *nu e de a te mirare,* fie în expresii consacrate de limba administrativă: *a purtare deregătorii;* participiul perfect pasiv apare des cu valoare activă, ca în limba veche şi ca în izvoarele latineşti: *cinstit (= onorabil), deşteptat (= savant), negrăit (= indicibil), nenorocit (= nenorocos), ruşinat (= ruşinos)* etc.; imperativul arhaic format de la infinitiv apare extrem de rar şi numai după *verba timendi: nu vă spăimîntareţi, speriareţi;* conjunctivul perfect are forme variabile foarte rar şi numai la persoana a III-a: *să fie avut;* condiţionalul trecut este format şi el relativ rar cu invariabilul *vrea* şi infinitivul: *vrea cuprinde (= ar fi cuprins), vrea da şi eu (= aş fi dat şi eu), vrea trece* etc.; asupra timpurilor, reţinem forme vechi de perfect simplu: *feceră (= făcură), spusem (= spuserăm), vădim (= vădirăm), văzum (= văzurăm), zisem (= ziserăm);* mai rar forme de perfect anterior în locul mai mult ca perfectului: *au fost aşezat, astrucat, făcut, întrat, prins,* (în loc de: *aşezase, astrucase* etc.).

Adverbul

Se întîlnesc numeroase forme şi funcţii adverbiale neobişnuite sau rar folosite azi: *în adins (= într-adevăr), airea, aliurea (= aiurea), a mînă (= în mînă), aórea (= uneori), apriat (= limpede), cu capul (= personal), diript (= drept), drept (= adevărat), faţă (= de faţă), de isnov, de iznov (= din nou), încalete (= încalte), întră aceste (= în acest răstimp;* lat. *interea), de moşie (= ereditar), de odată (= prima dată), singur (= numai), tocma (= cu totul), una (= la un loc).*

Menţionăm că adverbul foloseşte frecvent particula întăritoare *-şi: acoloşi* (= lat. *ibidem), încăşi.*

Conjuncţiile

Notăm în primul rînd folosirea regională a lui *şi* copulativ cu funcţie adverbială: *şi şi; iar* adversativ are valoarea lui *însă; şi;* a lui *iar; ce,* a lui *ci; că,* pentru comparativul *cu cît; căci că,* cauzal; *de unde* (= lat. *unde),* de asemenea; *de aciia* (= *de aci;* lat. *inde); de* popular cu valoarea lui *dacă; cît* cu valoarea lui *încît* consecutiv, a lui *ca* completiv şi a lui *imediat ce* temporal; *că ce* interogativ indirect pentru *de ce.* Concesiva *deşi* apare dezlegat la distanţă: *de... şi (= deşi).*

Prepoziţiile

Ca şi conjuncţiile au valori şi folosiri variate şi îngreuiază lectura: *asupra (= împotriva), cu dreptul (= pe dreptate). Cu,* pe lîngă substantive sau pronume dă valoare cauzală sau instrumentală; *de (= asupra, în privinţa); de către (= dinspre, din partea); despre (= dinspre), după (= conform cu), în (= la); întră* pentru *între* cu funcţia lat. *interea; la (= în decurs de) pe (= la, pe la); pentru (= despre, referitor la), preste (= în decursul), prin (= de către); supt (= pe vremea;* lat. *sub);* pentru evitarea neologismelor Maior se serveşte de un verb însoţit de o prepoziţie prin care calchiază semantic neologismul pe care îl evită: *arunca împrotivă (= reproşa, obiecta), aduce înainte (= prezenta), înainte viderea (= prevederea).*

Sintaxă

Maior folosește frecvent un dativ în situații în care limba literară apelează astăzi la alte procedee. Este dificil să hotărîm dacă este vorba de un împrumut din latină sau de construcții ieșite astăzi din uz: *atîta era grei împărăției.*

După sintaxa latinească, P. Maior folosește o consecuție a timpurilor care nu a rezistat în limba românească literară ulterioară: *și a fi fost aceia necăsătoriți, nici unul... n-au putut visa.* Folosirea infinitivului trecut ține de sintaxa latinească în infinitivalele subiective.

De asemenea remarcăm lipsa pronumelui care repetă un complement exprimat: *nu pe bulgari dară înțeleg scriitorii.* Astăzi popular și literar zicem: *îi înțeleg.*

Sintaxa propoziției. Acordul. Se face după genul natural: *un romîn, cătană proastă; străjile spăimîntați,* sau după înțeles: *oastea romană... îi dumicară.*

Apoziția, ca în epocă, este acordată: *uciderea lui Pompei, protivnicului său.*

Sintaxa frazei. Urmînd modelul latinesc, în cazul verbelor *timendi* și *impediendi*, cu *ne*, folosește un tipar de-a dreptul eronat în română: *varvarilor li se opri ca să nu treacă... nice odată să nu năvălească în* (documentul latinesc cuprinde: *interdictum est... ne trajicerent;* în traducerea lui Maior rezultă sensul opus: *li s-a poruncit să treacă).* Se întîlnesc mai multe cazuri decît se îngăduie chiar și atunci cînd avem de a face cu traducerea mecanică de documente.

Ca topică menționăm că inversiunea este mult mai rară decît ne-am aștepta. Maior nu arhaizează.

Lexic

Arhaisme În accepția curentă nu întîlnim arhaisme, ci e vorba de cuvinte ieșite astăzi din uzul general și păstrate regional, fără să fi fost selectate de limba literară. Repartizate pe o suprafață relativ întinsă ele nu constituie însă un impediment la lectură. Menționăm cîteva mai des întîlnite. Nu le explicăm, întrucît se întîlnesc în *Glosar: aepta, bate, blagoslovenie, cocon, concini*

sau conceni, custa, custare, descăleca, desfătat, fară, de isnov, izbîndi, izvod, împărăchiiare, îndăminat, învăscut, învește, învita, mireasmă, de moșie, ovilit, poftori, popoară (pl.), *prinsoare, prins, pușlă, spăsănie, se stidi, stihie, valuri;* ca sensuri arhaice menționăm: *afurisit, cu capul, chenez, certa, cinstit, față, greu, iară, lămurit, de lege, limbă, nemernic, povață, povățuit, prost, prostime, scapet, se sfătui, tăbări, viclean, vicleșug.*

Ardelenisme Menționăm că pe de o parte scriitorul nu trădează vreo intenție stilistică prin folosirea arhaismelor, iar pe de altă parte nu cunoaște caracterul ardelenesc sau general românesc al lexicului pe care îl folosește. În acest sens ambele liste de arhaisme și ardelenisme nu-și au rațiune decît pentru a informa cititorul de astăzi asupra dificultăților pe care i le oferă limba lui Maior. Citâm ardelenisme mai clare: *agonisire, airea, aorea, băi, bios, but, buti, casă, căuta, se sui călare, cămară, căsaș, căștigă, cătră, cărți, ceteră, ceteraș, curcubete, se dăbăla, dărăban, deschilini, dobîndă, domn, dumica, fără, făgădaș, floandră, înteți, se lăuda, lipsi, mai mult, mașteha, merge, meșteșugi, moș, moșie, nănaș, negură, oblu, păituit, rujă, singur, șerbi* (subst.) *și și, șod, soț, ticăit, tuna, varmeghie, vidic, zăuitat, zburdare.* Consultarea *Glosarului* acestei *Antologii* poate ajuta la formarea unei idei asupra situației arhaismelor și regionalismelor limbii lui Petru Maior.

Neologisme Varietatea operei adresată fie savanților, fie modeștilor științori de carte face ca scriitorul să folosească deliberat neologismele. Menționăm că, chiar atunci cînd se adresează unor poligloți, glosează neologismul, în speranța că lucrarea va interesa și pe oamenii mai puțin instruiți. Comparat cu alți scriitori savanți din epocă, se pare că Petru Maior apelează mai ponderat la neologisme. O statistică a tuturor neologismelor nu depășește 1 500, ceea ce înseamnă totuși foarte mult. Citâm aici numai cîteva, cu intenția de a pune în lumină, pe cît posibil, filiera prin care a pătruns neologismul: *agetiv, annalistă, aorist, apostrofi, arhistratig, articlu, assessor, avtentie, banche* (pl.), *baston, bibliotecă, cadet, canțelarius, colon, comentație, constituție, copie* (lat. *copiae*), *corespondenții* (pl. fem.), *cortel, critică, decade, dedi-*

ție (lat. *deditio*), *definit*, *descripție*, *dialectică*, *dicasterii* (pl.), *diplomă*, *director*, *doctor*, *reghement*, *ediție*, *elegie*, *eres*, *ermă* (gr.), *esemplu* (ital.), *expediție*, *fabulă*, *făbuli* (lat. *fabulari*), *note filologhice*, *formă*, *formule*, *gubernator*, *hagan*, *iconomie*, *indice*, *interesat*, *isolă* (ital. *isola*), *încursă* (lat. *incursio*), *miriade*, *mitropol*, *corună murale* (lat. *corona muralis*), *năvega*, *nearaoa* (gr.), *niega*, *normalesc*, *oraclu*, *paradigmă*, *paragraf*, *parasangă*, *parentis*, *parimie*, *peristas*, *pleagă* (lat. *plaga*), *plegui*, *pleuritide*, *preconii* (lat. *praeco*), *prolog*, *răstitutor*, *resolvi*, *salarium*, *scăndălisi*, *secție*, *sevastocrator*, *sintaxă*, *spată* (lat. *spatha*), *spion*, *stil*, *turmă* (lat. *turma*), *vag*. Menționăm că marea majoritate a neologismelor întîlnite în opera lui Petru Maior erau folosite de contemporanii săi culți. Gradul de adaptare varia însă de la caz la caz.

Calcuri Deși avea la dispoziție acest izvor nesecat de îmbogățire a limbii, adică neologismul, ca și alți mari scriitori din epocă, P. Maior se străduiește să facă apel la mijloacele interne, din dorința de a fi înțeles de cît mai mulți cititori care nu cunoșteau limbi străine. Citām o scurtă listă de calcuri propriu-zise și calcuri semantice: *cap* (lat. *capitulum*, sl. *glava*), *îngeme* (lat. *ingemere*), *sărbi* (lat. *servire*), *prejudecare* (lat. *praejudicium*), *mai voi* (lat. *malle*), *ceti* (lat. *citare*), *strein* (= *straniu*), *părinte sufletesc* (lat. *pater spiritualis*), *cele din lăuntru* (lat. *intestina*), *minții* (lat. *mentiri*), *sin* (lat. *sinus*), *vărsa* (lat. *fundere*), *desbrăcat* (lat. *exutus*), *apleca* (lat. *applicare*), *mai marii* (lat. *majores*), *cădere* (lat. *casus*), *vorbe* (lat. *verba*), *arme* (lat. *arma*), *tăia* (lat. *incidere*), *răsipiri* (lat. *fragmenta*) etc.

Expresii calchiate și cuvinte redate prin perifrază: *mișca războiu* (lat. *bellum movere*), *afară de toată îndoiala* (lat. *extra omne dubium*), *lucrul cîmpului* (lat. *agricultura*), *face destul* (lat. *facere satis*), *mărimea inimei* (lat. *magnanimitas*), *înainte vedere* (lat. *praevisio*), *lua arme* (lat. *capere arma*), *mîna viață* (lat. *vitam agere*), *pomenire* (lat. *memoria*).

Glose Sînt totdeauna foarte importante întrucît indică punctul de vedere al autorului asupra limbii pe care o folosește.

Astfel asupra ardelenismelor glosate cu cuvinte general populare surprindem intenția autorului de a curăți lexicul de elemente „străine" în avantajul celor de origine latină: *amînă adecă zăbovi; oameni casnici adecă însurați; cășunate (pricinuite); domniile sau neamurile; se fermecă adecă se otrăvi* (preferă grecismul slavonismului); *lucrătorii și agonisitorii; slobozi sau nemeși, adecă boiari; ghintă nomadă, nemernică, fără lăcașuri; nu am op... nu am lipsă; păstori sau ciubani; pribegi, umblători; vrute sau țiitoare* (evită slavonismul *iubite*).

Am mai menționat deasupra că din dorința de a fi înțeles de toți știutorii de carte glosează neologismele prin cuvinte populare sau perifraze: *ghinte, adecă neamuri; provincie adecă țeară romană; ermă sau pustie, adecă deșeartă* (gr. *eremos*); *fòrță (silă); cauzele (pricinile); niega (tăgădui); prințipii sau căpeteniile; interesat sau părtinitoriu; ausonicești, adecăte italienești sau latinești; pleguit, adecă rănit; idea sau închipuirea; isolă sau ostrov; maurovlahi, adecă români negri; cuțovlahi... romîni schiopi; preconii sau vestitorii; salarium sau plată*. Lista s-ar putea continua pe cîteva pagini.

Din dorința de a fi cît mai înțeles ajunge să gloseze neologisme prin neologisme, ceea ce dă de bănuit că are în vedere intelectuali de peste munți fără cultură latină: *paradigmă sau esemplu, arhistratig sau general*. Cînd însă glosează un cuvînt românesc printr-un neologism o face cu intenția de a familiariza publicul cititor cu neologismul respectiv: *îndreptată sau corectă, căpetenie sau duca, domn sau ducă, domni sau prințipi* etc.

Deși ar dori și el să curățe limba de cuvinte străine, iar lexicul să rămînă numai cel de bază latină, nu reușește. Prezentăm cîteva cazuri în care apelează la diferite procedee pentru evitarea cuvintelor „străine": *adaose (spori); adoire sau poftorire; cășunată (pricinuită); deplinirea (desăvîrșirea); se fermecă, adecă se otrăvi; margine (hotar); se mărgini (= se hotărî, decise); hotărește sau mărginește; sărbească, adecă... slujească; alcătuirea sau țesetura; vrută (= iubită)*. În exemplele acestea folosește glosarea cu intenția eliminării termenilor de origine slavonă, maghiară, greșește etimologii, introduce termeni dialectali etc.

Creații personale: adoi (repeta), adoire sau poftoire, alsăuire (= particularitate, proprietate), căruța (vb.), *impleca (= declina), implecare (= declinare), injugare (= conjugare), pleguit (= rănit), scări (= degrada), scărire (= degradare).*

Formarea cuvintelor.

Compunerea. În cazul neologismelor compuse, ca și alți scriitori mari din epocă și cu un deosebit simț al limbii, Maior preferă calcul sau alte mijloace: *scrie împrejur (= circumscrie), sta (= consta), anumire (= denumire), pune asupră (= impune), învinge (= convinge), aduce înainte (= produce, prezenta), merge încolo (= continuă), bătea înapoi (= respinge).*

Cum nu folosește pe *in-* privativ, folosește frecvent *ne-, ne: ne grija* (lat. *incuria*), *nepleguit (= nerănit), neștiuta întîmplare* (lat. *improvisa res*).

Se pare că evită derivarea cu două prefixe: *neplinita (= neîmplinita), destrarmat* pentru *desîntrarmat; negătit (= nepregătit), nearmat (= neînarmat).*

Ca în limba veche și în latină lipsesc frecvent prefixele: *asemene (= de asemenea), osebit (= deosebit), cercăm (= încercăm), cuscrie (încuscrire), delungat, deplinit, depărtat, fățoșare, fige, griji, lesnire, plini, tocmele (= întocmiri), gătenii (= pregătiri), gătiri (= pregătiri), supunere (= presupunere), goană (= prigoană), goni (= prigoni), cunoaște (= recunoaște), purta (= repurta), plată (= răsplată).*

Derivarea cu sufixe. Prezentăm cazurile mai îndepărtate de limba literară actuală: *-ac (= -tor): bătac* (vezi lat. *pugnax); -aș: armaș, căsaș, ceteraș, alăutaș, arbănaș, părtaș, făgădaș; -at: protopopiat; -av: chilav; -ătate: mișălătate; -ăciune: desfătăciune, uniciune; -că: sască; -enie: gătenie, căpetenie rudenie, slobozenie; -eriu: credinceriu; -esc: dăcesc, telienesc, milităresc, prințipesc, muntenesc; -ește: înțelepțește, gramaticește; -eț: unghet, greculeț* (lat. *graeculus) -ic: dumestic, schithică; -icesc: illiricesc, punicesc, gheograficesc, asiaticesc, theologhicesc, maghicesc, sholasticesc.* Cum vedem este foarte frecvent *-ie: cucerie, telienie, înțelepție, fățărie, rebelie, hirotonie, Paținație, măzăcie, cuscrie, jucărie, romînie, dăscălie; -ime: întregime, nemțime, prostime, săsime, ungurime, vechime; -ință: cădință, legătuință; -is-(-iz-): scăndalisi, greciza: -itean: moglenitean; -îș: hotărîș* (dar *ascuțitul* pentru *ascuțișul); -mînt: crezămînt; -nic: casnic; -șug: meșteșug, preteșug; -tareț* (dublu sufix): *pismătareț; -toriu: micșoritoare, următoriu, rumpătoriu, frîngătoriu, săgetătoriu, părtinitoriu, prefăcătoriu, ocărîtoriu, ucigătoriu, fiitoriu; -ui: plegui, legătuință; -uț: scurtuț.*

Stilul

Petru Maior își adaptează stilul la gustul cititorilor cărora li se adresează în special lucrarea. De aceea vom întîlni variate mijloace începînd de la procedee populare pînă la sofismele manualelor de retorică. Cum opera sa cuprinde numeroase cuvîntări bisericești adresate unor enoriași neinstruiți sau prea puțin instruiți, ne-am așteptat totuși, ca Petru Maior să folosească o limbă mai accesibilă. În ciuda afirmației că ține seama de nivelul auditoriului, nici chiar în cuvîntările bisericești nu reușește să renunțe la fraza periodică calchiată după cea latinească. Neîndoios că această nereușită se datorează în cea mai mare parte izvoarelor, întrucît predicile și didahiile sale sînt, după cum se știe, în mare parte traduceri și mai puțin prelucrări sau operă originală. Cînd însă Petru Maior uită izvorul și face apel la propria sa experiență și la adînca cunoaștere a satului ardelenesc, reușește să ne dea o adevărată frescă a moravurilor societății țărănești românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Pe parcursul *Antologiei* am adnotat în mai multe rînduri abilitatea de care dă dovadă scriitorul.

În lucrările cu caracter istoric virulența polemică remarcată și apreciată de toți cunoscătorii operei lui, este mai puțin expresia firii sale decît a conștiinței clare că preopinenții falsifică cu bună știință datele istorice, cum de altfel a confirmat istoriografia ulterioară. Să nu ne mire așadar cînd vom întîlni în prefața *Istoriei*, unde s-ar cere un stil mai academic, traducerea zicalei latinești *asinus asinum fricat*, adică „măgar pe măgar scarpină“ cu referire la istoricii necinstiți din Principatul ardelean.

Printre mijloacele stilistice la care apelează de preferinţă, întîlnim silogismul, sarcasmul, preteriţia, digresiunea patetică, mimarea stilului bisericesc, expresii şi zicale, mai puţine însă decît am dori şi ne-am aştepta.

Ori de cîte ori ni s-a părut ceva mai deosebit am adnotat în subsolul paginei *Antologiei*.

Concluzii

Din fericire pentru soarta operei lui Petru Maior există o mare discrepanţă între tezele formulate în lucrările sale de limbă şi lexicografie şi aplicarea lor în practică. Cu excepţia notării unui *î* prin *ă*, în operele publicate către sfîrşitul vieţii, şi a unor concluzii eronate bazate pe etimologii false, limba lui Petru Maior rămîne un monument de limbă vie şi autentică, pentru că scriitorul a fost dotat cu un deosebit simţ al limbii:

a) Nu abuzează de regionalisme.

b) Nu elimină tot lexicul „străin", chiar cînd limba dispunea de sinonimul de origine latină (dă totuşi întîietatea cuvintelor de origine latină, chiar dacă sînt mai puţin cunoscute, glosîndu-le cu slavonismele, maghiarismele etc. curente).

c) Trece cu îndrăzneală, dar cu măsură, la adoptarea neologismelor, apelînd în primul rînd la limba latină şi italiană.

d) Mulează fraza după periodul latinesc, puţin deosebit de periodul limbilor literare romanice (aci nu s-a orientat suficient de bine, deoarece periodul românesc va lua model pe cel al francezei literare).

În comparaţie cu restul autorilor importanţi din epocă, Maior are avantajul de a fi fost cel mai citit şi de a fi influenţat mai adînc direcţia dezvoltării limbii literare ulterioare. Este mai uşor de citit şi mai accesibil decît Şincai, mai dificil şi mai lucrat decît Micu, mai puţin dotat cu simţul limbii decît ilustrul său contemporan Budai-Deleanu. În lucrările didactice şi de popularizare limba este oricum mai curgătoare. Nu putem să spunem că Maior este un scriitor artist, ceea ce probabil nici nu şi-a propus, dar logica şi pasiunea pe care le-a pus în susţinerea adevărului îi colorează fraza antrenînd adesea emoţia estetică.

În transcrierea textului am ţinut seama de toate aceste particularităţi păstrînd tot ceea ce am apreciat o realitate fonetică. Nu am iotacizat însă iniţial şi am păstrat şi hiaturile din silabele interioare: *să tăe*, *învăpăe*, *pismuesc* etc., pentrucă adesea în cadrul aceluiaşi cuvînt autorul ezită între o grafie sau alta.

Am păstrat cu grijă toate eliziunile, ca indiciu al caracterului pronunţat oral al limbii literare a lui P. Maior: *preanţelept*.

Atît în cuvintele româneşti, cît şi în cele străine, am marcat accentul atunci cînd diferă de cel al limbii literare actuale, de cel aşteptat în grai ardelenesc sau de cel din limba de origine, în cazul neologismelor.

Am scris peste tot, ca în textele tipărite şi manuscrise, cu doi *i*, acolo unde astăzi, la gen.-dat.sg. se cer trei *i*. Ex. *deregătorii*, nu *deregătoriii*.

La verbele prefixate cu *în*, atunci cînd nu notează *n* din *în*, întrucît nu ştim dacă îl pronunţa sau îl asimila, nu l-am introdus. Ex: *îmulţindu-se*, nu *înmulţindu-se*.

Ori de cîte ori notează un *î* indiscutabil printr-un *ă* (în alfabet chirilic, nu numai latinesc) l-am păstrat ca atare, întrucît intenţia lui Maior era să elimine sunetul *î* din limba română literară: *arătănd*, nu *arătînd*. În note însă se atrage atenţia asupra erorii lui Maior. În cazul lui *român* şi familia, am păstrat scrierea cu *î* sau *ă*, deoarece această ortografiere ţine de concepţia istorică a reprezentanţilor Şcolii ardelene.

Un *k* grecesc, în cuvinte greceşti sau şi negreceşti, l-am transcris prin *ch*. Ex: *Chyprian*, *Chyril*.

Am păstrat alternanţa palatalelor cu perechile dure: *morţişi*, *furişi*, *oareşi care*, *acelaşi*, (dar şi *acestaş*, *cîţva* etc.)

Întrucît în majoritatea cazurilor nu am putut stabili dacă este vorba de o simplă tradiţie grafică sau de o realitate fonetică, n-am regularizat fonetismele oscilante (*războiu*, dar şi *răsboae*). În general asimilarea lipseşte, influenţată poate şi de intenţii etimologice: *desvăli*, *îngînfat*, *de isnov* (dar şi *de iznov*).

Un θ, adică *th* grecesc, l-am transcris prin *th*, în neologisme, pentru că dovedește gradul de adaptare a cuvîntului.

Am păstrat cu regularitate ortografia scriitorului la transcrierea numelor proprii etc.

Punctuația scriitorului este ireproșabilă și mult mai complicată decît cea de astăzi. Am simplificat-o după normele actuale.

Am păstrat scrierea legată sau dezlegată, întrucît surprinde fie hiaturi reale, fie elidări proprii limbii vorbite, fie intenții etimologice (cu cîteva excepții care șochează astăzi: *dintîiu* pentru *din tîiu*; *ceialalți* pentru *ceia lalți*; *fieșcarele* pentru *fieș carele* etc.

Întreruperile în text aparținînd autorului au fost păstrate — întreruperile noastre le-am marcat [...].

Am notat marginal-stînga pagina ediției reproduse sau a manuscrisului de care ne-am servit.

Notele autorului, indicate în text prin minuscule, le-am păstrat ca atare; notele noastre le-am marcat prin cifre arabe.

Glosarul cuprinde arhaisme și ardelenisme, mai degrabă decît neologisme.

FL. FUGARIU

PROCANON, ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvîrșit al canonilor și a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu samă a romînilor, alcătuit și întocmit de PETRU MAIOR. Anul de la Hristos 1783.[1]

TITLU I

Despre împărățirea besericii

CAP 1

DE ICOANA SAU CUNOȘTINȚA ÎMPĂRĂȚIRII

Precum în toată soțietatea și obștea cea bine așăzată și întocmită, den fire cunoaștem a fi ceva putere de a porunci sau împărățire, așa și besericii creștinilor, a fi dată de Domnul Hs. carele iaste începătoriul aceștii ceată duhovnicească, împărățire și putere îndestulată spre povățuirea turmei lui cei cuvîntătoare;

---

[1] Manuscrisul menționat în CMR, No. 565, adică CATALOGUL MANUSCRIPTELOR ROMÂNEȘTI, tomul II, numerele 301—728. Întocmit de Ioan Bianu și R. Caracaș. Edițiunea Academiei Române. București... 1913: În — 4° — Pagini 172, cu numerotație veche, cirilică. Sec. XVIII (1783). Dăruit de D.A. Sturdza, la 3 Martie 1893. A fost mai înainte în posesiunea lui D. Constantinescu din Bondarici. Scris cu slove cirilice, de mîna lui Petru Maior. Legătură nouă, pe statele căreia e întipărit: „Petru Maior, manuscript. 1783. D. Constantinescu".

A fost tipărit de C. Erbiceanu în *Biserica Ortodoxă Română*, anul 1894, tom. XVIII, extras și în volum cu titlul: *Procanonul lui Petru Maior*, București, 1894. Titlul complet este: PROCANONUL *lui* PETRU MAIOR. *După manuscriptul autograf existent în Academia Română. Transcris și publicat de C. Erbiceanu, profesor. București. Tipografia „Cărților Bisericești"...* 1894.

Reproducem după extrasul lui Erbiceanu, în volum. Textul este precedat de o „*Introducere* în *Procanonul* eruditului teolog și mare român Petru Maior, operă necunoscută pînă acum, și pe

pravoslavnici creştini, şi eu a adeveri voiu merge. Însă, ca acest adevăr şi mai deplin să-l înţălegem şi mai cu mare energhie să-l putem arăta, să cuvine mai nainte peste toate să cercăm ce iaste împărăţirea şi cîte sînt de lipsă ca oarece putere, cu adevăr să se poată numi împărăţire. În carea răschirare de tălcuitorii

---

care o publicăm spre onoarea neamului şi neuitarea renumelui autorului".

Teza susţinută de editor, în rezumat, este că unirea românilor cu Roma a adus prejudicii comuniunii spirituale a poporului român şi că pune piedici unificării politice, că această primejdie au simţit-o la timp reprezentanţii de frunte ai Şcolii Ardelene, S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior — nu include şi pe Ion Budai-Deleanu — şi că au atras atenţia asupra consecinţelor negative ale imixtiunii catolicismului în rînduielile bisericii transilvănene. În afara tonului polemic şi a unor virulenţe de expresie, punctul de vedere al lui Erbiceanu este just şi a fost confirmat istoric (unificarea politică şi religioasă a românilor).

Introducerea se întinde pe pag. I—XXI şi este urmată de un glosar succint pe pagina XXII.

Manuscrisul nu este complet. După opinia editorului Erbiceanu, textul ar fi fost complet şi ori s-a pierdut, ori a fost distrus intenţionat. Lucrarea rămasă este împărţită pe *titluri*, care la rîndul lor sînt divizate în *capitole*. Datată 1783, se situează la un sfert de veac înaintea primelor lucrări editate ale lui Maior, perioadă în care au putut surveni schimbări în ortografia chirilică a autorului. Dat fiind că abaterile de la limba lucrărilor tipărite sînt relativ puţin importante, am evitat să corectăm erori de grafie, uneori evidente, pentru a nu risca să adăugăm şi noi altele. Textul *Procanonului*, aşa cum îl editām noi, nu poate fi folosit de filologi, ci numai de istorici etc.

Importanţa majoră a lucrării constă în faptul că Petru Maior a intuit încă din prima tinereţe modalităţile eficiente pentru autonomizarea vieţii spiritual-politice a poporului român din Principatul transilvan, în cadrul unui imperiu multinaţional, laicizat, care urma să fie condus de un „principe luminat". Spre deosebire de alţi reprezentanţi contemporani români, Petru Maior a găsit cele mai propice mijloace pentru afirmarea existenţei poporului român ca naţiune, în cadrul instituţiilor legale. Tocmai din această pricină, fără să fi fost cel mai remarcabil român din Transilvania, de pe vremea sa, istoria noastră l-a reţinut ca pe un corifeu al Şcolii Ardelene.

legilor firii nu ne vom depărta. Învăţa dară acestea că împărăţirea iaste o putere de a hotărî lucrurile supuşilor, după volnicie, adecă de a face ca supuşii unele lucrări să le pună, iar altele să le lase şi de a-i îndrepta spre acelaş sfîrşit carele, de va fi vremelnic, împărăţirea încă iaste vremelnică sau mirenească, dar de va fi sfîrşitul acela duhovnicesc, împărăţirea încă duhovnicească sau bisericească să va chiema. Dintru acestea culeg aceiaşi tălcuitori că cela ce are împărăţire, are: a) putere de a pune legi; b) are împreună şi putere de a pedepsi pre călcătorii de lege; şi acestea doao a fi aşa de lipite de împărăţire, cît lipsind vreuna dintru dînsele, de tot va să piae şi împărăţirea; dar, fiind acestea laolaltă împreunate, întreagă şi stătătoare să înţelege împărăţirea. Dovedirea acestora, adecă cumcă acestea doao puteri din carele să naşte împărăţirea sînt în beserica creştinească, în doao capete ce în şir urmează, o vom cuprinde. [...][1]

CAP 7

SĂ RĂSIPESC CELE CE ÎMPROTIVA ACEŞTII ÎNVĂŢĂTURI ARUNCĂ ITALIANII

Italianii vrînd şi prea cu asupra pohtind să înalţe pre papa deasupra besericii şi a soborului şi să supue supt picioarele lui pre toţi episcopii, mitropoliţii şi patriarcii într-atîta, cît fără de papa nemica să nu plătească nici arhiereii, nici soborul a toată lumea,

---

[1] În cap. 2—6 se tratează despre dreptul bisericii de a da pedepse, drept rezervat feţelor bisericeşti de rang episcopal, nu exclusiv papei. Petru Maior pledează pentru separarea puterii laice de cea bisericească şi pentru subordonarea acesteia din urmă autorităţii împăratului. Acesta e punctul de vedere oficial în Imperiul Austriac şi coincide cu dorinţa lui Maior de micşorare a puterii episcopului unit de la Blaj.

ci, de şi n-au ceva putere, toată de la papa să se înţeleagă împrumutată, căpătată şi cerşită, el să o lărgească acea putere cît va vrea, şi să o strîmpteze cît i se va părea şi să o rădice, sau despre o parte, sau de tot, cînd va socoti. El singur să fie în beserică adevărat stăpîn şi poruncitoriu, precum preoţilor, aşa şi mirenilor, el singur, iar nu soborul, să se creadă a dogmelor nesmîntnic tîlcuitoriu şi hotărîtoriu, ba el nu numai în beserică, ci şi în cetate monarh, ca şi craii şi împăraţii să-i fie lui supuşi, el pe care va vrea să-l pue jos den thronul cel împărătesc, carea au şi făcutu-o, şi pe care va vrea să-l înalţe la acelaş, precum au înalţat pe Pippin al frîncilor, şi cui i se va părea ţările să i le împarţă. Acestea, ziseiu, vrînd italianii, că ceialalţi latini, precum sînt mai ales frîncii şi nemţii, şi acestea şi celelalte înoiri acum le defaimă şi le lapădă, den toate laturile, unghiurile şi crăpeturile pămîntului se nevoesc a cerea dovediri. Dar, cea mai mare proptea au aflat întru aceasta, că papa iaste următoriu scaonului Sfîntului Petru. De unde, dupre firea urmării zic că orice putere au avut Sfîntul Petru, toată întreagă trăbue să se dea papii şi întru toate, precum au fost Sfîntul Petru, aşa şi papa de săvîrşit iaste. Drept aceaia, fără măsură înalţă pre Sfîntul Petru şi prea cu asupră măresc puterea lui şi osebirea de ceialalţi apostoli, nu pentru ca să laude pe Sfîntul Petru, ci ca apoi să aibă de unde trage cu viclenie înalţarea, vîlfa, tiful şi monarhia papii cea de linişte şi de dragoste stricătoare. [...][1]

[1] În continuare discută interpretarea catolicilor italieni asupra numelui Petru (lat. *petra* = piatră), nume dat de Cristos apostolului Simon, fiul lui Ionă, cum că aşa cum piatra stă la temelia casei, la fel biserica lui Cristos pe Petru se întemeiază. Petru Maior trece în revistă alte interpretări ale contextului respectiv, din care rezultă numai fidelitatea lui Petru faţă de credinţa creştină, nu şi primatul lui între apostoli. În cap. 8 arată că dreptul de a lega şi dezlega păcatele nu i-a fost acordat în exclusivitate lui Petru, ci egal tuturor apostolilor (vezi n.n. următoare). În cap. 9 Maior pomeneşte de studiile sale la Roma, unde a avut ocazia să audă cu propriile sale urechi că papa, urmaşul Apostolului Petru, este capul bisericii şi că toţi îi sînt supuşi lui, deopotrivă mireni sau eclesiastici. În următoarele două capitole aduce alte argumente care dovedesc o vastă cultură bisericească.

Să notăm că dacă intenţia în esenţă este politică şi actuală, pledoaria se înscrie pe linia proprie Şcolii Ardelene de restituţie a drepturilor de care a fost frustrat poporul român, sprijinindu-se pe *argumentul istoric* (ceea ce este actual s-a obţinut prin abuz şi samavolnicie. Adevărul şi dreptatea se află totdeauna în formele originare la care trebuie să se revină. Aceasta este filozofia politică a Şcolii Ardelene, care convenea de minune unui popor asuprit, adversar al oricărui *statu-quo*). Principiul adevărului situat întotdeauna în formele originare, deplasat de la cercetarea istorică cu substrat politic la cercetarea istorică obiectivă şi la cercetarea limbii a devenit cu vremea eronat şi a dus la extremismul Curentului Latinist.

CAP 12

DESPRE DOVADA CE TRAG ITALIANII DIN MUTAREA NUMELUI SFÎNTULUI PETRU, ASUPRA NOASTRĂ

Dacă lui Petru nu i-au dat Hristos mai mare putere decît celoralalţi apostoli şi nu l-au rînduit şi preste apostoli stăpînitoriu şi păstoriu, pentru ce (zic italianii) i-au mutat numele Hristos şi l-au numit Chifà, adecă *piatră*: „Tu eşti Simon, feciorul lui Ionà? Tu te vei numi Chifà, care se înţelege *Petru*"[1]. *Ioann*, cap. 1, stih. 42.

[1] Un alt teolog unit care a refuzat însă haina monahală, Ioan Budai-Deleanu, prietenul lui P. Maior, atacă şi el nu mai puţin violent pe papa, în *Ţiganiada*, B, v. 1795—1800: „Domnul Romii cu fulgeru-în brîncă, / Lega şi deslega după voie; / Şezînd pe vîrtoasa Chiefii stîncă, / Să bucura-în sine că pe-al doie / Frate-a lui, muftea în Vizant alege / Şi sultanul grecilor dă lege!...".

În nota la sextina citată, Budai-Deleanu explică: „...papa şezînd pe scaunul lui Petru (*Chiefa* ovreeşte va să zică *piatră*, şi de-acolea S. Petru care jidoveşte se chiema Chiefa, s-au numit lătineşte *Petru*, de la *piatră*)...".

6*

De voiu răspunde la aceasta a voastră întrebare, o italianilor!: nu știu, că n-am fost sfetnicul lui Dumnezeu, nici Sfinția sa nu ne-au descoperit pentru ce lui Petru i-au mutat numele, ce-mi veți zice? Îmi veți zice doară că nu sînt filosof? Că nu sînt theolog? Că sînt un neștiutoriu? Dar dacă sînteți voi filosofi, sînteți theologi și mult știutori, spuneți-mi și voi, pentru ce Dumnezeu n-au zidit mai de mult lumea de cît au zidit-o? Adevărat, de v-aşi pune întrebarea aceasta, aşi fi vrednic de rîs, căci cugetul lui Dumnezeu nu-l poate ști nime, de nu-l va descoperi însuşi Sfinția Sa. Pentru că grăiaște Sfîntul Pavel, *Către Rîmleni*, cap. 11, stih. 3—4: „Cine au cunoscut gîndul Domnului, sau cine sfetnic lui s-au făcut?": Sfîntul Ioann Gură de Aur, în *Omilia a treia*, despre mutarea numelor zice: „că punerea numelor iaste dovedirea stăpînirei". De voești dară a gîci, zi că pentru aceia au mutat Hristos numele lui Simon în Petru, ca să se arete cumcă însuși iaste stăpîn a toată lumea și voiaște și areată că Petru, de aci înainte va să fie ucenic lui. Și aceasta o va întări și Sfîntul Chiril, patriarhul de la Alexandria, carele în tîlcul cuvintelor acelora: *tu te vei chiema Chifà*, așa grăiaște: „Și nu-l lasă să se mai chiame Simon, încă atunci pre el șieși, după puterea sa, ca pre al său cuprinzîndu-l". Dar ce vei să tragi de aci? Că are putere osebită și mai mare decît ceialalți apostoli? Vei trage, adevărat, dar cumcă bine ai tras și n-ai greșit împrotiva dialecticii, niciodinioară nu ne vei face să credem. Apoi, de au mutat Hristos numele lui Simon și l-au numit Petru, au n-au mutat și a fiilor lui Zevedeiu, al lui Iacov și a lui Ioann, și i-au numit fii tunetului? Au nu și a lui Pavel nume prin Duhul Sfînt s-au mutat? Căci fiind numele lui mai nainte Saul, s-au chiemat

apoi Pavel. Despre carea a numelor mutare, cînd adecă s-au făcut și prin cine s-au făcut, vezi *Omiliile* Sfîntului Ioann Gură de Aur, cele despre mutarea numelor. Așadară, pentru mutarea numelui, nicicum nu poți osebi pre Petru de la ceialalți apostoli, și pre ceialalți apostoli să supui lui Petru, ca unui păstoriu.

Iarăși, zic italianii că Chifa înseamnă *piatră*, și pentru aceasta i-au dat Hristos lui Petru acest nume, căci pre dînsul era să zidească biserica, ca pre o piatră, și pre dînsul era să-l facă temelia bisericii, precum i-au și zis, la *Matheiu*, cap. 16, stih. 18: „Tu ești Petru și pre această piatră voiu zidi biserica mea". Și adevărat, și Sfîntul Chiril Alexandreanul acel înțeles dă numelui Chifa: „Dar cu cuvioasă asemănare pre Petru, de la piatră l-au numit, pentru că pre dînsul era să întemeieze biserica", la tîlcul cuvintelor: „tu te vei chiema Chifa". Și Ioann Gură de Aur, în *Omilia...* despre mutarea numelui, zice: „Pre Petru, adevărat, de la faptă bună (vărtute), așa l-au numit și pre numele lui, doveada și semnul întărirei și a credinței au așezat". Alăturînd dară numele lui Petru cu a lui Pavel și cu a fiilor tunetului, zic aceiași că a lui Petru însemnează mai mult.

La acestea răspundem că nu tăgăduim cum că Chifa însemnează *piatră* și să i să fi dat acest nume cu privire la aceaia: „tu ești Petru și pre această piatră"... Dar pentru aceaia să aibă mai mare Petru putere decît ceialalți apostoli nicicum nu lăsăm, fiindcă luminat am adeverit că atunci cînd au zis Isus: „tu ești Petru și pe această piatră" ș.c., cu nimic mai mare putere decît a celoralalți apostoli n-au dăruit lui Petru (vezi mai sus, cap. 7). Apoi, au mai mult e „piatră" de cît „tunetul"? Că Petru să aibă mai

mare putere decît fiii tunetului, Iacov și Ioann? Au mai mult însemnează Petru de cît Pavel, de cît „vasul alegerii“?[1]...

CAP. 15

ÎNTÎIA ȘEDERE CE E ÎN BESERICĂ, NU E RÂNDUITĂ SPRE ACEAIA, CA SĂ FIE MIJLOCIRE DE A ȚINEA UNIREA ÎNTRĂ CREDINCIOȘI

De ar fi întîia șederea rănduită spre aceaia, ca să fie mijlocire de a ținea întră credincioși unirea, adevărat, cînd să scornea ceva price în besericã sau ceva eres, la acela, pe lîngă carele era întîia șederea și căpetenia, ar fi alergat credincioșii pentru hotărîrea pricii, pentru desrădăcinarea eresului, cu un cuvînt, pentru chivernisirea păcii, liniștii și a unirii inimilor credincioșilor, că aceasta iaste a fi mijlocire de-a ținea unirea întră credincioși. Dar niciodinioară, în beserica lui Dumnezeu nu s-au întîmplat aceasta, nu s-au ținut, nu s-au crezut. Cearcă în toate sutele, începînd de la apostoli, că de tot altmintrelea vei afla. Știu că pre vremea apostolilor au fost foarte mare price pentru tăiarea împrejur și pentru legea lui Moisi. Unii zicea că acelea nu sînt de lipsă spre spăsănie, alții zicea că cine nu le va ținea acelea, nu se va mîntui. Crește sfada,

---

[1] În cap. 13 autorul atrage atenția că licența retorică nu este conținută în limitele adevărului și ca atare ceea ce se spune cu intenție encomiastică nu obligă și nu poate avea caracter dogmatic. Atragem atenția asupra sagacității lui Petru Maior (în cazul că nu i s-au predat elemente de retorică aristotelică) care a surprins principiul de bază al retoricii și l-a folosit în demonstrarea punctului său de vedere. Așa va proceda în toate lucrările sale cînd va manevra argumentul psihologic, care, fiind subordonat afectelor și nu rațiunii, implică eroare.

să turbură inimile credincioșilor. Trebue dară să caute mijlocire de a păzi unirea și de a o ocroti. La cine dară aleargă creștinii? Au la Petru? Ba, ci la sobor: „Rînduiră să se sue Pavel și Barnabà și alții oarecarii dintru ei cătră apostoli și bătrîni la Ierusalim, pentru întrebarea aceasta“. *Faptele Apostolilor*, cap. 15. Și nu Petru, ci tot soborul au pus sfîrșit pricei, au făcut pace și au ținut unirea întră creștini. Soborul drept aceaia este mijlocirea de a ținea unirea întră credincioși, iar nu altul. Aceaiași vei afla în toată una vreme, și după sfinții apostoli. Cînd au fost gîlceavă pentru zioa Paștilor, cine au așezat-o? S-au amestecat, adevărat, papa, pe lîngă carele era întîia șederea, dar știind părinții că nu el iaste ținta și mijlocirea unirii, nicicum nu l-au ascultat, ci împărăchiarea au rămas până la soborul dela Nichea, carele hotărînd acea price au unit inimile credincioșilor. Așijderea, cînd au fost price pentru botezul eriticilor, de trăbue să se primească sau ba, au ostoiatu-s-au Sfîntul Chyprian și Sfîntul Firmilian și toți africanii, după judecata și propoveduirea lui papa Stefan? Ba. Ci, măcar că cu afurisania li s-au lăudat, nemica n-au băgat sama, crezînd tare că nici papa n-are putere de a le poronci, nici ei nu sînt detori a asculta de dînsul, că nime nu e episcop episcopilor, precum să vedea Stefan că face cu poronca: „Mai iaste încă, zice Sfîntul Chyprian în sobor, ca fieștecarele dintră noi să spună judecata sa despre această întrebare, ce pre nimenea să nu judece sau să scoață dela împărtășirea sa pre cel ce amintrelea, nu ca noi, va ținea; că nime dintră noi, după socoteala sa, să face pre sine episcop episcopilor și ca tiranii, cu frica să silească pre soții săi să asculte de el. Tot episcopul deplin are voe slobodă și putere întreagă și, precum nu se cuvine pre el să-l judece

altul, aşa şi el pre altul nu poate ca să judece. Judecata Domnului nostru Isus Hristos toţi să o aşteptăm, cel ce singur are puterea a ne pune pre noi să ocîrmuim beserica sa şi faptele noastre a le judeca". Ba încă, Sfîntul Firmilian, în *Epistoliia cea către Cyprian*, îl chiamă pe papa Stefan shismatic, pentru ce nu să dă după învăţătura celoralalţi episcopi, necum să creadă că-i detoriu să asculte de dînsul şi să se unească cu dînsul: „Cîte prici şi împărăchieri ai cîştigat pren besericile a toată lumea, iar cît de mare păcat ţi-ai grămădit cînd de la atîtea turme te-ai tăiat, căci te-ai tăiat pre tine însuţi, nu te înşăla. Căci acela iaste adevărat shismatic, carele de împărtăşirea unirii cei bisericeşti s-au părăsit". Această price întră papa Stefan şi Chyprian, de voeşti a o şti desăvîrşit, o vei afla pe larg în istoria lui Fleury frîncul, carea acum pe romănie o-au întors întru tot învăţatul Samoil Clain. Precum la acestea prici, aşa şi la celealalte, pururea soborul le-au făcut sfîrşit, nu papa, pururea soborul au împreunat, au unit inimile credincioşilor, iar nu cel întîiu şezătoriu, nu papa. Ci, pe papa încă îl aducea la rînd soborul şi cu ceialalţi îl unea, precum toate istoriile mărturisesc. Nici nu-mi zică unii dintră latini, că măcar nu are papa putere de a hotărî pricea desăvîrşit, dară încai, pănă ce se va hotărî prin sobor, trăbue să ascultăm de papa şi, de va poronci tăcere, trăbue să tăcem; nu zică, ziseiu, acestea, că nici asianii, cînd au fost pricea despre zioa Paştelor, nici Sfîntul Chyprian şi Sfîntul Firmilian şi celelalte beserici nu şi-au pus tăcere gurii sale, după poronca papii. Şi au socoteşti că n-ar fi plinit aceasta atîţa sfinţi părinţi, atîţa mucenici şi mărturisitori, cîţi au fost mestecaţi întru pricile acelea, de ar fi crezut că papa are acea putere?

CAP 16

SĂ RĂSPUNDE LA CELE CE LATINII ARUNCĂ ÎMPROTIVA ACEŞTII ÎNVĂŢĂTURI

Latini carii zic că întîia şedere pentru aceaia e rînduită în beserică, ca printr-însa să se ţină unirea întră credincioşi, aduc înainte, spre dovedirea zisei sale, pe Sfîntul Ieronim şi vro cîţiva africani, adecă pre Sfîntul Chyprian, pe Optat şi pe Sfîntul Augustin. Dar acestea nemica nu ne turbură pre noi, nici din învăţătura noastră nu ne scot afară. Că *întîiu*, de ar fi această dogmă adevărată şi de Dumnezeu descoperită învăţătură, au socoteşti că numai în Africa o ar fi descoperit Dumnezeu? Atîţia creştini, în ceaialaltă mare parte a apusului, să nu o fi ştiut-o? La atîţa sfinţi părinţi, arhierei, patriarci, dascali dumnezeeşti, în tot răsăritul, unde sînt besericele cele apostoliceşti în care trădania spre pază o au lăsat apostolii, unde au început credinţa, unde toţi apostolii şi însuşi Hristos au propoveduit, tocma acolo, tuturor să fie acea învăţătură neştiută, neauzită din veac, tăinuită şi ascunsă! *A doao*. Şi părinţii mai sus-numiţi nu zic că întîia şederea iaste mijlocirea de a ţinea unirea, ci numai zic că întîia şederea iaste semn, icoană şi tip unirii sfintei beserici. Să auzim pe Sfîntul Chyprian, în cartea cea despre *Împreunarea sau Unirea besericii*. Acest sfînt această carte o au scris cu prilejul shismaticilor ce să numea novaţiani. Multe dovediri aduce de toate părţile ca să arete că una iaste beserica, de la carea cine se dejghină nu să poate mîntui, precum oarecînd cei ce au rămas afară de corabia lui Noe. Întră celealalte aduce aceasta: „Măcar că tuturor apostolilor, după învierea sa, întocma putere le dă şi zice: «Precum m-au trimis pre mine Tatăl şi eu trimit pre voi, luaţi Duh Sfînt. Căruia veţi erta păcatele, erta-se-vor lui, oricăruia veţi ţinea, ţinea-se-vor», totuşi, ca să

arete unirea, aceiiaşi uniri început ce de la unul începe, cu avtentia sa l-au rînduit... Întîia şedere lui Petru să dă, ca una beserica lui Hristos şi unul scaonul să se arete. Şi păstori sînt toţi, dar turma una să arează". Iar că acest sfînt, întru această carte, mult pomeneşte de scaonul lui Petru, nu te mira, căci pre vremea lui s-au sculat Novaţian la Roma şi fiind acolo episcop în Roma papa Cornelie, s-au făcut şi el papă şi şi-au rădicat scaon împrotiva lui Cornelie ce era pre lege ales episcop. Drept aceaia zice Chyprian cu privire cătră Novaţian, că cela ce să lapădă de scaonul lui Petru nu iaste pravoslavnic. Căci, cum spuseiu, Novaţian se lăpădasă de episcopul cel legiuit şi scornisă shismă în beserică. Adevărat, şi împrotiva măcar căruia episcop de s-ar scula vreun poporan al lui sau vreo mănăstire din eparhia lui şi nu s-ar uni cu dînsu, nefiind episcopul sobornicește vestit eritic şi scăzut din darul arhieriei, nu s-ar număra întră pravoslavnici, ci întră shismatici. Şi au pentru aceaia vei zice că toată lumea trăbue să se unească cu acel episcop într-atîta, cît, oricarele în toată lumea cu dînsul nu s-ar uni, să fie eritic sau shismatic? Întru acest chip trăbue să se înţeleagă cuvintele sfîntului Chyprian, şi adevărat, aşa le vei şi înţălege, de vei ceti cu bună luare aminte toată cartea lui despre unirea besericii şi vei şti cu amăruntul istoria vremilor şi a prilejului în care au scris Sfîntul Chyprian acea carte. Au socoteşti că, de-ar fi crezut Sfîntul Chyprian că, de nu-i fi unit, cum zic latinii, absolut cu papa, eşti shismatic, cînd în pricea cea despre botezul eriticilor papa Stefan i s-au lăudat cu afurisania pentru ce nu ţine una cu dînsul, nu s-ar fi rugat în genunche să-l iarte şi s-ar fi făgăduit că una va ţinea cu dînsul? Dar nu s-au spăriat nici unul de afurisania papei, ba încă Firmilian pe Stefan îl chiamă shismatic. Vezi în cap. den sus. Şi Chyprian îl înfruntă pre Stefan, pentru ce Stefan asămănîndu-se cu tiranii, numai după socoteala sa şi din capul său să arată ca cînd ar fi episcop episcopilor. Vezi în cap. den sus. Şi neavînd ascultare de papa, şi Chyprian şi Firmilian şi mulţi alţi mari episcopi s-au mutat den lumea aceasta şi totuşi, şi Beserica Răsăritului şi a Apusului întră sfinţii cei mai mari îi numără şi sînt.

Precum Sfîntul Chyprian zice că întîia şederea lui Petru iaste arătarea unimei besericii, aşa şi Sfîntul Augustin o zice că iaste tip, adecă semn şi chip unei beserici, iar nu mijlocire de a ţinea unirea, ca toţi, veri-neveri să să unească cu cela ce are întîia şederea. Dar să-l auzim cuvîntînd, în voroava 66 de la *Matheiu:* „Ne aduce aminte să înţălegem că veacul cel de acum e mare, iar Petru Apostolul a unei beserici tip, pentru că însuşi Petru cel în rîndul apostolilor întîiu, în dragostea lui Hristos foarte gata, de multe ori unul răspunde pentru toţi... Unul pentru mulţi au dat răspuns, unuia mult... şi aceasta întru acela chip, ca să însemneze beserica. Întru acela dară unul Apostol, adecă în Petru, cel în rîndul apostolilor mai întîiu şi mai înainte, întru carele să închipuia beserica". Pentru aceaia adecă unul vorbea, pentru aceaia unul era mai întîiu, ca toţi să înţăleagă una a fi beserica, ca toţi să se înveţe că trăbue să fie uniţi nu cu Petru, ci toţi laolaltă, întră carii iaste şi Petru. Trăbue adecă să mă unesc nu atîta cu cel întîiu şăzătoriu, cît cu beserica, cu carea, de va fi unit cel întîiu şăzătoriu, şi cu dînsul sînt unit, nu pentru dînsul, ci pentru beserică. Întru acesta chip trăbue să să înţăleagă şi cuvintele Sfîntului Ieronim, cînd în cartea 1 *Împrotiva lui Iovian*, zice: „Pe Petru să întemeiază beserica, măcar că aceaiaşi în alt loc pre toţi apostolii să face, ca toţi cheile împărăţiei ceriurilor să iae şi întocmai pre dînşii tăria besericii să întăreşte, totuşi, pentru aceaia întră doisprezece unul au ales, că rînduit fiind capul, prilejul împărăchierii să să rădice". Adecă, pentru aceaia

au rînduit Dumnezeu pre Petru mai întîiu în ceata apostolilor, ca văzînd apostolii că prin aceasta să însămnează unimea besericii, una toți să înțăleagă și să nu fie întră dînșii împărăchieri și dejghinări. Iar cuvintele Sfîntului Optat Mileviteanu, în cartea a doao, *Împrotiva lui Parmenian*, care le aduc înainte latinii, sînt acestea: „Nu poți tăgădui că știi că în cetatea Roma, întîiu lui Petru a fi dat scaonul episcopesc, în carele au șezut capul tuturor apostolilor, Petru, de unde și Chifă s-au numit. În carele unul scaon unimea de la toți să să țină, ca nu ceialalți apostoli fieșcarele cele ale sale să le apere, cît acum shismatic și păcătos ar fi cela ce împrotiva scaonului celui sînguratic, altul ar așeza. Așadar, în unul scaon, carea iaste dintră alsăuirile besericii, au șezut întîiu Petru." Ca să înțălegi cuvintele acestea, nu trăbue numai sînguratice și deosăbi să le cetești, ci să cerci scopul cărții și chipul dovedirii și prilejul cu care s-au scris cartea. Părinții cei bătrîni, mai ales apusenii, cînd vrea să arete cine sînt adevărați creștini pravoslavnici și carea iaste învățătura cea adevărată, alerga la bisericile cele apostolicești, în care apostolii petrecură, căci lăsînd apostolii întru acelea beserici, ca în niște jignițe, învățătura ce o luară de la Hristos, afară de îndoială era că cele ce credea besericile acelea sînt adevărate, și ceia ce să unesc cu besericele acelea, sînt pravoslavnici, iar cei ce de acelea sînt despărțiți, eritici și shismatici sînt. Apusenii de acel feliu de beserici apostolicești una avea, carea era în Roma, de la carele tot apusul împărtășesc învățătura Evangheliei și lor li era ca o maică și dăscăliță. Fiind iar că besericele cele apostolicești era toate, precum trăbue, unite laolaltă, cela ce să unea cu una era unit cu toate, iar cela ce se dejghina de una și rădica alt scaon, vrăjmaș să făcea tuturor besericilor și shismatic. Donatistele, dintră carii era Parmenian, asupra căruia au scris Sfîntul Optat,

s-au tăeat de la Besarica Romei și și-au rădicat și ei episcop din dejghinarea lor în Roma, asupra episcopului celui pe lege. Așijderea s-au rădicat și în Africa. Tăindu-se dară donatistele de la Beserica Romei, vrăjmași s-au făcut la toată beserica lui Dumnezeu, cu carea prin învățătura apostolicească unită era cea de la Roma. Cu adevărat dară sînt donatistele shismatici și păcătoși. Acesta iaste rîndul înțelesului cuvintelor Sfîntului Optat. De vei umbla a cerca în cuvintele lui alte înțelesuri, după obiceaiul celor ce în toată mișcarea și în toată slova află taină pentru înălțarea papei, vei să rădici pre sîntul asupra apostolilor, ca cînd ei nicicum n-ar fi avut scaon, iproci.

Mai pe urmă, bine să-ți însemnezi și aflînd în minte să-ți înrădăcinezi că, fiindcă același ce e înainte șezătoriu în beserică, iaste împreună și patriarh în tot apusu, părinții de la apus, în multe să supun celui înainte șezătoriu, nu ca la un înainte șezătoriu, ci ca la al său patriarh; însă nefiind pre vremile acelea nici o price despre începătoria papei, nu fac deschilinire întră cel înainte șezătoriu și întră patriarhul său și mestică drepturile înainte șezătoriului cu ale patriarhului său. Iar părinții de la răsărit, nu așa, căci ei, măcar că înainte șederea o da episcopului de la Roma, totuși avea ai săi patriarci, cărora să supunea. Pentru aceaia cînd vorbesc despre episcopul de la Roma, niciodinioară nu vorbesc ca de al său patriarh, ci numai în cîtu-i înainte șezătoriu. Pentru aceaia nici nu mestecă drepturile celui înainte șezătoriu cu cele ale patriarhului. Drept aceaia, mi se pare, cu dreptate voiu zice că în pricea despre începătoria papei, mai mare autentie au părinții cei de la răsărit decît cei de la apus și cu zisele lor mai tare să ne îndreptăm decît cu a celor de la apus. Acest canon, de-l vei păzi, mi se pare că multe încălcituri a pricii aceștiia pe ușor se vor descurca. Apoi, nu știu cum din

fire oarecum să trag oamenii să păzească şi să apere şi să le mărească cele ce socotesc că sînt ale sale, adecă fieştecarele trage foc la oala sa. Cu acestea prejudecăţi de multe ori se află înodaţi şi sfinţii părinţi, căci şi de mici învăţîndu-se de la unii carii sînt cuprinşi cu acel feliu de patimă şi de prejudecăţi, cresc întru prejudecăţile acelea carele întru fire oarecum se prefac şi tare, pururea, le ţin, precum ar fi sfinte. Deci, ajungînd la vîrstă, iarăşi auzind de la toţi cu carii petrec aceleşi sentenţii şi păreri, nu li să dă prilej de îndoială şi nu le cearcă, adevărate sînt, au ba. Şi, de le şi cearcă, împovăraţi fiind cu părerile şi cu prejudecăţile ce cu laptele maicii sale le-au supt, au nu văd adevărul, au doară, de-l şi văd, pentru că să nu facă turburare şi să smintească pacea, îl tăinuesc, îl tac. Mărturie îmi sînt însuşi latinii, în veacurile trecute, cînd învăţătura cea blăstămată a lui Isidor Mercator tot apusul îl cuprinsese, pe papa monarh şi în beserică şi în cetate îl înălţase, pe toţi creştinii din apus supt jugul cel de robie al papei îi băgasă, răsăritului prilej de despărţire de la Beserica Apusului dădu, carea împărăchiare şi apusul şi răsăritul cu amari lacrămi, până în zioa de astăzi, o plînge, în veacurile, ziseiu, trecute, unii bărbaţi pre carii toţi latinii întră sfinţi îi număra, au nu şi ei cu ceialalţi credea că papa iaste nesmintnic, iproci? Carea sentenţie a nu fi adevărată acum toţi, şi latinii, afară de italianii, nu se îndoesc. Ba şi acuma să află unii, şi prin părţile noastre, carii învăţînd la Roma theologhia, socotesc că numai acelea sînt adevărate, care le-au auzit la Roma, şi doar sîngele şi l-ar vărsa pentru monarhia papei. O! de-ar fi apărat Dumnezeu neamul romînesc de acest feliu de oameni învăţaţi şi theologi! carii numai cu autentia, cu tiful şi cu vîlfa ce au în haine, şi în locul lăcaşului său vreau să învingă pe toţi, de spun ceva de la Roma, să taci, să înlemneşti, să caşti gura. De arăţi din sfinţii părinţi, din soboare şi din istoria cea vechie a besericii, asupra poveştilor lor, îndată eşti shismatic şi mai rău decît ereticii. Trăbue înaintea acestora toţi să plece capetele, să-i chiemi rabi, domnule, măria ta, şi alte titule ce se împrotivesc cinului călugăresc. Şi în acestea lucrînd li se pare că atunci ţin mai tare canoanele bisericeşti şi aduc slujbă lui Dumnezeu. O, vremi! o, obiceaiuri!

Dar Romei încă din vremile cele de demult începusă a-i răsări coarne, care după curgerea vremilor mai tare şi mai tare au crescut, cît în suta a patra aşa grăia Sfîntul Marele Vasilie, dascalul a toată lumea, despre Roma: *scîrbitu-m-am de mîndria besericii aceiia.* Unii dară dintră părinţi născîndu-se în apus, crescînd acolo şi învăţînd s-au pomenit cu prejudecăţile Besericii de la Roma şi credea că acelea sînt drepturi şi vrednicii. Den mila lui Dumnezeu nemţii acum s-au luminat şi toate vicleniile Romei le descopere, cearcă învăţăturile sfinţilor părinţi şi obiceaiurile cele bătrîne ale besericii şi în practică le pun, precum se vede din cele mai multe decreturi ce prea puternicul împărat Iosif al doilea le-au dat afară şi a se vesti şi a se ţinea au poroncit. Carele, pentru ştiinţa tuturor romînilor, vestitului oarecînd neamului nostru, la această carte, pe urmă, pe limba noastră întoarse, le voiu adăoga.

CAP 17

ARHIEREII SÎNT URMĂTORI SCAONELOR APOSTOLILOR

...Alta[1] încă iaste de a lua aminte: fiindcă besericile toate trăbuia să ţină uninţa învăţăturii şi să aibă

[1] În fragmentul omis se demonstrează egalitatea tuturor episcopilor. Superioritatea Romei a fost recunoscută numai

laolaltă împărtăşire, iar aceasta se face ştiind ce cred şi ce obiceaiu au toate bisericile, nici putîndu-se aceasta a se dobîndi mai lesne decît prin episcopul Romei vechi, căci fiind Roma capul a toată lumea şi cetatea cea împărătească, de toate părţile acolo cura oamenii, drept aceaia episcopul Romei prea lesne putea şti obiceaiurile a toate bisericile, aşadară printr-însul fieştecarea biserică sînguratică putea şti sentenţia, judecata, înţelesul şi obiceaiurile a toate bisericile, şi întru acest înţeles se putea zice Roma ţinta uninţii. Fiind, ziseiu, acestea aşa, cine nu vede că episcopul Romei, fruntea, autentia, trăbuia să ţie întră hotărîrea tuturor pricilor. Însă acestea ce se făcea atunci din lipsă şi pentru binele şi pacea şi liniştea bisericilor, au început apoi a le întoarce unii, a le întoarce în drepturi, în mîndrie, cît, încă în suta a patra au fost Marele Vasilie a zice despre Beserica Romei: „scîrbitu-m-am de mîndria bisericii aceiia", pănă mai pe urmă avînd romanii ideia împărăţirii, cumcă Roma oarecînd au fost monarha a toată lumea întru cele politiceşti, îl făcură pe papa monarh şi întru cele bisericeşti şi întru cele politiceşti şi, de n-ar fi sculat Dumnezeu bărbaţi înţelepţi şi deprinşi întru învăţăturile sfinţilor părinţi şi cu frica lui Dumnezeu, precum pururea au fost galii şi acum sînt mai ales germanii, acum tocmai comedie ar fi din beserica lui Dumnezeu. Ce, bună nădejde ne dau germanii, că încet, încet, toate vicleniile se vor izgoni den beserica lui Dumnezeu şi vom mai ajunge odată la dragostea cea dintîiu şi se va ruşina vrăjmaşul neamului omenesc carele de multă vreme rîdea de noi şi-şi bătea joc. Numai, întru aceasta

pentru că acolo au propovăduit şi şi-au sfîrşit viaţa Petru şi Pavel. De fapt ideea lui Maior, desfiinţarea primatului papal, se înscrie pe linia revendicărilor naţionale şi democratice. Că viziunea lui a fost corectă o dovedeşte confirmarea ei istorică: autocefalia bisericii române şi unirea uniţilor cu ortodocşii.

toţi cu un gînd şi cu un cuget trăbuie să ne nevoim ca cele vechi ale bisericii să ne învăţăm şi întru învăţătura sfinţilor părinţi să ne deprindem, ca să cunoaştem ce e al nostru şi ce e a altuia şi, precum ce iaste a altuia nu trăbuie să răpim sau să tăgăduim, aşa şi ce cunoaştem chiar a fi a nostru tare să păzim, să apărăm, să scutim, nici robi nimărui să nu ne facem, că spre slobozire ne-au chiemat Dumnezeu şi fii şi moşteni sîntem .[...][1]

CAP 19

DIN TITLURILE CE SĂ DAU PAPEI NU URMEAZĂ PAPA SĂ AIBĂ MAI MARE PUTERE DECÎT CEIALALŢI ARHIEREI

Întră celelalte cu care se nevoesc italianii a arăta că papa are mai mare putere decît ceialalţi arhierei şi că-i monarh în besearică, aduc înainte şi aceasta, că papa pururea au fost împodobit cu mai mari nume şi titule decît ceialalţi arhierei. Dar, cu toate titulele acestea, nimica nu se pot ajuta italianii. Pentru că, *întîiu:* din titule numai nu urmează să aibă cela cui se dau titulele aceaia ce însemnează titulele. Au nu se chiema şi Nestorie eresiarhul *Prea sînt arhiepiscop*, precum şi ceialalţi episcopi, şi buni şi răi. Şi cine va trage

[1] În cap. 18 se continuă demonstrarea egalităţii tuturor episcopilor, urmaşii apostolilor, cu sublinierea că nimic nu împiedică pe un arhiereu să predice credinţa în eparhia altuia sau altora, ba chiar să hirotonisească preoţi. Atragem atenţia că în secolul al XVIII-lea călugării ortodocşi români şi chiar de alte neamuri, predicau ortodoxismul în Ardeal şi erau suspectaţi de autorităţile unite şi de administraţia civilă (problema religioasă se complica politic). Se mai practica de asemenea hirotonirea în afara graniţelor Principatului transilvan; ierarhii uniţi au dat frecvent dispoziţii severe pentru despreoţirea celor care s-au hirotonit în alte părţi.

de aci că Nestorie au fost sfînt și toți cei ce se împodobesc cu această titulă, întră sfinți trăbuesc să să numere? Au pentru că un împărat să chiamă *Prea puternic*, nime nu-l va învinge? *A doao:* titulele ce să da de demult episcopului Romei vechi se da și altor episcopi. Cumu-i, să se chiame *papă*. Au nu Chyprian și Chyril Alexandreanul și alți episcopi avea această titulă? Aceasta numai acela o va tăgădui, care de tot e strein în istoriă și în cele vechi ale besericii. Și știm că aceasta numai Roma și episcopul ei, Grigorie, în suta a 11, în soborul cel de la Roma, au poroncit ca de aci înainte numai episcopul Romei vechi să se chiame *papă*, iar la noi și acum, și preoții cei proști să chiamă *papă*, și preoții cei mari, *protopapi*, în carea ținem obiceaiul cel de demult carele tuturor cliricilor le da nume de *papă*. Dar îl chiamă pe papa și episcopii și arhiepiscopii și patriarcii, *Prea cinstit părinte;* așa dar papa iaste părinte și dascal și episcopilor. Așa îl chiamă Sfîntul Vasilie cel Mare, în *Epistolia cea către Damaso*, unde îi zice: *„Prea cinstite părinte!“* Dar, ia sama că episcopii și pe alți episcopi îi chiema *părinți*, nu numai pe papa, însă de obște și întră sine să chiema *frați*, și pe papă îl chiema *soț* și *frate*. Aceaiași, Marele Vasilie și pe Sfîntul Athanasie, în *Epistola* 82, îl chiamă *Părinte*, *Prea cucernice*, și în *Epistola cea către apuseni*, zice: *Prea cinstitul părintele nostru, Athanasie;* iar în *Epistola* 108, lui Evsevie al Samosatelor îi zice: *Părinte lui Dumnezeu prea iubite. A treia:* Cînd scria arhiereii la Roma, unii îi da titule mari papei, au pentru că Roma acelea le pohtea și le aștepta și părinții nu se punea improtivă, ca să nu să împedice alte lucruri mai mari prin pricile pentru nume, au uneori îi da, că doară era om cu viață sfîntă și vitejaște în ceva price asupra eriticilor, iproci. Însă, cine nu vede că dintru acestea nu se pot face drepturi. Nici nu se pot lua pentru toți papii. Sfîntul Chyrill Alexandreanul scriind la Chelestin papa, îl numește *părinte*, dar de acelaș Chelestin vorbind în cărțile cele către alții date, cumu-i în cea către Iuvenal, episcopul Ierusalimului, și în cea către Nestorie, pururea îl numește *frate* și *impreună slujitoriu;* altmintrelea îl numește în față, altmintrelea pe din dos, unde vorbește cu îndrăzneală. Drept aceaia dară, vrei să-mi arețí drepturile papei cele de obște, pohtesc și cu glas încet strig de airea, nu din epistoliile cele către papa, nici din engomiuri așì aduce dovediri. Că multe titule au dat părinții papei, au pentru ca să nu facă gîlceavă pentru nemica, dară Roma le pohtea, au pentru că era în nevoi, în strînsori, sau ei sau credința, pentru aceaia în tot chipul scria, ca să li se dea ajutor, au unuia papă numa da ceva titulă mare, pentru vreo faptă a lui vestită carea nu se poate trage la toți, au vrun părinte, dintru părerea și duhul său da, carea nu se poate zice înțălesul a toată beserica. *A patra:* Bine știi că papa pururea au fost patriarh în tot apusul, și de la Roma apusul au avut propoveduirea *Evangheliî*, și pentru această pricină, în multe ale episcopilor să amesteca și multe titule de la aceia și avea. Acestora Roma era maică, dăscăliță, doică, iproci. Au dară cu dreptul, acestea le va pohti Roma și de la noi și de la tot Răsăritul? *A cincea.* Sînt unele titule a papei mai de curînd aflate. De cînd adecă s-au ivit monarhia. Dar acestea, precum sînt înoiri, așa nu trăbue să le pomenim.

CAP 20

DESPRE TITULA ACEAIA: EPISCOPUL EPISCOPILOR ȘI PĂRINTELE PĂRINȚILOR

Nu puțină dovadă pentru înălțarea și monarhia papei să năzărește italianilor a fi titula aceaia mai cu samă: *episcopul episcopilor*, carele numai papei zic ei

că s-au dat pururea, și celalalt, *părintele părinților*. De unde zic că, precum mirenii poporeni sînt supuși episcopilor săi, ca la niște stăpîni și părinți și întru toate cele duhovnicești de la ei atîrnă, așa și episcopii sînt supuși papei, ca la un stăpîn și părinte a lor, întru toate. Dar rău să înșală, au neînțelegînd puterea și firea titulelor, au scornind titule pentru papa, care niciodinioară nu i s-au dat, au trăgînd asupra tuturor episcopilor cele ce papa le-au avut cu privire la cei de la apus. Și cu ce dovadă m-ar face să cred că papa s-au chiemat pe zilele cele bătrîne, *episcopul episcopilor*. Din Tertulian, zic ei, și din Chyprian, om arăta. Că Tertulian, în cartea cea *Despre rușinare*, așa vorbește despre papa: „Auz că s-au vestit poroncă încă *peremptoria* (de săvîrșit). Prea marele arhiereu, adică *episcopul episcopilor*, zice: Păcatele curviei și ale preacurviei le ert celor ce ș-au plinit pocăința sa". Italianii cei pricepuți nu tăgăduesc cum că Tertulian în ciufșag dă acestea titule papei și-l batjocorește cînd îl chiamă *episcopul episcopilor*. Dar totuși, dintru acestea se vede, zic ei, că papa pe vremea lui Tertulian avea acea titulă și i-o da pravoslavnicii, că, de nu ar fi fost, n-ar fi pomenit de dînsa Tertulian. Ba și Chyprian, după Tertulian, pomenește de acea titulă în soborul care l-au adunat asupra lui papa Stefan: „Nimene dintru noi, zice, după socoteala sa, se face pre sine *episcop episcopilor* și ca tiranii, cu frica să silească pe soții săi să asculte de el". Unde, chiar se vede că de papa Stefan vorbește. Eu așa zic, că, de vei lua cît de puțin aminte la cuvintele lui Tertulian, vei vedea că din cuvintele lui nu urmează pe acelea vremi să fi fost la pravoslavnici acea titulă a papei, ci Tertulian o-au aflat întîiu, ca să batjocorească pe papa. Zice Tertulian: „Prea marele arhiereu, adică episcopul episcopilor". Poate că atuncea se chiema papa *prea mare arhiereu*, precum și alți episcopi, dar cînd da ceva poroncă, episcopii nu-și lua șie titule; poate că papa aci doar și-au dat acea titulă, au cel ce i-au spus lui Tertulian de poronca aceaia doar au numit pre papa *prea mare arhiereu*. Deci el măniindu-se că papa au dat poroncă ca aceaia, cu numele său și cu autentie ca aceaia, l-au luat în rîs și cu ironie zice: Ah, prea marele arhiereu! mare om! Prea puternic, adică episcopul episcopilor! pentru că dă poroncă și la alți episcopi; gîndea Tertulian că papa numai cu puterea sa, făr de judecata altor episcopi, au dat acea poroncă cu carea să vedea a poronci și a să arăta mai mare decît ceialalți, episcop episcopilor. Bine vezi, den părticeaoa, cum că ea numai den capul său au dat acea titulă episcop episcopilor, carea iaste oarecum tălcuirea titulei *prea mare arhiereu*, de Tertulian spre batjocură aflată. Așijderea, prea lesne vezi că și sfîntul Chyprian nu aduce acea titulă înainte ca cînd ar fi în practică și o-ar da creștinii papei, ce numai pentru lucrarea papei Stefan, că poroncea tuturor în Africa, și episcopilor, ca întru lucrul botezului ereticilor una cu dînsul să înțăleagă și să creadă. Care lucru nu l-au suferit Sfîntul Chyprian crezînd că episcopul nu are episcopi. [...][1]

TITLUL II

Despre nesmintnicia besericii

CAP 4

NĂLUCITĂ E NESMÎNTNICIA PAPEI

La atîta întunerec, în sutele trecute, au fost venit la apus adevărul, cît partea cea mai mare a apusenilor învăța și socotea că papa încă iaste nesmîntnic întru

[1] În continuare atacă titlul *episcopul episcopilor* dat papei, servindu-se de argumente preluate de la Sfinții Părinți ai bisericii și insistă asupra egalității tuturor episcopilor. Numai

învățătura dogmaticească, ba încă unii își nălucea că și nesmintnicia besericii de la papa ar fi împrumutată, și biserica fără papa, învățînd ceva, ar putea greși. Eu, întru tîlcuirea capului acestuia, nu mă voiu lăți prea tare, că, mila lui Dumnezeu! acum toți latinii s-au trezit și ș-au luat sama despre greșala sa și să căesc, adeverind că papa nicicum nu e nesmîntnic, nici sentenția aceasta despre nesmîntnicia papei nu are mai largi hotare decît cum sînt cele ale Italiei și mai ales a statului papal. Aceasta îți aduc aminte, că, orice aduc italianii pentru nesmîntnicia papei, toate ca pleava le vîntură ceialalți latini și nici un crezămînt nu au toate mustrările lor; nici nu pot arăta în vremile cele vechi să fi fost vreo pomenire despre nălucita papei nesmîntnicie în beserica lui Dumnezeu. Și această pricină, îndestulată ar fi ca să tăgăduim nesmîntnicia papei, că orice nu să arată îndestulat a fi de Dumnezeu descoperit, și totuși o vei crede, aceasta nu e credință, ci superstiție și cimilitură băbească. Dar, despre altă parte, avem tare temeiu și fundament că papa nu e nesmîntnic. Afară de altele, cînd au fost price despre botezul ereticilor, întră papa Stefan și Sfîntul Chyprian, măcar au poroncit papa Stefan ca nime să nu îndrăsnească a boteza iară pe ceia ce s-au botezat la eritici, și s-au lăudat cu afurisanie asupra celor ce altmintrelea ar lucra și ar crede, totuși nici Sfîntul Chyprian cu toți episcopii din Africa, nici Sfîntul Firmilian dela Chesaria cu ai săi n-au băgat samă, n-au ascultat, n-au crezut ce învață papa, ce numai după hotărîrea soborului întiiu de la Nicheia s-au aflat că au greșit Sfîntul Chy-

---

biserica este infailibilă, iar infailibilitatea aparține soborului (congresului) ierarhilor, nu unuia sau altuia luat individual.

prian. Acuma, de ar fi papa nesmîntnic întru învățătura dogmaticească, și aceasta ar fi trădania apostolicească carea nu putea să nu o știe atîța sfinți arhierei, au ar fi cutezat aceștia a se pune împrotiva lui papa Stefan? Ba. Ce, precum de învățătura și hotărîrea soborului nu e slobod a priimi în inimă îndoială, așa și acești sfinți, îndată ar fi crezut cele ce învăța papa. Nice așezămînturile papei și decreturile n-au fost niciodinioară statornicite așa, cît el să nu fie slobod de isnov a le cerceta și a le cerca, și adevărat, le-au și cercat, precum *Epistolia* lui papa Leon, în soborul dela Halchidon, și, de le afla soborul că sînt adevărate, le lăuda, le întărea și a fi adevărate le vestea. Iar de ar fi papa nesmîntnic, nu le-ar fi cernut de isnov, precum așăzămînturile soborului a toată lumea, dacă-i nesmîntnic, nu să pot de isnov a le lua la cercetare, și oricarele le-ar cerceta, eritic iaste. A papei, măcar că nu le-au priimit ci le-au lăpădat, tot unința credinții nu s-au înțeles ruptă: „Fost-au oarecînd despre botez îndoială; carii osebit au judecat, întru unință au rămas. Îndoiala aceasta mînîndu-se vremea înainte, prin soborul cel deplin s-au rădicat. Pricea carea atunci *încă nu era hotărîtă*, pe Chyprian nu l-au spăimîntat să se dea îndărăpt, pre voi *hotărîtă fiind, vă chiamă* să vă dați îndărăpt“. Avgustin, cartea 1, *Despre Botez*, cap. 7. Iar în cartea 2, cap. 4: „N-au vrut prea înțeleptul Chyprian dovedirile sale, măcar nu era adevărate (carea el nu știa), dar nici nălucite, să îngăduie obiceaiului carele adevărat era fără minciună, dar totuși încă nu adevărat“. Și în cartea a 4, cap. 6: „Nice noi oarece așa n-am îndrăzni a grăi ca carea Stefan au poroncit, de n-am fi întăriți cu autentia besericii catholicești cea tocma de un gînd, căriia și însuși Chyprian, afară de îndoială, ar îngădui, dară acum, pe vremea

noastră, adevărul limpezit prin soborul cel deplin s-au întemeiat".

Voiu săvîrşi acest titlu şi acest cap cu cuvintele Preaosfinţitului Nichita, arhiepiscopul nicomidenilor, carele în *Dialogul 3 a lui Anselm Abelberghensul*, cap. 8, aşa grăiaşte: „Ce dar ni bună ştiinţa scripturilor? Singură autentia arhiereului Romei, carea, precum tu zici, deasupra tuturor iaste, toate acestea le deşartă? Sîngur el să fie episcop, sîngur dascal, sîngur învăţătoriu, sîngur de toate şi sîngur încredinţate, numai lui Dumnezeu sîngur bun păstoriu să răspundă. Iar care va vrea în via lui Dumnezeu să aibă împreună lucrători, el ţiindu-şi întiia şederea sa, înălţat fiind să se laude întru smerenia sa şi să nu urgisască fraţii săi, pre carii adevărul lui Hristos nu spre robie, ci spre slobozenie, în pîntecele maicei besericii l-au născut[1]... Şi aşa, nici într-un simbol nu se află aceasta, să ni se poroncească deosebi a mărturisi Beserica Romei, ba una sfînta beserică catholicească şi apostolicească peste tot locul ne învăţăm a mărtusiri. Acestea despre Beserica Romei, cu pacea ta, ziseiu, carea eu cu tine o cinstesc, dar nu cu tine întru toate o urmez, nice nu judec că întru toate, veri-neveri, trăbue să se urmeze; a căriia autentie aşa mare tu ni-o ai pus înainte, ca lăpădînd obiceaiul nostru, necercetînd mintea şi autentia scripturilor să primim forma ei şi urmarea întru taine, şi, precum orbii, cu ochii închişi ducîndu-ne ca să urmăm măcar încătro o ia duhul său cel singuratec povăţuită fiind, ar merge. Carea, cît ne-ar fi noao fără primejdie sau cu cinste, judece şi latinii şi grecii cei înţelepţi". Adevărat, de-ar fi papa nesmintnic, la ce ne mai rumpem capetele cu

[1] De remarcat că Petru Maior intuieşte caracterul democratic al primelor comunităţi creştine şi că atacă ierarhia eclesiastică, în fapt feudalismul. Acest egalitarism al creştinismului incipient a fost folosit frecvent de către enciclopedişti ca armă ideologică împotriva vîrfurilor clericale, în frunte cu papa.

atîtea învăţături, la ce ne chieltuim bogăţiele pentru cumpăratul cărţilor şi cu primejdia vieţei a ne slobozi pe mare? Spre căştigarea ştiinţei, destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo, prin o epistolie, prin o bulă să-ţi vie toată ştiinţa dogmaticească. Nice nu era de lipsă să trapede atîţa sfinţi părinţi, atîţa bătrîni şi neputincioşi, carii orbi, carii şchiopi, să se adune la soborul de la Nicheia şi la celelalte şi să-şi părăsească besericile şi oile sale, destul era să aducă graiul papei. Bag samă, dintru această socoteală, dascalii apusului, în vremile trecute, de tot au fost părtaşi, în cetania cărţilor sfinţilor părinţi, şi au fost în apus la nimica toată theologhia.

TITLUL III

Despre hotarele puterei besericeşti şi împărăteşti

CAP 1

CÎT E DE LIPSĂ CUNOŞTINŢA HOTARELOR PUTERII BESERICEŞTI ŞI ÎMPĂRĂTEŞTI

De cît toate mai ales trăbue să înţelegem şi cu sîrguinţă să osebim hotarele puterii besericeşti de la hotarele puterii împărăteşti şi mireneşti, dintru a căror neînţelegere sau amestecare şi împleticire aşa de mare foc să poate aţîţa, cît cu tot ocheanul să nu-l poţi stinge şi potoli. Căci neînţelegînd episcopul sau patriarhul sau soborul pănă unde ajunge puterea lui, pre lezne se poate amesteca întru lucrurile cele împărăteşti care niciodinioară nu le-au supus Hristos besericii. Aşijderea, împărăţia cea mirenească să va amesteca întru cele duhovniceşti, de care trăbue departe să fie fiece mînă mirenească, şi iacă, îndată nepretenirea, urgia, sfada, stricarea de obşte a păcei şi a liniştii.

De aci beserica să sloboade la anathema, de a să sprijini cu afurisania, iar împăratul neștiind alte mijlociri, scoate sabia, trimete în izgonire, scade pre episcopi din vrednicie, de unde burzuluindu-se cu toții urmează shisma, neunirea și uneori să săvîrșește întru eres și întru vai. Cîte blestămății de acestea s-au întîmplat, și la răsărit, și mai ales la apus, de cînd papa, preste firea duhovnicii și duhului evangheliei, s-au prea înălțat! De unele până astăzi plînge și biserica și cetatea.

CAP 3

BESERICA NICICUM N-ARE PUTERE SPRE CELE VREMELNICE

Deschilinită dară și osebită iaste puterea besericii de puterea cea împărătească, nice are în vreun chip beserica putere și drept spre cele vremelnice, cumu-i: sau a bate pe cineva, sau a-i globi, sau a-i lipsi de viața aceasta vremelnică, sau a rădica pe cineva împărat și a-i da pămînt și supuși, și pe altul din thronul cel domnesc a-l lăpăda și pe supușii lui din credință, cu carea sînt legați spre împăratul lor, a-i deslega; ce, mai cu amăruntul această întrebare să cernem, pentru ca nu vreunul dentr-ai noștri cu italianii să rătăcească de la adevăr și să facă nedreptate împăraților și domnilor celor pămîntești carii mult priveghează pentru viața și pacea noastră cea vremelnică. A italianilor, ziseiu, iaste această rătăcire, că ei singuri și puțini alții pe carii ei i-au orbit și de la cercarea adevărului prin multe momele i-au împiedecat, învață și apără cumcă beserica are putere spre cele vremelnice, neîmprumutată de la împărații cei lumești, nu pentru ca să mărească vălfa besericii, că aceasta o batjocoresc, supuindu-o toată supt picioarele papii, ci ca să înalță pe papa, lui să-i

supue toată lumea, nu numai întru cele duhovnicești; ci și în cele vremelnice și pămîntești, care pururea Hristos, până au fost pe pămînt, și de la sine și de la ucenicii săi le-au depărtat. Au nu Hristos, capul și dascalul besericii au grăit: „Împărăția mea nu iaste din lumea aceasta; de ar fi din lumea aceasta împărăția mea, slugele mele s-ar trudi ca să nu mă dau jidovilor, dar acum împărăția mea nu iaste de aici". *Ioann*, cap. 18, stih. 36. Împărăția lui Hristos nu e pămîntească, ci duhovnicească, și la aceasta în lume au venit, ca duhovnicește la viața de veci să ne înalță. Cum dar tu, talianule, zici că papa are putere și spre cele vremelnice? De unde oare? Că de la Hristos nu o are, mărturisind chiar că împărăția lui nu e din lumea aceasta. Ba, necum să se fi făcut Hristos pre sine domn și stăpîn preste lucrurile lumii aceștia, ci nici cînd l-au rugat unul din mulțime ca să zică fratelui lui să împărțască moștenirea cu dînsul, n-au vrut a se amesteca, dînd pildă ca preoții cu totul înstrăinați trebue să fie de la domnia cea pămîntească: „Iar el zise lui: «Omule, cine m-au pus pre mine judecătoriu sau împărțitoriu între voi?»". *Luca*, cap. 12, stih. 14. Dar, ian să vedem, cînd au dat Hristos puterea și stăpînirea apostolilor, oare ce feliu de putere le-au dat, duhovnicească numai, au doară și pămîntească? Ascultă. Dînd Hristos puterea besericii, zice la *Ioann*, cap. 20, stih. 21: „«Pace voao, cum au trimis pre mine, Părintele, și eu vă trimit pre voi». Și aceasta zicînd au suflat și zise lor: «Luați duh sfînt. Cărora veți lăsa păcatele, lăsa-se-vor lor, oricărora le veți opri, oprite sînt»". Și iarăși întru același înțeles: „«Adevăr grăesc voao: oricîte veți lega pre pămînt, fi-vor legate și în ceriu, și oricîte veți deslega pre pămînt, fi-vor deslegate în ceriu»". Oare dă Domnul Hristos Besericii aici bastonul în mînă, sabia, să tae pe cineva sau să bată sau să ardă, precum au lucrat apusenii nu o dată? Oare dă-i moșie pămîntească, împărăție mirenească, vălfă și

fum de putere de-a lua moşiile de la unii şi a le împărţi la alţii, precum cu jalnică pomenire ne aducem aminte că ar fi lucrat papa, şi astăzi ar lucra, de nu s-ar fi trezit împăraţii şi nu s-ar apăra de tirănia lui. Apoi, cu puterea aceaia au trimis Hristos pe apostoli, cu carea însuşi au fost trimis de la Tatăl: „Cum au trimis pre mine Părintele, şi eu trimiţ pre voi". Acum Tatăl au trimis pre Fiiul să vestească împărăţia ceriurilor şi la aceaia pre muritori să-i povăţuiască, iar nu să împarţă moşii, nici să aibă domnie şi împărăţie lumească, precum s-au văzut mai sus. Aceasta dară, nici besericei a să da nu să cuvine, ci mai vîrtos întru acestea şi preoţii şi arhiereii şi patriarşii şi tot soborul supuşi sînt împăraţilor şi domnilor şi întru toate ascultători şi îngăduitori trăbue să fie, precum iaste scris la *Epistola* 1 a lui Petru, cap. 2, stih. 18: „Pre împăratul cinstiţi, slugile ascultînd cu toată frica de stăpîn, nu numai de cei blînzi şi buni, ci şi de cei năsilnici". Iar preoţii de sufletele oamenilor să aibă grije, precum iaste scris în *Epistola către Evrei*, cap. 13, stih. 17: „Plecaţi-vă povăţuitorilor voştri şi vă supuneţi, pentru că ei priveghează pentru sufletele voastre, ca să dea samă, ca cu bucurie aceasta să o facă şi nu suspinînd, pentru că fără de folos iaste voao aceasta". Acestea numai iaste detoria preoţilor să le pască, să le povăţuiască, să le chivernisască, nu cu chip domnesc şi cu vălfă mirenească, ci părinţeşte, dulce, blînd şi cu smerenie, uitîndu-se nu să-şi arete puterea, ci să dobîndească sufletele: „Paşteţi cea dintru voi turmă a lui Dumnezeu, socotind-o nu cu sila, ci cu bună voe, nici cu agonisită rea, ce cu osîrdie. Nici ca cum aţi stăpîni sorţii lor, ci pildă făcîndu-vă turmii". 1 *Epistolă*, Petru, cap. 5, stih. 2. Pe toţi adevărat să-i trageţi spre bine, să facă fapte bune din bună voe, iar nu din silă. Că sfîrşitul besericei, adică viaţa de veci, nu să poate dobîndi fără prin fapte bune şi vrednice de împărăţia ceriurilor. Iar acestea, ca să fie aşa, nu e destul numai să se lucreze,

ci să se lucreze din buna voe şi din dragostea, iar nu din silă, precum întru împărăţia cea pămîntească unde, veri s-or păzi legile şi poruncile împărăteşti din bună voe şi din dragoste, veri de nevoe şi de silă, tot să dobîndeşte fericirea cea vremelnică, pacea şi liniştea carea iaste sfîrşitul împărăteştii puteri. Greu dară greşesc aceia carii pre eritici îi bagă prin temniţe, îi chinuesc, îi spînzură, îi ard de vii; împrotiva evanghelii iaste această socoteală şi hulită de toţi sfinţii părinţi. Au n-ai cetit în evanghelie, cînd într-un sat al samaritenilor nu primiră oamenii pre Hristos şi ziseră ucenicii lui Hristos: „Doamne, vei să zicem să pogoară foc din ceriu şi să-i mistuiască pre ei, cum făcu şi Ilie?" Ce le-au răspuns Hristos? Zisu-le-au: „ardeţi-i, pentru că nu-mi cred mie, omorîţi-i?" Ba ce, încă i-au înfruntat foarte tare şi le-au dat a înţălege că acest gînd nu iaste bun, nici plăcut lui Dumnezeu: „Iar Hristos întorcîndu-se certă pre ei şi zisă: «nu ştiţi de ce feliu din duh sînteţi voi, că Fiiul omenesc n-au venit să piarză sufletele oamenilor, ci să le mîntuiască»". *Luca*, cap. 9, stih. 55, 56. Şi sfinţii părinţi necum să osîndească pre cineva spre moarte, pentru credinţă, ci încă, cînd vrea împăratul să lucreze aceasta, toţi într-un suflet alerga şi se ruga să-l iarte şi să nu-l piarză. Numai apusenilor, în vremile acestea mai de pre urmă, le-au venit acea rîvnă ca pentru măcar ce prepus de eres să bage pre oameni prin temniţe şi să-i ardă de vii[1]. Şi încă, spre osîndirea acestora sînt orînduiţi judecători călugării lor carii se chiamă predicatori, adecă propoveduitori, carii ar trebui, după orînduiala cinului călugăresc, să şeadă ascunşi în mănăstire, întru

[1] Poate că cititorul nu ştie că la 1783 inchiziţia funcţiona, că, desfiinţată în Spania de Napoleon, a fost reintrodusă şi a mai funcţionat o vreme. Aici Petru Maior îşi dă mîna cu întreaga mişcare a enciclopediştilor. Contemporanul său, I. Budai-Deleanu scrie în *Ţiganiada*, B, v. 7027—7029: „Creştinul pe necredincioşi încă/Ardea, cum incviziţia sfîntă / Îi arde-acum..."

rugăciune și tăcere, nu să propoveduiască credința cu sabia și cu vărsarea sîngelui și cu nemilostenii, ca turcii. Ba încă aceștiia, nici să-ți fie milă de patima acelora pe carii îi chinuesc nu îngăduesc, că, de-ți va fi milă numai, te vestesc îndată eritic [...]

TITLUL IV

Despre soboare

CAP 2[1]

SOBORUL NU-L ADUNA PAPA

De multă vreme partea cea mai mare a latinilor își bate capu ca să arete și să ne facă a crede cumcă a papei iaste deregătoria și puterea de a poronci arhiereilor peste toată lumea, să se adune la sobor, cînd să socotește a fi lipsă de adunarea soborului. Dar noi nicicum nu putem crede aceasta. *Întîiu:* pentrucă nici în Sfînta Scriptură, nici în învățătura părintească cea până la noi trimisă, această putere a fi dată de la Domnul Hristos papei nu aflăm. *A doao:* de vom lua sama de obiceaiul cel bătrîn al besericii, toate altmintrelea le găsim.

Întîiul sobor ce s-au făcut la Nicheia, în Vithinía, anul de la Hristos 325, nu papa, ce cel întocmai cu apostolii, împăratul Constantin l-au adunat, despre carea așa scrie Evsevie istoricul, în cartea 3, *Despre Constantin*, cap. 6: „După aceaia dară sobor a toată lumea, ca o tabără a lui Dumnezeu, gătind la un loc au adunat, și pre episcopi pretutindenea, prin epistolii cu cinste scrise, ca acolo să silească, i-au chiemat, și nu numai poroncă spre acest lucru era dat [...][1]

[1] În Cap. 1 arată că soboarele sînt necesare și singure sînt învestite cu puterea de a lua hotărîri în probleme de dogmă religioasă.

Toată dovada latinilor cu carea să nevoesc a arăta că papei să cuvine adunarea soborului a toată lumea, iaste că, zic ei, că întîia ședere pentru aceasta a rînduită în beserică, ca să fie mijlocire de a ținea și de a apăra unirea credinții și a dragostii. Deci stîrnindu-se ceva eres și neputîndu-se așeza fără prin sobor, papa trăbue să adune soborul, că a lui iaste grija să nu se strice unirea. Dar, fiindcă mai sus, titlu I, cap. 15, chiar s-au arătat a nu fi adevărată socoteala acelora ce zic că întîia ședere ce e beserica, e rînduită spre aceaia, ca să fie mijlocire de a ținea unirea între credincioși, și dovada aceasta a latinilor ce o trag din socoteala aceaia nimica nu plătește.

Întrebare. Cine dară va aduna soborul? Răspundem: împăratul. Așadară, aceasta acuma nu poate fi, că nu e numai un împărat, ce mai mulți împărați și crai. Răspundem: cu un înțeles dară a tuturor crailor să va aduna.

Întrebare. Dară, de nu se vor putea ințălege laolaltă craii, precum acuma, fiind unii dintre dînșii eritici? Răspundem: atunci nu să va putea strînge sobor. Însă, cînd ar fi una ca aceasta, tot atîta îi isprăvi și de-i da papei puterea de-a aduna sobor, că, dacă nu să înțăleg craii laolaltă, nu ți-or lăsa pre arhierei să vie la sobor, toemai de ar porunci și papa. Atuncea dară s-or aduna arhiereii, cîți or putea, și cernînd lucrul cu amăruntul, or face hotărîre carea or trimite-o pe la toate bisericile, pentru înțălesul și hotărîrea de obște. Așa ar trebui să facă și cînd ar fi toți împărații și craii lumii eritici sau păgîni. Așa s-au afurisit toate eresurile de pe vremile apostolilor, până la coronarea Sfîntului Constantin

[1] În continuare arată că cele șapte soboare s-au strîns la convocarea împăraților, nu a papei.

împărat și după aceaia încă de multe ori, cînd pentru cuvioase pricini nu s-au putut arhiereii din toată lumea aduna într-un loc.

CAP 3

LA SOBOR TOȚI ȘI SÎNGURI ARHIEREII TRĂBUE SĂ SE CHIAME ȘI SĂ AIBĂ CUVÎNT HOTĂRÎTORIU

Toți arhiereii lumei și dînșii sînguri trăbue să se chiame la sobor și să hotărască dogmele credinții, lăsînd pre toți ceialalți afară, veri clirici, veri mireni. Căci tuturor arhiereilor și lor numai, prin apostoli li s-au poroncit să învețe toate neamurile și limbile. *Matheiu*, cap. 28, stih. 28. Pre arhierei numai i-au rînduit Duhul Sfînt să pască beserica lui Dumnezeu, carea o au căștigat prin sîngele său. *Faptele Apostolilor*, cap. 20; vezi mai sus, titl. I, cap. 6. Aceasta s-au și ținut de demult în beserica lui Dumnezeu, precum se vede din faptele soboarelor celor a toată lumea. Numai apusenii carii pururea sînt nestătornici și nepăzitori lucrurilor celor bătrîne, dau în sobor cardinalilor lor, nefiind împodobiți cu darul arhieriei, cuvînt hotărîtoriu și-i fac asemenea cu arhiereii judecători. Ba încă, înaintea episcopilor și a mitropoliților le pun scaone de șezut.

CAP 4

ȘEDEREA PRE SCAONUL CEL MAI ÎNTÎIU ÎN SOBOR NU IASTE DATĂ PAPEI DE LA HRISTOS

Iară în sobor să șadă papa, au prin sine, au prin solii, sau în locul cel mai întîiu și mai de frunte, măcar că au îngăduit obiceaiul cel de demult, toată această vrednicie și vălfă a fi papei de Domnul Hristos dăruită, sau a fi lui lipită așa, cît altuia, afară de dînsul, să nu i se poată

cuveni și altul să nu poată în sobor mai înainte de papa cuvînta și ce e de folos înainte a pune, nu cunoaștem. Căci știm că în soborul de la Nicheia, cel întîiu a toată lumea, mai înainte de toți au șezut Osie, arhiereul de la Cordova; el să află cel mai întîiu întru iscălituri; iar a fi fost el cu adevărat sol papei, pînă acuma încă nici unul n-au adeverit. Așijderea, și în soborul al doilea a toată lumea, necum să fi fost cea dintîiu ședere a papei, ci nici n-au fost de față, nici el, nici solii lui. Iar în soborul al cincilea a toată lumea, măcar că papa Bitinie era de față, în Țarigrad, totuși, la toate judecățile soborului, fruntea locului a fost a lui Evtihie, patriarhului Țarigradului, precum iaste a vedea în faptele și iscăliturile acelui sobor. Așadar, mi se pare că șederea întîiu și cuvîntarea întîiu în sobor trăbuie să se numere între lucrurile cele adiafóre. Adică, fiindcă șederea întîiu iaste lucru den afară, carele la învățătura și avtentia soborului nici nu poate ceva adaoge, nici micșora, tot atîta plătește hotărîrea soborului și tot atîta sîntem detori a crede ce învață soborul, măcar va ședea unul în locul cel mai întîiu, măcar altul, acar cum va fi, soborul nesmîntnic iaste și a cerca întîia ședere la masă, evangheliei lui Hristos să împrotivește.

CAP 6

CE DREPT ARE ÎMPĂRATUL ÎN SOBOR?

Fiindcă împăratului e dată puterea de a lua aminte și de a căștiga fericirea și liniștea cea vremelnică și de-a depărta de la obște cele ce ar putea strica această fericire, iar la sobor, sau prin pricile arhiereilor, sau prin neobrăznicia ereticilor și a shismaticilor, prea lesne să poate sminti această liniște, precum de multe ori a să fi întîmplat am luat, iarăși s-ar putea întîmpla ca arhiereii să facă ceva canoane și așăzămînturi care s-ar impro-

tivi rînduialelor împărătești și fericirei cei vremelnice, drept aceaia împăratul are drept și putere, sau prin boiarii săi să șează în sobor, nu ca să hotărească dogmele, ci ca să iae aminte de cele mai sus scrise și ca fără știrea lui să nu se vestească așăzămînturile soborului, precum au făcut Sfîntul Constantin cel Mare, Theodosie, Iustinian și alți împărați; ajută iarăși împăratul ca fără frică și fără zăbavă să se poată vesti cele ce în sobor s-au așăzat.[...][1]

[1] În ultimele două capitole ale acestui titlu, autorul tratează despre necesitatea publicării peste tot a hotărîrilor luate în soboare și anume propune ca faptul să aibă loc ierarhic: întîi mitropoliții, apoi episcopii, preoții și în fine gloata enoriașilor.

Din titlul VI ni s-au păstrat șase capitole în care se tratează despre canoanele (legile bisericești) stabilite începînd cu apostolii și sporite în diferite sinoade legale. Menționează că în această problemă se poate consulta *Pravila*. Manuscrisul necomplet se încheie cu cap. 6, cu cuvintele: „Sfîntul Ignatie iarăși s-au așezat".

PROPOVEDANII / la/ îngropăciunea /oamenilor / morți. Culese de / PETRU MAIOR de Dicio Sînt-Mărtín. / Paróh Sas-Réghinului și Prótopop Gurghíului în Ardeal, / precum / și la înălțatul Crăescul Locumtenențiale Consilium al Un /gariei Crăesc cărților revizor. / La Buda. / În Crăiasca Typografíe a Universității UnguREști. În anul / 1809 / [1]

CUVÎNT ÎNAINTE

Nu rău obiceaiu mai de multe veacuri, acum pre la toate besericile în țeara noastră iaste priimit, a se face propovedanie la îngropăciunea oamenilor morți. Că, de se cade pururea și necurmat a se face poporului învățătură pentru ferirea de păcate și sporirea în fapte bune, despre moarte, despre scurtarea și nestatorniciia vieții omenești, despre deșărtăciunea lucrurilor veacului acestuia, despre ticăloșiia muritoriului om, cu carea se învață omul filosofiia cea adevărată, adecă a se cunoaște pre sine, cu cît mai cu folos și mai cu roadă se împlinește aceasta, cînd trista pildă e de față, înaintea ochilor, cînd cele ce aud de la păstoriul cel sufletesc propoveduindu-se, însuși și cu ochii le văd, și întru acel trup rece și fără simțire, la a căruia astrucare s-au adunat, le cetesc.

Aci mîndrul, carele, măcar că el iaste scîrnă acoperită cu zăpadă, cu fariseul zice întru cugetul său: „nu sînt ca ceialalți oameni", *Luca*, cap. 14, stih 18. Și aproape

[1] În —4°, de 5 foi și 304 pagini. În total cuprinde 40 de propovedanii.

iaste îngîmfat să zică cu Luceafărul: „În ceriu mă voiu sui, deasupra stelelor ceriului voiu pune scaunul mieu", *Isaiia*, cap. 14, stih 13. Şi aşa „Umblă întru cele mai minunate decît dînsul", *Psalm* 130, stih 2. Vede aci, cu ochii săi, că „omul iaste putrejune şi fiiul omului viiarme", *Iov*, cap. 25, stih 6. Vede beşica cea umflată, că, dacă o împunge acul morţii, îndată se zbîrceşte şi putrezeşte. Aci scumpul, pre carele oarecine l-au zis a fi „asin încărcat cu aur", carele poartă aurul pre sama altora, iară el se paşte cu pae, scumpul, pre carele oarecine l-au zis porc gras. Că, precum porcul cel gras până trăiaşte, pre nimene nu foloseşte, iară după moarte lasă slănină grasă, aşa scumpul până trăieşte, nimene de la dînsul nu se foloseşte. Iară după moarte lasă moştenire grasă. Vede, zisei, aci scumpul cu ochii săi, că: „gol am eşit din pîntecele maicii mele, gol mă voiu şi întoarce acolo", *Iov*, cap. I, stih 21. Aci necuratul, carele iaste ca şi porcul cel tăvălit în noroiu, vede cu ochii săi că „lumea trece, şi pofta ei" *Epistoliia 1 a lui Ioann*, cap. 2, stih 17. Şi că „moliile şi viermii vor moşteni pre el", *Sirah*, cap 19, stih 3. Aci pismătăreţul, carele tocma de la satana îşi trage ghenealoghía, şi moşul lui iaste Cáin, vede nebuniia sa şi deşertăciunea pricinii pentru carea atîta vreme ca cariul au ros zavistiia inima lui. Că, de obşte pentru acestea trei pizmuiaşte pizmătăreţul, pentru că pofteşte să fie mai cinstit decît alţii, mai bogat decît alţii, mai desfătat decît alţii. Toate acestea întru acel trup grózav şi împuţit, întru acel trup gol, întru acel trup lipsit de toată simţirea, întru acel trup mort ce-l vede înaintea ochilor săi, toate acestea, cum sînt „deşertăciunea deşertăciunilor, şi toate sînt deşertăciune", le ceteşte şi le prociteşte. Aci măniosul, carele după osebite peristásuri, cu osebite chipuri îşi înveaţe[1] faţa.

[1] Probabil în ms *înveaşte*, adică *îmbracă*.

Aorea, tot cît e, tot iaste în foc: din ochi îi sclipesc fulgere, din gură îi răsună tunete, din limbă îi izbugnesc săgeţi. Aorea, tot e ceaţă şi întru groşi nori, carii acum sînt îngălbeniţi, acum înegriţi, şi grea grindină ameninţă într-atîta, cît, de s-ar pune obrazul lui în ceriu, şi l-ar vedea ţărenii că se apropie de holdele lor şi de viile lor, de cît ar alerga la clopote, ca cu sunetul lor să abată vremea cea grea, ca nu cumva nevindecată pagubă să aducă ţarinilor lor. „Fiii oamenilor, dinţii lor, arme şi săgeţi, şi limba lor, sabie ascuţită", *Psalm* 56, stih 6. Aci, zisei, vede mâniosul, cum Dumnezeu dinţii mînioşilor va zdrobi, în gura lor, şi măselele lor le va sfărîma. De nimica îi va face, ca apa ce trece". *Psalm* 57, stih 6. Aci lacomul, carele mai vîrtos cu beutura cea fără cumpăt se face rudă, în spiţa cea mai aproape cu porcul, vede că „Bucatele pîntecelui, şi pîntecele bucatelor; iară Dumnezeu şi pre acela şi pre acelea va strica", 1 *Carte cătră Corintheni*, cap. 6, stih 13. Aci leneşul, a căruia strămoş iaste sluga cea vicleană şi rea, carea au săpat în pămînt talantul domnului său şi nici o dobîndă n-au făcut cu dînsul, *Matheiu*, cap. 25, stih 18. Şi mătuşe îi sînt cele cinci fete nebune, care n-au luat unt de lemn în candilele sale, *Matheiu*, cap. 25, stih 3. Vede, zisei, aci, leneşul „că va veni noaptea, cînd nimene nu va putea se lucre", *Ioann*, cap. 9, stih 4. Şi se deşteaptă a umbla până are lumină, ca să nu-l cuprinză întunerecul, *Ioann*, cap. 12, stih 35.

Acestea văd muritorii la îngropăciunea morţilor săi. Şi, de vreme ce cele ce se văd, mai tare deşteaptă şi pleacă simţirea, decît cele ce numai se aud, cine se poate îndoi cumcă cele ce se propoveduesc la îngropăciunea morţilor, pentru ca să se cunoască omul pre sine şi să se abată de la calea cea largă ce duce în perire, şi să

pornească pre cea strîmtă[1], carea duce în viiață, mai cu folos se propoveduesc la îngropăciună morților, decît aírea? Ce se zic încă?

De multe ori, mai mulți se adună la îngropăciune decît în sărbători la besericã, ba sînt unii, mai ales întră proști, pre carii arareori are norocire préotul a-i vedea în beserică, iară la îngropăciune, sau pentru una sau pentru altă vremelnică pricină, adeseori, de nu totdeauna, se află. Prea bun dară și sfînt obiceaiu iaste prin besericile din țara noastră, a face propovedanie norodului, la îngropăciunea morților. Dintru acest obiceaiu au curs de și mai nainte alții, mai pre urmă, în anul 1784, preanevoitoriul preot *Samuil Clain de Sad*, pentru ajutoriul preoților și folosul poporului romînesc de lege grecească, s-au îndemnat de acest feliu de învățături a da la lumină[2]. Ale acestor prea vrednici bărbați urme călcînd și eu, singur pentru folosul sufletului creștinilor noștri, după micșorarea talantului mieu, m-am nevoit aceste propovedanii a le culege.

Și de acela feliu de cetitori, îmi nălucesc, vor dobîndi *Propovedaniile* acestea, carii numai cît știu ceti, iară întru alte științe și învățături necum procopsiți, ci nici atinși nu sînt. Aceștea, unele dintru aceste propovedanii, fiindcă nemica nu cunosc din măestriia cea ritoricească,

[1] Alegoria celor două cărări, una largă și comodă care simbolizează viciul, iar cealaltă strîmtă și anevoioasă care simbolizează virtutea a fost cunoscută și practicată încă din antichitatea greco-latină și a fost împrumutată ca un mijloc de demonstrație, pe înțelesul tuturor, de către biserica creștină. Se întîlnește de asemenea în poemul epic moralizator occidental și a migrat la noi, prin cărțile populare și prin împrumutul făcut de Budai-Deleanu în *Țiganiada*, prima variantă, și în *Trei Viteji*. Vezi *Trei Viteji*, I, 77—80, adică vv. 433—456.

[2] Titlul lucrării menționate este: *PROPOVEDANIE sau ÎNVĂȚĂTURI la ÎNGROPĂCIUNEA OAMENILOR MORȚI. Acum, de preotul Samuil Clain de Sad făcute. Cu bună voința celor maimari. Typăritu-s-au în Blaj. Cu typariul Seminariului. 1784.* Este o lucrare relativ restrînsă: în —4°, de 2 foi și 140 pagini.

necum de săvîrșit a le înțelege, ci nici a le ceti cu aceaia ce iaste de lipsă plecare a graiului nu vor putea. Deci aceștea, dacă au detorie a zice propovedanie la îngropăciunea morților, să-și aleagă unele dintru acestea, care sînt cu curgere de graiu[1] mai de jos. Întru care totuși aceaia mai vîrtos tocma iaste de lipsă a lua aminte, ca, unde să cuvîntă ceva cu întrebare, așa să-și tocmească glasul întru cetire, cît ascultătorii să priceapă că iaste întrebare. Că altmintrea ar veni înțeles rău și aorea tocma ereticesc și necredincios.

Preste toate se cade întru zicerea propovedaniei a avea privire la ascultători. De sînt aceia oameni proști, precum mai cu samă sînt pre la sate, pentru aceia trăbue sau să alegi propovedanii de cele cu curgere mai de jos, sau, de vei vrea a zice materia aceaia, carea iaste în propovedăniile cele ce sînt, după adîncul ritoricesc țesute, atuncia aceaia carea vrei a o zice, cu deadins mai nainte o cetește întru tine, și culegînd dovedele istoriilor ce vor fi într-însa, cu chip de graiu ca acela, carele să-l poată înțelege ascultătorii, să cuvintezi; că, pentru aceaia grăim, ca să ne înțăleagă aceia, cărora grăim. Iară pre la orașe sînt partea cea mare a lăcuitorilor mai deșteptați. Deci, aici, de multe ori, se cuvine a grăi mai împodobit, și după ritoriceasca măestrie, cu atîta mai vîrtos, că, de multe ori, se adună la îngropăciunea morților noștri, și cei din alt neam învățați bărbați, carii s-au obicinuit a se îndulci de podoaba și măestriia cuvintelor. Deci, pentru unii ca aceștea, se cade a grăi împrumsețat, nu pentru ca să fim noi lăudați, că a lui Dumnezeu iaste mărirea întru toate, ci pentru ca, cu chipul graiului celui împrumsețat, cu o

[1] După o falsă etimologie, care a creat o întreagă literatură, *curgere de graiu* înseamnă *retorică;* cuvîntul *retorică* fiind pus greșit în legătură cu familia de cuvinte care în greacă înseamnă *a curge*, nu cu *a vorbi*. Vezi, în continuare *rîul cel ritoricesc*.

sfîntă amăgire, plecîndu-i a ne asculta cu bunăvoire, adevăruri cu îndestulate dovede întărite, să îmbrăcăm cu podoaba aceaia, cît, precum gustului lor cu podoaba graiului facem destul, așa voia lor cu adevărul să o îndreptăm și sufletele lor să le vindecăm. O, de cîte ori s-au întîmplat cît cela ce au venit să asculte propovedaniia numai pentru o zăbovire deșartă, ba aorea și pentru ca să cîrtească asupra curgerii graiului propoveduitorului, îndulcindu-se de rîul cel ritoricesc, au ascultat cu luare aminte adevărul cel vecinic, carele pătrunzindu-i cele dinlontru ale inimii lui, cu darul Duhului Sfînt, mai îndreptat s-au întors acasă, decît unii cărora li se părea că ei pentru elvaviia s-au adunat la auzirea acestii propovedanii. De acest feli sînt unele întră propovedaniile acestea, care măcarcă unora, pentru măestriia ritoriei, cu care sînt întocmite, poate se vor vedea, la cea întîe a lor înjumătățită privire, întunecate, totuși dovede ea aceîea cuprind în sînul său, care pre cei mai îndărătnici și cu cerbice îi pot birui și învinge.

S-ar fi căzut, în fruntea acestor *Propovedanii*, să pun o scară, întru carea pre scurt să arăt fieștecarea propovedanie despre ce cuvîntă, și carea la ce plasă de oameni, sau cu ce prilej trăbue și poate să se zică. Ci, taina trecerii și lăsării aceștiia o voiu descoperi. Sînt unii așa de cu puțină grije întru păstornica sa chiemare, cît necum alte multe cărți să cetească, de unde să poată mîntuitoare învățături și didahii pentru folosul sufletelor popoarălor sale, de care grea samă au a da înaintea Păstoriului celui Mare, Hs., culege și scoate, ci și acelea propovedanii, care sînt cu osteneala altora culese și îmbinate, încă se lenevesc cu deadins a le ceti, fără atuncia, cînd au a zice propovedaniia la popor, se uită la scară, și unde-i mînă scara, deschid cartea, cît, de multe ori, după ce sfîrșesc a zice propovedaniia, nici însuși nu știu ce au propoveduit, necum însetații ascultători din cele fără rînduială, fără osebire, fără rîvnă

cetite să se folosească. Deci, cela ce voiaște cu aceste *Propovedanii*, cum se cuvine a se întrebuința și poporului său cu bună sporire a folosi, trăbue cu nevoință, în cămara sa, să le cetească; carea despre ce grăiește și ce dovedește, și carea în ce prilej și în ce peristasuri s-ar lovi să se zică, însuși, în osebit al său catastih să însemneze. Și orice pildă sau istorie din *Biblie*, măcar din *Testamentul cel Vechiu*, măcar din cel *Nou* culeasă, cînd cetește, află, de cît la izvorul ei să o cerce, și cîtă iaste acolo pre larg să o cetească. Cu carea nu numai aceaia va dobîndi, cît cele ce se zic întru *Propovedăniile* acestea, bine să le priceapă, ci și statornic să le ţină minte; ba, cu această mijlocire, și spre aceaia va spori, cît dintru acestea pre lesne noao propovedanie singur să întocmească și ori în ce vreme, la orice prilej sprinten să fie, nu fără folos, de rost a propovedui.

Și, ca să spun adevărul, acesta au fost scopósul nevoinții mele întru culegerea *Propovedaniilor* acestora, ca fieștecarele preot, cu ajutoriul lor, spre aceaia să se procopsească, cît să fie destoinic de rost a face învățătură poporului său. Nici nu cred eu, vreunul să se afle cu minte așa plumbită, cît, de va ceti aceste *Propovedanii* cu nevoință, să nu se îndemîneze a propovedui de rost. Nice să nu-și apere oarecarele trîndăvirea sa zicînd: că oamenii mai bucuros ascultă să li se cetească propovedaniia din carte, decît să se zică de rost. Că, drept, pre alocurea iaste acea stîngace părere întră oameni. Dară unde? Acolo, unde preoții nu sînt în stare de a putea propovedui de rost. Însă și acolo am ispitit că, de nemerește vrun preot, carele să le facă învățătură de rost, precum dorește cerbul cel însetat de izvoarăle apelor, așa cu sete îl ascultă oamenii și să răcoresc cele dinlontru ale inimii lor. Nice nu pot folosi niciodată propovedaniile cele cetite din cărți, precum cele zise de rost, pentru că cele de prin cărți sînt numai într-un chip hotărît întocmite, iară firile și minţile oamenilor sînt de multe

feliuri. Drept aceaia, una folosește la un feliu de oameni, alta la alt feliu de oameni; iară cel ce propoveduiaște de rost, se sloboade și se întocmește după măsura priceperii și lipsa ascultătorilor, pre carii anume va să-i folosească cu propovedaniia sa. Că unii sufere bucate tari, iară alții cu lapte lipsește să se hrănească, precum grăiaște Apostolul, *1 Către Corintheni*, cap 3, stih 2: „Cu lapte v-am hrănit pre voi, iară nu cu bucate, că nu puteați; ci încă nici acum nu puteți". Și *Către evrei*, cap 5, stih 12: „V-ați făcut aceia, cărora vă trebuiaște lapte, iară nu hrană vîrtoasă".

Voiu să însemnez și aceaia aci, că, de va vrea neștine să laude pre mortul, de se laudă ceva lucru bun în propovedanie, sau de se defaimă niscari lucruri rele și deșertăciuni, la sfîrșitul propovedaniei se arate propoveduitoriul că mortul de acestea s-au ferit în viața sa, și celea le-au făcut. Ceva pildă iaste despre aceasta în unele propovedanii, care sînt pentru preoți. Însă, bine să iai sama, ca cele ce grăești spre lauda mortului, să fie adevărate, că altmintrea pre tine te vei face mincinos, și mortului mai mare îi agonisești ocară, decît de ai tăcea. Deci, cînd mortul nu e vrednic de laudă înaintea oamenilor, zi numai propovedaniia, de faptele mortului nu pomeni nemica. La călcîiul *Propovedaniilor* acestora am adaos *Ertăciuni*, însă nu de cele pănă acum obicinuite, a cărora roadă, împreună cu lacrămile se șterge[1], ci eu

---

[1] Fără să trimită expres la *Ertăciuni la oameni morți*, care însoțesc *Propovedaniele* lui S. Clain, Maior ia poziție împotriva caracterului popular-folcloric și patetic al *iertăciunilor* în general. În fapt, teologul Maior apără dogma și ritualul de năvala superstițiilor și practicilor populare care însoțesc ceremonia îngropării la români (ba uneori sînt mai respectate decît ritul creștin). Este de la sine înțeles, cred, că o comparație între *Ertăciunile* lui S. Clain *(Op. cit.*, pg. 97—102) și ale lui Maior (vezi, mai jos p. 53—58), sub raportul artistic, ca expresie a autenticului emoției, este în favoarea călugărului suav și blînd care a fost S. Clain. Maior este canonic, sever, cam uscat la suflet.

întru ertăciuni număr pre scurt osebitele ale staturilor detorii, ca ascultătorii să se deștepte spre cunoștința osebitelor sale detorii; cel ce va simți folos dintru această osteneală a mea, să binecuvinteze pre Dumnezeu tot deauna, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

50 PROPOVEDANIIA VII

O, moarte, bună iaste judecata ta. Iisus Sirah, cap. 41, stih. 3.

Ce întîmplare iaste aceasta? Ce schimbare noao și degrabă? Venii la casa aceasta, unde stăpînul și stăpîna, feciorii și fetele, toți veseli mai nainte era și cu veselie trăia, văzui de năprasnă casa ospățului mutată întru întristare. Mă băgaiu înlontru, văzuiu pre toți cu fața tristă, cu ochii plini de lacrămi și suspinînd, pre casnici și pre toți îi văzuiu smernici și cu vorbe ca acelea, cît mi se părea că văd nu oameni mireni, ci niște călugări, niște pustnici. O, Doamne, zicea unul, cît sînt deșerte și trecătoare veseliile lumii aceștiia! Cine știe, zicea altul, cît vom mai trăi și noi, doară e aproape și ceasul nostru! O, cît de bine, zicea celalalt, s-au sfătuit cutarele, că s-au dat cu totul spre slujba lui Dumnezeu și au făcut milostenie multă, că celelalte toate sînt nemica. Ce iaste aceasta? Cine, casa aceasta, odinioară așa veselă, așa degrab o făcu mănăstire? Cine? Moartea, jalnici ascultători, moartea, carea cu boală grea lovind pre stăpînul, în veci îl răpi, și trupul îi zace acum înaintea noastră, fără glas, fără simțire. De aciia sînt jelele acestea, lacrămile și gîndurile cele sufletești și ura păcatului întră casnici și întră ceialalți de aproape priiateni și cunoscuți. „O, moarte, bună iaste judecata ta". Bună cu adevărat

iaste judecata morții, că învață pre oameni întîiu, să se lase de trufie, a doao, să se lase de scumpete, a treia, să se lase de necurăție, Luați aminte! /

51 1 Moartea, precum iaste dascal smereniei, așa ne învață să ne lăsăm de trufie și de fală, că mormînturile, zice sfîntul Ioann Gură de Aur, sînt scoala smereniei noastre. O, de ar gîndi cu deadins creștinul și ș-ar pune înaintea ochilor țărîna din mormînturi, o, cîte pricini ar afla de a se smeri, și nici una de a se trufi! Gîndi aceasta împăratul David, și îndată suspinînd începu a striga: „Ce folos iaste întru sîngele mieu, cînd mă pogor eu întru stricăciune". *Psalm* 29, stih. 9. Adecă: Ce-mi folosește că sînt de sînge împărătesc, dacă moartea una îl face cu sîngele proștilor, tot o stricăciune iaste și a unuia și a altuia? Ce-mi folosește vîlfa împărătească, puterea armelor, cinstea lumii? Ce, frumseața trupului? Dacă biruitoriul și biruitul, puternicul și cel slab, cel învățat și cel neînvățat, căpitanul și soldatul, împăratul și norodul, întru aceaiași țărînă se sfîrșesc. Carea întru acest chip o arătă Dioghén chinícul lui Alexandru împărat. Întorcea acesta niște oase moarte și le prăvălea. Îl întrebă Alexandru: ce cerci? Răspunse: cerc oasele tătîne-tău, a lui Filipp, și nu le găsesc[1]. Cu carea iscusită lucrare au voit a arăta că nu iaste mai multă mărire și putere în oasele împăraților decît întru ale săracilor și a proștilor. Aceaiași răspunse și înțeleptul Seneca unui boiariu, carele decît toți se ținea mai mîndru și întru boeriia sa se fălea: „așteaptă puținel, zise, va veni

---

[1] Cel puțin în *Alexandru* lui Plutarh relatarea întîlnirii dintre cei doi este mai plauzibilă: că s-ar fi dus Alexandru la Diogene, în semn de prețuire, și i-ar fi propus să-l dăruiască, după obicei, ca un rege. Diogene nu i-a cerut altceva decît să se miște nițel din loc pentru că îi oprește lumina soarelui. Alexandru ar fi înțeles și a declarat suitei că dacă n-ar fi Alexandru, și-ar alege să fie Diogene.

moartea, carea asemenea vă va face". Dară încă ar fi bine, de i-ar face moartea totdeauna asemene, ci, de multe ori se întîmplă cît moartea pre boiariu îl află în păcate nepocăit, iar pre cel prost, în darul lui Dumnezeu. Deci, săracul și smeritul va străluci ca soarele întru împărățiia lui Dumnezeu, iară mîndrul și boiariul va arde în focul gheenii, în veci. O, cît e de adevărată zisa aceaia: că mai bun iaste cînele cel viu decît leul cel mort. *Evanghelist*, cap. 9, stih. 4.

Dreptul Iov fiind om vestit la răsărit cu bogățiia, cu înțelepciunea și cu mulțimea slugilor, din porunca și voia lui Dumnezeu, ca să-l ispitească, lipsindu-l de fii, de casă, de cirezile cele de boi, de turmele cele de oi și de toată bogățiia și averea, încă și de sănătatea trupului, la atîta năcaz, mișelătate și nevoe au ajuns, cît nemica nu avea, unde să-și plece trupul său cel bólnav, fără gunoiul. Deci, așea șezînd în gunoiu, Policrónie cetește, șezînd în mijlocul cenușii, plin de bube, își ștergea puroiul cu un hîrb. Nemilostivă cu adevărat unealtă, cu carea ranele mai tare se ațîță decît se curățesc! Au n-au putut mai bine lua o cîrpă de in sau de lînă? Ba putut, dar răbdătoriul bărbat, precum tîlcuiaște Sfîntul Grigorie Dialogul, nu atîta trupului, cît sufletului au vrut să-și folosească, și pentru aceaia alese hîrbul. Gîndea întru sine: acest hîrb iaste o bucățea de oală, carea doară oarecînd să mîndrea în mesele boiarilor, iar acuma frîngîndu-se s-au lăpădat în gunoiu, ca acolo să putrezască. Tocma așea sînt și eu, vas de lut stricăcios, de ziditoriul mieu din lut făcut, carele el, ca un stăpîn și meșter, cu toată dreptatea, măcarcă odinioară eram mare și întru cinste, mă poate lăpăda în gunoiu. Cu unele ca acestea să nevoia a gîndi de moarte, a gîndi de groapă. Gîndea cît iaste de trecătoare lumea aceasta, de scurtă viața aceasta, și cît iaste de aproape moartea de naștere, și groapa de lea-

găn, și cu acest gînd se nevoia a-și tămădui nu atîta trupul, cît sufletul său. Cu lutul ștergea lutul, zice Grigorie Dialogul, ca privindu-se pre sine întru acel hîrb, din lățimea rănii încă să ia sănătatea minții. Dar, pentru ce au vrut Dumnezeu ca Iov să-și socotească slăbiciunea sa în hîrbul acela? Ca, după ce se va rădica iarăși la vredniciia cea mai dinainte și la mai mare avere și cinste, să-și aducă aminte de slăbiciunea și ticăloșiia cea mai denainte și în cinste fiind să nu se mîndrească! O, moarte, ce dascăl de umilință ești! /

53 2 Moartea iaste așijderea iubitoare de sărăcie și ne desvață de lăcomie și de pofta cea fără măsură a lucrurilor celor pămîntești! Spune-mi, creștine! De ai cunoaște pre un negoțitoriu carele, măcarcă chiar i-ar arăta Dumnezeu cumcă corabiia, carea o încarcă cu negoț, va peri în mare, totuși aceaia cu scule scumpe mai tare și mai tare a o încărca nu ar înceta, au nu l-ai socoti că iaste om fără de minte și nebun? Acum dară judecă de tine însuți! Ești creștin, cu credință dumnezeiască crezi, ba în toate zilele vezi că toate averile care de prisosit în viața aceasta le moștenești, la moarte le vei piiarde și încăși cu atîta silă și grije, ba încă cu paguba sufletului nu încetezi a le aduna și a le grămădi. Ce voiu socoti de tine? Uită-te la părinții tăi, carii acum putrezesc în mormînturi, cărora din toate averile, nemica, fără o pînză rea spre acoperirea trupului le-au rămas, și vei învăța ce folos are omul de averi.

Feciorilor patriarhului Iacov, carii pre vremea foametei din țara sa se dusese în Eghipet, țară atunci bioasă, și după cîtăva vreme foarte li s-au fost îmulțit sămînța, le-au poruncit Dumnezeu ca să se întoarne în țara sa, Hanaán. Li se puse împrotivă Faraón; pentru aceaia măniindu-se Dumnezeu, multe pedepse aduse asupra Eghipétului, întunerec, broaște, apele lor le-au întors în sînge și cu multe alte îi certă. Dar pedeapsa cea mai de pre urmă și mai rea fu ciuma, cu carea

făcu de toți cei întîiu născuți în tot Eghiptul muriră; și atuncea nu numai eșiră din Eghipet, ci aurul, argintul, și toate odoarăle cele scumpe ale eghiptenilor le luară și le duseră cu dînșii, că așea le-au fost poruncit lor Dumnezeu. Dară, de aceasta mă mir eu, cum de eghiptenii nu se puseră împrotivă, ci se lăsară de-i prădară așea amar. Au doară nu avea arme, să stea împrotivă? Ba destule, că curînd după aceaia, împreună cu Faraón, eși oaste multă, fără samă și încurseră pre fugași. Ce pricină fu dară de eghiptenii se uitară la dînșii pănă ce îi prădară israiltenii? Ne spune / Sfînta Scriptură pricina: „Au eșit fiii lui Israil cu mînă înaltă înaintea tuturor eghiptenilor. Și eghiptenii îngropa pre toți cei morți dintre sine". *Numere*, cap. 33, stih. 3, 4. Iată pricina! În toate căsile Eghiptului și familiile zăcea morți feciorii cei mai mari, pre carii îngerul Domnului cu ciumă rea foarte îi omorîse; pentru aceaia ei nu băga samă la bogățiile ce le furase, că cela ce are înaintea ochilor moartea, lesne de bogățiile lumii aceștiia nu bagă samă. Caută și te rușinează, creștine! Că aceia, măcarcă nu era luminați cu lumina credinții, totuși știia a nu băga sama de lucrurile ceste pămîntești. Au nu știi că, precum gol ai intrat în lume, așea gol iarăși lăsînd toate, vei să eși din lume. Ce sînt cele lumești, fără numai unealtă de pre masă, cu carea se întrebuințează drumariul în casa oaspeților, iară cînd iase, altuia le lase? Ce sînt cele din lume toate, fără cai de poștă și căruță de poștă, cu carea dacă ai ajuns, unde ț-au fost ținta și sorocul, iară le dai poștii înapoi? Ce sînt cele din lume toate, fără veșminte de comédie, cu care acuma se vede comediástul împărat, acum soldat, acum căpitan, și după ce se sfîrșește comedia, le dă acasă, de unde le-au fost luat? Spune-mi, de ai vedea pre unul ducîndu-l la pierzare, carele în ceasul acel de pre urmă a vieții sale ar porunci să-i direagă căsile, să-i împodobească caii, să-i croiască haine

scumpe şi lui şi la ai săi, au n-ai crede că au nebunit ticălosul, şi i-ai zice: o, om fără noroc ce eşti, funea ţi la grumaz, sabiia deasupra capului şi nu gîndeşti de suflet, ci această puţină vreme o petreci în nemicuri şi în tîndale. Pravoslavnice creştine! Înfruntarea aceasta întoarce-o pre capul tău. Ştii că ca un vinovat cu multe păcate, în tot ceasul te apropii de sabiia morţii, nu ştii oare mai ai vrun ceas de a mai trăi, sau ba, şi nemica nu te grijeşti de suflet, ci tot de bogăţii gîndeşti? Unde-ţi iaste mintea? Unde-ţi iaste credinţa?
55 Lapădă odată glumele, nemicurile, tîndalele, / şi te grijeşte de bogăţiile cele vecinice, de paza poruncilor lui Dumnezeu, de răbdare întru năcazuri, iubeşte pre vrăjmaşi, fii milostiv către săraci. Să mergem la a treia.

3 Moartea mai pre urmă iaste păzitoare curăţiei şi ureşte necurăţiia. Că nu poate avea loc acolo desmierdarea, unde iaste gîndul mormîntului: „Ce iaste trupul, mărturisesc mormînturile", zice Sfîntul Grigorie Dialogul. Deci, aceste mărturii să le auzim, să deschidem mormînturile, să vedem trupul cel odinioară drag şi iubit. O, ce groază! O, ce putoare! iată, tot trupul de putrejune şi de viermi mîncat, în locul ochilor broaşte şi năpîrci, care mănîncă împrejur carnea! Părul cel odinioară uns, sucit, împletit, înfrumseţat, acum smuls din cap, nasu, buzele roase, căzute, dinţii goi, cît fac scîrbă celor ce văd. Ce vom zice la privirea aceasta, fără vom striga: au aceasta e Ezavél, aceaia, carea odinioară sulimănită, împodobită, înfrumseţată, ceasuri întregi sta în fereastră, ca să o vadă cei ce trecea? Unde iaste frumseţea aceaia, căriia mulţi se închina? Unde ochii cei oacheşi? Unde blîndeţele buzelor? Unde rujile obrazului? Unde fruntea cea înaltă? O, vai! S-au stricat, toate au pierit, numai oasele înfirate, numai groază, urîciune, spaimă

au rămas! Cine dară nu va urî desmierdarea, dacă într-o schimbare aşea jalnică se sfîrşeşte[1].

Lipitoarea are fete neseţioase, precum grăiaşte la *Pildele* lui Solomon, cap. 30. stih. 15. Lipitoarea aceasta iaste voinţa omului. Din fetele lipitoarei una însemnează pofta mîndriei şi a cinstei, alta pofta necuratei desmierdări. Acestea pururea strigă: Adă! Că nici inima de deşertăciune, nici trupul de pofte nu se satură. Lipitoarea are acea fire, cît cu nesăţioasă rîvnă suge la sînge, carele, dacă să satură, iarăşi îl boreşte, ca de iznov sugînd să se poată umplea. Dară, nu iaste oare vreo mijlocire ca să poţi dumeri această a lipitoarei neînfrînată rîvnă? Ba, spun, că să iai puţină ţărînă,
56 / şi să-i présări pre gură, că îndată se strînge şi încetă de a pofti sînge. Râvna poftelor cea necurată iaste lipitoare nesăţioasă: măcarcă va bea şi se va îmbăta astăzi, mîne iară i sete. Ci ia préseră pre ia ţărînă din mormînturile morţilor, adecă gîndeşte cu deadins de moarte, şi vei simţi pofta cea urîtă şi râvna cea spurcată înfrînată şi stinsă.

Cu această mijlocire s-au folosit călugărul acela, carele avea mare ispită spre o fămeae, ce nu de mult murise. Ce făcu? Se duse şi pre ascuns deschizînd mormîntul moartei, tăe o bucăţea din pînza cea de pre

---

[1] Această banală antiteză între splendoarea frumuseţii femeii şi cadavru, practicată în morala religiilor care îşi propun cîştigarea nemuririi sufletului printr-o viaţă de privaţiuni, este receptată de scriitorul nostru în mod complex: regretul păgînismului după disoluţia idealului frumuseţii încarnat de corpul omenesc, aspiraţia spre martirizarea cărnii a creştinismului primitiv de coloratură orientală, spaimă de damnaţie de tip medieval şi în fine este surprinsă prin o uşoară culoare locală, lexicală, ardelenească. Tema *vanitas vanitatum* a căpătat desăvîrşire spre sfîrşitut evului mediu occidental, şi prin oratoria de amvon, însă direct din Sf. Părinţi, a pătruns şi în cultura românească. Poate că aceasta este una din cele mai frumoase pagini de proză românească.

obraz, ce era plină de putoare şi de groază. Deci, oricînd îl năvălea ispita, punea pînza cea împuţită la nas, şi cu aceasta învingea ispita. Altul iară avînd supărare de ispită ca aceasta, în trei ani necurmat, s-au dus şi s-au aruncat într-un mormînt cu trupuri moarte, în carele zăcu toată noaptea, într-atîta cît au ameţit de putoarea cea cumplită ce eşiia din trupurile acelea; de aci înainte nu-ţi mai avu ispită de poftă trupească în toată viaţa lui. Dară să vă povestesc ce s-au întîmplat cu Borgia, boiariul cel mai mare ce era în curtea împăratului Caról al cincilea: fără veste căzu împărăteasa în boală de moarte şi după puţine zile şi muri. O, cît degrabă preste toată cetatea se schimbă veseliia întru întristare, rîsul în plîns, surla în jele, vestmintele cele strălucite, în strae negre. Lui Borgia i se dede poruncă ca el să ducă trupul cu toată cinstea la mormîntul cel din Granáta. Plini boiariul porunca, ei, mai nainte de a porni, făcu să se deschidă sălaşul, ca să mai vadă încă o dată faţa cea frumoasă a împărătesii şi să se îndulcească încă o dată de frumseţea ei cea minunată. Deschise, văzu, se miră, se îngrozi văzînd faţa acum stricată, urîtă, grozavă, cît nu credea să fie aceasta stăpîna aceaia, de a căriia prea alese frumseaţe mai nainte se mira. Ce să-ţi spun, din schimbarea şi grozăvirea obrazului împărătesii aceştiia, văzu
57 marele boiariu deşertăciunea lumii aceştiia, se / socoti, şi îndată lăsă deregătoriia, lăsă bogăţiia, lăsă lumea şi se făcu călugăr. Şi trăi pururea viaţă săhăstrească pănă la moarte în post, în lacrămi, în rugăciuni.

Adeseori dară, creştine, învăţătura aceasta a morţii o gîndeşte, şi întru inima ta o înrădăcinează şi pururea, cînd te supără ispita trufiei, ispita lăcomiei, ispita poftelor celor spurcate, îţi adă aminte de dînsa. Precum cenuşa năpîrcii împrotiva muşcărei ceii înveninate a scorpiei iaste leac, aşea ţărîna mormînturilor iaste leac împrotiva ispitelor celor rele. Adeseori zi către

tine însuţi: ce folos iaste de aşi ajunge acum la măcar ce cinste mare şi vîlfă? Va veni vreme cînd broaştele încă mă vor batjocori şi pre faţă, fără frică mă vor călca. Ce folos iaste, de m-aş îmbogăţi acuma, cît cu avuţiile pre toţi puternicii pămîntului să-i întrec? Va veni vreme cînd moştenii cei rămaşi, răpitorii, toate acestea le vor răsipi şi de scumpetea mea îşi vor rîde şi nemica, fără pînza cea de pre obraz îmi vor lăsa. Ce folos iaste, de voiu fi acuma cu totul cufundat întru desfătări, în desmierdări şi în poftele lumii aceştiia? Va veni vreme cînd aşternutul îmi vor fi moliile şi acoperemînt îmi vor fi viermii. Acestea, zisei, adeseori le gîndeşte, de acestea îţi adă aminte, acestea le rumegă şi vei vedea cît folos îţi vor aduce, vei vedea că niciodinioară ispita nu te va birui.

Cătră tată şi cătră mumă[1]

Datoria fiilor cătră părinţi, adecă cătră tată şi cătră mumă iaste se fie cu adevărată dragoste cătră ei şi să-i iubească pre dînşii. Împrotiva detorîi aceştiia greşesc fiii, de vor arăta semne de urgie cătră părinţii săi şi de vor fi cu asprime spre dînşii. De se vor uita cordiş cătră dînşii şi de vor grăi aşa aspru cu dînşii ca cînd i-ar urî. De nu-i vor ajuta în lipsa lor, ori în cea trupească, ori în cea sufletească. De le vor pofti ceva rău, precum e moartea sau altele. Detoriia fiilor cătră părinţi iaste să-i cinstească. Împrotiva acestora greşesc fiii, de vor îndrăzni a bate pre tată-său sau pre mumă-sa. De vor rădica mîna asupra lor. De vor supăra pre părinţi. De-i vor mâniia cu cuvinte de ocară sau cu alte cele, de-i vor sudui sau îi vor blăstăma. De nu-i vor băga în samă pre părinţi pentru că sînt săraci,

[1] Din *Propovedania* XXXIV, cap. *Ertăciuni la oameni morţi.*

9 — Scrieri, vol. I, Petru Maior

sau de se vor face pentru aceaia undeva a nu-i cunoaşte. De vor pîrî pre părinţi. Detoriia fiilor către părinţi iaste să asculte de dînşii. Împrotiva aceştiia greşesc fiii, de nu vor asculta de părinţi în lucrurile ce sînt pentru chivernisirea căsii, pentru năravurile cele bune, pentru spăsăniia sufletului. Greşesc, de se vor cununa cu carea nu vreau părinţii. În ori ce dintră acestea, de s-au întîmplat, după vîrsta şi statul lui, fiiul vostru acesta, jalnice taică şi jalnică maică, voao a vă greşi cu fiiască plecăciune căindu-se se roagă, părinţeşte să-l iertaţi./

300 **Cătră fii**

Părinţii, adecă tata şi mama, sînt detori, după legile firii, a ţinea şi a creşte pre fiii săi. Împrotiva detoriei aceştiia greşesc părinţii carii îşi lapădă pruncii. Greşeşte mama carea nu-şi apleacă pruncul său, ci fără mare şi nencungiurată pricină îl dă la daică sau întru acea lipsă nu cearcă daică cu năravuri bune. Detori sînt părinţii a cerca hrană fiilor săi, adecă mîncare, beutură, vestminte şi să se nevoiască ca să înveţe fiii meşteşuguri de cinste cu care să fie apoi destoinici a se chivernisi. De unde greşesc părinţii, de nu se nevoesc a agonisi avere cu carea să se hrănească fiii şi să aibă moştenire, după statul lor. Greşesc părinţii, de-şi răsipesc averea sau cu beutura, sau cu jocul, sau ori în ce chip, cît nu sînt apoi în stare de a putea hrăni pre fiii săi şi a-i înziestra. Părinţii sînt detori sau prin sine sau prin alţii a învăţa pre fii, întru cele ce sînt spre spăseniia sufletului. De aciia greşesc părinţii, dacă nu se nevoesc ca să înveţe pre fiii lor dogmele credinţii, învăţătura cea creştinească, să se ferească de preteşuguri rele, să ţină poruncile lui Dumnezeu şi ale sfintei beserici, să se împărtăşească sfintelor taine, să se ferească de păcate, să nu meargă la locuri şi la căsi cu prepus, la prilejuri de păcate. De-i vor scăndălisi pre fiii săi sau cu sfatul sau cu piida cea rea suduind, blăstămînd, clevetind sau alt rău făcînd înaintea fiilor săi, şi ori în ce chip îi vor aduce să facă rău. De nu-i ceartă şi de nu-i pedepsesc pre fiii săi cei făr de omenie. Vai de părinţii aceia carii îşi culcă pruncii într-un pat cu ei, fie aceia micuţi, fie mai mărişori, şi vai şi de părinţii aceia carii fac a se culca pruncii lor fără osebire într-un pat, supt un acoperemînt! Deci, de au greşit ceva dintră acestea răposatul vostru tată sau răposata voastră mamă, obidaţilor fii! se roagă ca arătînd voi fiiască dragoste către dînsul sau către
301 dînsa, să-l ertaţi.[1]/

Cătră bărbat

Muiarea întru toate cîte se ţin de chivernisirea căsii, de năravurile cele bune, iaste detoare a asculta de bărbatul său, pentru că bărbatul iaste cap muerii: „Mueri, plecaţi-vă bărbaţilor voştri, ca Domnului, zice Pavel Apostolul, *Către Efeseni*, cap. 5, stih. 22, pentru că bărbatul iaste cap muerii, precum şi Hs., cap besericii, şi acesta iaste mîntuitoriu trupului. Ci, precum se supune lui Hs. beserica, aşea şi muerile bărbaţilor săi întru toate." Şi la stih. 33, zice: „Iară muiarea să se teamă de bărbat". Greşeaşte muiarea,

[1] Toate comandamentele adresate aci membrilor familiei dovedesc o disoluţie avansată a autorităţii patriarhale în comunităţile şi familia ardeleană de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Regimul proprietăţii familiale presupune împărţirea averii familiei copiilor căsătoriţi. De asemenea insubordonarea copiilor majori şi alte forme de relaţii brutale între copii şi părinţi dovedesc o mişcare rapidă spre constituirea definitivă a unei familii autonomizate, scăpată de autoritatea celui mai bătrîn din familie (care refuză defalcarea lotului familial, încă din timpul vieţii).

de va întărita cu gîlceavă sau ori în ce chip pre bărbatul său spre mănie, spre sudalme. De va chieltui din casă, fără ştirea bărbatului. De va vrea să fie ia mai mare şi să poruncească bărbatului. De nu va vrea să meargă după bărbat, cînd vrea el să-şi schimbe lăcaşul, fără de îndestulată pricină. De nu-i va face pre voe în treaba însoţirii căsătoriceşti, fără de dreaptă pricină. De se va amesteca în trebile chivernisirii casii făr de dreaptă pricină. Deci, ori în ce chip s-au întîmplat să-ţi greşască răposata ţie, cinstitului său bărbat, se roagă să o erţi.

Către muiare

Bărbatul iaste detoriu să-şi iubească muiarea sa şi să nu o socotească ca pre o roabă, ci ca pre un soţ al său. Că, precum muiarea nu iaste cap bărbatului, aşa nice supt tălpile lui nu se cade să fie, că nu din talpa bărbatului, ci din coasta lui iaste zidită muiarea. „Bărbaţi, iubiţi-vă muerile voastre, zice Pavel Apostolul. *Către Efeseni*, cap. 5, stih. 25, precum şi Hs. au iubit beserica şi pre sine s-au dat pentru dînsa. Aşa sînt detori bărbaţii să-şi iubească muerile sale, ca şi trupurile sale. Cel ce-şi iubeşte muiarea sa, pre sine se iubeşte. Că nimene, niciodată nu ş-au urît trupul său, ci-l hrăneşte şi-l încălzeşte pre el, ca şi Hs. beserica." Greşeşte dară bărbatul, de-şi va bate joc de muiarea sa. De o va împiedeca de la paza poruncilor lui Dumnezeu şi a besericii. De o va bate prea rău, că a / o
302 pedepsi cu cuvîntul şi aorea din grele pricini şi cu bătae cu cumpăt, volnic iaste bărbatul. Greşeşte iarăşi bărbatul, de nu va da muerii sale de mîncat şi cele de lipsă. De nu va băga samă de chivernisirea căsii. De nu va voi să lăcuiască cu muiarea sa, sau de se va depărta de casă lungă vreme, fără dreaptă pricină.

De nu va face agoniseală la casă, cînd poate şi cît poate. Orice au greşit întru acestea răposatul, se roagă ţie, iubitei sale mueri, să-l erţi.

Către fraţi şi către surori

„Ce e bun, sau ce e frumos, fără numai a lăcui fraţi împreună, zice David, la *Psalm* 132, stih. 1. Că acolo au poruncit Domnul blagosloveniia şi viiaţa pănă în veac." Deci, acest răposat, de au greşit ceva împrotiva dragostei frăţeşti, au cu fapta, au cu cuvîntul, de v-au zis la oarecarele *nebun*, sau v-au suduit, sau v-au blăstămat zicînd: Du-te la dracu, bată-te Dumnezeu, şi altele, sau v-au întărîtat spre mănie, sau fără dreptate v-au pîrît către părinţi, sau întru ceva cu pildă rea v-au scîndălisit, sau altele, din prostiia minţii v-au greşit voao, iubiţilor săi fraţi şi surori, se roagă să-l ertaţi. [...]

Către slugi

Greşesc stăpînii, de vor împiedeca fără de dreaptă pricină pre slugi a asculta sfînta liturghie, în sărbători, sau de-i vor face / să lucre în sărbători, sau de le vor
303 porunci vrun lucru ca acela carele nu se poate face fără păcat. De nu-i împiiadecă dela prilejul păcatului, cînd îi pot împiedeca, sau de nu-i ceartă, cînd păcătuesc, sau de nu-i dojenesc, cînd se lenevesc întru cele ce sînt spre spăsăniia sufletului. Greşesc iarăşi stăpînii, cînd înjură pre slugile sale şi-i numesc diavoli, cîni, şi altele. De-i flămînzesc, de nu le plătesc dreapta simbrie, sau fără îndestulată pricină întîrzie a o plăti. De-i lapădă fără pricină, înainte de a-şi plini vremea slujbei. Precum şi atuncea greşesc stăpînii cînd nu

lapădă pre sluga aceaia carea pre prunci şi pre ceialalţi din casă cu vorbe, cu pildă şi cu năravuri rele îi scăndălisesc şi-i răsvrătesc. Ori în ce chip de v-au greşit răposatul voao, iubitelor lui slugi, se roagă să-l ertaţi.

Cătră dascal

Greşesc sholasticii, de nu vor cinsti pre dascalii şi învăţătorii săi. De nu vor asculta de dînşii întru acele ce se ţin de învăţătură şi de năravurile cele bune. De se vor lenevi a învăţa, şi în vremea învăţăturii se vor zăbovi la joc. De vor prăda banii părinţilor ce le sînt daţi ca să se ajute la învăţătură cu ei, sau fără folos îi vor chieltui. De nu vor păzi legile shoalelor. De nu vor plăti dascalului ce se cuvine, cînd pot. Deci, orice au greşit răposatul grămătic, cu umilinţă se roagă ţie, cinstitului său dascal, să faci bine să-l erţi.

Cătră sholastici

Dascalii şi învăţătorii greşesc, de nu vor îndrepta greşealele sholasticilor săi, cînd pot. De nu se vor nevoi spre sporiul învăţăturii şi procopsala grămăticilor. De nu-i vor învăţa năravuri bune. De-i vor învăţa în adins basnuri şi minciuni, în chip de adevăr, şi care sînt împrotivitoare spăsăniei sufletului. De nu se vor procopsi pre sine ca să fie destoinici a învăţa pre grămătici. De vor pofti mai mare plată de cum se cuvine. De vor da pildă rea cu purtarea sa sholasticilor. De
304 primesc la shoală, sau de nu-i lapădă din shoală pre/aceia carii sînt cu năravuri rele şi aduc la rătăcire pre alţii. Orice s-au întîmplat, răposatul prin neluare aminte a greşi voao, iubiţilor săi grămătici se roagă să-l ertaţi.

DIDÁHII / adecă / ÎNVĂŢĂTURI / pentru / creşterea fiilor, la / îngropăciunea pruncilor morţi. / Culese de / PETRU MAIOR de Dicio Sămărtín. / Paróh Sas-Réghinului şi Prótopop Gurghiului în Ardeal, / precum / Şi la înălţatul Crăescul Locumtenenţiale Consilium al Un/ gariei Crăesc Cărţilor Revizor / . LA BUDA / În Crăiasca Typografie a Universităţii Ungureşti. În Anul / 1809.[1]

CUVÎNT ÎNAÍNTE

Măcár că întru cele mai nainte culese patruzeci de *Propovedanii* spre a se zice la îngropăciunea oamenilor morţi întocmite şi de acelea care au a se zice la îngropăciunea pruncilor, se cuprind, totuşi, pentru ajutoriul préoţilor, carii de obşte mai mulţi îngroapă prunci în popoarăle sale, decît de cei în vîrstă, am mai întocmit întru acest chip, aceste cincisprezece *Didahii*, pentru creşterea fiilor. Carea títulă nu pentru aceaia o poartă în frunte aceste *Didahii*, că doară osebit încuviinţate ar fi jalnicii vremi a îngropăciunii pruncilor, ci pentru că nici un loc, nici o vreme fiind scutită de învăţătura cea pentru creşterea pruncilor, cu atita mai vîrtos e de lipsă la astrucarea pruncilor a cuvînta pentru creşterea fiilor, / că fiind umiliţi cu inima întru acest tîmp părinţii, mai cu deadins auzind detoriia carea o au ei spre creşterea fiilor săi, se căesc pentru greşelele cele întru creşterea fiilor, sau cu ştiinţa sau cu neştiinţa

[1] Aşa cum menţionează la începutul *Cuvîntului înainte* urmează *Propovedaniilor*. În —4°, de 3 foi şi 139 pagini. Volumul include un număr de 15 didahii.

pănă aci făcute, și cu aceaia se deșteaptă și se îmbărbată spre datornica creștere a fiilor celor rămași în viiață. Ca să nu zic nemica de aceaia, că unii, carii sînt mai bogați de fii și au mai grea detorie de a asculta didahiile cele pentru creșterea fiilor, mai des se văd la petrecaniia morților pentru ale lor vremelnice pricini, decît în beserică a plini cea pentru ascultarea sfintei liturghii și a învățăturilor celor sufletești, dumineca și întru alte alese sărbători, strînsă poruncă beserecească. Drept aceaia, precum păstoriul cel bun, lăsînd cele noaozeci și noao de oi, merge a căuta pre cea una rătăcită, nice nu se odihnește pănă nu o află, așa preotul, carele e detoriu oricăruia părinte a străcura în inima lui limpede detoriia cea pentru creșterea fiilor, de multe ori e silit a lăsa la astrucarea pruncilor alte învățături, care doară s-ar mai cuveni pentru cei mulți ascultători a le face și pentru cei tocma fără grije / și pîntece leneșe părinți, pre carii mai vîrtos la acest loc îi află, decît în beserică, a cuvînta pentru creșterea fiilor.

Însămnăm și aceaia, că, măcar că aceste *Didahii* sînt anumite la îngropăciunea pruncilor, nu numai la îngropăciunea pruncilor celor mici, ci mai vîrtos unele, și la îngropăciunea junilor și a fecioarelor, încă mai cu cuviință, după peristásurile ce vor fi, se pot și se cade a se zice.

Pre urmă, aceste *Didahii* și părinților tuturor, carii știu ceti, le încredințăm spre cetire și spre rumegată socotire, dară mai vîrtos preoților celor de prin popoară, carii atît pre cei neînțelepți, precum cei înțelepți, grijei sale de la Duhul Sfînt încredințați poporeni sînt detori cu sănătoase învățături, fără sfiială a-i păstori. Că, întru acest chip fieștecăruia preot poruncește dascalul neamurilor, Pavel Apostol, la *a*

doao Carte către Timotheiu, cap. 4: „Propoveduiaște cuvîntul, stăi asupră cu vreme și făr de vreme, mustră, ceartă, îndeamnă cu toată / răbdarea și cu învățătura. Că va fi vreme, cînd învățătura cea sănătoasă nu o vor priimi, ci, după poftele sale, își vor alege lor învățători, carii vor scărpina urechile. Și de la adevăr auzul își vor întoarce și la basne se vor pleca. Iară tu priveghiiază întru toate, pătimește răul, fă lucrul evanghelistului, slujba ta fă-o deplin". Și la *Cartea cea către Tit*, cap. 1, stih. 9: „Ţiindu-se de cuvîntul credincios cel după învățătură, ca puternic să fie, și a îndemna întru învățătura cea sănătoasă și pre cei ce grăesc împrotivă a-i certa".

DIDAHIIA ÎNTÎIU

Că a unora ca aceștea iaste împărăţiia lui Dumnezeu.
M a r c o, cap. 10, stih. 14.

Precum maica cea de obște, firea, au dat muerilor să nască fii, spre care sfîrșit iaste rînduită între oameni căsătoriia, așa nu se poate spune cîtă fu întristarea, cîtă măhnirea Anrei, muerii lui Elcána, întru adîncul inimii sale, cît năcazul ei, căci se vedea stearpă și nu avea prunci. Drept se nevoi în tot chipul bărbatul, ca cel ce o iubiia foarte, a-i mîngăia amărăciunea sufletului ei, precum se cetește la *întîia Carte a Împăraților*, cap. 1: „Annă, pentru ce plîngi, îi zicea! pentru ce nu mănînci, dacă n-au dat Dumnezeu acel dar în sînul tău, ca să poți naște fii, au nu sînt eu ție mai bun decît zece fii?", ci neprimiind obidata mîngăiare, cu răvărsare de lacrămi întorcîndu-se către Dumnezeu întru rugăciunea sa, se făgădui că, de-i va dărui milostivul Dumnezeu ei prunc, îl va da dar lui Dumnezeu, ca în toată viața lui să slujească lui Dumnezeu.

„Adónai, Doamne Elóe Sávaoth, de vei căuta căutînd
spre smereniia/roabei tale și-ți vei aduce aminte de
2 mine și vei da roabei tale sămînță bărbătească, voiu
da pre el, înaintea ta, dar până la zioa morții lui".
1 *Carte a împăraților*, cap. 1, stih 11. Așa se și făcu,
că născînd Anna fiiu pre Samuil, cu acea creștere cuvioasă
făcu a se crește fiiul ei, cît nu eșise încă din annii
pruncie sale, cînd îl învrednici Dumnezeu darului
prorociei. Cu acest feliu de creștere cucernică, de ș-ar
crește toți părinții fiii săi, o, cu cît mai fericită ar fi
obștea oamenilor, aicea, pre pămînt, și mai îmbogă-
țită de cetățeni, sus, împărățiia ceriurilor! „Că a unora
ca aceștea iaste împărățiia lui Dumnezeu". Ci, o, cîți
sînt, carii dobîndind de la Dumnezeu fii, departe sînt de
pilda cea bună a Annei și a bărbatului eii, Elcána, pentru
că așa cu puțină grije sînt cătră născuții lor, cît cu
mult mai bine ar fi fost să nu-i aibă nicicum, decît
să-i aibă netrebnici, precum sînt. Știm că arbori tocma
neroditori încă să află, carii atîta slavă au, cît ei
astăzi sînt podoabă și desfătare grădinilor celor împă-
rătești, iară pomi de aceia, carii să facă poame rele și
vătămătoare, necum împărații să țină în grădinile
sale, ci nici un țărean de cei mai de jos, încă nu iaste
așa prost și deșert de toată priceperea, carele să rabde
și să sufere în pămîntul său. Toți dară să înțeleagă
cît de mare detorie iaste încărcată pre spatele acelora
carii au vrun prunc, că eu acea detorie, adecă cu carea
sînt dători părinții a-și crește fiii săi, voiu să o arăt
acelora carii sau nu o cred sau nu o bagă în samă.
Luați aminte!

Nu iaste îndoială cumcă și alții mulți vor să dea
samă de sufletul fiilor voștri, părinților! precum sînt
dascalii, carii îi învață carte, duhovnicii, carii le în-
dreaptă cunoștința, preoții locurilor, carii cu propo-
veduirea cuvîntului lui Dumnezeu îi îndeamnă spre
evlavie; ba și înșuși stăpînii țărilor, atît cei mire-

3 nești, cît și cei bisericești, carii cu legile sale cele de
obște, cu canoanele trebue mai mult doară decît ori
de ce alta, să grijască de tinerii cei mici, precum gră-
dinarul cel bun poartă grijă de odraslele cele tinerele.
Dară, de veți socoti precum se cuvine, cu amăruntul,
veți vedea că cu mult mai detori sînteți voi singuri
a cîștiga binele fiilor voștri, decît alții toți. Pentru
că toți ceialalți sînt detori, după detorie politicească,
iară voi sînteți detori, după detorie firească. Și cine
dintră voi nu știe că acea pricină, carea au născut
rodul, aceaia și trebue, în cît poate, să-l săvîrșască?
Pentru aceaia ascultați. Doao feliuri de roduri putem
noi socoti. Unele, care îndată cum se nasc, poartă
cu sine toată săvîrșirea aceaia, carea, după fire, o pot
avea, altele, care nu o poartă cu sine toată, ci cu vreme
încet, încet o capătă. De feliul cel dintîiu sînt toate
cele nevieţuitoare; și pentru aceaia pricina lor, carea
iaste ca o maică lor, după ce le-au născut, nu le ține
cu dragostea cea de maică lîngă sine. Nu le crește, nu
le dezmiiardă, ci îndată le părăsesc. Voiu aduce des-
pre aceasta doao pilde tuturór cunoscute, care sînt
apa și focul. Vedeți voi izvorul, după ce au născut
apa? vedeți cremenea, după ce au născut focul? Nici-
una din iale, dintr-amîndoao, nu ține născutul său
lîngă sine, ci izvorul lasă apa îndată să cure și să meargă
în rîu, și cremenea lasă focul îndată să zboare și să se
acațe de iască, pentru că nice cremenea, nici izvorul
cu aceaia, că vor ținea pre născuții lor lîngă sine, nu-i pot
face mai desăvîrșit și mai deplin. Dară în rodurile
acelea, care ori în ce chip sînt viețuitoare, împrotivă
se întîmplă lucrul. Acestea să nasc nedeplinite și pen-
tru aceaia multă vreme rămîn supt grije, și, ca să zic așa,
în brațele maicii sale, pentru ca ia cu dragoste să le
crească și să le săvîrșească. Veade-să întîiu aceasta
chiar în poame, în flori, în spice, în struguri și în altele.
4 Să nasc acestea mici,/proaste, fără față, sălbatice,

avînd lipsă de foarte mare hrănire. Pentru aceaia
vedeţi cîtă vreme rămîn şi poamele acăţate de ramul
său, şi florile şi spicele de paiul său, şi strugurii de viţa
sa, şi orice alt în braţele maicii sale. De unde, de aţi ispitit
vreodinioară, îţi fi văzut că cu mult mai cu silă se
rumpe cu mîna din pom poama cea necoaptă, de cît
poama cea coaptă, ca cînd fără voe s-ar depărta fiiul
de maică, şi maica fără voe l-ar lăsa pre fiiu de lîngă
sine, mai nainte de a priimi acesta toată săvîrşirea, şi
ceia de a i o da. Ci, mai bine se vede aceasta în dobi-
toace, care şi iale se nasc nedeplinite. Întră acestea
singur despre strutión să povesteşte că-şi părăseşte
născuţii săi, după ce i-au dat la lumină: „Lasă în
pămînt oaole sale şi în ţărînă să clocesc" *Iov*, cap. 39,
stih. 14. Pentru aceaia strutionul aci să pune înainte
de la Dumnezeu, spre pildă de nebunie şi de nemilos-
tivire, zicîndu-se de această pasere, că „nu i să face
milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi". *Iov*, cap. 39,
stih 16. Iară, întră celelalte dobitoace, întră toate,
puteţi vedea că niciodinioară nu lipsesc a-şi creşte
fiii săi, cu această singură osebire, că unele dobitoace
le creşte maica singură, altele le cresc maica împreună
cu tata. Maica singură creşte cînii, caii, mieii, viţeii
şi alte dobitoace aplecătoare. Pentru hrana acéstora,
destulă iaste maica cu ţiţele sale, şi pentru aceaia
tatăl, ca cel ce nu iaste lor de lipsă, de obşte nu-i gri-
jeşte şi nu-i cunoaşte. Împrotivă să întîmplă întră
pasări. Nici uniia nu i-au dat firea lapte, nici uger,
ci pricina iaste pentru că avînd iale lipsă să fie sprin-
tene la zburat, o sarcină ca aceasta, de mare piedecă
le-ar fi fost lor, de vreme ce au lipsă a trăi, ca să zic
aşa, cu răpirea şi într-o parte şi într-alta să cîştige
hrana, nu numai pentru sine, ci şi pentru tinerii săi
pui. Dară, cum ar putea împlini aceasta o fămeiuţă
5 slabă? Pentru aceaia,/ spre hrana porumbilor, a turtu-
relelor şi ale altor asemene paseri, mai ales care sînt

mai puţin sălbatece, stă întru ajutoriu şi tatăl. Şi
toate dobitoacele nu numai grijesc pre pui lor cu mîn-
care, până cînd aceştea nu sînt destoinici de sineşi a
şi-o căştiga, ci încă-i şi ajutorează, îi povăţuesc şi-i
învaţă, după osebitele lor meşteşuguri, care din fire
au a le împlini. Aşa coroiul învaţă pre fiiuţii săi la
vînat, aşa delfinul la înotat, aşa leoaia la prădat,
aşa găina la rîcăit, aşa vulturul la zburat. Şi dobi-
toacele de obşte nu nădăjduesc de la născuţii lor vro
mulţemită. Ba încă, sfîrşindu-se zilele cele ce sînt de
lipsă spre creştere, nici născătoriul nu cunoaşte mai
mult pre născut, nici născutul nu cunoaşte mai mult
pre născătoriu ci să despărţesc de la olaltă şi fieşte-
carele se duce unde socoteşte că-i va fi mai cu folos.

Deci, dacă cu toate acestea, dobitoacele, atunci cînd
de curînd au născut, cu atîta grije ajutură pre născu-
ţii lor, îi apleacă, îi grijesc, îi apără, cu cea mai mare
dragoste şi milă le slujesc, cine nu vede că această
lege de a săvîrşi, cît se poate, mai tare pre născuţii
săi, nu e lege numai aflată după rînduialele cele politi-
ceşti, ci iaste lege, carea firea în inimile tuturor o-au
tipărit. Asemenea dară, firea iaste aceaia carea pof-
teşte această lege de a săvîrşi pre fii, şi oamenii încă
să o ţină. Ba încă cu mult mai tare şi mai strins pof-
teşte firea de la oameni decît de la dobitoace, ca cu
toate ce se cuvine să-şi deplinească şi să-şi săvîrşească
fiii săi. Pentru că oamenii despre o parte se nasc, după
feliul său, mai puţin depliniţi şi săvîrşiţi decît dobi-
toacele, că dobitoacele să nasc îmbrăcate, oamenii
goli, dobitoacele încălţate, oamenii desculţi, dobi-
toacele armate, oamenii nearmaţi. Şi, despre altă parte,
oamenii sînt destoinici a priimi întru sine mai mari
săvîrşiri decît dobitoacele,/ care săvîrşiri fiindcă nu
6 se pot săvîrşi fără foarte pre încet, pentru aceaia creş-
terea oamenilor nu se săvîrşeşte în puţine zile, ca a
dobitoacelor, ci la mai mulţi anni se întinde. Deci,

dacă detoriia părinților de a crește pre fiii săi nu iaste datorie pusă, ci firească, nu scrisă, ci născută, nu omenească, ci dumnezeiască, cine nu vede că voi, părinților, cu mult mai detori sînteți a câștiga folosul fiilor voștri, de cum sînt detori împărații, arhiereii, dascalii, duhovnici, preoții locurilor, și ori carele povățuitoriu, fie acela beserecesc, fie mirenesc, pentru că aceștea sînt detori, după legea politicească, carea mai puțin îndetorează, iară voi, după rînduială firească, carea cu mult mai mult îndătorește.

Ce frică dară nu se cade să aveți voi de pedeapsa lui Dumnezeu, cînd nu grijiți de această creștere a fiilor voștri? Că, dacă grea samă vor să dea înaintea lui Dumnezeu împărații și stăpînii țărilor, grea samă arhiereii, grea samă oricarele, prin a cui vină se întîmplă piiarderea sufletului fiiului vostru, ce samă dară va trebui să dați voi, părinților, ce samă voi, mamelor, de se va întîmpla, prin vina voastră perirea fiiului vostru. Dacă împărații arhiereii, preoții și alții nu vor scăpa de grea împutare, cum socotiți voi că vă veți apăra de osîndă, pentru lenevirea întru creșterea fiilor voștri, dintru carea a voastră vină au urmat osînda lor? Pentru aceaia zice Sfîntul Ioann Gură de Aur cătră toți părinții: „Părinților, creșteți pre fiii voștri întru învățătură și certare, cum vă grăiaște apostolul, că dacă și însuși noao să poruncește să privieghem ca cei ce avem a da samă pentru sufletele lor, cu cît dară mai vîrtos tatăl, carele au născut"? Auziți, părinți creștini? „Cu cît mai vîrtos dară tatăl, carele au născut"? Voi ați dat fiilor voștri a fi, voi dară și sînteți cu mult mai mult decît alții detori a le da lor și
7 săvîrșire, crescîndu-i întru învățătură,/ adecă deprinzîndu-i spre cele bune și întru certare, adecă abătîndu-i de la cele rele.

Fără că, a le da lor această săvîrșire, cu mult mai ușor vă iaste voao decît áltora. Pentru că fiind lucru firesc

întru fii, ca cu mult mai mult să cinstească și să iubească pre părinții lor decît pre alții, de aciia vine de părinții au mai mare crezămînt înaintea fiilor săi decît alții. Pentru aceaia, de multe ori cu un sfat în vreme de așea, cu o înfruntare încuviințată, ba încă aórea cu un cuvînt aspru, cu un semn, cu o shimă, cu o căutătură spre ei, puteți dobîndi de la dînșii, carea alții cu lungi și nevoite propovedanii nu ar dobîndi. Grea samă dară veți să dați înaintea lui Dumnezeu, pentru că cu o putere așa folositoare nu v-ați întrebuințat spre creșterea cea bună a fiilor voștri.

Lîngă acestea, voi pre fiii voștri îi hrăniți, voi îi îmbrăcați, voi pentru dînșii chieltuiți, voi pre dînșii îi înzestrați și le dăruiți moștenire; pentru aceaia pre lesne îi puteți voi povățui, cum vreți vrea, îmbărbătînd și dăruind pre cei buni, amenințînd și pedepsind pre cei răi. Cum veți da voi dară, samă înaintea lui Dumnezeu, dacă lipsind întru detoriia voastră, nu veți face aceasta? Și încă mai mult: că trebue să socotiți că voi de la anii cei dintîiu ai lor, cînd inimile lor sînt ca și ceara cea moale ce iaste întocmită a priimi orice închipuire întru sine, aveți pre fiii voștri supt pază, ca și niște păsăruice în cuib. Deci, de-i veți crește voi întîiu rău, și cînd vor fi de vîrstă mai mare, de nu se vor putea pentru aceaia prinde de dînșii învățăturile cele bune ale povățuitorilor săi celor mai mari, a cui va fi vina mai mare? Au nu va fi a voastră? „Că fiindcă tatăl au priimit pre fiiu tinerel, și el întîiu și singur au dobîndit toată puterea de a-l învăța pre
8 el, și prea bine/ și pre lesne îl poate învăța și povățui, cum grăi sfîntul Ioann Gură de Aur. De nu veți împlini dară aceasta, voao se va împuta vina cea mai mare a plecărilor lor celor neîndreptate. Ba în deșert se vor osteni toți alții spre folosul lor, dacă voi veți lipsi întru datoriia voastră. Că, ce folos iaste, împărații și stăpî-

nii țărilor să țină shoale prin țări pentru învățătura tinerilor voștri, dacă voi îi țineți departe de shoală?[1] Și dascalii, cum îi vor face să iubească învățătura, carea fericește pre tot omul, dacă voi nu arătați nevoință și nu vă pasă nemica? Sau duhovnicii și propoveduitorii, cum vor putea și ei folosi fiilor voștri, dacă voi nu aveți grije să meargă la beserică? Vedeți dară că toate detoriile, care întru alții sînt împărțite, toate întru voi sînt adunate. A voastră dară iaste detoriia a ținea ochii deschiși preste fiii voștri, a voastră, a lua sama la tot cuvîntul lor, a îndrepta toată shima lor, a voastră, a vă înștiința de toată mișcarea lor. Nice nu e destul să-i învățați ce să facă, ci să aveți grije ca să și facă. Și aceasta nu numai într-un loc, ci pretutindenea. Trebue se luați sama unde se duc, cu cine să însoțesc, spre ce au plecare, ba încă trebue, de va fi cu putință, să iscodiți și ce gîndesc ei. Nici să nu socotiți că aceasta e prea mult, că, să știți că tocma aceasta iaste aceaia pentru carea pururea era cu grije dreptul Iov, întru povățuirea fiiilor săi, adecă: să știe oare ce patimi au răsărit întru inimile lor, sau ce gînduri întru mintea lor? Pentru aceaia foarte adeseori el des-de-dimineață se scula și aducea lui Dumnezeu rugă și jărtvă pentru curățirea scăderilor lor celor din lăuntru: „Că zicea Iov, ca nu cumva să fie gîndit feciorii rele spre Dumnezeu, întru inimile

[1] Reproșul adresat părinților se pare că era destul de întemeiat în epocă, întrucît revine frecvent în îndemnurile adresate de către intelectuali părinților, pentru a-și da copiii la școli. Nu trebuie să uităm însă că fiilor de iobagi le era practic imposibil să urmeze școli mai înalte. Cităm din prefața la *Istoriia a Alexandrului celui Mare*... Sibiu... 1794: „...eu, aicea nu grăesc de cei ce-și chivernisesc viiața sa cu sudorile cîmpului și alte lucruri mehanicești, ci de cei ce sînt din nașterea sa slobozi și scutiți de greutățile locului celui în care lăcuesc; omului celui plugari destul iaste deacă va putea învăța din gura preotului său istoriia cea mică a bisericii sale și poruncile legii..."

sale; așa făcea Iov în toate zilele". *Iov*, cap. 1, stih. 5. Ia vedeți, grije! nu zice „cu buzele sale", nu zice „cu limba sa", nu, ci „întru inimile sale". Atîta să
9 temea de / orice greșală a lor, nu numai arătată, ci
și ascunsă, nu numai făcută înaintea tuturora, ci și de cea tăinuită, nu numai de cea adeverită, ci și de cea cu îndoială.

Ce ziceți dară acuma voi? oare așa lucrați voi? împliniți oare și voi cu nevoință o detorie așa mare? Sînteți oare și voi asemenea cu grije, pentru întregimea fiilor voștri, pentru nevinovăția lor, pentru procopseala lor? O, vai, că voi doară la orice alt lucru gîndiți, afară de acesta, zice Ioann Gură de Aur. Și drept aceaia, ce faceți? Aveți grije numai să îmbogățiți pe fiii voștri, numai să-i faceți înfricoșați altora, adică să se teamă alții de dînșii, numai să-i mai boeriți, numai să-i faceți mai puternici, iară a-i face să fie mai îmbogățiți cu fapte bune, nu grijiți. Ioann Gură de Aur, în *Omilie* 55, despre Matheiu zice: „Alții căștigă fiilor săi să fie ostași, alții cinste, alții deregătorii, alții bogății, și nimenea (o, vrednică de tînguire orbire!) nu căștigă fiilor săi pre Dumnezeu". Măcar că Dumnezeu numai de aceasta va cere de la voi samă, creștinilor! Nu va fi întrebare oare cît de grase venituri le-ați lăsat, sau cît de străluciți cu deregătoriile i-ați lăsat, sau cît de cinstiți și slăviți, ci, cît de împodobiți cu fapte bune. Și ce veți ști răspunde, de vreme ce voi aórea la atîta ajungeți, cît, pentru ca să țineți feților voștri o spurcăciune de bănișor, nu vă sfiiți a pune viiața lor cea vecinică întru primejdie? și de cîte ori, dacă ați vrea voi să chieltuiți cu o țiră mai mult, le-ați putea lor căștiga un păzitoriu mai înțelept, o dăscălie mai aleasă, o povață mai folositoare, și totuși voi, ca să cruțați banii, așa amar păgubiți pre fiii voștri? O, rușine! strigă Ioann Gură de Aur, o, rușine! Nu se cruțe banii, pentru ca se fie țarina mai

roditoare, lăcașul mai îndemînat, bucătăriia mai desfătată, poiata, stîna, mai îmulțită, iară ca se fie un fiiu mai înțelept, mai bine obicinuit, așa cu amăruntul să face scoteala.

10 Încă aceasta ar fi mai puțin, de nu s-ar prăvăli mai spre rău. Că, tocma pentru această scumpete să întîmplă cît, de aveți voi din doi slujitori unul cuminte și credincios, altul nebun și cu năravuri rele, voi dați grijea moșiilor la cel mai bun, și paza născuților voștri la cel mai rău. Și veți putea voi apoi da sama înaintea lui Dumnezeu de atîta nebăgare de samă? Cum veți da sama? Voi n-ați cutezat dară încredința turma voastră la un păstoriu necredincios sau boii voștrii la o slugă leneșe, și apoi fiiul vostru a-l da pre mîna unui slujitoriu cu năravuri rele, sau pre mîna unui dăscăluț neînvățat, nu vă veți teme? Nu are apărare vina aceasta a voastră, creștinilor, nu are apărare, nu, că, dacă căștigul vă împinge a prețui mai mult dobitocul sau orice sculă, decît pre fiiu, ce lucru se poate zice decît acesta mai fără de lege, mai năuc și mai nebun? „Încătrău mergeți, oamenilor, voiu să zic cu filósoful acela, despre carele grăiaște Plutarh, în *Cartea cea despre Creștere*, încătrău mérgeți, carii toată nevoința o puneți în trebile agonisirei, iar ca să învățați pre fii, cărora veți să lăsați averile voastre, foarte puțină nevoință púneți, sau tocmai nemica?“ Așa, încătrău mergeți, oamenilor, de iaste bine a întreba? Carii la procurátori, pentru pîri, carii la stăpînii țării, pentru părtinințe, carii la neguțitori, pentru cumpărări, care la deregători, pentru căștiguri, carii la tîrguri, pentru dobînzi, carii într-o parte, carii într-alta, pentru agonisele, carii la ospețe, pentru veselii. Dară fiii voștri, unde au rămas? De au rămas pre mînă de păzitori adevărat credincioși, bine, puteți merge. Dar, de să află ei sau la un terc de tineri, a învăța de la alții răotăți, sau la o privelişte de necurății, a întărîta trupul, sau

într-o uliță de rușine, a se desface în căutături și privire, sau, de nu alta, la o moșie, a piiarde partea cea mai mare a anului fără folos, întru lenevire, de să află
11 în unele locuri/ ca acestea, întoarceți-vă înapoi, nemilostivilor părinți, grijiți întîiu de fii, și apoi gîndiți de agonisele. Dar, ia spuneți, au nu pentru fii faceți voi agoniselele acestea? Ce nebunie dară poate să fie mai mare: A griji de agoniseală carea trăbue să slujească fiilor și a nu griji de fii, cărora trebue să slujească agoniseala? Tocma așa faceți voi, zice Sfîntul Ioann Gură de Aur, ca și grădinariul cel nebun, care nu se grijește de alta fără să adune apă multă, de unde să hrănească odraslele, și nu caută, oare odraslele acelea care au a se hrăni, frumoase sînt oare, au urîte, bune sînt, au sălbatece. Pricina altor trebi ale voastre dară, măcar cît vor fi de cinste acelea, de care grijiți voi, nu vă va mîntui înaintea lui Dumnezeu, pentru că nici o treabă nu se cade să vă fie mai de sîrg decît deplinita creștere a fiilor, pre carii vi i-au dăruit voao Dumnezeu. Vai de voi, părinților, de nu veți apleca pre pruncii voștri, de nu veți hrăni, de nu veți îmbrăca pre fetii voștri! Dar, de șepte ori vai, de nu veți griji de sufletul fiilor voștri, de nu-i veți crește întru frica lui Dumnezeu, de nu veți avea grije să fie povățuiți cu preteșuguri nevinovate, cu pilde, cu sfaturi, cu bolduri, cu frîu și cu toate alte ajutoriuri, care sînt de lipsă spre a viețui creștinește și cu omenie. „Feciori ai, zice *Sirah*, cap. 7, stih. 24, învață-i pre ei“. Nu zice: „îmbogățește-i pre ei, înalță-i pre ei, ci, învață-i pre ei“. Pentru că aceasta trăbue să fie toată nevoința voastră: ca să faceți pre fiii voștri oameni buni, cetățeni buni, creștini buni.

Nu se cade dară să plîngeți, nu se cade să tînguiți, creștinilor, cînd se întîmplă de vă moare vrun prunc, carele iaste încă în vîrstă nedeplinită, ci mai vîrtos să cade să vă bucurați, pentru că și voi v-ați izbăvit de multe

păcate care doară le-ați fi făcut întru creșterea lui,
și el încă au scăpat de nevoința voastră ce-i era lui
12 de lipsă spre creșterea sa carea, de ar fi fost/ cu negrije,
cu lenevire, precum mai de multe ori să întîmplă,
poate nu ar fi dobîndit împărăției lui Dumnezeu, întru
carea acum se veselește.

88 DIDAHIIA XI

Au jertvit pre fiii săi și pre fetele sale dracilor.
Psalm 105, stih. 36.

Orice lucru carele desfătează, de va fi faţă, împiia-
decă ca să nu poţi judeca drept despre dînsul, de
trăbue să-l alegi au să-l lapezi, de vreme ce acela
întunecă mintea cu dragostea sa și trage către sine
89 inima omului. Așea învață Aristotil, vîrful / filosofilor,
și aduce înainte trista pildă a troianilor, asupra cărora
greu războiu rădicase grecii pentru Elena ce o ţinea
troianii la dînșii. Aceștea, cînd nu era Elena faţă,
sfătuia înțelepțește că trăbue să se lapede Elena afară
din cetate, decît să se verse atîta sînge pentru dînsa
și decît să se pună în primejdie să piiară cu toţi, cu
toată cetatea, precum s-au și întîmplat după aceaia.
Iară, cînd era ia faţă și-i vedea frumseţea ei, judeca
că, măcar ce vor păţi, să nu o dea afară. Ce voiu să
arăt de aci, creștinilor? Aceaia, că dacă e blăstămată
volniciia aceaia carea o dau părinții feciorilor și fete-
lor, ca să se vadă unii pre alţii și să vorbească lao-
laltă, cu cît mai blăstămată iaste și afurisită volniciia
aceaia carea mulţi părinţi o dau feciorilor și fetelor sale,
ca singuri cu singure se stea! Pentru că, de iaste vol-
niciia cea dintîiu prilej spre multe păcate, această
volnicie, cînd lași pre un fecior cu o fată singuri să
fie laolaltă, aceasta chiar în cursa diavolului îi bagă,

cu totul spre slujba Satanei și spre lucrurile lui îi
închină: „Au jertvit pre fiii săi și pre fetele sale dra-
cilor". Că, cu greu iaste celui flămînd a nu mînca,
cînd e faţă înaintea lui o masă plină de bucate, și cu
greu iaste celui ce-l prind frigurile a răbda să nu bea,
cînd vede înaintea sa un urcior plin de apă rece, și
nimene nu iaste cine să-l contenească. Nice nu iaste
acea unghiţă, se prindă peștele mai lesne și mai curînd
de cum prinde volniciia aceasta pre tineri, carea o dau
părinţii feciorilor săi și fetelor sale de a fi și de a sta
singuri cu singure. Asupra unor părinţi ca aceștea,
ce sînt cei mai mari tirani fiilor săi pre lume, va fi
didahia aceasta, și voiu arăta că rău greșesc foarte
părinţii și maicele care lasă pre feciorul său sau pre
fata sa, singur cu singură, adecă ibovnic cu ibovnică
să stea laolaltă. Luaţi aminte!/
90 Se vede aorea o fată singură cu un fecior în casă
sau într-o uliță strîmtă, sau într-o pădure, pre după
garduri, încă noaptea; cu una ca aceasta ar trebui
să facă Dumnezeu minune pentru ca să o ferească.
Dară tu vrei ca să facă Dumnezeu minuni pentru
ca să întărească o volnicie blăstămată ca aceasta
sau ca să apere pre cela ce înadins, fără de nici o pri-
cină, se pune în primejdie? „Cui va fi milă de descîn-
tătoriul cel mușcat de șerpe", *Sirah*, cap. 12, stih. 17.
Așea, cui va fi milă de acela, carele se joacă cu șerpele,
de va rămînea mușcat? Nu iaste milă pentru acela,
carele înadins își cearcă răul său. Cine nu se va umplea
de groază atuncea cînd vede că lupul stă cu oaia sin-
gură? Și apoi voi ziceţi că acela iaste obiciaiu preste
toate locurile, ca să se drăgostească feciorii cu fetele.
Adecă voi ziceţi fetelor voastre să-și poarte cinstea,
și apoi voi le daţi prilej și le faceţi îndămînare ca să
poată face rău. Tocma ca cînd ai zice unui flămînd
să nu mănînce, și apoi tu i-ai pune de mîncat înainte.
Așea voi stricaţi gardul de la grădina voastră și apoi

vă tînguiți asupra vecinilor că dobitoacele lor întră în grădină la voi. Nu iaste, fraților, diavol mai mare pre lume, decît prilejul rău. Acesta iaste diavolul diavolilor. Pentru aceaia sfinții carii cunoștea ce iaste prilejul, de nemica nu se temea ca de acesta. Cînd se arăta diavolii Sfîntului Antonie, care în chip de urs, care în chip de lup, care în chip de leu, care în chip de șerpe, și năvălea asupra lui, ca cînd ar vrea să-l mănînce, Sfîntul Antonie rîdea și zicea lor: Se vede că nu sînteți nici de o treabă, de vreme ce atîța veniți asupra mea. De ați avea ceva putere, au nu ar fi destul unul din voi? Și-i alunga pre toți cu cîrja. Dară cînd se arăta vro muiare, la ușa chiliei sale, atuncea sfîntul se spăimînta, se punea la rugăciune, închidea ușa cu zărul și cu zăvoare, cît nici nu voia să o audă. Vedeți / dară cum se tem sfinții de prilej,
91 ca să nu facă rău! Se tem mai tare de prilej decît de toți diavolii laolaltă; și voi ziceți că nu e nici o primejdie să facă fata voastră ceva rău atunciia cînd se află singură cu un fecior și se drăgostesc laolaltă.

Încă nu m-ași turbura așea tare, de nu ar urma vro nerînduială dintru această volnicie blăstămată, sau dacă urmînd, apoi nu s-ar ști. Dară nencetat se aud vorbe de cutare fată, că ș-au pierdut cinstea. De ceaialaltă că s-au măritat de frica pedepsei, de alta, că rușinată, au turburat tot neamul ei, ca să izbîndească rușinea făcută. Acestea sînt rodurile volniciei ceii afurisite care eu vi o proclețesc; și voi nu vă spăimîntați? Africa iaste un ținut unde în toate zilele se nasc noao și noao arătări. Dară vreți să vă spun eu ce iaste pricina întîmplării aceștiia? iaste aceaia, că ținutul acela e un ținut foarte uscat și puține rîuri se află într-însul; de unde iaste că fierile care lăcuesc în păduri năsipoase, de vreau să se adape, trăbue să se adune împreună la aceleași ape; și așea, măcar că sînt de osebite feliuri, totuși întîlnindu-se adesceori,

se dumeresc laolaltă și se împretenesc leii cu tigri, crocodilii cu bălaurii, și altele cu altele de osebite feliuri și nasc apoi arătările acelea. Nu voiu aci să grăesc ce ar fi de lipsă să grăesc, pentru că îmi iaste rușine a vorbi mai pre larg într-un lucru carele poate la mulți din voi vă iaste cunoscut cu prea tristă a voastră ispită.

Și, tocma de nu v-ar fi voao cunoscut lucrul acesta, cu a voastră pățină și ispită, să credem încai, zice Sfîntul Avgustin, la ispita carea o au alții și să mărturisim că cea mai desfrînată întră toate patimile oamenilor și mai nedumerită iaste patima dragostei. Cei
92 doi mai înțelepți din cîți au fost/ pre lume, zice acest sfînt dascal, fură Adam și Solomon, pentru că și unuia și altuia însuși Dumnezeu le-au turnat lor o înțelepciune mai presus de firea omenească, și totuși amîndoi își pierdură mintea pentru dragoste. Adam, pentru dragostea muerii, cu o poamă se otrăvi pre sine și pre toți următorii și se lăpădă cu numele său și cu numele nostru de stăpînirea lumii aceștiia și aceiialaltă, pentru o îmbucătură. Poate-se afla nebunie mai mare? Așijderea și Solomon, pentru dragostea muerilor ajunse până a se închina diavolului întru idoli, făcînd atîtea oltare și atîtea beserici, cîte era dumnezeirile cele mincinoase ce le cinstea muerile lui. „Muerile au abătut inima lui Solomon după alți dumnezei“ zice Scriptura, la a *3 Carte a Împăraților*, cap. 11, stih. 4. Cine și-ar fi adus cîndva aminte de o faptă așea neîntocmită? Și totuși, iaste așea! Ba încă, de vreți se adaog la acești doi pre altul, al treilea, iată-l. Aristotil, care după mărturisirea lui Averóe ajunse cu mintea până unde poate ajunge un muritoriu, precum mărturisește Theodorit, atîta se nebuni de dragostea unei mueri a lui, cît nu se rușină a se închina ei după moarte, ca cînd ar fi o dumnezeoae în ceriu, cînd era plină de împuțiciune în groapă. Vedeți cum dragostea, și pre cei

mai înțelepți încă-i nebunește. Își năluciră cei de demult un basn, că fiind Dragostea prunc, se juca cu Nebuniia, carea fiind din firea ei turbată, jucîndu-se cu Dragostea îi scoase ochii; pentru aceaia Nebuniia fu osîndită spre pedeapsa aceaia, ca să slujască Dragostei și să o povățuiască. Basnul acesta foarte arată adevărul, de vreme ce patima dragostei nu se slujește cu altă povață, fără cu nebuniia aceaia carea o orbi. Deci, cum vă încredințați voi tinerilor voștri, dîndu-le întiiu o volnicie nebună, ca să se drăgostească laolaltă și apoi, după ce se îmbată bine de dragoste, le dați o volnicie și mai nebună, ca să stea singuri cu singure la/olaltă? Patima aceaia carea putu lipsi de minte
93 pre cei mai înțelepți ai lumii, nu va putea lipsi de minte pre o muerușcă și pre un fecioraș? Socotiți că nu va cere Dumnezeu grea samă de la voi, pentru că ați lăsat pre fiii voștri și pre fiicele voastre se umble pre niște surupături ca acestea, fără de nici o grije? Și, dacă va să ceară samă, pentru ce nu-i întoarceți cu deadins la calea cea netedă și fără primejdie? Așea nemilostivi veți fi, cît putînd cu osteneală așea ușoară mîntui sufletele voastre și ale fetilor voștri, nici atita să nu voiți a lucra? Cu adevărat păcătuiaște tatăl acela și muma aceaia carii nu depărtează pre fiii lor de însoțiri și zăboviri de cele ce sînt cu prepus; și cu atita mai mare iaste păcatul lor, cu cît mai cu prepus sînt însoțirile acestea. Nice nu iaste de lipsă a vedea cu ochii răul ce se face, pentru ca să fii detoriu a împiedeca o însoțire ca aceasta; destul e se aibi un prepus înțelept. Dar ce îndemnuri mai mari pot să fie, ca să socotești a fi cu prepus însoțirile acestea, decît cele ce vi le-am arătat.

Sau, spuneți-mi în ce vă răzimați, de îngăduiți voi feciorilor voștri și fetelor voastre aceste însoțiri? Doară în pilda altora, adecă întru aceaia că mulți fac aceasta,

mulți îngădue feciorilor și fetelor a sta singuri și a se trage? Dară ce va ajuta mulțimea la judecata lui Dumnezeu a vă apăra, unde fieșicarele va fi judecat de sineși, adecă fieștecăruia va căuta a da samă osebit de faptele sale? Dumnezeu, cînd te va judeca pre tine sau spre fericire sau spre osîndă, nu va căuta la aceaia, urmat-ai altora, ci oare urmatu-i-ai lui. Vă veți răzima doară întru aceaia, că voi cunoașteți pre fetele voastre și vă încredințați că vor fi statornice întru cinstea sa. Dară nu știți voi că muiarea aceaia iaste statornică carea nu e ispitită? Muiarea iaste bună pentru că
94 nu are prilej de a fi rea, iară, de-i va rădica/prilejul un priiaten viclean, abiia va rămînea o zi întru nestricăciune.

Nice să nu-mi stați a zice că fata ta iaste învățată bine, e înțeleaptă și pricepută, și pentru aceaia lesne va cunoaște lațurile ce i s-ar întinde, pentru că poate că doară ia iaste acum așea cum zici tu, cînd e stăpînă de sine, dară lasă-o să se îndrăgostească, vei vedea că și ia va cădea în laț, ca măcarcare alta. S-au luat sama că dobitoacele niciodinioară nu cad în cursă și în mreje mai lesne decît cînd le ajunge dragostea. Și pricina iaste că atuncea fiind biruite de patimă, mai întunecat cunosc lucrurile decît cînd sînt afară de statul acesta. Așea va fi și de fetele voastre. Măcarcum văd acum lațurile, dragostea le va orbi, cît să nu fie atuncea așea pricepute și așea deșteptate a se feri de lațuri, precum se văd acum a fi. Și, tocma de nu le-ar orbi dragostea, au nu le vor putea orbi ibovnicii? Ia înceapă aceștea a le cinsti cîte o năframă frumoasă, a le făgădui o haină frumoasă, a le da în vremea sa puiul tîrgului, veți vedea ce va fi. Foarte înțelepțește zicea odinioară un căpitan, că nici o cetate nu iaste așea tare, carea să nu se poată bate cu plumbi de argint; adecă vrea se zică că nici o credință nu iaste carea să nu se poată strica cu poftorite daruri. Socotiți

apoi, cum va sta cu tărie asupra unei bătălii ca aceasta inima cea slabă a unei muieruță, întră care partea cea mare se pleacă la păcat din scumpete mai mult decît din necurăție; de unde bine zicea Pitágora, că precum aurul se ispitește cu focul, așea muiarea se ispitește cu aurul. Muiarea aceaia carea nu priimește daruri, iaste muiare mare.

În ce vă veți răzima dară? Doară întru bunătatea feciorilor acelora, carii umblă la casa voastră? ci, vai de voi, de vă încredințați acestora! Se poate zice că
95 vă răzimați pe o trestie/despicată. Ba tocma de aceștea se cade să vă temeți mai tare, decît de oricarele altul. Încolo, în lontru, la miiazănoapte, urșii niciodinioară nu fac mai mare pagubă decît iarna, pentru că fiind pre locurile acelea albi, nu se văd bine într-atîta zăpadă și pentru aceaia nu se știu teme de dînșii. Cu cît dară ar fi mai bine, ca la căsile voastre să umble soldați, adecă ostași, decît feciori așa de omenie, pentru că de aceia voi ați avea frică și așea voi ați păzi fetele voastre, dară aceștea, pentru că sînt feciori cu minte și vin la casa voastră cu pricină de a petrece vremea sau cu nădejde de căsătorie, măcar că întru adevăr sînt mai mult decît urși, atîta sînt de vicleni și de îndrăzneți, pentru că sînt albi, nu vă fac frică, de unde mai mare pagubă fac apoi. Nice să nu gîndiți că, pentru că întru început nu se întîmplă unele pagube ca acestea, să nu gîndiți că nu se vor întîmpla pre urmă: spinul nu împunge cu rădăcina, ci încet, încet, înrădăcinîndu-se în pămînt, îi cresc odrasle care împung. Așea întră feciori și întră fete încet, încet se dobîndește încredințare, pînă ce apoi cu totul se strică cinstea.

Și, de a început apoi o fată a gusta păcatul (precum de multe ori se întîmplă), atuncea apoi cu adevărat nu iaste altă doftorie de a o tămădui, fără să alungați pre feciorul acela din prejurul ei. Afară de această doftorie, toate doftoriile sînt deșerte. Cît se năcăjește

și cît aleargă în toate părțile un cerb ce iaste rănit? Și totuși, pănă nu i se va scoate săgeata aceaia din șold, ce-i folosește ticălosului a fugi și a alerga? Așea iaste întru întîmplarea noastră. Orícîte doftorii va sfătui duhovnicul, altmintrea bune, nemica nu vor lucra întru ticăloasă fiica aceaia, pănă cînd acel vrăjmaș de casă nu se va lua de lîngă dînsa. Pentru aceaia „spre fata cea neruşinoasă întărește paza, ca nu cúmva să te faci bucurie vrăjmașilor“, *Sirah*, cap.
96 42, / stih. 5. De nu se va reteza de cu bună vreme prilejul, atîta va crește, cît se va sfîrși pre urmă cu o rușine mare a voastră. Pentru ce dară nu-l rătezați? E cu putință să voiți mai bine a dormi lîngă șerpe, decît a-i tăia capul? O, ce fărădelege! Că ajung părinții în vremile de acum, pănă a ținea parte și a bîrfi că sînt bune obiceiurile dragostelor întră feciori și între fete, care sînt suruparea tinereților, în loc de a se uni toți laolaltă, ca cu totul să le izgonească din lume.

„Poroncim voao, întru numele Domnului nostru Is. Hs., să vă osebiți voi de tot fratele carele umblă fără de rînduială și nu după învățătura carea au luat de la noi“. *2 Carte către Thesalonicheni*, cap. 3, stih. 6. Eu vă poroncesc voao, în numele Domnului nostru Is. Hs., că, de nu veți păzi fetele voastre de niște primejdii mari ca acestea, vă veți piiarde pre urmă și sufletul vostru și sufletul fetelor voastre. Veți piiarde sufletul fetelor voastre, că, precum cu greu iaste se nu se ciumeze carii umblă laolaltă cu ciumașii, așa prea cu greu iaste se nu se spurce fetele voastre, împretenindu-se cu feciorii, de vorbele lor cele rele, de shimele lor cele mai rele, de pildele cele cu totul rele; și veți piiarde sufletul vostru, pentru că păcatele fetelor voastre toate se vor descărca pre capul vostru, de vreme ce putîndu-le voi pre lesne a le împiedeca, nu le-ați împiedecat. Sluga care nu împiiadecă pre stăpînul său ca să nu se omoară, după legi trăbue să

dea sama pentru moartea stăpînului. Ce samă dară socotiți că vor trăbui să dea inaintea lui Dumnezeu acel tată şi acea mamă carii nu numai nu împiiadecă moartea cea vecinică a fetii sale, ci încă, în toate zilele, îi dau prilej necurmat spre această jalnică moarte. Cum vreți, creștinilor, se vă purtați de aci înainte, într-un lucru mare ca acesta? Fi-veți de aci înainte credincioși, au vrăjmași credinții ceii pravoslavnice?“ Cine nu poartă grije de ai săi și/ mai vîrtos
97 de cei de ai casii sale, de credință s-au lăpădat și mai rău iaste decît cel necredincios“, *1 Carte către Thimotheiu*, cap. 5, stih. 20; aşa grăiaşte Apostolul. Auzit-ați, părinților, auzit-ai tu, carele ești tată, și tu, carea ești mamă? Auzit-ați că, de nu veți purta grije de fetele voastre, ci le veți lăsa să se vază cu feciorii, să povestească cu feciorii, să se tragă și să se iubească cu feciorii, precum și pre feciorii voștri, de-i veți lăsa să umble în de acestea, voi sînteți lăpădați de credință, voi sînteți eritici, pentru că iaste sămn că voi nu credeți cumcă Dumnezeu iaste judecătoriu drept și fără de milă, iaste sămn că voi nu credeți cumcă păcatul, de cumva nu se va șterge cu pocăianiia, va fi pedepsit cu munca de veci: „de credință s-au lăpădat“. Iară, de credeți acestea și totuși nu purtați grije de fetele voastre și de feciorii voștri, sînteți mai răi decît păgînii, de vreme ce nu lucrați după cunoștiința credinții: „Mai rău iaste decît cel necredincios“, un tată ca acela, și o mamă ca aceaia mai rea iaste cu adevărat decît turcii carii foarte mare grije poartă pentru cinstea fiilor săi. Voi, creștinilor, până acuma ați socotit că a da volnicie fetelor și feciorilor de a se iubi iaste o glumă, ci auzirăți din *Sfînta Scriptură*, ce glumă iaste aceaia, glumă drăcească, piiardere de nenumărate suflete. Deci, tresviți-vă odată, iubiților, și pentru binele vostru și a fetilor voștri, izgoniți acel obiceiu blăstămat, scoateți afară din casă pre acei tîlhari de

casă carii vin la fetele voastre și înțălegeți că o mijlocire de cele mai căpetenii, prin care vă puteți spăsi iaste să vă creșteți fiii voștri cum se cuvine, că pentru aceaia v-au chiemat Dumnezeu la statul căsătoriei, ca prin această mijlocire să vă ducă în raiu: „Muiarea se va mîntui prin naşterea de fii, de vor petrece întru credință și întru sfințire, cu înțelepție, *1 Cătră Thimo-*
98 *theiu*,/ cap. 2, stih. 15. Adecă voi, părinților, veți spăsi pre fiii voștri, dacă după ce i-ați născut, îi veți învăța năravuri bune, și ei învățîndu-le acelea, vă vor răsplăti cu spăsăniia voastră: „Muiarea se va mîntui prin naşterea de fii, de vor petrece întru credință și întru sfințire, cu înțelepție“. Așea să dăruiască milostivul Dumnezeu spre mîntuirea tuturor.

118

DIDAHIIA XIV

Săgeată rănitoare iaste limba lor. Ieremie, cap. 9, stih. 8.

Nu aşi vrea să mi se întîmple mie întru defăimarea dragostelor și a ibovniciei, cum se întîmplă aorea pescarilor, carii cînd se cred că au făcut un vînat mare, aflîndu-se în mreje un pește de cei armați și vicleni, carele rumpe mreaja, află pre urmă că au pierdut vînatul și împreună și mreaja. Pentru că acel pește îndrăzneț sfîrticînd mreaja iase afară biruitoriu și trage după sine și ceialalți pești mici, toți. Poate să se întîmple că aflîndu-se oarecarii între voi împodobiți mai mult cu isteție decît cu evlavie, să prindă a-și ascuți limba și a defăima cele ce am grăit cu asupra ibovniciei, și a zice că acelea sînt nemicuri. O limbă ca aceaia ar face în mreaja mea o ruptură așa mare, cît nu m-aşi încredința să rămînă vrun pescuț cît de

mic într-însa. „Săgeată rănitoare iaste limba lor". Pentru aceaia, ca să împiiadec o pagubă așa mare nu a mrejii mele, ci a sufletelor voastre, vreau să vă arăt una cîte una, scutelele cele mai căpetenii cu care s-ar părea că obiceaiul dragostelor iaste de a se suferi și vreau una cîte una să le dovedesc toate scutelele acelea a fi răsuflate și fără de putere. Deci, toate scutelele cu care se apără acest obiceaiu al ibovniciei în cît pociu eu pricepe, la trei pricini se reduc. Pricina cea dintîiu iaste că ibovniciia nu e păcat, ci o petrecere nevinovată a tinerilor. A doao, că aceaia acum e
119 obiceaiu de obște. A treia, că aceaia iaste/ calea pre carea se ajunge la căsătorie. Și așa, scuteala cea dintîiu apără cumcă ibovniciia nu e păcat, a doao o întărește că e slobodă, a treia o încredințază că e de lipsă. Să urzim de la scuteala cea mai de pre urmă ca de la ceaia ce e mai tare, pentru că, de va cădea aceaia la pămînt, și pre celelalte întru aceaiași surupare le va răstorna cu sine. Luați aminte!

Nu sînt așa orbi părinții și maicele, cît să nu vadă primejdiia cea mare, în carea se bagă fetele lor, cu această blăstămată volnicie de a să preteni cu feciorii, dară pentru nădejdea aceaia, că le vor mărita, închid ochii și se fac a nu vedea cele ce văd: „Nu i se face milă de fiii săi, ca cum nu ar fi ai săi". *Iov*, cap. 39, stih. 16. Cu atîta nebunie se lasă părăsiți. Așa și tinerii, cu o ispită prea ticăloasă sînt siliți a mărturisi, de nu altora, încă sieși, întru inima sa, că această petrecere de ibovnicie e cea mai mare osîndă a sufletului său; ci ceaia ce se zice de la fata aceaia: „pre urmă îi va căuta a se cununa cu mine", și socoteala aceaia carea o face feciorul întru sine că, de păcătuiaște acuma, apoi se va pocăi, sînt pricini care acum adorm boldul cunoștinții și umplu gura cînelui ce latră. Deci întîiu, care face socoteala așea, e asemenea cîrmaciului corăbiei, carele încredințindu-se întru aceaia, că el are cuget bun, ca se îndrepte corabiia la liman, nu bagă sama apoi de scópurele cele ascunse în apă, pintră care mînă corabiia. Te vei mărita, dară ce-ți va folosi dacă pănă acólo îți pierzi sufletul, sau încai îți pierzi nevinovățiia și întregimea? „Ce folos iaste omului, de-ar dobîndi lumea toată, iară sufletul său își va piiarde". *Matheiu*, cap. 16, stih. 27. O pagubă supțire, carea o faci sufletului său, nu se plătește, de te-ai mărita după un împărat sau de te-ai căsători cu o împărăteasă; judecați apoi, de e destul răsplătită, că dobîndește fata un om becisnic sau feciorul o muiare becisnică cu carea se căsătorește./ Nu e destul să fie
120 sfîrșitul bun, dacă mijlocirile sînt rele.

Apoi, întreb pre aceste maice, de vreme ce iale țin mai tare parte aceștii pricini pierdute de ibovnicie: iubescu-se cu fetele voastre numai aceia carii vreau să se căsătorească cu iale, au doară se iubesc și aceiia carii nu vreau să le ia? De s-ar iubi numai cel dintîiu, ar fi mai de suferit; dară lucrul iaste că și aceia carii au cuget hotărît să nu le ia, încă se adună cum lor le place la petrecere, cu steamătul căsătoriei. Și tocma de ar veni la fata voastră numai aceia carii cugetă să se căsătorească cu ia, cuteza-veți voi zice că oricîți voesc să ajungă la statul căsătoriei e de lipsă să treacă prin mijlocirea aceasta a ibovniciei? De-ar fi de lipsă aceasta, așì sta a zice că acum ar fi mai bine a opri căsătoriia și a se sfîrși lumea, decît a ținea vița omenească cu atîta primejdie de a piiarde raiul, cum o țin unii, carii ajung a se cununa printr-o mocirlă corliți până după cap. Ci, aceaia nu e de lipsă întră turci și întră alte neamuri păgîne, unde nice nu se văd feciorii cu fetele până la căsătorie, cum va fi dară lipsă întră creștini? Ce rușine dară va fi creștinilor, în zioa judecății, de vreme ce cunoscînd ei căsătoriia a fi taină sfîntă, socotesc că e de lipsă la dînsa o volnicie ca

aceaia, carea până și păgînii o socotesc a fi fără cuviință? Se cade să ne deșteptăm, iubiților! Căsătoriile trăbue să se întocmească cu sfatul acela, carele s-au făcut în ceriu, unde proniia lui Dumnezeu drept, voiaște să fie căsătoriile, dară le voiaște spre acela sfîrșit, ca cu iale să se umplă lăcașurile îngerilor. Și a căsătoriilor care sînt rînduite spre un sfîrșit așa mare, va fi mijlocire de lipsă întră un tînăr și o tînără, dragostea cea nebună? Ba tocma întru aceste zăboviri și petreceri se escáză prepusuri și se rădică clevete
121 asupra numelui celui bun, care/ de multe ori împiedecă căsătoriile; și adevărat e că acelea mueri care se dau mai cu volnicie spre dragoste, au nu capătă bărbat, au îl capătă mai tărziu decît altele și mai fără noroc. Mai pre urmă, de ar trăbui a erta unui fecior ca înainte de a se băga în jugul căsătoriei, să poată vedea pre soțiia sa, să poată vorbi cu ia, să poată lua sama la cuviința ei și la năravurile ei, cu toate acestea nu va fi niciodinioară de lipsă ca să înceapă cu mulți ani mai nainte a se împreteni cu prunca aceaia, a sta singur cu dînsa, a o prinde de mînă, și aceasta aorea însuși înaintea ochilor mîne-sa, carea vede și se face a nu vedea! „Ajunge zilii răotatea ei". *Matheiu*, cap, 6. stih. 34.

Nu e de lipsă, veți zice voi, așa lungă pretenire, dară ajută mult, de vreme ce cu greu iaste să trăiască căsătoriții pururea în pace, dacă cea dintîiu spre a strînge acest nod nu fu împrumutata dragoste. O, de nu ați fi scăpat din gură acest cuvînt, atîta e departe de adevăr! Însamnă Apostolul cumcă tinerii pre lesne schimbă preteșugurile, pentru că iubesc din desfătare, nu din alegere. Și așa vedem noi în toate zilele, că această mare dragoste, carea fu înainte de cununie, se schimbă adeseori într-o ură mai mare apoi, pentru că acea patimă, carea întru început fu oarbă către fața cea iubită, neaflîndu-o după aceaia așa, precum și-o

nălucise, vrea iarăși cu orbire a o lăpăda. Ia vedeți dară legătura aceaia, carea o au strîns dragostea cu mîna sa, de iaste, precum vi se pare, cea mai vecuitoare. Cîte întîmplări sînt de acelea, cît aceia carii înainte de a se lua laolaltă, cu capu rupt umbla unul după altul, cît nimenea nu-i putea desbăra de către olaltă, iară după cununie curîndă vreme, cea mai mare și mai nesuferită ură se rădică întră dînșii!

Carea dară iaste calea cea adevărată, pre carea să ajungi a fi îndestulat în căsătorie? Nu iaste a te pune mai nainte întru/atîtea primejdii de păcat și a te
122 găti cu fărădelegea spre priimirea unei taine, precum e căsătoriia. Calea cea adevărată iaste a năzui la Dumnezeu și a cere de la dînsul soț bun, de vreme ce el singur îl poate da. „Muiarea bună, parte bună, parte se va da celor ce se tem de Domnul". *Sirah*, cap. 26, stih. 3. Cumcă mare norocire iaste omului a căpăta o muiare bună, cine nu vede? Dară știți voi cui se va întîmpla norocirea aceasta? Se va întîmpla aceluia care se teme de Domnul. Nu se va întîmpla tinărului aceluia, carele cu mulți ani înainte de a se cununa, picură răotatea în sinul fetii aceiia cu carea voia a se cununa. Acestuia se va da o muiare, carea după ce se va mărita, să facă acelea lucruri, care le-au învățat shoala dragostelor. Muiarea cea bună se va da aceluia carele cu cuget bun vrea a se căsători, și se va da aceluia, carele după ce au priimit cuviințată înștiințare de la oameni înțelepți, despre năravurile fetii pre carea vrea să o ia, se va lăsa după sfatul celor mai mari ai săi; aceluia, zisei, se va da muiare bună, pentru că el se întocmește cu frica lui Dumnezeu, ca să o aibă bună. „Muiarea bună, parte bună, parte se va da celor ce se tem de Domnul". Așadară a izgoni dintră creștini acel înrăotățit obiceaiu a ibovniciei, nu numai nu ar păgubi fericirea căsătoriilor, ci încă o-ar pune afară de toată primejdiia. Și fetișoarele s-ar

cununa, nişte porumbiţe nevinovate, şi necunoscînd altă dragoste, fără cea către bărbaţii lor, întru aceaia singură ar rămînea pănă la moarte.

Ci, dacă ibovniciia nu e mijlocire de lipsă spre căsătorie, va fi încai un obiceaiu de cinste, de vreme ce acel obiceaiu îl ţin toţi tinerii ţării. Aceasta e a doao scutire a voastră, adecă obiceaiul. A vieţui osebit de cum de obşte s-au obicinuit oamenii, iaste a se rădica asupra a toată obştea neamului omenesc. Deci, dacă toate fètele vorbesc cu feciorii, va zice o maică: pen-
123 tru ce/ să nu vorbească şi fata mea? au greşesc toate, au nu greşeşte nici una. Ba încă se întîmplă cît a nu ţinea obiceaiul acesta, nu numai maicile, ci însăşi fetele socotesc a fi o prostie defăimată, cît, de se află vro fată carea să nu aibă plecare la acest feliu de nemicuri, totuşi nu se lasă a le face, pentru ca să nu aibă a se ruşina întră alte fete asemenea lor, precum unui om alb i ruşine de sine întră harapi. Şi, ca să grăesc adevărul, izvorul cel dintîiu a răotăţii carea stăpîneşte întră creştini, iaste pentru că vreau a merge după vlog şi nu vreau să cerce unde trăbue a merge, ci unde se merge. Şi totuşi, acest îndreptariu de viiaţă e foarte înşelătoriu şi viclean. „Să nu fii cu cei mai mulţi spre rău", zice Domnul, la *Cartea Eşirei*, cap. 23, stih. 2. A-şi îndrepta neştine viiaţa din viaţa cea de obşte, iaste a umbla pre calea cea largă carea duce în perire şi a se pune întru arătată primejdie de a muri întru aceaia şi a se osîndi. Şi pentru aceaia nu se cade să priimim povăţuitori pre aceia ce sînt orbi, ci să ne încredinţăm povaţii aceiia, carea însuşi Dumnezeu ni o arată, în sfinţele scripturi, de vreme ce nu e întră voi nici unul aşa pierdut, carele mai mult să preţuiască obiceaiul decît adevărul.

Drept aceaia, ascultaţi cîte, care sînt împrotivitoare obiceaiului tinerilor aceluia, carele eu îl defăimezi, ne aduce aminte Dumnezeu în *Sfintele Scripturi*,

la *Pilde*, cap. 6, stih. 28. Opreşte Dumnezeu ca nici în glumă să nu se atingă oarecarele de vro muiare, şi aşa zice: „Au umbla-va cineva pre cărbuni de foc aprinşi şi nu-şi va arde picioarele sale?" La *Sirah*, cap. 26, stih. 8, zice Dumnezeu că acela ce ia de mînă vro muiare, iaste asemenea celui ce ia scorpie în mînă: „Cel ce o ţine pre ia, ca şi cel ce prinde scorpie". Şi vrea cu un graiu ca acesta, să ne arate cîtă primejdie iaste în glumele acestea, de a rămînea omul învene-
124 nat/ la suflet de otrava păcatului. În capul 9, stih. 10, păşeşte mai înainte şi opreşte Dumnezeu nu numai să nu prindă de mînă tînărul vro muiare, şi nici să şeadă lîngă ia, şi aşa zice: „Cu muiarea măritată nicidecum să nu şezi". Ba încă porunceşte să te fereşti şi de uliţa unde lăcuiaşte şi să nu ai cum a păşi preste pragul ei. „Depărtează-ţi calea ta de la dînsa şi nu te apropiia de uşile casii ei". *Pilde*, cap. 5, stih. 8. Ce e mai mult? Nu vrea nici să te uiţi la ia. „Întoarce-ţi ochiul tău de la muiarea frumoasă şi nu te uita la frumseţa streină". *Sirah*, cap. 9, stih 8. „Şi spune pricina pentru ce, că cu frumseaţa muerii mulţi s-au înşelat". Şi pentru că „dela ia iubirea, ca şi focul se aprinde". Şi pentru ca să nu socotească oarecarele că aci se grăiaşte numai de muerile sau cele măritate sau cele rele, ascultaţi cum arată Dumnezeu, la acelaşi cap. 9, stih. 5: „La fată nu te uita, ca să nu te smintești întru podoaba ei". Cum dară, dacă Dumnezeu vrea însuşi a ne fi dascal şi a ne învăţa calea, voi veţi vrea mai bucuroşi să urmaţi neştiinţa vlogului, carele ţine altă cale? Drumarii nu întreabă calea cea bună şi dreaptă de la orbii aceia pre carii îi află cerşind lîngă drum, întreabă de la aceia carii o văd. În deşert dară ajungeţi voi la obiceaiu, dacă obiceaiul se împrotiveşte cuvîntului lui Dumnezeu. Singur diavolul e acela carele au aflat întîiu ibovniciia, şi el o au lăţit şi o ţine până astăzi. Aşa diavolul dragostelor au aflat întîiu

acel frumos obiceaiu, ca tinerii să se vadă unul pre altul, acela diavol sfătuiaște pre maice ca să-și mînă pruncele sale la toate tercurile, la toate jocurile, să le lasă cu feciorii și să-i chiiame și în casă cînd vreau să se ducă; acela diavol întărîtă pre prunce ca să-și tocmească fața, să se împodobească, pentru ca să se vadă mai frumoase aceluia carele mai rău le dorește; acela diavol e, carele dă putere la căutăturile lor, / ca
125 cînd ar fi săgeți eșite din arc și pun în gura lor rîsuri neîncuviințate, răspunsuri istețe, acela diavol e, carele face pre fii să nu asculte de părinți, să se bată feciorii laolaltă, carele umple inima tinerilor de spurcăciune. Așa diavolul dragostelor e acela, carele au aflat ibovniciia carea voi o ziceți a fi obiceaiu de a se urma și acel diavol ține ibovniciia, pentru ca să se umplă iadul de suflete surupate. Și un obiceaiu ca acesta, carele atîta e plăcut diavolului, voi îl veți zice că e obiceaiu bun?

Cea mai de pre urmă scuteală a ibovniciei iaste cumcă ibovniciia în sine nu e păcat. Să dăm că e așa, cumcă din firea sa nu e păcat. Ci, tocma să nu fie din firea sa ibovniciia păcat, totuși, de se împreună cu ia ceva peristas, carele e cu păcat, atuncea și ibovniciia, ce nu și iaste din fire păcat, pentru peristasul cel rău, se face păcat. Și unul din peristasurile cele rele ale ibovniciei, carele mai des se întîmplă, e primejdiia întru carea se pun tinerii, ca să cadă în păcat de moarte. Știu bine ei că cu ibovniciia și de alte ori au căzut în păcat adese, sau alții asemene lor au căzut. Așadară, a se îndrăgosti feciorii cu fetele, iaste a se pune în primejdie de a cădea în păcat. Deci, ca să vădești că ibovniciia nu e lucru rău, nu e destul se zici că nu e din firea sa păcat, ci trăbue să adeverezi și aceaia, că nu e cu nici o primejdie de păcat împreunată. Dară, cum vei putea tu adeveri aceasta? Putea-mi vei tu arăta că a sta feciorii singuri cu fetele, a povesti,

a rîde, a vorbi de lucruri urîte, să nu le fi dat aceasta lor de multe ori prilej de a cădea în păcat sau încai să nu fi dat acest prilej de multe ori la alții, asemene lor? Eu cred cu adevărat că de cînd au început obiceaiul ibovniciei pre lume, nu s-au aflat nici un fecior, nici o fată, care să fi căpătat din preteșuguri
126 de / acestea alt folos, fără acela, carele îl capătă cîlții, dacă stau aproape de foc: „Va fi tăriia lor ca puzdăriile cîlților". *Isaie*, cap. 1, stih. 31. Adevărat e că căderile acestea, pentru că sînt ascunse și de către părinți și de către maice, și aorea și însuși de către tineri, puțin să bagă în samă. Sînt ascunse de către părinți și de către maice, că mulți tineri păcătuind într-o casă, fac ca și leul, carele pentru ca să nu-l afle vînătorii, își strică urmele picioarelor cînd iase din peșteră, unde-i iaste lăcașul: nu se vede nicio scandălă, nu se arată nici o necuviință; și pentru aceaia zic părinții fetii: acesta e fecior bun, putem să ne încredințăm. Sînt apoi ascunse însuși și de către tineri, pentru că nu vreau să ia aminte la numărul cel mare al păcatelor, care le fac cu poftele și cu desfătările, și cu mult mai puțin iau aminte la păcatele care le fac ațițîndu-se unul pre altul, ca și cărbunii. „În buzele sale adună foc". *Pilde*, cap. 16, stih. 29. Dară, pentru că cuvintele, măcar că sînt de foc, totuși, sînt cuvinte, și nu fapte, nu fac frică, ca cînd nu ar ucide întocma.

De aciia e apoi că se ispoveduesc unii ca aceștea așea rău. Că mi se pare că unii ca aceștea sînt asemenea aceluia carele la ispovedanie au mărturisit că au furat o fune și nu spuse că de fune era legat un cal. Așa, aceștea, de se mărturisesc că au umblat în ibovnicii, totuși nu mărturisesc scîrbele cele mari care le fac părinților și neascultările sale, cu care nu încetă a umbla la casele acelea, la petrecerile acelea, în butu părinților săi, nu mărturisesc amărăciunea, viclenia, mâniia carea o au în inimă asupra altor feciori carii

şi ei umblă după fata aceaia, sau asupra altor fete, după care asemene umblă feciorul acela; nu mărturisesc gîndurile cele rele, shimele cele neîncuviinţate
127 şi altele ca acestea; abiia mărturisesc titula sau /
numele, şi aşa mărturisesc că au furat un căpăstru, cînd au de a spune că au furat un cal bine invălit. Iară, de se vor şi mărturisi de acestea, totuşi nu au cuget adevărat de a părăsi prilejul căderii; de unde se dovedesc cumcă iubesc păcatul, de vreme ce iubesc primejdiia păcatului, şi cumcă voesc rodul, de vreme ce iubesc pricina. Ce folos dară au aceştea de ispovedanie şi ce ertare pot nădăjdui de la Dumnezeu într-un stat ca acesta, măcar că se făgăduesc că nu vor mai păcătui. De unii ca aceştea ride în sine diavolul şi-i ţine legaţi şi-i încredinţează că bine se ispovedesc. Ci, de se şi întîmplă să dea unii ca aceştea de un duhovnic înţelept şi cu rîvnă, prin a căruia aspră dojană se pleacă a pune cuget adevărat, cumcă nu se vor mai duce la casa aceaia, totuşi, atîta sînt dedaţi spre patima sa, cît curînd calcă făgăduinţa şi iarăşi se întoarnă la ibovnicie. Un cuvînt cu dragoste, o solie, o chiemare răstoarnă toate cugetele, toate făgăduinţele înaintea lui Dumnezeu şi înaintea duhovnicului făcute.

Acesta e statul întru carele se află mulţi de aceia carii apoi zic că nu e păcat ibovniciia. Ia căutaţi dară de sînt vrednici să li se creadă lor. Iară, de se întîmplă ca pentru unii să nu fie încă primejdiia aproape, nu va trece multă vreme până va fi aproape; şi aşea, acea dragoste carea acum nu e păcat, în scurtă vreme va fi păcat, de vreme ce dragostele sînt cale către păcat. Pentru aceaia împăratul David foarte cu fierbinţeală se ruga lui Dumnezeu ca nu numai nedreptatea să o depărteze de la dînsul, ci şi calea, carea duce la nedreptate să o depărteze de la el: „Calea nedreptăţii depărtează-o de la mine“. *Psalm* 118, stih. 29. Atîta socotea

el de cu greu şi în sine că nu poate în lungă vreme se nu se împreună năpîrca şi veninul, prilejul şi păcatul. Nu poţi zice dară: până acum am urmat / dra-
128 gostelor fără păcat, asemenea dară şi de aci înainte
voiu fi fără de păcat întru ibovnicie. Fie aşea, cumcă până acuma ai urmat obiceaiul dragostelor fără păcat mare, sau pentru firea cea rece, sau pentru că firea nu ţ-au fost stricată cu răotate. Crede-mă că nu va fi tot aşa, de vei urma a rămînea în ibovnicie. Că, ce vieţuitoriu iaste, carele să poată rămînea multă vreme în foc şi să nu se facă scrum?

Deci, eu vreau să sfîrşesc cu deadins dojenind pre părinţi cu acele cuvinte ale Duhului Sfînt. „Nu băga pre tot omul în casa ta, că multe sînt meşteşugurile celui viclean. *Sirah*, cap. 11, stih. 31. Nu lăsareţi niciodinioară să vină feciori în casa voastră şi nu vă încredinţareţi niciunuia, măcarcît vi se vede de bun. Albinele cele dintr-o coşniţă cu mare năvală alungă pre albinele cele streine de la coşniţa sa, măcar că şi acestea sînt albine şi nu vespi. Aşa şi voi, măcar că feciorul acela vi se pare a fi cu năravuri bune, şadă la casa sa. Cei buni se fie cu cei buni şi cele bune să fie cu cele bune. Că, măcar că feciorul e bun, diavolul acela al dragostelor, carele îl petrece, nu e bun, ci e viclean şi isteţ: „Multe sînt meşteşugirile celui viclean“; şi pentru aceaia supt bunătatea altuia prea bine va putea să-şi ascundă răotatea sa. Ce pierdeţi, de veţi ţinea fetele voastre singure, să nu meargă la tércuri? Tocma nemica. Dară, cine poate spune cît se poate pierde lăsîndu-le lor volnicie de a-şi face treabă cu oricine ar vrea? Comoara cea rău păzită nu numai pre cei ce sînt furi îndată îi trage la sine, ci, de multe ori şi pre aceia îi face furi, carii nu sînt. Domnul, Dumnezeul nostru, Is. Hs., carele au venit în lume, precum însuşi zise, ca să desfacă acea împreunare vătămătoare, pre carea diavolul îşi întemeiază împărăţiia: „Au vi

se pare că pace am venit să dau pre pămînt? Nu,
129 zic voao, ci împărțire“, *Luca*, cap. 21, / stih. 18,
Acela, zisei, se verse cu putere în inima tinerilor acel prea de lipsă cuget de a viețui cu o despărțire așa frumoasă, pentru ca să se spăsească; și părinților să le verse grija cea de lipsă spre păstrarea nevinovăției și a întregimii fiilor lor, ca toți viețuind, după legea împărțirei cea de Domnul Hs. poruncită, așijderea toți împreună să ajungem pre urmă a ne desfăta întru împărățiia ceriurilor, unde unirea inimilor va fi curată, desăvîrșit și fericită.

ISTORIA / pentru / ÎNCEPUTUL ROMÎNILOR ÎN DACHIA. / Întocmită / de / PETRU MAIOR de Dicio-Sînmărtin, / Protopop, și la Înălțatul Crăescul Consilium Locumtenențiale / al Ungariei / crăesc a cărților revízor. / La Buda. / În Crăiasca Typografie a Universității Ungurești din Peșta. / 1812. / [1]

Cu anevoe iaste a nu grăi adevărul...

CUVÎNT ÎNAINTE

Zburdare așa nedumerită în mulți din cei streini scriitori iaste de a vomi cu condeiul asupra romînilor, strănepoților romanilor célor vechi, orice le șoptește lor duhul acela, carele mai demult spre aceaia îi întărîta

[1] În —4°, de 2 foi și 348 pagini. Lucrarea a fost reeditată în anul 1834: *ISTORIA pentru ÎNCEPUTUL ROMĂNILOR ÎN DACHIA. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sînmărtin, protopop, și la înălțat crăescul consilium locumtenențiale al Ungariei, crăesc al cărților revisor. La Buda, în crăiasca tipografie la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințiipatului Moldaviei; cu adaugerea Dialogului și a Disputațiilor urmate în linba latinească asupra acestei Istorie, și tălmăcite românește prin D. Damaschin Bojinca, iurisconsultul Prințiipatului Moldaviei. Historia de origine Valachorum. În Buda cu tipariul crăeștei tipografie a Universitatei ungurești. 1834.*

Ediția este însoțită de o *Precuvîntare la adoa ediție* și nu cuprinde nimic în plus față de ediția originală.

Textul *Istoriei* precedat de *Cuvînt înainte* se întinde pe paginile 1—232. Este urmat de *DISSERTAȚIE pentru începutul linbei românești* (p. 232—249) și *DISSERTAȚIE pentru literatura cea vechie a românilor* (p. 249—262). Se adaugă *DIALOGU pentru începutul linbei română. Întră nepotu și unchiu* (p. 262—282), urmat de *Tabla de materii* a tuturor lucrărilor menționate

pre varvari, ca pre romani sau ca pre domnii lor să-i urască sau lor ca prea vitejilor biruitori a toată lumea să le pismuiască, cît şi cînd fără de nici o dovadă iscodesc céva, sau şi minciuni apriate spun asupra romînilor, încă socotesc că lumea toată e detoare să creadă nălucirilor lor, ba, de o bucată de vreme, precum măgariu pre măgariu scarpină, aşa unii de la alţii imprumutînd defăimările, fără de nici o cercare al adevărului, de iznóv le dau la stampă şi cu cît romînii mai adînc tac, nemica răspunzînd nedrepţilor defăimători, cu atîta ei mai vîrtos se împulpă pre romîni a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocori.

Cugetul mieu iaste nu întreagă istoriia romînilor a o ţese, fără cele ce mai vîrtos se ţin de începutul/lor în Dachia, din vechii scriptori, pentru aceaia a le în-

(p. 283—289) şi de o *Erratā* (p. 290). Urmează ***DISPUTAŢIILE*** *asupra Istoriei pentru începutul romănilor în Dachia, urmate între autorul ei Petru Maior etc. şi între reţensentul C. împrotivnicul Istoriei. Tălmăcite de pe latinie pe romănie prin Damaschin Bojincă, iurisconsultul Prinţipatului Moldaviei. Precum şi în mărita crăime a Ungariei j. advocat. În Buda, cu typariul crăeştii Typografii a Universitatei ungureşti. 1834.* Pe verso paginei de titlu se află două citate din Ovidius traduse în româneşte. Urmează o *Înainteeuvîntare* care aparţine neîndoios lui D. Bojincă, apoi textul celor trei lucrări polemice ale lui Petru Maior, adică: ***ANIMADVERSII.*** *Împotriva reţensiei Istoriei pentru începutul romănilor în Dachia* (p. 5—28), ***REFLECSII.*** *Asupra respunsului dumisale reţensentului din Viena la Animadversiile asupra reţensiei Istoriei pentru începutul romănilor în Dachia. În Pesta cu tiparul lui Ioan Toma Tratner, 1815* (p. 29—50) şi *Privirea reţensiei asupra Anticriticei româneşti dată (reţensia) în Gezeta Literală din Viena, N. 7 fevruarie 1816. În Buda cu tipariul C. Universităţi ungureşti — 1816.* Un motto din Horatius este tradus în motru original de Bojincă. Lucrarea se întinde pe paginile 51—63 şi este urmată pe ultima pagină de o erratā.

O a treia ediţie: *D'in Scrierile lui Petru Maioru, edate de Societatea literaria „Petru-Maioru" a' junimei romane studióse d'in Budapest'a... Vol. I. Budapest'a si Gherl'a 1883.*

semna, ca văzînd romînii din ce viţă strălucită sînt prăsiţi, toţi să se îndemne strămoşilor săi întru omenie şi în buna-cuviinţă a le urma, adecă, cătră împăratul lor al Austriei să fie cu credinţă, cătră patria sa cu cucerie, cătră domnii locurilor cu ascultare, cătră tot de-aproapele cu dragoste, şi pre sine întru toate puterile sufletului cu nevoinţă să se deplinească, cît, precum de la buna maică, firea, au împărtăşit talant bun, aşa toţi să se facă cetăţeni patriei folositori.

Aceaia încă îmi caută să mărturisesc, că dobîndind eu foarte scurtă vreme spre întocmirea *Istoriei* aceştiia, cît nici a o scrie a doao oară curat nu m-au suferit încungiurările stărei mele, nu pot să mă lingusesc mie, că doară nici o greşeală nu s-au vîrît aici; ba nici rîndul tuturor lucrurilor, pentru aceaiaşi cauză nu l-am putut ţinea, ci care unde mi-au venit aminte, acolò l-am însemnat. Pentru aceaia oricarele de bine voitoriu cetitoriu, de va face, pănă cînd ni se va da timp pre îndelete toate a le proceti, acea bunătate cu mine, ca să-mi arete vro sminteală ce o va afla în istoriia aceasta, cu mulţemitoare inimă sînt gata a o îndrepta./

1 CAP ÎNTÎIU

PENTRU DESCĂLECAREA ROMANILOR IN DACHIIA

§ 1

RĂSBOAELE CARE LE-AU AVUT ROMANII CU DACHII ÎNAINTE DE TRAIAN

Dachii, încă din zilele lui Iúlius Chésar, atîta era grei împărăţiei romanilor cu cele dese ale lor răsbateri şi prăzi ce făcea în Thrachia, în Illíric şi întru alte învecinate ţări ale împărăţiei romanilor, cît Iulius

Chesar, capul romanilor, după uciderea lui Pompeiu, protivnicului său, şi după stingerea pompeianelor rămăşiţe întornîndu-se la Roma, cu grea oaste, cum scrie Svetónius în *Viaţa lui Iulius Chesar*, se gătea să-i înfrîngă şi să-i contenească.[a)] [1] De care primejdie întîmplata a lui Iulius Chesar fără de vreme ucidere prin romani făcută îi scăpă pre dachi.

2 Pre Avgust, următoriul lui Iulie Chesar întru împărăţiia romanilor, carele toate găteniile spre a mişca războiu asupra acéloraşi dachi le făcuse, cum ne lăsă scris Appíanus Alexandrineanul, în cartea cea *despre Războaele Illiriceşti*, pleaga, adecă rănirea carea o au căpătat la cetatea Setóvia, în bătaia cea asupra dálmatelor[2], îl rătrase de a purcede cu oastea romană asupra dachilor şi-l întoarse la Roma.[a)]

Însă M. Statílius Táurus, pre carele, întorcîndu-se Avgust la Roma, îl lăsase maimare preste oastea romană, pre dachi carii trecuse Dunărea în părţile împărăţiei romanilor a prăda, după datina lor, îi bătu şi îi strîmtori a se întoarce preste Dunăre înapoi. Atunci întîiu, cum scrie Dio Cássius, în cartea 18 a *Istoriei romană*, cap. 22, fură duşi robi dintră dachi la Roma, pre carii îi feceră să se lupte în teatru cu svevii.[b)]

Iară M. Crassus, cel de Avgust rînduit preste ţeara grecească şi preste Machidonia povăţuitoriu, după

---

[1] Literele minuscule trimit la notele autorului, pe care le-am anexat la finele lucrării (Vezi ediţia de faţă, vol. II, p.5–85). Menţionăm că în original sînt fie în greceşte, fie în latineşte. Toate cele greceşti sînt traduse de autor în latineşte sau au fost transcrise de el din ediţiile bilingve greco-latine pe care le-a folosit. Le-am tradus în întregime folosindu-ne de originalul grecesc, atunci cînd sînt traduse în latineşte. Trimiterea se ia de la pagina ediţiei 1812, notată în textul nostru marginal-stînga şi păstrată şi la traducerea notelor în româneşte.

[2] Substantivele masculine latineşti de declinarea I, Maior le redă în română prin aceeaşi declinare, atît la singular, cît şi la plural (cf. *poetă — poete*).

cum, *acolóşi*, cap. 23 şi 26, scrie Dio Cassius, străbătînd însăşi în Dachia până la cetatea Ghénucla, foarte
3 crunt bătu pre dachi.[v)]

Fost-au şi alte bătăi între romani şi între dachi, că dachii nicecum nu se înfrîna a trece preste Dunăre în ţinuturile împărăţiei romanilor şi a prăda. Ci, pre urmă, în zilele lui Domiţian, împăratului romanilor, vîrtos ruşinat fu romanilor răsboiul ce îl avură cu dachii. Că întîiu trimiţînd Domiţian asupra dachilor pre Appius Sabínus, după aceaia pre Cornélius Fúscus cu oştile romane, amîndoi aceştea cu acele mari oşti romane fură de dachi ucişi, cum scrie Evtropie, la cartea a 7, *în Domiţian*.[a)]

De aceste grele întîmplări învitat împăratul Domiţian se mărgini ca însuşi, cu capul să meargă asupra dachilor carii atunci avea craiu pre cumplitul Dechevál, bărbat foarte iscusit în măestriia răsboiului şi priceput. Deci, mergînd Domiţian cu oastea romană până în Misia, în loc de a purta căştiga răsboiului, acolo se dede spre deprinsele sale desfătăciuni, şi răsboiul îl încredinţă lui Iuliánus. Acesta foarte bine purtînd lucrul răsboiului, cum scrie Dio Cassius, la cartea 67, cap. 11, se lovi cu protivnicii la Tape, unde mare număr dintră dachi dumică. Acolò Vezínas carele era al doile după Decheval, văzînd că nicecum nu poate să scape viu cu fuga, se făcu mort între ceialalţi căzuţi, şi apói, noaptea au fugit. Iară Decheval temîndu-se ca să nu dea romanii asupra cetăţii lui cei crăeşti, demîndă, adecă porunci, oamenilor săi, ca se tae arborii ce era aproape de cetate, şi trupinele să le învească cu arme, ca văzînd romanii şi socotind că sînt ostaşi, să se sparie
4 şi să se întoarcă înapoi, precum se şi întîmplă.[b)] Şi aşa Iulianus nemica nu dobîndi. Iară Domiţian carele se dusese în Pannonia, ca să izbîndească asupra marcomanilor, căci nu-i dăduse ajutoriu asupra dachilor, învins de marcomani şi fugărit, curînd petrecu soli la

Decheval și îl îmbiè cu pace, carea mai nainte nu o dată cercîndu-o Decheval, nu vruse să i o dea! În urma cărora trimițînd Decheval pre fratele său împreună cu alții la Domițian, se fece pace întră el și întră Domițian, cu carea Decheval dobîndi bani mulți și de tot feliul de meșteri, și în pace și în răsboiu folositori, și dajde pre tot anul de la romani, și așa Domițian cu nemăsurat preț cumpărînd pacea de la Decheval, cum mărturisește Dio Cassius, în cartea 67, cap. 7, se înturnă la Roma[a)] și romanii cu grea rușine a lor și cu scăpetul vistieriei împărătești, în tot anul plătea păituíta, adecă tocmita, dare lui Decheval, până cînd fu înălțat la scaunul împărăției Traian.

§ 2

RĂSBOIUL CEL DINTÎIU A LUI TRAIAN ASUPRA DACHILOR

Traian, cum apucă schiptru împărăției romanilor a mînă, văzînd cum vistieriia cea împărătească cu darea dajdei cea pre tot anul păituită cu Decheval, craiul dachilor, se deșartă, despre altă parte privind că dachii își îmulțesc oastea și de ce de ce se mai sălbătăcesc, cugetă se înfrîngă sumețiia dachilor și să scape pre romani de rușinata păituire ce făcuse mișelul Domițian cu Decheval. De unde porni cu oaste asupra
5 dachilor/cu carii multe bătăi avînd, din ostașii romani încă așa mulți cădea și se pleguia de armele protivnicilor dachi, cît neavînd acum cu ce mai lega plegile ostașilor romani, însuși împăratul Traian, după iubirea sa de oameni, cu carea era către soldații săi, și-au tăiat vestmintele sale în bucăți, ca cu acele să se lege tăeturile celor pleguiți, cum se vede în *Columna lui Traian*, la numărul 32. Ba, dachii multe batjocuri și crîncene tirănii punea pre romanii aceia, pre carii îi putea prinde vii în bătae; până și muerile lor cu făclii

le ardea capul și umerii prinșilor romani, precum întru aceaiași *Columnă*, la numărul 33, iaste a vedea.

Ci, pre urmă Decheval de toate părțile strîmtorat, se rugă lui Traian de pace, cu făgăduință că toate tocmelele la cîte îl va îndătora le va împlini, carea Traian cu cinstită romanilor păituire și nu cu de mijloc a dachilor scăpat o dede lui Dechéval. În urma păituirei sau a tocmelei aceștiia, Decheval dede romanilor armele sale și mășinile cele de răsboiu, precum și meșterii carii îi căpătase de la împăratul Domițian, îi înturnă lui Traian și răspîndi, adecă răsipi, tăriile sale cele spre apărarea țărei făcute și celelalte. Așa Traian cu izbîndă se înturnă la Roma.

Însă, nu după multă vreme, Dechevál se desvăli că nu cu acela cuget au făcut legătură de pace cu romanii, pentru ca să se țină de dînsa, ci numai pentru ca să scape de primejdiia cu carea îl împresurase romanii. De unde se și face înștiințare la Roma cum Decheval împrotivă de cum era făcută păituirea cu Traian, se căștigă de arme, cetățile le direge, ba și pre învecinatele ghinte, adecă neamuri, le învită ca împreună cu el să se scoale asupra romanilor, și altele împrotiva legăturei meșteșugește./

6 § 3

AL DOILE RĂSBOIU A LUI TRAIAN ASUPRA DACHILOR

Deci se mărgini Traian ca iară, însuși, cu capul său, să meargă cu oastea romană asupra dachilor și însuși să poarte răsboiul acesta, pentru că fiindu-i cunoscută tăriia și viclenele iscodiri ale dachilor și alte greotăți ale răsboiului celui cu dachii, nu se încumătă altuia a încredința grijea răsboiului acestuia.

Însă, ajungînd el la țărmurii Dunărei cu oastea romană și pricepînd tehnele cele viclene care se ispitea dachii a le țese, se temù îndată a năvăli asupra lor, ci se sfătui acest războiu mai bine să-l poarte mai fără primejdie decît mai repede. De unde porni întîiu a face acel pod de piiatră preste Dunăre, de carele toată lumea s-au minunat, cum să vede în *Columna lui Traian*, la numărul 70. Iară Traian, până se fece podul, amînă, adecă zăbovi, în Misia. Săvîrșindu-se podul până la anu, purcease Traian cu romanii asupra protivnicilor. Ci, nici Decheval nu lipsi, în tot chipul a face folositoarele gătiri. Întru acest războiu pre încetu purtat, multe prealuminate semne de priceput împărat și de viteaz ostaș dede Traian, cum scrie Dio Cassius, în cartea 68, cap. 14, precum și mulți dintre romani mare strălucire cu bărbățiia sa și cu suferirea primejdiilor își agonisiră.[a]

După multe crunte bătălii și imprumutate[1] pierzări, cu multă osteneală și trudă străbătu pre urmă vîrtutea romanelor arme până la Zarmezeghetúsa, cetatea cea crăiască a lui Decheval, carea au fost la Hățeg, în Ardeal. Unde ajungînd văzu Traian trupul lui Longhín preastrălucitului povățuitoriu a unui leghion roman, pre/
7 carele l-au fost prins Decheval, văzu, zisei, trupul lui Longhin spînzurat deasupra múrului, adecă deasupra zidului cetatei și îngemu și el și cei ce era pre lîngă el. Pentru aceaia mai cu înverșunată întărîtare înverigară, adecă încungiurară, cetatea; prind a o bate și a pune scări la muri. Dachii cu arce și cu săgeți apăra murii, romanii răsbat și aprind cetatea. Decheval neavînd acum nici o putere, pentru ca să nu cadă viu în mînile romanilor, se fermecă, adecă se otrăvi, însuși

---

[1] Expresia copiază pe Tacit, *Istorii*, I, 2: „*nobilitatus cladibus mutuis Dacus*".

pre sine; asemenea făcură și alți mulți ai lui. Ceialalți, decît se încapă în mînile romanilor, mai bucuroși fură să se omoară unul pre altul, toți; unii totuși fură robiți. Cuprinzînd romanii cetatea, trimiseră în toate părțile turme de ostași asupra rămășițelor dachilor, ca cu totul să concenească și să steargă de pre fața pămîntului sămînța dăcească. Deci, pre unde ajungea trimișii romani, ucid pre dachi, aprind lăcașurile lor, și mulți din ei robesc, pre carii, afară de toată îndoiala, romanii după datina sa i-au dus cu sine în Italia, ca să le sărbească, adecă să le slujească până la moarte. Toate aceste se văd în *Columna lui Traian*, la numerii 87, 91, 92, 93, 95, 101, 104, 106, 109.[1]

§ 4

DACHIA CU PRILEJUL RĂSBOIULUI ROMANILOR SE DEȘERTĂ CU TOTUL DE LĂCUITORI[2]

Cine, fiind cunoscătoriu și simțitoriu de lucrurile omenești, va socoti mâniia cea înflăcărată a romanilor asupra dachilor, pentru cele dese ale lor neodihne, încurse și prăzi, care cu sălbăticie le făcea în țările împărăției romanilor, și pentru cumplitele ucideri, care
8 nu o dată făcuse în leghioanele romane, aórea/leghioane întregi prăpădind (§ 1), carea mînie cu mult mai vîrtos învăpăè în piepturile romanilor, în timpul războiului, carele supt povața lui Traian avură cu dachii, pentru

---

[1] Imaginile Columnei lui Traian sînt folosite și astăzi ca documente istorice (Vezi, mai ales, lucrările prof. R. Vulpe).

[2] Una din tezele de bază ale reprezentanților Școlii Ardelene, susținută de ei pentru a demonstra puritatea originii romane a românilor. Teza nu corespunde realității, deși unele argumente par plauzibile. Mai prudent, Budai-Deleanu, acceptînd-o în principiu, nu se sfia să vorbească de influența dacă asupra limbii române. Susnumita teză a fost respinsă cu argumente solide de către B.P. Hasdeu.

varvarele tirănii ce făcea dachii cu romanii cei prinși în bătălie (§ 2), despre altă parte, va lua aminte la urgiia cea înveninată, carea cocea dachii în ficatul lor asupra romanilor, la carea pre urmă se adaose frica cea mare ce avea ei de romani, văzîndu-i acum biruitori pre aceia, cătră carii atîta necredință arătase mai nainte, fără de a da nădejde de îndreptare cîndva, și pre a cărora soții și frați prinși în războiu atîtea batjocuri și tirănii descărcase, cine, zisei, fără prejudecare va socoti, lipsește să creadă cumcă dachii îmbulziți de cunoștința răotăților sale celor dăcești, carii au avut timp nu au așteptat să dea față cu romanii, nice nu au mai rămas nici unii în Dachia, ci, precum mulți, neputînd scăpa dinaintea romanilor, ei în de ei se omorîră (§ 3), așa aceștea cu mueri și cu prunci cu tot au fugit, precum se și văd în *Columna lui Traian*, la numărul 113 și 114, fugind într-altă țeară cu muerile, cu pruncii și cu vitele.

Din *Columna lui Traian*, la numărul 20, se vede cum în războiul cel dintîiu a lui Traian cu dachii, dachii cei de prin ținuturile cele mai de cătră Dunăre, cît văzură că au trecut romanii încoace, preste Dunăre, fug și se trag mai înlontru, în Dachia, și romanii prădează lăsatele lor averi. Cu cît e a mai crede că în războiul acest de al doile, carele mai cu mănie îl purta romanii, dachii cei ce era cu lăcașurile sale mai cătră Dunăre nu au așteptat apropiiarea romanilor cătră dînșii, ci toți au fugit și s-au tras mai înlontru, în Dachia. Și așa iaste a crede, după lucrurile omenești: de ce ajungea mai înlontru, în Dachiia, întărîtații protivnici romani cu învingătoarele sale arme, de aceaia și lăcuitorii dachi
9 cu muerile, cu pruncii și cu toate ale sale care le putea duce, se mai depărta înlontru, în Dachia, de înaintea romanilor, până cînd înțelegînd de conceniera craiului lor Decheval și a tuturor armașilor lui, și cum Decheval și toți cei mai aleși dachi, decît să încapă în mînile

romanilor, mai bine vrură însuși a se fermeca pre sine; iară nenumărați alții pentru aceaiași pricină mai voiră însuși unii pre alții a se omorî decît a da față cu romanii; și cum romanii pre unde ajung, aprind, ucid, robesc și că nici unul nu scapă sau de ucidere sau de robie, înțelegînd, zisei, aceste dachii și pătrunzindu-le inima, firea lucrurilor omenești nu mă lasă a mă îndoi cumcă toți cu mueri și cu prunci cu tot au fugit din Dachia și s-au tras la învecinații și priiatenii lor sármate, carii și în războiu îi ajutase pre dachi asupra romanilor, cum se vede în *Columna lui Traian*, la numărul 21.

Care scăpare a dachilor cu muerile și cu pruncii, și deșertarea a toată Dachia de toată vița dachilor, cu atîta mai cu îndămînă se putu împlini, că romanii, cu cît mai tare fierbea sîngele în ei, ca cu totul să desrădăcineze și să prăpădească vița rumpătorilor de păituire și pururea necdihniților dachi, cu atîta mai pre încetu și mai pre îndelete purtară războiul acesta. De unde, tocma avură timp cei rămași ai dachilor cu muerile și cu pruncii a fugi din Dachia și a lăsa Dachia de sine deșartă. Ba, celor mai mulți dintră rămașii dachi, cu atîta mai îndămînată le era scăparea de armele romanilor, că bătăliile războiului acestuia fură numai în Bănatul ținutului Timișoarei, în Țara Romînească dincoace de Olt și în Ardeal până la Hațeg, unde pierdură toată puterea dachii de a se mai oști cu romanii, și cu totul fură conceniți.[1]

---

[1] Pentru demonstrarea vechimei poporului român, dar mai ales pentru a sublinia originea lui ilustră, contestată de adversarii continuității și formării poporului român în spațiul carpato-dunărean, Petru Maior, la fel cu Samuil Micu și cu Gheorghe Șincai, încearcă să demonstreze originea noastră pur romanică. De aceea exagerează atunci cînd vorbește de lipsa de omenie pe care dacii au arătat-o față de romani și mai ales față de prizonierii romani, încercînd să justifice retragerea dacilor spre răsărit pentru a scăpa de pedeapsă și de stăpînirea romană, și în general

Nice să nu-ţi închipueşti răsboiul acesta al romanilor asupra dachilor ca răsboaele cele de acum ale creştinilor din Evropa. Întru/aceste numai armaşii fug de
10 înaintea biruitorilor protivnici, iară ţărenii stau pre loc, carii măcar că au a pătimi greotăţi de la protivnici pentru dajdea carea o aruncă pre dînşii, ca pentru hrana protivnicilor să o plătească, totuşi le rămîne şi lor avere, pentru chivernisirea caselor sale. Nice nu s-au obicinuit aici biruitorii a aprinde lăcaşurile ţărenilor, cu mult mai puţin a vătăma persoanele lor. Ba încă, maimarii protivnicilor foarte cu mare luare aminte sînt şi fac rînduiale ca să se înfrîneze soldaţii, şi toţi ţărenii să fie fără vătămare întru toate ale sale. Ci, se cade să vă năluciţi răsboiul acesta al romanilor asupra dachilor, ca şi cînd o oaste de turci plini de mînie ajung la niscari sate creştineşti, asupra cărora e aţiţată turbarea lor, unde nici bătrînii cei neputincioşi, nici pruncii cei nepricepuţi nu rămîn scutiţi de ascuţitul sabiei lor, şi satele aprinzîndu-le, toate le fac cenuşă. Întru acesta chip era datina romanilor, ca pre protivnicii cei neodihniţi, frîngători de păituire, necredincioşi şi nedumeriţi, de la carii necurmată era primejdiia, cu totul să-i concenească şi să-i prăpădească. Aşa lucrară cu Carthaghénul, aşa cu Corínthul, aşa, mai în proaspăt, lucrase cu Ierusalimul, cît nu rămăsè piiatră pre piiatră, după cum prorocise Ils., *Luca*, cap. 19, stih. 44.

Cîte schimbări de aceste s-au întîmplat în lume, cît, sau ghintă întreagă să fie strîmtorită a eşi din patria sa, sau

să susţină exterminarea lor de pe teritoriul cucerit de romani. Sînt numeroase dovezi că dacii n-au fost stîrpiţi de romani: inscripţii, în care se menţionează existenţa dacilor pe teritoriul Daciei, ca provincie romană; faptul că în armata romană întîlnim unităţi formate numai din daci, ne demonstrează suficient că după cucerirea Daciei populaţia băştinaşă nu a fost exterminată. De altfel chiar scene de pe Columna lui Traian ne arată revenirea dacilor la gospodăriile lor, după terminarea războiului.

prin puterea protivnicilor de tot să se stingă! Anume, ca să nu ne depărtăm de Dachia, au nu ghinta goţilor toată fu alungată prin huni din Dachia, unde de o sută de ani acum, ca în patria sa, lăcuia, precum mărturisit ne lăsă Paulus Orósius, în cartea 7,/ cap. 33,
11 şi fugind trecură Dunărea?[a] Ungurii, pre carii Constantin Porfiroghenitul îi anumeşte turci, cum acelaş Constantin scrie în cartea cea *despre Chivernisirea împărăţiei*, cap. 38, prin romîni atunci, cum mai jos vom arăta, numiţi *paţinaţiie*, fură alungaţi din ţinutul lor, cît o parte dintr-înşii fugind au lăcuit în partea Persiei, ceialalţi s-au aşezat în Atelcúsu, adecă în Moldova. Ci, din Moldova încă gonindu-i romînii, ajunseră la Moraviia cea Mare, de unde şi ei scoţind pre lăcuitori, moştenîră ţeara cu statornicie.[b]

Măcar că aceste, ce din firea lucrurilor adusăm spre adeverire că Dachia, cu prilejul răsboiului romanilor se deşărtă cu totul de lăcuitori, sînt de ajuns spre a încredinţa pre oricarele înţelepţeşte gînditoriu în treaba aceasta, totuşi şi mărturii preavechi încă putem să aducem spre aceasta. Că Evtropius, în cartea 8, în *Elius Adrianus*, zice că Traian pentru aceaia au dus în Dachia nemărginită mulţime de oameni romani spre a lăcui oraşele şi satele,/ pentru că lucrurile Dachiei, cu îndelungatul răsboiu a lui Decheval, era deşertate, adecă în
12 zilele acele Dachia şi de lăcuitori şi de toate era deşeartă.[a] Şi înainte de Eutropius, însuşi împăratul Iulianus, nepotul lui Constantin celui Mare, în cartea care o-au scris *despre Chesari*, aşa aduce înainte pre Traian vorbind: cumcă el singur au cutezat asupra lăcuitorilor de lîngă Dunăre a se scula cu răsboiu, şi neamul ghetelor, adecă al dachilor, cu totul l-au prăpădit şi l-au şters adecă din Dachia.[b]

În deşert dară Cárol Éder, în *Notele istorico-critice* cele asupra *Súplichei romînilor din Ardeal*, la numărul 4,

cu mînie întreabă că intrînd romanii în Dachia, au se poate dovedi, sau pre toţi lăcuitorii cei vechi, adecă pre dachi, să-i fi omorît ei, s-au să-i fi dus airea, de acolo, ori atunci, ori după aceaia? La carea întrebare, după cele mai sus spuse, se răspunde că nici nu i-au omorît pre toţi, nici nu i-au dus romanii nicăiri, nici atunci, nici după aceaia, afară de cei robiţi cu prilejul răsboiului, ci, pre cei mai mulţi i-au omorît, iară aceia, pre carii nu i-au ajuns armele romanilor, cu fuga au scăpat afară de Dachia.

§ 5

INTRAREA ROMANILOR ÎN DACHIA SPRE A LĂCUI ACOLO

Traian văzînd Dachia deşartă acum de lăcuitori şi privind la bunătatea pămîntului ei, carele poate îndes-
13 tula de toate pre/lăcuitorii şi agonisitorii săi, întru cele ce sînt de lipsă spre desfătată chivernisire a vieţii, după răsboiu de cinci ani cu dachii ţinut, făcu Dachia provincie, adecă ţeară romană, carea să se ţină de aci înainte de împărăţiia romanilor. Pentru aceaia se socoti întru acea ţeară desfătată să aşeze lăcuitori romani. Dirept aceaia trimise nenumărată mulţime de romani carii să umplă Dachia toată şi să moştenească satele şi oraşele. Voiu să scriu aci cuvintele lui Evtropius, din cartea 8, în treaba aceasta, care ne spun şi cît de mare au fost Dachia; „Deşertîndu-se, zice, Dachia de bărbaţi cu îndelungatul răsboiu a lui Decheval, Traian, spre a umplea ţeara carea jur-împrejur are zece sute de miluri, din toată lumea romană, nemărginită mulţime de oameni au dus acolo, ca satele şi oraşele să le moştenească."[a)]

Lipseşte aci să arătăm că atunci cînd zice Eutropie: „Deşertîndu-se Dachia de bărbaţi" nu se cade a înţelege

că doară numai de bărbaţi fu deşertată Dachia prin răsboiul ce a avut Decheval cu romanii, şi muerile să fi rămas în Dachia, nu, ci, fiindcă bărbaţii stăpînesc satele şi oraşele şi ei agonisesc cîmpurile şi vrînd Eutropie a spune cugetul lui Traian, căci au vrut a trimite acea nemărginită mulţime de cetăţeni romani în Dachia spre a moşteni satele şi oraşele, adecă, pentru că Dachia era lipsită de stăpînitori şi agonisitori carii sînt bărbaţii, nu muerile, nu se cuvinea aci să grăiască şi de mueri, adecă cumcă şi de mueri era deşertată Dachia,
14 ci numai de bărbaţi era lipsă să spună. După/aceste, alte izvoade ale *Istoriei* lui Eutropie, în loc de aceaia: „Deşertîndu-se Dachia de bărbaţi" au aceste cuvinte: „Lucrurile Dachiei cu îndelungatul răsboiu a lui Decheval fusese deşertate".[a)] Carea însemnează că Dachiia au fost rămas ermă sau pustie, adecă deşertată, şi de bărbaţi şi de mueri şi de toate. Cu adevărat, despre aceaia: oare rămas-au Dachia şi de mueri deşartă, au numai de bărbaţi, singur acela se poate îndoi, carele sau nu ştie cumplitele peristásuri ale răsboiului carele pre urmă îl avură romanii asupra dachilor, sau lucrurile omeneşti cu totul îi sînt necunoscute. Vezi mai sus, § 3 şi § 4. Despre aceaia şi Dio Cassius încă ne lăsă scris grăind de Traian cumcă Dachia o fece Traian provincie şi duse într-însa colóni.[b)]

Deci, romanii aceia, la anul de la urzirea Romei 858, de la întruparea Domnului Hs. 105, trimişi de împăratul Traian în Dachia, ca să stăpînească satele şi oraşele, cuprinseră Dachia toată de la Tisa încoace prin Bănat pănă în Dunăre, Ardealul, Ţeara Muntenească şi Moldova pănă în Prut şi pănă la Marea Neagră. De la aceşti a Dachiei stăpînitori romani iaste acel mult neam, în zisele ţări, carii pre limba sa se chiamă romîni, adecă romani, iară limbile sloveneşti le zic vlasi şi grecii

vlahi, de unde lătineşte acúm se numesc válahi *(Valachi)*. Adecă, strămoşii romînilor, după stingerea dachilor, de la anul Domnului 105, au ţinut şi au stăpînit Dachia; şi romînii nu numai cei dincoace de Dunăre, ci şi cei dincolo sînt romani adevăraţi din romani adevăraţi. Care lucru mai pre larg se va răsfira mai jos./

15 § 6

ROMANII CEI TRIMIŞI DE TRAIAN, AŞEZÎNDU-SE CU LĂCAŞUL ÎN DACHIA, NU S-AU CĂSĂTORIT CU MUERI DACHE

Unii pismuind strălucita viţă a romînilor, carea o trag de la domnitorii a toată lumea şi neputînd ascunde acel desvălit adevăr, cumcă romînii se trag de la romanii pre carii împăratul romanilor Traian învingînd pre Decheval, craiul dachilor, i-au trimis în Dachia spre moştenirea ei, ca încalete cu oarecîtă ceaţă să învălească strălucirea viţei romînilor, zic că romanii cei trimişi de Traian în Dachia, căsătorindu-se cu muerile dache, dintru această mestecare, feliu nou de oameni se urzi, adecă nu romani adevăraţi, ci corcituri din bărbaţi romani şi din mueri dache, a cărora adecă sau bărbaţi sau părinţi căzuse în bătălie de biruitoarele ale romanilor arme.

Hristiánus Enghel, în *Comentaţia cea despre faptele lui Traian la Dunăre*, în secţia 3, § 1, aducînd cuvintele lui Eutropius, care mai sus (§5) le cetirăm, dintru acele pune ipotis că, după răsboiul lui Traian, să fi mai rămas în Dachia unii bărbaţi dachi vii şi mai vîrtos mueri multe de ale dachilor; din mestecarea romanilor celor aşezaţi cu lăcaşul în Dachia că fămeile dăceşti, feliu nou de oameni trăbuia să se urzască. De aciia sînt, zice el, numele în inscripţiile romane, care put a nume

dăceşti, pentru pilda: *Aia Nandónis, Andráda, Bliviánus, Bricéna, Bédarus.*[1]

Ce gîcitură mai desvînată poate fi decît aceaia: din pierzarea aceaia carea o făcură romanii în Dachia, au mai rămas multe mueri dache în viiaţă, acolo, în Dachia; şi unele nume în inscripţiile romane put a nume dăceşti; aşadară romanii, adecă nemărginita mulţime de romani carii se aşezară să lăcuiască în
16 Dachia, s-au mestecat trupeşte/cu muerile dache şi dintru acea mestecare, feliu nou de oameni, adecă nu romani lămuriţi, s-au născut? Mai acea îmbinare mi se pare a avea această cuvîntare, ca şi cînd ar zice neştine: „bastonul stă în ungheţ; aşadară ploao afară“, nefiind nici o îmbinare sau legătură ploei de afară cu starea băţului în ungheţ. De au rămas muerile acele în viiaţă, au nu putea iale vieţui fără de a se mesteca trupeşte romanii cu dînsele? şi unele nume nu limpede romane au nu se putea vîrî în inscripţiile romane, fără numai de se vor mesteca trupeşte romanii cu muerile dache? Adecă, pentru că după răsboiul lui Traian cu Decheval au rămas unele mueri dache vii acolo, în Dachia, unde era romanii lăcuitori şi domnitori, sau pentru că unele nume put a nume dăceşti, nu urmează romanii cei din Dachia să se fi mestecat trupeşte cu muerile dache. Întru

---

[1] Numele citate de Engel sînt dintr-o inscripţie găsită la Potaissa-Turda (CIL, III, 917). După unii cercetători ele ar fi celtice, după I.I. Russu, ilirice; *Aia* şi *Andrada* sînt nume de femei. Cu mijloacele de pe atunci nu se putea face deosebire certă între onomastica dacă şi ilirică, iar argumentul lui Engel a fost acceptat de cercetările moderne, care au descoperit nume autohtone în inscripţiile din Dacia şi în textele referitoare la Dacia, pînă în sec. al VI-lea al e.n. Procedeul lui Maior este caracteristic pentru metoda sa: în loc să discute faptele citate de Engel, ori să aducă altele care să-l contrazică, Maior răspunde doar cu argumente de natură logică, discutabile.

adevăr dară, pînză de păianjin țesu dumnealui Enghel, atunci cînd puse acel răsuflat ipotis, ca cu deșeartă forță (silă) să stoarcă din cremene apă. De unde nerăzimîndu-se cu nici o mărturisire a vreunui cît de mișel vechiu scriitoriu găcitura aceaia, cumcă mai sus lăudații romani s-au mestecat cu muerile dache, cu care cădință se grăiaște, mai cu dreptate să tăgăduiaște; ba neadeverindu-se cu avténtie împrotivă, lipsește să crédem cumcă romanii nicecum nu s-au mestecat trupește cu muerile dache. Însă, din împrejurări se vedem mai pre larg cele ce sînt mai asemene adevărului, în treaba aceasta.

Din cele ce mai sus (§ 4) am cuvîntat, socotind firea lucrurilor omenești, prea asemene adevărului iaste cumcă cu răsboiul romanilor cel asupra dachilor, așa s-au desrădăcinat sămînța dachilor din toată Dachia, cît necum vreunii bărbați, ci nici mueri, nici prunci nu au mai rămas în Dachia. De unde urmează că atunci cînd întrară romanii cei trimiși de Traian în Dachia, spre a moșteni satele și orașele, necum multe, ci nici
17 vreunele mueri/dache nu se mai afla în Dachia. Pentru aceaia nu avea cum romanii să se căsătorească cu muerile dache și să se mestece cu iale...[1]

---

[1] În continuare autorul pledează pentru ideea că romanii nu puteau accepta căsătoria cu femei barbare, sprijinindu-se pe faptul că românii de asemenea refuză mariaj și relații cu femei de alt neam. În fine, că chiar dacă s-au căsătorit cîteva femei dace cu romani, descendenții au rămas romani puri. Dovadă, ungurii ale căror soții au fost ucise în masă de către pecenegi și totuși sînt unguri curați. Trebuie să remarcăm că ironia este enormă și exemplul foarte bine găsit împotriva istoricilor care vorbeau numai despre poporul român ca un popor amestecat.
În capitolul II, paragrafele 1—8, se ocupă de situația romanilor din Dacia, sub împărații Adrian, Marc Aureliu, Commodus, Caracalla, Maximinus, Filippus, Decius, Gallienus, pînă la Claudius.

CAP II

ÎNTÎMPLĂRILE ROMANILOR CELOR DIN DACHIA DUPĂ MOARTEA ÎMPĂRATULUI TRAIAN

§ 9

SUPT ÎMPĂRATUL CLAUDIUS

Lui Gallienus au urmat întru împărăție Claudie. Acest, cum scrie Eutropius, în cartea 9, pre goti i-au bătut și i-au stins.[b] Însuși Claudie scriind lui Bróchus, la Trebellius Pollio, în *Claudius*, așa descrie învingerea ce o purtă de goti: „Am șters, zice, trei sute doaozeci de mii de goti, doao mii de corăbii le-am înecat. Acoperite sînt apele de scuturi, acoperiți țărmurii de spate și de lănci; nice o cale nu e curată; carăle cele multe sînt părăsite. Atîtea mueri am prins, cît fiește carele ostaș cîte doao, cîte trei poate să-și ia".[v]/

29 Această cumplită bătae a lui Claudie cu gotii, după cum scrie Trebellius Pollio, în *Claudie*, cap 9, nu au fost din coace, ci din colo de Dunăre, adecă nu în Dachia, ci în Misia, la Marchianópol, la Vizant, la Thessalónica și întru alte ținuturi, și preste tot locul fură învinși gotii.[a] Ba Zósimus, în cartea 1 a *Istoriei*, cap. 42, și de unde au pornit varvarii aceștea, și cum au trecut în locurile împărăției romanilor, unde s-au ispitit întîiu a face rău, încătrău s-au dus, ce au pățit, cu amăruntul le scrie. Adecă, adunîndu-se ei la rîul Tíra[1], carele se descarcă în Marea Neagră, și gătindu-și șese mii de corăbii, în care băgînd trei sute și doao zeci de mii de oameni, năvegînd pre Marea Neagră, au ispitit să ia cetatea Tómilor,[2] de unde fură bătuți. De acolo mergînd înainte ajunseră la Marchianopol, carea iaste

---

[1] Rîul Tira = Nistrul.
[2] Cetatea Tomilor = Tomis — Constanța de azi.

cetate a Misiei, și nici aceaia putînd să-o ia, avînd vînt bun năvegară mai încolo. Și așa, la cap 43, 45, toată nenorocita lor umblare o descrie, până ce, la cap 46 spune că dînd întră dînșii pușle (ciumă), o parte periră în Thrachia, o parte în Machedonia. Iară cîți au rămas vii, sau fură priimiți între ostașii romani, sau dobîndind pămînt de arat, cu totul se dederă la
30 lucrul cîmpului.[b]/

Cînd s-au sfîrșit războiul acel, ajungînd și pre Claudie boala mai sus zisă, muri și el.[a]

Nu fără preț se întreabă: oare Dachia, carea o-au scăpat romanii de a mînă, supt Gallienus, luatu-o-au Claudie iarăși dela goti sau ba? Paulus Orosius carele au trăit pre vremea împăratului Onórie, în cartea 7, cap 22, în *Gallien*, ne lăsă mărturisit că Dachia așa o pierdură, în zilele lui Gallien, cît nici odată nu o mai căpătară romanii.[b] Iară Pomponius Letus, carele pune capet *Istoriei* sale în *Iustinian Nascîrn*, în *Compendiul Istoriei Romane*, zice că Claudie au luat înapoi Dachia. Ci, de vreme ce Trebellius Pollio carele au trăit aproape de vremile lui Claudie, adecă în zilele împăratului Constanție, tatălui lui Constantin împărat,
31 și cu amăruntul/ au scris toate faptele lui Claudie, cît unora li se părea că e lingușitoriu împăratului Constanție, nepotului lui Claudie, pre cum însuși, întru aceiași istorie, a doao oară scrisă se plînge, nemica nu scrie despre aceaia, că Claudie să fi luat înapoi dela goti Dachia, carea foarte mare mărire ar fi fost lui Claudie, urmează că lui Pomponius Letus, celui ce cu vro cîteva sute de ani, după vremile lui Claudie, fără de nici o mărturie au scris că Claudie au luat înapoi Dachia, supt Gallien pierdută, nu se cade să-i credem.

Lîngă acestea gotii, cum scrie Orosie, în cartea 7, cap. 23, de cinci spre zece ani acum prăda Illiricul

și Machidonia, în care vreme Dachia cu totul desbinîndu-o de cătră împărățiia romanilor, o feceră a sa. Deci, cum spusem mai sus, oastea cea grea a gotilor era din colo de Dunăre; acolo, cum îi veni schiptrul a mînă, Claudie se apucă de goti, pre carii, cum îi învinse, și el muri[a]. Și stările împrejur dară toate adeverează că împăratul Claudie, măcar că au bătut pre goti așa amar, totuși Dachia nu o luo înapoi dela dînșii.

§ 10

SUPT ÎMPĂRAȚUL AURELIANUS

După Claudie stete împărat Cvintilus fratele lui Claudie; ci a șeptesprezece zi, cum scrie Trebellius Pollio, în *Claudie*, cap. 12, fu omorît. În locul lui fu ales împărat Aurelian. Acest preastrălucit împărat și bărbat ostaș, născut în Dachia, și de / Eutropie cu
32 Marele Alexandru și cu Iulius Chesar asemănat, nici astăzi nu e zăuitat la romîni carii, în cîntecele sale ce se zic colinde, îl numesc Ler, și și Oilérum domn[1]. Acest, măcar că foarte cu tărie au învins pre goti, totuși, cum scriu Vopiscus și Eutropius a cărora cuvinte le vom ceti mai jos, văzînd că tot Illiricul și Misia e pustiită de varvari, s-au desnădăjduit a se mai putea ținea Dachia lîngă împărățiia romanilor și o lăsă, precum vruse se o lase și împăratul Adrian, ci sfătuit împrotivă de prieteni, cum văzum mai sus, § 1, o mai ținu.

[1] *Ler*, *Lerui* și *Lerului*, *Doamne* provin, după cercetările moderne, din lat. *Halleluiah*, *Domine* și n-au nici o legătură cu Aurelian.

CAP III

PENTRU TRECEREA ROMANILOR CELOR DIN DACHIA ÎNAPOI, PRESTE DUNĂRE, ÎN ZILELE ÎMPĂRATULUI AURELIAN

§ 1

SE CETESC SCRIITORII CEI VECHI, CARII AU SCRIS PENTRU TRECEREA ROMANILOR CELOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Dintră aceia, a cărora scrisori au ajuns până la veacul nostru, trei aflăm că au scris, în treaba trecerei romanilor din Dachia preste Dunăre, anume Flavius Vopiscus, Sextus Rufus şi Eutropius. Cel dintîiu au scris în zilele împăratului Constanţius, precum iaste a vedea din cuvintele lui, în *Aurelian*, cap. 44, unde zice: „Şi iaste acum împărat Constanţie, bărbat din sîngele aceluiaşi". Iară, cumcă nu au scris supt Constanţie, tatăl lui Constantin celui Mare, ci supt Constanţie, fiiul acestuia, destul e adeverit, de oară ce Vopiscus,
33 *Carinus*, grăiaşte despre / Constanţie, tatăl lui Con-
stantin, ca de cel înainte de sine custat. Ceialalţi doi mai tot pre o vreme au scris, de oară ce Rufus cartea sa o au închinat împăratului Valentinian, iară Evtropius a sa împăratului Valent, carii deodată au împărăţit, numai cît Valentinian au murit cu patru ani înainte de Valent, după cum scrie Paulus Diaconus, la cartea 11, în *Valent*.

La Vopiscus, în *Aurelian*, cap. 39, aşa cetim lucrul acesta: „Văzînd (Aurelian) Illiricul pustiit şi Misia pustiită, provincia Dachia preste Dunăre, cea de Traian făcută, rădicînd de acolo oastea şi provincialii, o-au lăsat, desnădăjduindu-se aceaia a se putea ţinea, şi pre dusele popoară le-au aşezat în Misia şi o-au chiemat Dachia sa, carea acum desparte cele doao Misii"[a].

Iară Rufus, în *Breviariu*, aşa scrie: „Şi trecîndu-se de acolo romanii prin Aurelian, doao Dachii, în ţinuturile Misiei şi a Dardaniei s-au făcut"[b]. Pre urmă, Eutropie, în cartea 9, în *Aurelian*, zice: „Provincia Dachia, carea Traian dincolo de Dunăre o făcuse, o lăsă, pustiit fiind tot Illiricul şi Misia, desnădăjduindu-se a se putea ţinea aceaia. Şi pre duşii romani din oraşele şi satele Dachiei, în mijlocul Misiei i-au aşezat şi o au chiemat Dachia, carea acum cele doao Misii le desparte şi e în dreapta, cum cură Dunărea în mare, fiind mai nainte în stînga".[v]/

34 § 2

TOCMA FĂRĂ CREZĂMÎNT LUCRU IASTE: TOŢI ROMANII ÎN ZILELE LUI AURELIAN SĂ FI IEŞIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE ÎN MISSIA

Voitorii de rău romînilor, din cuvintele scriitorilor cele mai sus (§ 1) cetite, vreau a culege că în zilele lui Aurelian toţi romanii au ieşit din Dachia, şi romanii cei ce sînt acum dincoace de Dunăre, nu din romani în zilele lui Aurelian rămaşi în Dachia sînt prăsiţi, ci din cei ce după Aurelian, întru alte veacuri, tîrziu, de preste Dunăre au venit aici, în Dachia. Care a lor din pismă născută părere a fi răsuflată întru acest chip adeverim:

Împăratul Adrian, cum văzum mai sus, cap. 2, § 1, pismuind mărirei lui Traian, precum au lăsat Asiria, Mesopotamiia şi Armenia, de supt împărăţiia romanilor, scoţînd de acolo ostaşii romani, aşa voia să scoată şi din Dachia ostaşii romani, şi Dachia să o lase desbinată de împărăţiia romanilor. De la care faptă cu acela bold îl abătură priiatenii, că, de va lăsa el Dachia, iată, pre acei mulţi cetăţeni romani, carii sînt în Dachia, trimişi acolo de Traian, îi dă în mînile varvarilor. Acum întreb eu: vrînd Adrian a lăsa Dachiia de supt împără-

ţiia romanilor, vrut-au să scoată de acolo şi pre ţărenii sau provincialii romani, au doară numai pre ostaşi, precum făcuse în cele mai sus numărate ţări? Ba numai pre ostaşi vru el a-i scoate din Dachia. Pentru că, de ar fi vrut el să scoată şi pre ţărenii romani, nu vrea avea priiatenii lui cauză a-l spăriia să nu lasă Dachia; că, cu fapta aceaia, pre cei mulţi cetăţeni romani, ce sînt
35 acolo, el îi lasă în mînile varvarilor. / Căci, de-i vrea scoate el şi pre ţărenii romani împreună cu ostaşii din Dachia, atunci nu încăpea acei mulţi cetăţeni romani în mînile varvarilor.

Dară pismuind Adrian mărirei lui Traian carele au fost făcut Dachia provincie, adecă ţeară romană, şi pentru ca să micşoreze mărirea lui Traian, voia el să lase Dachia de supt împărăţiia romanilor, ca adecă să nu rămînă întru pomenire cumcă Dachia prin vîrtutea lui Traian se fece ţeară romană, vrînd, zisei, a face aceaia din pismă, au nu putea el să facă destul şi patimei sale carea îl cocea dinlontru, pentru laudele lui Traian, şi să urmeze şi sfatului priiatenilor săi carii se ruga ca să nu lase pre atîţi cetăţeni romani în mînile varvarilor celor ce sta să apuce Dachia? Ba, prea lesne putea să le împlinească amîndoao aceste dacă, lăsînd Dachia, nu numai pre ostaşi, ci şi pre ţărenii romani i-ar fi scos de acolo. Pentru ce dară aşa tare s-au spăriat prin sfatul priiatinilor, cît, decît să lase Dachia de supt împărăţiia romanilor, mai voi pismătareţul, cu coacerea inimei sale, a suferi mărirea lui Traian. Adevărat, au trăbuit să fie oarece cauză grea foarte carea îl împiedeca pre Adrian de a face destul deodată şi pismei ce o avea asupra mărirei lui Traian şi a nu lăsa nice mulţimea cetăţenilor romani în mînile varvarilor.

Cauza aceasta, adecă, căci se opri Adrian de a lăsa Dachia de supt împărăţiia romanilor, nu putu fi alta, fără că tocma cu neputinţă era a face să iasă atîta mulţime de ţăreni romani din Dachia, unde era înrădăcinaţi cu lăcaşul, şi să-i aşeze aliurea. De unde, de-ar fi lăsat Adrian Dachia, şi cu aceeaia ar fi scos de acolo ostaşii, înadins numai pentru pisma ce avea asupra laudelor lui Traian, ar fi lăsat pre ţărenii sau provincialii romani în gura varvarilor; cu carea vecinică urgie îşi
36 vrea agonisi şie înaintea / a toată lumea romană. Nu e mirare dară că aşa lesne se lăsă Adrian a se abate cu sfatul priiatinilor de a desbina Dachia de la împărăţiia romanilor.

Deci, dacă în zilele lui Adrian, nu multă vreme după ce descălecase romanii în Dachia, cu neputinţă fu a-i mişca pre romani, măcar că varvarii le sta în spate, din lăcaşurile întru care era întemeiaţi în Dachia, a-i scoate de acolo şi a-i aşeza airea, cu cît mai cu neputinţă era pre romanii căsaşi a-i scoate din Dachia şi a-i aşeza airea, în zilele lui Aurelian? Întru atîta mară de vreme, cîtă cursă de la anul Domnului 105, carele e anul descălecărei romanilor în Dachia, pănă cătră anul 274, în carele zic că se întîmplă trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre şi aşezarea lor în Missia, cît s-au fost îmulţit romanii ţăreni dintru acea nemărginită mulţime, carea fu trimisă de Traian în Dachia! Ba încă, şi cu alte colonii noao s-au fost mai adaos cele vechi, cum însămnarăm mai sus, cap. 2, §7. Singură această dovadă, fără de cele ce mai jos voiu aduce, destul de limpede arată că nu toţi romanii au trecut din Dachia preste Dunăre, ca să se aşeze în mijlocul Missiei[1].

[1] Argumentul lui Maior împotriva celor care susţin părăsirea completă a Daciei este într-adevăr hotărîtor. Teza lui Engel şi a altora despre părăsirea absolută a Daciei e la fel de absurdă ca cea a învăţaţilor ardeleni despre nimicirea tuturor dacilor de către Traian.

§ 3

PARTEA CEA MAI MARE A ROMANILOR NU AU EŞIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Mai la doao sute de ani trecuse de cînd romanii, prin împăratul Traian trimişi, era aşezaţi în Dachia, ţeară desfătată, şi ţinea grasele sale moşii. De unde, cei de pre vremea împăratului Aurelian în Dachia moşteni romani, de obşte toţi, afară de coloniile cele mai noao, era născuţi şi crescuţi în Dachia; ba şi părinţii lor, ba şi moşii lor, acolo văzuse întîiu lumina lumei aceştiia./
37 Deci, a romanilor acestora, măcar că strămoşii lor cei dintîiu venise din Italia, patria le era Dachia. Şi cine e atita nesîmţitoriu, carele să nu ştie că tuturór oamenilor atîta le iaste dulce şi vrută patria, întru carea sînt născuţi şi crescuţi şi unde oasele părinţilor şi a moşilor lor celor răposaţi se odihnesc, cît, tocma de ar fi şi slabă ţeara şi cu multe năcazuri ar avea a se lupta într-însa, puţini se află carii să se plece a-şi lăsa patria, de cúmva nu cu grea poruncă şi neapărată silă îi scot dintr-însa. Bold firesc iaste acesta, carele deşteaptă pre oameni a-şi iubi patria sa şi bucuroşi a rămînea într-însa, precum şi Ovidius cîntă.[a] Iară poruncă şi silă de la împăratul Aurelian să fi fost, ca romanii toţi sau cea mai mare parte să iasă din Dachia şi să treacă preste Dunăre, în Misia, precum şi aceaia, că vro ghintă varvară pre aceiaşi înadins să-i fi îmbulzit şi să-i fi strîmtorat a păşi afară din patria sa, nici într-un istoric nu se ceteşte. Ci, nici nu putea să dea Aurelian o poruncă ca aceaia, de vreme ce tocma cu neputinţă era atîta mulţime să treacă din Dachia preste Dunăre şi să se aşeze în mijlocul Misiei. Atîta e adeverit lucrul acesta, cît nici întră protivnici, carii pismuesc romînilor strălucirea viţei şi vechimea necurmatei moştenirei lor în Dachia, nice unul nu se află carele să cuteze a zice că sau poruncă de la Aurelian sau strîmtoare de la vro limbă varvară

să fi fost ca toţi romanii sau partea cea mai mare a lor să iasă din Dachia.

Lîngă aceste, precum văzum mai sus, cap. 2, § 10, Dachia o scăpase de a mînă romanii, încă în zilele lui Gallienus, de tot; şi acum, / de vro cîţva ani, o ţinea
38 gotii ca a sa. Au , aşa lesne dară socoteşti trecerea romanilor moşteni din Dachia preste Dunăre, cît, după porunca lui Aurelian, îndată toţi, sau încalete partea cea mai mare să fi eşit de acolo? au, aşa lesne i-ar fi suferit gotii, după voia lui Aurelian, să iasă din ţeara ce o stăpînea ei? Drept, Vopiscus, în *Aurelian*, cap. 22, scrie că împăratul Aurelian o dată au bătut pre goti şi dincoace de Dunăre, omorînd pre povăţuitoriul gotilor, anumit Cánnaba, cu cinci mii de oameni împreună.[a] Ci, cu uciderea acestor puţini goti, au se putea face cale la atîta mulţime de romani moşteni, cîţi era presţe toată Dachia? Au nu ar fi stat împrotivă gotii, ca să nu iasă romanii, agonisitorii locurilor şi másturii, carii tocma le era de lipsă, din ţeară? Nu e îndoială că, de le-ar fi făcut Aurelian romanilor de o parte cale ca să iasă din Dachia, i-ar fi împiedecat gotii de celelalte părţi, cît eşirea tuturor romanilor din Dachia nu s-ar fi putut împlini fără în mai mulţi ani. Ci, Aurelian omorînd cele cinci mii de goti cu povăţuitoriul Cánnaba, nicăiri nu se citeşte să fi rămas în Dachia a scoate pre romani, fără, după fapta aceaia, se duse prin Vizant, în Bithínia. Ba, de ar fi stat Aurelian pre rînd la toate locurile Dachiei, cît e de mare şi largă, cu ostaşi de ajuns ca să facă cale romanilor a eşi, mai cred eu că gotii simţind că nu pot să stea împrotiva faptei aceştiia a lui Aurelian, înainte de a ajunge el cu ostaşii la locurile acele, pre toţi nearmaţii moşteni romani i-ar fi omorît pănă întru unul, decît să-i lase să iasă din ţeară, după voia lui Aurelian.
39 Toate/stările-împrejur dară vădesc că în zilele lui Aurelian partea cea mai mare a romanilor nu au eşit din Dachia preste Dunăre, ci au rămas acolo.

§ 4

SE RĂSPUNDE LUI ENGHEL

Hristian Enghel, căruia nu-i place ca romînii cei ce sînt astăzi aici, în Dachia cea vechie, să fie prăsilă din romani ca aceia carii pre vremea lui Aurelian să fi rămas aici, în Dachia, în *Apendicea* sa cea despre începutul valahilor, adecă a romînilor, la *Comentația cea despre expedițiile lui Traian la Dunăre*, adăogată, § 2, zice că nu e de a se crede ca vrunii dintră romani, în zilele lui Aurelian, întră atîtea năcazuri ce le veniră de la sarmate și de la goti, să fi vrut a rămînea în Dachia.

Ci, precum mai sus, § 3, aeptaiu, nu lesne se pleacă oamenii a-și lăsa patria sa, tocma de au și cu niscari năcazuri a se lupta într-însa. Apoi, de nu ar fi fost aceleși năcazuri, în zilele acele, și în Misia, unde zic protivnicii că toți romanii s-au strămutat din Dachia, poate că ceva asemănare de adevăr ar avea cuvînțarea lui Enghel. Ci, în vremile acele, cumcă aceiași varvari întocma zăhăia și pre cei din Misia moșteni, ba fără asemănare mai mari greotăți făcea varvarii țărenilor în Misia decît în Dachia, nici însuși Enghel nu poate niega (tăgădui). Că, de cum năvăliră, curînd după a doao sută de la Domnul Hs., gotii întru împărățiia romanilor, aceiași înodîndu-se cu sarmatele și cu alte ghinte varvare, nu încetară și Misia a o năcăji cu încursele sale și cu prădarea. Ba Illiricul și Misiia cu totul o pustiise varvarii, și aceasta fu cauza căci Aurelian se deznădăjdui a mai putea ținea Dachia împărăției romanilor îmbinată.
40 Iară în Dachia nicăiri / nu cetim asemenea năcazuri și asemene pustietate să fi făcut în zilele acele varvarii. De unde, în zilele lui Aurelian, de ar fi trecut romanii țăreni din Dachia în Misia, vrea trece de la necazuri mari la nevoi tocma nesuferite și deznădăjduite. Năcazurile dară care avea romanii în Dachiia, de către goti

și de către sarmate, nicecum nu-i putea învita să iasă din Dachia; ci, mai vîrtos stările-împrejur ale Misiei îi contenea ca să nu meargă în Misiia.

§ 5

SE VĂDEȘTE MAI ÎNCOLO, CUMCĂ PARTEA CEA MAI MARE A ROMANILOR NU AU EȘIT DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Lîngă aceste, de vei lua aminte la stările Dachiei cele după moartea lui Traian, care le numărarăm mai sus, cap. 2, lesne vei vedea cum romanii cei din Dachia, prin încursele cele dese ale vecinilor varvari, atîta era acum dedați cu varvarii a-i vedea în Dachia și a-i suferi, mai vîrtos că din zilele lui Gallien cu totul scăpase împăratul romanilor Dachia de a mînă, cît, în zilele lui Aurelian, tocma mai ușor le era romanilor acestora a-i primi pe varvari în patria sa, Dachia, unde din moșiile sale cele în tot anul roditoare, pururea avea cu ce le sta înainte și a-i sătura, decît rătăcind prin alte țări, să fie întîmpinați de aceiași varvari.

Și, cu atîta mai ușor, în zilele lui Aurelian, le era romanilor celor din Dachia a suferi încursele și necazurile de către varvari în Dachia, că, întră acele era născuți, crescuți, mulți și îmbătrîniți; și greotățile, spre care sînt oamenii din pruncie deprinși, totdeauna mai cu lesnire se poartă./

41 Ba iaste a crede, socotind firea lucrurilor, cumcă varvarii aceia fiind vecini Dachiei, avea crutare către teara aceasta, pentru că totdeauna, cînd se înturna de la țările cele mai depărtate, unde era deprinși adeseori a năvăli, aci, ca în vecinătate, avea odihnă de osteneala sa, fără de mare frică; și cînd se întîmpla de fugea de pe airea, bătuți și alungați, aci avea răpaos și hrană ca acasă.

Din cele dese a varvarilor umblări în sus şi în jos, prin Dachia, nu am îndoială că pre mulţi din varvarii aceia îi cunoştea romanii, precum şi ei pre romani, şi se chema pre nume unii pre alţii. Au nu şi tîlharii pre aceia, la carii de multe ori au a se abate, în drumurile sale, de sînt priimiţi cu arătare de dragoste şi cu mîncare, îi cruţă şi sînt bucuroşi să nu fugă dinainta lor, ba îi încredinţează că nici o pagubă nu vor avea de către dînşii şi, de se află vrunul din ceata lor mai sălbatic, carele să voiască a face ceva rău, nicecum nu-l sufere ceialalţi tîlhari a face rău.

Dirept aceaia, măcar că şi romanii cei din Dachia le era varvarilor urîţi, pentru că sînt romani, precum şi astăzi varvarilor le iaste urît numele de romîn, totuşi, pentru folosurile sale, care de multe ori le priimea de la aceşti romani, ca de la cei ce nu era deprinşi, ca varvarii, a face încurse printr-alte ţări şi a prăda, ci a lucra pămînturile în toţi anii şi a păzi meşteşugurile, avea plecare spre ei.[1] Au nu se poate şi acum afla ţeară carea să cuprindă mai multe ghinte desclinite în sinul său, şi o ghintă dintră aceste să fie la toate celelalte ghinte urîtă? Ci, pentru că toate celelalte ghinte au de la aceasta nu puţin folos, pentru aceaia bucuros o sufere, ba încă, de ar vrea unii căsaşi de a ghintei aceş-
42 tiia se fugă dintru acea ţeară, îi opresc./

Urmează dară, că partea cea mai mare a romanilor celor din Dachia, nu au eşit din Dachia în zilele lui Aurelian, ca să treacă preste Dunăre, în Misia, ci au rămas în Dachia. Nice nu au rămas numai prin munţi, ci şi înlontru, în ţeară, la şesuri, a fi rămas nesmintiţi întru moşiile sale, aceaia ne face a crede, că toate

[1] Opoziţia *roman-barbar* are aici mai degrabă semnificaţia ei antică, deşi transpare în ea şi orgoliul originii romane, comun Şcolii Ardelene, explicabil ca replică la defăimările unor autori străini ai epocii. De altfel întreg pasajul conţine aluzii la stările contemporane lui Maior.

ghintele acele, care pre rînd şi-au supus şie Dachia şi au lăcuit cîtăva vreme acolo, era oameni de aceia carii trăia cu prăzi ce le făcea prin ţările împărăţiei romanilor, iară nu cu lucrarea pămîntului. De unde, prea de folos era varvarilor acelora, ca romînii şi la şesuri se rămînă nesmintiţi; carii agonisindu-şi moşiile sale, să ajute mai vîrtos familiile varvarilor, până ce însuşi varvarii se cuprindea cu încurse şi cu prădare prin ţările împărăţiei romanilor supuse. Aşa au custat romanii în Dachia cu gotii, aşa cu hunii carii alungară pre goti din Dachia, aşa cu alţii carii toţi eşiră din Dachia şi se pustiiră, iară romanii rămaseră statornici acolo, trăind cu dreaptă osteneală a mînilor sale.

Însă, întru atîta neam mare, precum era a romanilor în toată Dachia, cred eu că nu puţini se afla şi între romani, mai vîrtos după ce Dachia, în zilele lui Aurelian, fu lăsată cu totul desbinată de către împărăţiia romanilor, carii să se fi împreunat pentru căştig, sau cu varvarii carii trecea prin Dachia ca se facă încurse prin ţările împărăţiei romanilor, sau cu cei ce rămînea în Dachia până la o vreme şi de aci se repezea într-alte ţări a prăda. Ba, nu mă îndoesc că văzînd varvarii pre romanii cei din Dachia, că sînt oameni vînoşi şi inimoşi, cu atîta mai vîrtos că acum nu era supuşi împărăţiei romanilor, i-au rugat ca să stea cu dînşii şi împreună să meargă asupra ţărilor celor de supt împărăţiia romanilor. Şi aceasta, că mulţi dintră romîni au împreunat armele sale cu ale varvarilor celor ce ţinea Dachia,
43 poate au fost una / din cauzele cele căpetenii căci romînii, întră atîtea străcurări de ghinte varvare prin Dachia, ei au rămas statornici şi au putut custa tot neamul lor în Dachia.

De aciiaşi scriitoriul acela unguresc, la Turoţi, întru întîia parte a *Cronichei ungurilor*, cap. 17, măcar că pre români îi chiamă cu numele cel de pre vremile sale obicinuit, válahi, şi, măcar că din urghiia cea mare asupra

romînilor, carea prea desvălit o arată întru aceaiaşi *Cronică*, mai vîrtos în partea a doao, cap. 97, îi poreclește pre romîni păstori, totuşi, ori din ce scrisori vechi au scos el aceaia, spune adevărul, cumcă fugind alţi lăcuitori de groaza hunilor, în zilele lui Atila, craiului hunilor, romînii, din bună voia lor, steteră pre loc.[a]

Zisei mai sus, că romanii cei din Dachia nu numai pre la munţi, ci şi pre şesuri au rămas statornici, în lăcaşurile şi în moşiile sale, pentru că ghintele varvare, care năvălea în Dachia, mai vîrtos avînd zburdare şi datină a face pradă printr-alte ţări, decît a lucra pămîntul, nu avea cauză de a zăhăi pre romînii cei de pre la şesuri, de oară ce şi lor bine le prindea romînii aceia, precum spusei mai sus. Însă, precum romînii cei de la şesuri era supuşi năvălitoarelor ghinte varvare, aşa nu mă îndoesc că cei de pre la munţi nu numai într-un loc
44 avea prinţipii sau căpeteniile sale cu / împărăţie, care nu atîrna de la varvarele ghinte. Pentru că la aceia nice nu putea răsbate varvarii, nice de locurile acele nu avea lipsă ca să le supună şie, de oară ce ei şi pre la şesuri puţine locuri umplea cu familiile sale[1]. Ba şi însuşi romînii aceşti de pre la munţi, văzînd că varvarii nu zăhăesc pre fraţii lor cei de la şesuri, voia a ţinea pace cu aceiaşi varvari; ba, cred eu că şi cu armele sale le da varvarilor ajutoriu, cînd îi poftea.

Dintr-un feliu de împărăţie ca aceasta, de munţi, au fost romînii aceia, despre carii scrie *Notariul* craiului Bella, la cap. 44, că dederă ajutoriu lui Glad, în Bănat, asupra ungurilor. Asemene împărăţie fu a strămoşului lui Menumorut din Bihor, a căruia şesurile cele de către Tisa le luase Atila, craiul hunilor, cum se scrie la *Notariul* lui Bella, cap. 20. Ba şi a împărăţiei aceiia, a căriia schiptru îl ţinea Gelu atunci, cînd intră Túhutum

[1] Viziune extrem de judicioasă a stării românilor, în epoca migraţiei popoarelor, în acord cu datele ştiinţei moderne.

cu ostaşii ungureşti în Ardeal, asemene fu începutul. Ci, la capetul sutei a opta, cînd avarii fură cu totul stinşi de armele lui Caról celui Mare, cu tărie se lăţi pre la şesuri, prin Ardeal. Despre aceste se va mai înturna vorba şi mai încolo.

§ 6

SE SOCOTEŞTE CREZĂMÎNTUL LUI FLAVIUS VOPISCUS, ÎN TREABA TRECEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Dintră scriitorii cei vechi carii mărturisesc pentru trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre, în zilele lui Aurelian, şi cu carii îşi bat capu protivnicii romînilor ca să îndupere, adecă să razime, părerea sa, cumcă romanii toţi, în zilele lui Aurelian, au eşit din Dachia, cel
45 dintîiu iaste Flavius Vopiscus, / carele în zilele împăratului Constanţie scriia *Istoriia cea despre Aurelian*, precum din însuşi Vopiscus, *în Aurelian*, cap. 44, se vede.[a] Cuvintele lui cele în treaba trecerei romanilor din Dachia, le-am cetit mai sus, § 1.

Cel ce va ceti cu luare aminte capul 1, unde Vopiscus spune cu ce prilej şi de cine îndemnat s-au apucat el a scrie despre Aurelian, nicecum nu se poate îndoi cumcă Vopiscus, întru istorisirea vieţii lui Aurelian, au trăbuit să fie nu puţin, cum să zice, interesat sau părtinitoriu[1]. Cel ce cu mare suspin l-au îndemnat pre Vopiscus ca să scrie laudele lui Aurelian, fu Iunius Tiberianus, prefectul oraşului Romei, bărbat preastrălucit, rudenie de sînge lui Aurelian; şi atuncea îl îndemna pre Vopiscus

[1] Deşi el însuşi scriitor angajat, Maior îşi pune adesea problema obiectivităţii ştiinţifice (v. mai jos, § 7, p. 134 – 135); obiectivitatea fundamentală a lui şi a celorlalţi savanţi ardeleni constă în adevărul incontestabil al tezei lor de bază — romanitatea limbii şi poporului nostru.

ca să scrie viața lui Aurelian, cînd foarte mare cinste făcîndu-i, îl ducea cu rădvanul său cel prea strălucit de la praznic și se tînguia către Vopiscus cu amărăciune, că un împărat așa harnic, cum fu Aurelian, va să rămînă necunoscut vremilor vinitoare, pentru lipsa scriitorilor.[b]

Precum nu mă îndoesc că Iunius Tiberianus pen-
46 tru aceaia omenea pre Vopiscus și arăta dragoste către el, pentru ca se scrie cu cinste și cu laudă despre Aurelian, așa, Vopiscus mult era îndestulat cu omeniia ce îi făcea Iunius Tiberianus, și ca cu fală povestește cum Iunius Tiberianus îl căruță cu rădvanul său cel de județ, și cu cîtă dragoste grăi cu el și îl pofti ca să scrie despre Aurelian. Ba încă, pomenind Vopiscus, cum se vede, la cap. 2, că nici un scriitoriu de istorii nu iaste, carele să nu fi mințit ceva, mai vîrtos îl îndemnă Iunius Tiberianus ca să scrie despre Aurelian cum îi place, fără frică să zică ce va vrea, că mințind, străluciți bărbați va avea soți în minciună, cum sînt Livius, Salustius, Cornelius Tacitus, Trogus, carii și ei au mințit.[a] Care cuvinte a lui Iunius Tiberianus către Vopiscus zise, ce însemnează alta fără că, de nu vor și fi pre adevăr răzimate cele ce va scrie, încă
47 să/le scrie, numai să fie spre lauda lui Aurelian; din care laudă era să curgă rîu și spre mărirea lui Iunius Tiberianus, și a toată familia lui Aurelian, carea era la Roma, cum spune acoloși, cap. 42, Vopiscus.[a]

Cîți sînt și acum, pre carii, de îi va chiema oare carele om mare adese ori la prînz și îi va omeni, scriu minciuni de vița aceluia, puțin grijindu-se oare adevărate sînt, sau ba! Ci, aceștia sînt mai de suferit, măcar că nici o fățărie nu e scutită de păcat și cu scrisorile lor se înșeală mintea cetitorilor carii, în loc de adevăr, priimesc minciuna. Dară sînt unii carii

măniindu-se pre unul sau pre altul dintru o ghintă, nu se sfiesc a lua urgie și a defăima toată ghinta, cît e de mare. Cunoscut-am unul[1], carele mergînd în Țeara Romînească cu nădejde că toți romînii acolo i se vor închina ca unui nu știu ce, ci neștiind el limba romînească nu putu dobîndi nici o deregătorie. De unde eșind mănios, n-au știut cu ce să strice mai tare rominilor și să-i micșoreze, fără stîrni minciună neauzită pănă aci, și o dede la stampă: cum că romînii cei din Dachia lui Traian nu sînt prăsilă de romani ca aceia carii, în zilele lui Aurelian, să firămas în Dachia, ci către mijlocul a treisprezecelea sută de la Hs., de preste Dunăre veniră aici. Cunoscut-am iarăși altul[2] carele, pentru că un romîn în mare deregătorie pus, nu au părtinit ca să încapă fratele aceluia la o deregătorie, nu se îndoi nu numai el întîiu a îmbrățoșa strîmba părere acelui ce scrisese că romînii către mijlocul a treisprezecea sutea au venit de preste Dunăre în Dachia, ci și în altele multe, și
48 cu peană, și cu gura, a vomi veninul urgiei/sale asupra tuturor romînilor, pănă la moartea lui. Unii ca aceștea fieri sălbatece și urgie neamului omenesc sînt.

Vopiscus, din numărul acelora se vede a fi fost, carii lipsiți de avere, sînt bióși spre a lăuda pre alții pentru căștig. Și a fi fost el om de jos, la Roma, și nevăzut, nu numai de acolo se arată, că cu covîrșită bucurie și plin de îndestulare spune cum l-au căruțat prefectul orașului, Iunius Tiberianus, cu rădvanul cel de județ și cu dragoste au grăit cu el, ci și de acolo, că el nu au avut nas să între în *Biblioteca Ulpia*, ca să citească cărțile *Lintee*, ci, cum însuși mărturisește, la cap. 1, Iunius Tiberianus îi făgădui că el va face ca să i se arete

[1] E vorba de Sulzer.
[2] E vorba de Eder.

zisele cărţi din *Biblioteca Ulpia*. Ba, şi anume că au
fost om linguşitoriu, îl vădeşte aceaia, că o prorocie
mai nainte, în zilele lui Aurelian, făcută nu se îndoiaşte
în partea împăratului Constanţie carele în vremea lui
împărăţea, cu linguşire a o tîlcui, adecă cum că viţa
acestuia lungă vreme va împărăţi, pre cum din cuvin-
tele lui, care mai sus le scrisem, se adeverează. Un
om ca acesta, de au fost mai darnic întru laudele lui
Aurelian, de cum sufere adevărul, pentru ca să părti-
nească mărirei patronului său, Tiberian, şi a toată
familia lui Aurelian, nu e mirare, fiind aceasta o nepu-
tinţă de carea pururea mulţi au fost cuprinşi şi sînt
până azi.

De aciia iaste că Vopiscus cele ce sînt spre lauda lui
Aurelian, de sînt şi mici lucruri, are datină cu covîr-
şire a le adeveri sau din scriitori sau cu alte docu-
menturi, iară cele ce se văd a fi spre céva defăimare,
sau le poveşteşte cu îndoială, sau, de le şi spune, fiind
tuturor cunoscute, curînd le acopere, dînd titulă de
preabun împăratului Aurelian.

Însămnăm şi aceaia, că Vopiscus arată, la cap. 1.
că el cele ce va scrie despre Aurelian, vrea să le scrie
49 din cărţile greceşti şi/ dintru alte încuviinţate docu-
menturi. Ba şi aceaia însemnăm, că Gherardus Ioan-
nes Vóssius, în cartea 2, *despre Istoricii lătini*, din în-
suşi Vopiscus vădeşte că, de ar fi ajuns acest să scrie
viaţa lui Apolonius Tianéus, carea o făgăduise, cum-
plite minciuni ar fi minţit.[a] De unde desvălit se vede
că Vopiscus au fost om ca acela, căruia nu-i era greaţă
a minţi.

Dintru aceste, din toate urmează că în cele ce gră-
iaşte Vopiscus spre lauda lui Aurelian, fără de a le
adeveri sau din vrun scriitoriu vrednic de credinţă,
sau din cărţile *Lintee* cele din *Biblioteca Ulpia* anume,
sau din scriniile prefecturei oraşului şi de airea,
nu fără grije se cade să-i credem lui.

De acest feliu iaste aceaia ce scrie el despre trece-
rea romanilor din Dachia preste Dunăre, în zilele
lui Aurelian, la cap. 39, unde zice că Aurelian pre os-
taşi şi pre provinciali sau ţăreni i-au rădicat din Da-
chia şi i-au aşezat în Misia, dînd ţinutului acelui
nume de Dachia sa, după carea faptă se chiemă ţinu-
tul acela Dachia lui Aurelian şi Dachia cea din Mij-
loc şi Dachia cea Noao. Aceasta nici cu un scriitoriu,
nici cu un document nu o îndúperă. Pentru aceaia,
de nu vom crede că împreună cu ostaşii au scos Aure-
lian şi pre ţăreni, pre toţi, din Dachia, cu atîta mai
puţin ne poate cineva judeca a fi oameni nesocotiţi,
că aceasta spre cea mai mare apărare a laudei şi a mă-
rirei lui Aurelian o scrise Vopiscus.

Că, pre cum însămnarăm mai sus, cap. 2, § 1, şi
mai sus, § 2, Adrian, de cît să scoată ostaşii din Da-
chia şi să lase pre ţărenii romani în gura varvarilor,
prevăzînd, după dojeana priiatenilor, că vecinică îne-
50 grită pomenire va să-i rămînă pentru fapta aceasta,/
mai bucuros fu să i se coacă cele din lăuntru ale lui
de pisma ce avea asupra lui Traian, decît să scoată
ostaşii din Dachia, şi să lase pre ţărenii romani acolo,
de unde, fiind ei întemeiaţi, nu era acum cu putinţă
să-i scoată.

Aceaia, de la carea l-au abătut pre Adrian prietenii,
o fece Aurelian. Că Dachia o lăsă de supt împărăţiia
romanilor, şi scoţind ostaşii, partea cea mai mare a
ţărenilor, precum arătarăm mai sus, § 2, 3, 5 rămasè
acolo, supt varvari. Această faptă foarte întuneca
măririle lui Aurelian. Deci, Vopiscus îndemnat de
Iunius Tiberianus, rudeniia lui Aurelian a scrie ca
să nu rămînă acea neagră pomenire, cumcă Aurelian
desbinînd Dachia de cătră împărăţiia romanilor, au
lăsat atîta mulţime de cetăţeni romani în unghiile

varvarilor, din carea nu puţină micşorare urma şi asupra lui Iunius Tiberianus şi asupra a toată viţa lui Aurelian, scrie, fără nici o mărturie sau document, întîiu: că fiind Illiricul pustiit şi Misia prăpădită, nici o nădejde nu era de a se mai putea ţinea Dachia supt împărăţiia romanilor. Aceasta o scrie, pentru ca nimene să nu judece pe Aurelian cumcă au fost om slab şi fără îndestulată cauză au părăsit Dachia. A doao, carea era mai de lipsă spre apărarea mărirei lui Aurelian, scrie că Aurelian nu au făcut, cum vruse Adrian să facă, adecă să scoată ostaşii şi să lase pre nearmaţii ţăreni romani acolo, ci, cînd au scos pre ostaşi, împreună scoase şi pre ţărenii romani, apoi părăsi Dachia, în puterea varvarilor.

Însă, măcar că aceasta, despre scoaterea ţărenilor romani din Dachia, numai spre lauda lui Aurelian, fără de nici o dovadă o scrie Vopiscus, totuşi aceaia nu zice că pre toţi romanii ţăreni i-au scos Aurelian din Dachia. Aceaia şi noi o credem, că nu puţini şi dintră ţăreni au eşit cu ostaşii din Dachia, ci partea/
51 cea mai mare au rămas acolo. De unde, cuvintele lui Vopiscus cele mai sus, în treaba trecerii romanilor din Dachia preste Dunăre, cetite, nicicum nu înfring adeverirea noastră despre aceaia: că nu toţi romanii au eşit în zilele lui Aurelian din Dachia, ci partea cea mai mare au rămas acolo.

Ba, de vom ceti cuvintele acele a lui Vopiscus, nu cum sînt în izvoadele care le-am văzut eu, ci cum le cetea Laurenţius Topeltinus, carele în zilele prinţipului Ardealului Apafi au scris cartea sa ce se numeşte *Origines et ocasus Transilvanorum*, încă vîrtos întăresc zisa noastră. Că, în numita carte, cap. 6, aşa se citesc cuvintele acele a lui Vopiscus: cum că Aurelian văzînd Illiricul pustiit şi Misia prăpădită, provincia dincolo de Dunăre, Dachia, care o făcuse Traian, rădicînd de acolo oastea, o lăsă ţărenilor, deznădăjduindu-se a se mai putea aceaia ţinea; şi pre noroade, pre care le-au dus de acolo, le aşeză în Misia.[a] Osebirea întru cuvintele aceste a lui Vopiscus, de cum le cetea Topeltinus şi de cum le cetim în izvoadele care le avem acum, nu e alta fără părticica *et* (şi), carea o au izvoadele aceste; şi izvodul, carele l-au citit Topeltinus nu o avea. Acea părticică, carea nu ştiu, din greşeală, au din reotate fu vîrîtă, schimbă tot înţelesul şi face ca Vopiscus să se pară a zice că nu numai pre ostaşi, ci şi pre ţăreni i-au sculat Aurelian din Dachia. Iară chipul zicerii nicicum nu pofteşte să se adaogă acea părticică, ba cu mult mai firesc lucru iaste şi mai neted să se citească cuvintele acele a lui Vopiscus fără zisa părticică. Carea de o vei
52 lăpăda, pre cum lăpădată era în /izvodul care l-au cetit Topeltinus, urmează că Aurelian numai ostaşii i-au rădicat din Dachia, iară nu şi pre ţăreni./Fără ţărenii carii au vrut, din bună voia lor, şi au avut răgaz, au eşit cu ostaşii. Şi unde zice Vopiscus că noroadele, care le-au dus Aurelian din Dachiia, le-au aşezat în Misia, nu sînt alte noroade fără acele care le-au sculat din Dachia, adecă noroadele cele milită eşti sau ostaşii. Iară despre ţăreni, că să fi eşit oarecarii din Dachia, Vopiscus, nemica nu pomeneşte. Aşa de se vor ceti cuvintele lui Vopiscus, măcar că nici cu o mărturie nu le razimă Vopiscus, totuşi firea lucrurilor şi împrejurările romanilor din Dachia, celor de pre vremile lui Aurelian, arată cumcă adevărul au grăit Vopiscus.

Singură o şuvăială pot aci să-şi nălucească protivnicii noştri, adecă să zică că poate şi izvodul, care l-au cetit Topeltin, au avut părticica *et*, ci, Topeltin cu vicleşug o lăpădă şi minţi, cetind cuvintele lui Vopiscus fără de zisa părticică. Ci locul unde, şi oamenii,

între carii au scris și au dat la tipariu cartea sa[1], Topeltin, nu ne lasă a avea acel prepus de Topeltin, în lucrul acesta. Topeltin, lăudata sa carte, nu în Ardeal, ci în țeară ca aceaia, și între oameni ca aceia procopsiți în scrisorile cele vechi o-au dat la lumină, cărora manuscriptele izvoade ale lui Vopiscus le era preacunoscute. De unde, de nu vrea fi izvoade de acele a lui Vopiscus, în care se nu se afle părticica *et*, cum s-au ivit cartea lui Topeltinus la lumină, îndată l-ar fi mințit învățații și l-ar fi rușinat ca pre un viclean. Tocma dară iaste a crede că izvodul, din carele au scris Topeltin cuvintele acele a lui Vopiscus nu au avut părticica *et*. Alta ar fi de ar fi adus Topeltin înainte nîscari cuvinte a vrunui decret de a crailor unguresti necunoscut înțelepților acelora. Cu aceaia
53 putea să/înșeale pre aceia ce nu avea cunoștință în lucrurile unguresti, iară cu izvoadele scriitorilor celor vechi lătinești nici o înșălăciune nu putea să facă.

Ci, să zicem că părticica *et* întru adevăr e a lui Vopiscus, nu e virîtă de mînă streină. Totuși, neted și firește se pot înțelege cuvintele lui Vopiscus, așa cît și partea cea mai mare a romanilor, în zilele lui Aurelian, să fi rămas în Dachia, și vorba lui Vopiscus să nu fie deșartă de adevăr. Dacă au vrut Aurelian să lasă de tot Dachia de supt împărățiia romanilor, firesc lucru iaste că ostașii trăbuia să-i scoată de acolo. Dicastériile sau judecătoriile cele mari provinciale sau țărene, adecă care nu se țin de oaste, împreună cu arhivurile încă e datina împăraților, nu numai cînd părăsesc de tot oareși care țeară, ci și cînd e frică să nu între vrăjmașul întru acea țeară, de unde nu se îndoesc că după puțină vreme iarăși îl vor scoate, a face rînduială, de cu bună vreme toate persoanele dicasteriilor

[1] Lucrarea lui Laurențiu Toppeltin *Origines et occasus Transylvanorum* a fost tipărită la Lyon, în 1667 și la Viena, în 1762.

cu arhivurile, ș.c. să iasă la altă țeară, carea e fără primejdie. Deci, cînd au sculat Aurelian oastea din Dachia, împreună au demîndat ca toate dicasteriurile cele mai alese cu arhivurile și poate și unele cete de masturi ș.c., să iasă din Dachia. Și iată adeverite cuvintele lui Vopiscus, că Aurelian au rădicat oastea și provincialii din Dachia și apoi o-au părăsit, fără de a ne sili cuvintele lui Vopiscus, acel lucru cu neputință a-l grăi, cum că toți romanii, sau partea cea mai mare au eșit atunci din Dachia.

Și aceaia iaste a crede, că în vremile acele, nu numai ostașii, judecătoriile, ci și alții mulți țăreni romani au eșit din Dachia preste Dunăre, și fură așezați de Aurelian, în mijlocu Misiei. De acest feliu, cred eu că au fost cei din coloniile romane cele noao. Dintră aceștea mulți nu era crescuți în Dachia, pentru aceaia nu putea să aibă acea plecare carea o avea cei vechi romani / către Dachia, ca către patria sa, nice
54 nu era dedați cu încursele varvarilor în Dachia, cum era, din pruncie, romanii cei vechi; pentru aceaia putea avea greață de Dachia, nice nu era, cum iaste a crede, întemeiați cu moșiile, ca romanii cei vechi; pentru aceaia nici un îndemn nu avea, eșind ostașii, a rămînea ei în Dachia. Deci, unii ca aceștea avînd vreme, cred eu că au eșit toți din Dachia. Ba, pre cei de lîngă Dunăre, și Aurelian, de au vrut, au putut să-i scoată de prin orașe și de prin sate și să-i treacă în Misia, pentru că fiind el cu oastea lîngă Dunăre, putea cu ostașii să-i înteţească, nici nu avea varvarii cum să-i împiedice a eși, ba poate și ei bucuroși ori fi vrut să iasă, de vreme ce iaste a crede că aceștea cu mult mai mari greotăți pătimea, de cît cei mai din lontrul Dachiei, fiind că varvarii, și cînd trecea încolo, preste Dunăre, și cînd se înturna, tot pre ei se răzima întîiu. Iară, cei din cele din lontru ale Dachiei, nici plecarea cea firească către patrie, nici încre-

dințarea cea cătră moșiile cele grase nu-i suferea să se plece a eși. De unde zădarnică ar fi fost și pentru aceaia porunca lui Aurelian, că, tocma de ar fi vrut unii să iasă, nu i-ar fi lăsat gotii.

§ 7

SE MAI CERN ÎNCĂ CUVINTELE LUI VOPISCUS ÎN TREABA TRECEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Cele ce am cuvîntat, în § 6, pentru trecerea romanilor din Dachia preste Dunăre, cu acea supunere le-am grăit, că această trecere s-au făcut în zilele lui Aurelian. Însă, de vom socoti cu amăruntul împrejurările Dachiei, mi se pare că acea trecere au fost înainte de a împărăți Aurelian. Nice Vopiscus nu o zice chiar aceaia, că Aurelian să fi seulat oastea romană din Dachia. / Aceaia se știe, că Dachia cu mult înainte de a
55 împărăți Aurelian, încă în zilele lui Gallienus, fu pierdută și se stăpînea de goti. Urmează dară că atunci cînd se pierdu Dachia, adecă supt Gallien, fură rădicați din Dachia și trecuți preste Dunăre ostașii romani, dicasteriile romane și alți țăreni romani, carii vrură și putură să iasă. Pierduta supt Gallien Dachie, următoriul lui Claudius, nu o-au căpătat înapoi, cum am vădit mai sus, cap. 2, § 9. Aurelian încă, nicăiri nu se citește să o fi căpătat înapoi de la goti și să o fi îmbinat iarăși cu împărățiia romanilor. Drept, Aurelian au bătut odată pre goti, dincoace de Dunăre, omorînd pre Cannaba, povățuitoriul gotilor, cu cinci mii de oameni ai lui, ci aceasta nu o fece el oștindu-se anume asupra Dachiei, ca să o ia înapoi, fără cu întîmplare. Că, pornind el cu oaste asupra Zenobiei, cum mărturisește Vopiscus, în *Aurelian*, cap. 22, oriciți varvari, fiind el în călătoriia aceaia, îi eșea înainte

pre toți îi bătea. Așa fece în Thrachia, așa în Illiric, așa și în Dachia; și de aci ținîndu-și drumul său, prin Vizant se duse cu oastea în Vithinia.[a] Din zilele lui Gallien dară neavînd romanii obicinuita oaste în Dachia, urmează că nu atunci s-au luat oastea și dicasteriile provinciale din Dachia, cînd lăsă Aurelian Dachia de supt stăpînirea romanilor.

De unde, cuvintele lui Vopiscus, care mai sus, § 1, le-am citit, așa trăbue să se înțeleagă: „Văzînd Aurelian Illiricul pustiit și Misia prăpădită, provincia Da-
56 chia preste Dunăre, cea de Traian / făcută, fiindcă s-au fost rădicat de acolo oastea și provincialii (adecă lătinește: *Cum sublatus fuisset exercitus et Provinciales)*, o-au lăsat". Nice Aurelian nu au făcut alta, în cît e pentru romanii acei eșiți din Dachia, fără că fiind ei, după fuga și ducerea lor din Dachia, răspîndiți carii pre unde putea, dincolo de Dunăre, ca în vreme de răsmiriță, Aurelian, după ce au curățit părțile cele de preste Dunăre, adecă din dreapta Dunărei, de varvari, adunînd pre dușii și fugiții din Dachia romană, i-au așezat în mijlocul Misiei a lăcui; și fiind că mare bine fece năcăjiților acelora, duși și fugiți din Dachia, adunîndu-i laolaltă și dîndu-le moșii, nu fără cădință anumi ținutul acela, Dachia sa; și așa, Dachia aceaia s-au zis a lui Aurelian, iară cea dincoace de Dunăre, Dachia lui Traian.

§ 8

SE SOCOTEȘTE ȘI CREZĂMÎNTUL LUI RUFUS, ȘI A LUI EUTROPIUS ÎN TREABA TRECEREI ROMANILOR DIN DACHIA PRESTE DUNĂRE

Nu iaste îndoială că Sextus Rufus și Eutropius, a cărora cuvinte le-am cetit mai sus, § 1, cele ce scriu pentru trecerea romanilor din Dachia preste

Dunăre, le-au luat de la Vopiscus; ba Eutropius, și însăși cuvintele și țesetura lui Vopiscus o ține. De unde urmează că nu mai mult crezămînt pot avea aceștea, în lucrul acesta, de cum are Vopiscus; și cele ce am cuvîntat pentru înțelesul cuvintelor lui Vopiscus, au a se apleca și la cuvintele lui Rufus și a lui Eutropius.

Rufus se vede a zice că prin Aurelian fură duși romanii din Dachia preste Dunăre, ci aceasta nu o zice
57 Vopiscus, de unde urmează/ că Rufus altmintrea au tîlcuit cuvintele lui Vopiscus de cum sufere stările împrejur ale Dachiei, cele din zilele lui Aurelian. Vezi mai sus, § 7.

Întru aceaia încă nu se lovește cu Vopiscus, că acesta zice că Aurelian au așezat pre romanii aceia, în Misia, care ținut acum desparte cele doao Misii, iară Rufus scrie că doao Dachii se feceră în ținuturile Misiei și a Dardaniei. Ci, aceasta nu o putem zice a fi împrotivire. Ba poate Vopiscus au socotit numai cuprinsul aceștii Dachiei Noao, cum se întinde prin Misia, până în Dunăre, iară Rufus au socotit și capetul Dachiei Noao cel dincolo, carele e în Dardania. Adecă Dachia lui Aurelian, de lîngă Dunăre, tăind în doao Misia, se sfîrșește în Dardania. Sau poate Aurelian au așezat pre romani mai vîrtos în Misia, ci împlțindu-se, precum sînt foarte spornici și astăzi romînii, până în zilele lui Rufus, așa s-au fost lățit, cît au cuprins și Dardania, și o-au lăcuit.

Ba, și în cît e despre împrotivirea cea dintîiu, se pot neted tîlcui cuvintele lui Rufus, cît nici o împrotivire să nu se pară întră el și întră Vopiscus. Adecă: „Și prin Aurelian, după ce au fost duși de acolo (din Dachia) romanii, doao Dachii, în ținuturile Misiei și a Dardaniei, se feceră". Adecă, cuvîntul „prin Aurelian" să nu-l apleci la dușii din Dachia romani, ci la făcutele doao Dachii.

Însemnăm și aceaia aci, că Dachia lui Aurelian, în cît se întinde pre lîngă Dunăre, s-au zis Dachia Ripensis *(Dacia Ripensis)*, iară partea cea mai încolo, în carea se cuprinde și o parte din Dardania, s-au zis Dachia Mediteránea *(Dacia Mediterranea)*./

58 CAP IV

ÎNTÎMPLĂRILE ROMANILOR CELOR DIN DACHIA LUI TRAIAN DIN ZILELE LUI AURELIAN PÂNĂ LA ÎNTRAREA UNGURILOR ÎN PANNONIA

§ 1

ROMANII CEI DIN DACHIA FURĂ STĂPÎNIȚI DE GOȚI

Dachia părăsită de Aurelian, împreună cu lăcuitorii ei romani, mai vîrtos cei de la șesuri, precum încă în zilele lui Gallien, căzuse în mînile goților, așa, de aci înainte, fără de nici o grije de către împărățiia romanilor, fu de dînșii domnită până la anul Domnului 376, cînd cu mănie mare, după cum scrie Paulus Orosius, cartea 7, cap. 33, de unde aceleși cuvinte le prescrise și Paulus Diaconus, la cartea 11, în *Valent*, venind hunii asupra lor[1], îi bătură, cît fură strîmtorați goții a fugi preste Dunăre, dincolo, întru împărățiia romanilor.[a)] Vezi și la Prai, *Annalele vechi ale hunilor, ale avarilor și ale ungurilor*, cartea 2.

Flavius Vopiscus, în *Probus*, cap. 16, ne lăsă scris că acest împărat, carele după Aurelian, până ținea încă Dachia goții, au împărățit, au bătut în Illiric pre sar-

[1] Hunii năvălesc în anul 375.

59 mate şi pre celelalte / ghinte, aşa, cît mai fără de răs-
boiu au luat înapoi toate, cîte le răpise aceia. După
aceaia au călătorit prin Thrachia şi toate noroadele
gheticeşti fiind spăimîntate cu vestea lucrurilor şi cu
puterea numelui celui vechiu strîmtorate, sau în dedi-
ţie, sau în preteşug le-au priimit, adecă sau s-au dat
lui, sau au făcut preteşug cu el.[a] Şi la cap. 18 scrie că
Probus, după ce au făcut pace cu persianii, s-au întors
la Thrachia şi o sută <de mii> de bastarne au aşezat
pre locul împărăţiei romanilor, carii toţi au ţinut cre-
dinţa.[b] Asemene şi Zosimus, în cartea 1, cap. 71, în
Probus, scrie că acesta, pre basterne, ghintă schithică,
carea s-au supus lui, priimindu-i în Thrachia, dîndu-le
pămînturi de agonisit, i-au aşezat. Aceştea, de aci
înainte, pururea au trăit după legile şi datinile roma-
nilor.[v]

Dintru aceste vreau unii a culege cumcă împăratul
Probus au stăpînit Dachia, pentru că, după cum măr-
turiseşte Plinius, în cartea 4, cap. 12, Cluverius şi Hof-
mannus, în *Léxico*, basternele era noroade lăcuitoare
în stînga Nistrului, cu care ce ar fi avut a lucra împă-
ratul Probus, de nu ar fi fost supt puterea lui Dachia,
a căriia marginea cea de cătră miază noapte era Nistru?

Ci, pre cum destul de chiar se vede din cititele a lui
Vopiscus cuvinte, Probus au avut treabă cu varvarii
aceia carii au fost întrat a prăda în părţile împărăţiei
romanilor. Pre aceia dară i-au bătut Probus şi au luat
60 înapoi cele răpite; pre aceia i-au spăriiat cu / vestea
lucrurilor sale, şi unii s-au dat lui: bunăoară suta
aceaia de mii de bastarne, iar pre alţii i-au priimit în
preteşug. Să fi trecut Probus Dunărea încoace şi să fi
ajuns până la rîul Tira sau Nistru, nicăieri nu se
citeşte. Ci, să fi şi trecut Probus prin Dachia până
preste Tira, ca să bată pre bastarne, au pentru o
încursă ca aceasta şi trecere în vreme de răsmiriţă,

Dachia au fost supusă împărăţiei romanilor? Nu
totdeauna locurile prin care trec oştile, sînt supuse
împărăţiei lor.

Constantin cel Mare, pre la anul Domnului 323,
cum ne lăsă mărturisit Sócrates, în cartea 1, cap. 18,
vîrtos au învins pre goţi[a] şi, cum scrie Paulus Orosius,
tocma în sinul locului celui varvaricesc adecă în ţinu-
tul sarmatelor i-au şters;[b] iar Iulianus, nepotul lui
Constantin celui Mare, cu mult înaintea acestora, au
scris, grăind în persona lui Constantin, cum că el Da-
chia, carea o-au fost căştigat Traian şi după aceaia fu
pierdută, iarăşi o-au căpătat înapoi.[v] Nu mă îndoesc
că Constantin cel Mare ş-au supus şie Dachia. Iară,
să fi rămas, după moartea lui Constantin, supt împă-
răţiia romanilor, până au trăit goţii într-însa, nicăiri
nu aflu.

Am cetit un manuscript scurtuţ a unuia, carele din
Istoria lui Zosim, cartea 4, cap. 11, unde se povesteşte
61 cum împăratul / Valent venind cu oaste la Dunăre şi
trecînd Dunărea, adecă în Dachia, au dat asupra var-
varilor. Şi necutezînd varvarii a sta faţă la răsboiu,
se ascunseră întră lacuri, şi de acolo umbla pre furiş
să facă încurse. Văzînd împăratul tehna varvarilor,
porunci armaşilor să rămînă în locul său, să nu se mişte
asupra varvarilor, ci adunînd toată mulţimea „colo-
nilor“ (aşa ceteşte zisul scriptor, în manuscriptul său)
împreună cu aceia, cărora le era încredinţată paza
sarcinilor, făgădui fieşte căruia o sumă de aur, de va
aduce vrun cap tăiat de a vrunui varvar. De unde, toţi
aţiţaţi cu nădejdea dobîndei, îndată întrînd prin pă-
duri şi prin lacuri, pre toţi cîţi afla îi omorea, şi ară-
tînd capetele celor ucişi, lua făgăduiţii bani. Mulţi
întru acesta chip perind dintre varvari, ceialalţi se
rugară împăratului de pace. Ne lăpădînd împăratul
rugăciunea aceasta a lor, se fece pace fără de nici o

rușine a mărirei romane. Pentru că de amîndoao părțile se învoiră ca romanii fără de primejdie să moștenească toate cele ce mai nainte era supt puterea lor, și varvarilor li se opri ca să nu treacă, adecă din colo de Dunăre, și nice de cum, nici odată să nu năvălească în hotarăle romanilor. Făcîndu-se această pace, împăratul se duse la Tárigrad.[a]/

62 Dintru aceste, așa grăiaște zisul scriptor: colonii, a cărora mulțime o pomenește Zosim, afară de toată îndoială era romani, căci carii varvari pentru aur ar fi omorît pre varvari, spre perirea sa? Iară dacă au fost romani colonii aceia, volnic sînt eu a cuvînta așa: dacă în Țeara Romînească cea de acum, în carea s-au întîmplat cele ce povestește Zosim și carea era mai aproape de Dachia cea Noao și mai vîrtos supusă încurselor varvarilor, au rămas vlog de coloni romani, după ce au sculat Aurelian din Dachia cea Vechie oastea și pre țăreni sau provinciali, cu mult mai mulți coloni au trăbuit să rămînă în părțile cele mai depărtate de Dunăre ale Dachiei aceiiași, la care nu așa lesne putea să meargă varvarii, ca la Moldova și la Țeara Romînească; ci, așa au fost Ardealul, pentru că la acela nu putea lesne să răsbată varvarii, pentru muntele Cárpat, cu carele e împrejurat; se cade dară să socotim că în Ardeal mai mulți coloni romani au rămas, mai vîrtos fiind că acolo au fost aurăriile și alte băi, bună oară de sare, de fier, ș.c., care romanii le lucra, pre cum până astăzi, prin nepoții lor, adecă prin romîni, mai toate se lucră.[a]/

63 Precum nici o îndoială nu poate fi că mulți romani, în zilele lui Aurelian, au rămas în Dachia, din carii se trag romînii de astăzi cei din coace de Dunăre; așa, cuvîntarea zisului scriitoriu spre a vădi aceaia e tocma răsuflată și fără de nici o putere, de oară ce în Zosim nu se află *colonum* (a colonilor, după cum au cetit zisul scriptor, ci *calonum* (a șerbilor sau a slugilor), carii nu era lăcuitori ai Dachiei, ci slujitori lîngă oastea împăratului. *Istoriia* lui Zosim aceaia spune că împăratul Valent văzînd că varvarii goti nu stau la bătae de lege, ci ascunzîndu-se prin lacuri, pre furiș vreau să facă rău, n-au slobozit pre armași să se bage întru acele locuri primejdioase asupra varvarilor, ci ținîndu-i pre aceia în loc, au adunat toată mulțimea slujitorilor celor de la oastea sa și pre cei ce avea grije de vase și de alte sarcini ce era de trebuința oastei împărătești, și le-au făgăduit că cîte capete de varvari vor aduce, pe tot capu le va da o sumă de bani. Nice nu s-au înșelat împăratul cu măestria aceasta, pentru că zișii oamenii ai împăratului ațițați cu nădejdea câștigului, cu de adins dederă prin păduri și prin lacuri după varvari, și întru atîta răsbătură, cît strîmtorară pre varvari a cere pace dela împăratul.

§ 2

DE HUNI

Precum cetirăm mai sus, § 1, din Paulus Orosius, că gotii fură aiungați din Dachia de huni, Dachiia căzu supt puterea hunilor, carii o ținură până la moartea lui Atila, craiului hunilor, carea s-au întîmplat la anul Domnului 454. Atila acesta, cum vedește Prai, în *Annalele hunilor*, cartea 4, nu au trăit mai sus /

64 de cinci zeci de ani și au început a împărăți la anul Domnului 434. Așa dară, întră anul 454 și întră 434 fu aceaia că Atila, craiul hunilor, au luat dela strămoșul lui Menumorut șesurile cele de către Tisa; carea am pomenit mai sus, cap. 3, § 5, și mai multe vom grăi mai încolo.

Priscus carele era trimis cu soliia cea de la împăratul romanilor cătră Atila, scrie la *Annalele* lui Prai, cele despre huni, cartea 3, cum fiind el la ospăţ cu Atila şi cu alţi boiari huni, întră Zérhon Maurúsius, în casă la ei, unde se ospăta, şi ca să facă rîs, începu a vorbi şi a mesteca acum cuvinte ausoniceşti, adecăte italieneşti sau latineşti, acum goticeşti, cu care tuturor mesenilor le fece voe bună, cît toţi crepa de rîs, iar Atila nice de cum n-au vrut să-şi schimbe faţa spre voe bună; numai cînd au întrat Irnáh, fiiul lui cel mai mic, cătră acela cu ochi blînzi şi veseli s-au uitat şi l-au tras de obraz. „Iară mirîndu-mă eu, zice Priscus, că Atila pre ceialalţi fii ai săi nici într-o samă nu-i bagă, singur cătră acest mai mic are inimă lipită, un varvar, carele şedea aproape de mine şi ştiia limba latinească poftind întîiu de la mine ca să nu spun cătră alţii, zise: „prorocii au prorocit lui Atila, că viţa lui se va stinge, şi de la pruncul acesta se va înoi iarăşi ».“[a]/
65 Bine însemnează Prai, la locul mai sus arătat, că hunii şi limba cea latinească şi cea goticească o-au ştiut; altmintrea cum ar fi putut Zérhon să-i invite la rîs pre huni, de nu l-ar fi înţeles?[a]

Otrococius, în partea 1, *despre Începutul ungurilor*, cap. 4, zice că limba aceaia carea o numeşte Priscus a ausonilor, au fost limba cea romînească.[b] De unde urmează că Atila şi boiarii lui, pre cum şi ceialalţi huni, au ştiut romîneşte. Nu mă mir dară, că romînii nemica nu se sfiia de Atila şi de hunii lui, ci bucuroşi rămînea cu ei, cum am cetit mai sus, cap. 3, § 5, de vreme ce hunii romîneşte grăia cu ei, şi cu mijlocirea aceasta întru toate se înţelegea la o laltă. Nice nu e mirare că Atila şi ceialalţi huni ştiia romîneşte, pentru că Atila şi toţi ceialalţi huni de pre vremea aceaia, de obşte era născuţi în Dachia şi acolo crescuţi, întră romîni. De unde şi aceaia urmează, că mare mulţime de romîni, în zilele acele, era în Dachia, şi cu mult mai mulţi era acolo romîni decît varvari, pentru că nu neamul cel mult s-au luat a învăţa limba neamului celui mai puţin, ci cel mai puţin / a celui mai mult,
66 precum şi astăzi în Ardeal, pentru că romînii sînt cu mult mai mulţi de cît ungurii şi sasii, aceştea de obşte ştiu limba romînească, iară romînii foarte puţini sînt carii să grăiască ungureşte; săseşte apoi, de se află oare carele romîn să vorbească, e tocma mirare.

Prai, neplăcîndu-i ceaia ce au scris Otrococius, cum că limba ausoniilor, în carea au grăit Zerhon înaintea lui Atila şi a boiarilor lui, la ospăţul lui Atila, unde şi Priscus au fost întră meseni, au fost limba romînească, la locul arătat al *Annalelor hunilor*, cu trei dovede se îngîmfă a adeveri că limba ausonilor, despre carea grăiaşte Priscus, n-au fost limba cea romînească: întîiu, pentru că, zice, în vremile acele n-au putut să fie limba cea latinească aşa stricată, cît să se fi făcut romînească, nice, a doao, numele cel de vlahi sau valáhi scriitorilor celor de pre vremile acele n-au fost cunoscut.[a] A treia, pentru că au scris Priscus că un varvar carele şedea lîngă dînsul au ştiut limba cea lătinească, zice că de acolo e chiar că Priscus n-au făcut nici o deschilinire întră limba cea ausonicească şi întră cea lătinească; pentru aceaia, zice, că găcitura lui Otrococius cea din sus spusă, nu are loc.[b]

Răspundem la dovada cea din tîiu şi la a treia. De nu au fost limba cea latinească, pre la mijlocul a cincea sută de la Hs., aşa de stricată, cît din dînsa să se fi făcut romînească, cînd rogu-te s-au născut limba romî-
67 nească din cea latinească, după vremile / lui Atila încoace? Vorbe goale, fără de nici o dovadă grăiaşte aci Prai. Însă lipseşte să ştim că doao limbi au fost la romanii cei de demult, una a învăţaţilor, alta a poporului, carea se zicea militărească şi proastă; ceasta o învăţa pruncii de la mumele sale, ceaia de la grama-

tici în shoală. „Alta iaste, zice Cvintilian, a vorbi lătinește, alta gramaticește“ adecă, alta e a vorbi limba lătinească cea proastă, carea e a poporului, alta, a vorbi limba cea gramaticească, adecă limba învățaților cea lătinească. Limba poporului roman era mai apusă; limba învățaților, carea și astăzi se vede în cărțile lătinești, mai iscusită; totuși, și una și alta e lătinească. Nu mă îndoesc că Priscus, prin limba ausoniilor au înțeles limba lătinească cea proastă, prin limba cea lătinească au vrut se însemne limba lătinească cea gramaticească sau învățată. Și cum că deschilinire au făcut Priscus întră aceste doao dialecte, adecă întră limba ausoniilor și întră limba cea lătinească, nu întunecat se pricepe de acolo, că limba ausoniilor o arată ca cunoscută de obște hunilor, iară cea lătinească, ca o mirare, pomenește că o au știut varvarul cel de lîngă dînsul. De ar fi fost întru toate, ceasta cu ceaia una, nu era loc să spună că varvarul cel de lîngă dînsul au știut lătinește, după ce odată au arătat că toți mesenii huni au înțeles pre Zerhon, cînd grăia în limba ausoniilor. Nici o îndoială dară, nu poate fi că Priscus, prin limba ausoniilor au înțeles limba lătinească cea proastă. Carea, de unde o-ar fi învățat, în vremile acele, hunii, fără de la romîni, întră carii fusese născuți și crescuți? Bine dară au judecat Otrococius că, în locul mai sus arătat la Priscus, prin limba ausoniilor se înțelege limba cea romînească. La a doao. Atîta ajunge cuvîntarea lui Prai, ca cînd ar zice neștine: ungurii nu au fost cunoscuți scriitorilor celor /
68 dinainte de suta a noao, cînd veniră în Pannonia, supt acest nume; așa dară cei ce vorbea atunci în limba acestora nu au vorbit ungurește. Iară cînd au început romînii a se chiema la scriitorii cei grecești și lătinești, vlahi, blahi, válahi, vom arăta mai jos. Altmintrea,

neamurilor slovenești, din zilele cele vechi, de cînd fură romanii cunoscuți lor tot vlásii s-au chiemat, carea nu însemnează alta și acum, al acelești neamuri, fără romani, latini, italiani; de acolo apói fecera grecii vlahi. Ci, despre aceasta, mai pre larg, din jos.

§ 3

DE GHÉPIDE

După moartea lui Atila, craiului hunilor, precum ne lăsă scris Iornandes, în cartea ce se zice: *de Rebus Gheticis*, cap. 8, sculîndu-se Ardaricus, craiul ghépidelor, cu răsboiu asupra fiilor lui Atila, îi învinse: Elléc, feciorul cel mai mare a lui Atila, căzu în răsboiu, ceialalți fură alungați pănă la țărmurile Mării Negre, unde mai nainte șezuse gotii. Și așa Dachia, în zilele lui Marchian, împăratului de la Țarigrad, rămăse în mînile ghépidelor.[a)]

69 Precum iaste a vedea din *Nearaoa* 11 a lui Iustinian împărat, și din Procopius, *despre Ziduirile lui Iustinian*, cartea 4, cap. 7, Iustinian au fost răsbătut a moșteni unele cetăți din coace de Dunăre, în Dachia, lîngă Dunăre, pre cum Literata și altele multe.[a)] Ci aceste, cum vom vedea mai jos, iarăși le pierdură împărații cei de la Țarigrád de supt stăpînirea împărăției romanilor și le ținură avarii.

Nu e îndoială că cetățile care le numără Procopius, în partea cea din coace de Dunăre, au fost în Dachia noastră, de oară ce zice că acele sînt din protivă cu cetatea Nove, ce era din colo de Dunăre, în Dachia Ripense, iară din protivă cu Dachia Ripense nu iaste alt ținut fără Dachia noastră.

§ 4

DE AVARI

La anul Domnului 553, longobardii, după cum scrie Paulus Diaconus, uniți cu avarii, pre carii unii îi chiamă și huni, îi bătură pre ghepide de-i stinseră[1],
70 cît mai nici care să ducă / veste n-au rămas.b) Cu care întîmplare să prăvăli Dachia supt stăpînirea avarilor.

§ 5

DACHIA VOLNICĂ

La anul Domnului 568, cum ne lăsă mărturisit Paulus Diaconus, cartea 2, cap. 7, eșind longobardii cu totul din Pannonia, unde lăcuise 42 de ani[2], ca să meargă la Italia, lăsară Pannoniia priiatenilor săi, ungurilor sau avarilor;b) carea avarii eșind din Dachia[3], o și cuprinseră și se așezară a lăcui în trînsa. Nu mă îndoesc că atunci avarii toți au eșit din Dachia, cînd se strămutară la Pannonia, pentru că așa era datina varvarilor, să lăcuiască până la o vreme într-o țeară, apoi, cînd se strămuta airea de acolo, cu toți se ducea./
71 Nice odată romanii cei din Dachia, din zilele lui Gallienus nu au putut să răsufle ca acum, de oară ce eșind avarii la Pannonia, în locul lor nice o ghintă varvară nu au întrat în Dachia, ci singuri romanii au rămas. Atunci împărățiile romanilor din Dachia ce

[1] Avarii și longobarzii i-au distrus pe gepizi în anul 566.

[2] Longobarzii n-au stăpînit pusta panonică. Ei locuiau, începînd de pe la 505, în regiunea de la nord-vest de Tisa.

[3] Avarii, pînă la conflictul cu gepizii, nu ocupaseră Dacia. Ei ocupau Dobrogea și s-au înțeles cu longobarzii să le dea, în caz de victorie, tot teritoriul pe care-l vor ocupa și jumătate din pradă. Încît, efectiv, avarii n-au stăpînit niciodată Dacia în întregime, ci numai regiuni periferice ale acesteia.

era strîmtorate pre la munți (cap. 3, § 5), începură cu volnicie a se lăți, a se lărgi. Dintră aceste era împărățiile, întru care aflară ungurii, cînd intrară în Pannonia, căpetenii pre Gelu, pre Menumorut, pre Glad.

La capetul sutei a opta, cum scrie Eghinhardus, în *Viața lui Carol celui Mare*, la anul 795, Pipinus, feciorul lui Carol, bătînd și cu totul concenind pre avari, pre cei din oastea avarilor, carii rămăsese vii din răsboiu, i-au fugărit preste Tisa din coace.a) De atunci nicăiri nu s-au mai auzit numele avarilor din coace de Tisa, măcar că, cum zisei, pre cei rămași vii din răsboiu i-au silit a trece Tisa din coace. De unde, mi se pare că avarii cei fugăriți din coace de Tisa, măcar că se anumesc avari sau huni, la Eghinhard, întru adevăr n-au fost avari, ci sclavi; de care neam să știe că mulți au fost cu avarii, și numai pentru aceaia se numesc avari sau huni, pentru că au fost în oastea avarilor, pre cum astăzi pre unguri, pre romîni, pre sîrbi și pre ceialalți, cîți se află în oastea nemțească la răsboiu, îi chiamă nemți, măcar că de viță nu sînt nemți. Îndemnul părerei mele aceștiia, de acolo atîrnă, că, cum zisei, numele avarilor, după aceaia nu s-au mai auzit din coace de Tisa, iară sclavii au fost din coace de Tisa, pre carii îi aflară ungurii, cînd au venit în Ardeal, lăcuitori cu vlasii, adecă cu romînii, cum scrie Notariul lui Bela, cap. / 25. Adecă, scăpînd aceia
72 din pierzarea avarilor, pre carii i-au concenit Pipinus, ei și-au ținut numele neamului său și s-au chiemat sclavi. Despre sclavii aceștia vom avea încă prilej a grăi mai jos, unde vom cuvînta despre săcuii din Ardeal.

De la pierzarea avarilor prin Pipinus căşunată, romanii cei din Dachia au avut pace adîncă pretutindinea, trăind în volnicie până cătră capetul sau sfîr-

şitul sutei a noao de la întruparea lui Hs., cînd intrară ungurii în Pannonia.

După ce au stins Pipinus pre avari, şi ţinutul cel întră Dunăre şi întră Tisa veni supt puterea frîncilor. Că Eghinhardus, în *Viaţa lui Carol celui Mare*, descriind ţările care le-au moştenit Carol zice: „După ce amîndoao Pannoniile şi pusa în ceaialaltă rîpă a Dunărei Dachia şi Istria şi Liburnia şi Dalmatia“ ş.c.[a] Unde luminat se vede că Eghinhardus, prin Dachia au înţeles ţeara aceaia ce iaste întră Dunăre şi întră Tisa, unde fusese ringul avarilor, iară nu Dachia cea adevărată, carea e din coace de Tisa. Pentru că Eghinhardus, acela ţinut îl numeşte Dachia, carele în rîpa Dunărei cea din coace stă împrotiva Pannoniei, e ţeara cea întră Dunăre şi întră Tisa, Dachia cea adevărată stînd în rîpa Dunărei cea din coace împrotiva Misiei.

Întră Dunăre şi întră Tisa, care ţeară, cum văzum mai sus, Eghinhardus o chiamă Dachia, precum se vede din *Annalele* aceluiaşi Eghinhardus cele despre faptele lui Ludovicus Pius, la anul 824, lăcuia un neam ce se zicea abotríti şi predeneţénti.[b] Iară abotritii /
73 saŭ predeneţentii a fi fost soiu de sclavi, aceleşi *Annale* a lui Eghinhardus, la anul 822, nu ne lăsă a ne îndoi.[a] Aceaiaşi ne învaţă *Cronica cea vechie a mănăstirei Moissiacénse*, la anul 808, întră sciptorii frînceşti, tom 3.[b] Pre sclavii aceia dintră Dunăre şi dintră Tisa, pre carii îi zăhăia bulgarii, în zilele împăratului Ludovicus Pius, şi ei cerea ajutoriu de la acelaşi împărat asupra bulgarilor, nu se lăsară bulgarii, pănă nu i-au învins tocma la munţi, unde îi aflară ungurii, cînd au intrat întîiu în Pannonia. Vezi Notariul lui Bela, cap. 12, care loc îl vom ceti şi noi, mai jos.

§ 6

ROMANII CEI DIN DACHIA LUI TRAIAN NICI ODATĂ N-AU FOST SUPUŞI BULGARILOR

Lucius Dálmata, în cartea 6, cu vorbe goale zice că romanii cei din coace de Dunăre, mai de mult au fost supuşi bulgarilor, şi apoi, supt nume de paţinaţe, s-au tras de supt puterea bulgarilor. Drept, din scrip-
74 torii vizantini e adeverit că mai / de mult, din coace de Dunăre au fost o ţeară, carea lor le plăcu a o chiema Bulgaria, ci, să fi fost aceaia în Dachia lui Traian carea o lăcuia romînii, nici unul nu grăiaşte. Deci, de au şi fost oare cînd o Bulgarie din coace de Dunăre, de acolo nu urmează că aceaia au fost în Dachia lui Traian, de oară ce din coace, şi lîngă Dunăre, nu singură Dachia lui Traian, ci şi altă ţeară mai era, adecă cea întră Dunăre şi întră Tisa, din protivă Pannoniei; de unde şi numele bulgarilor, pre cum mai jos, unde vom grăi despre începutul numelui bulgarilor, vom arăta că asemene adevărului iaste să fi luat început.

Cînd intrară ungurii în Pannonia, cum scrie Notariul lui Bela, despre care mai pre larg vom cuvînta în următoriul cap, întră Dunăre şi întră Tisa au aflat, în partea cea din jos, bulgari, în partea cea din sus, sclavi, toţi supt stăpînitoriu bulgăresc. Salánus, carele şedea în oraşul ce Notariul lui Bela, la cap. 39, îl chiamă Tétel. Nu airea dară Bulgaria cea din coace şi lîngă Dunăre, despre carea vorbesc scriptorii vizantini, poţi să ţi o năluceşti, fără întră Dunăre şi întră Tisa.

Nichifor, patriarhul Ţarigradului, în *Breviariul Istoricesc*, şi după dînsul Theofan, în *Hronografie*, iară din Theofan, *Istoria Miscella*, în cartea 19, scriu să fi fost la lacul Meótis, de unde au venit hunii, Bulgariia vechie cea Mare. Acolo fiind, zic, căpetenie oare carele Cuvrát sau Covrát, cînd fu aproape de moarte porunci

celor cinci fii ai săi, ca să lăcuiască împreună, că aşa îşi vor întări împărăţiia. Iară ei, împrotiva poruncei tatălui lor, după moartea lui, fieşte carele luîndu-şi părticica oamenilor săi, se duseră care întro parte, care întralta, singur cel mai mare rămîind în moşiia tătîne-său. Al treilea dintră aceştea, cu numele Asparúh, trecînd apele Danápru şi Danástru, întră aceste
75 şi / întră Dunăre se aşeză cu oamenii săi, la un loc carele pre limba sa îl chiamă Oglu sau Onglu[1]. Pre cum Bulgaria vechie cea Mare dela lacul Meotis, aşa şi povestea cea despre Cruvat şi despre despărţirea fiilor lui, deşteptaţii o socotesc întră fabule. Nice de airea nu au luat prilej fabula aceasta, fără de acolo, că fiind şi bulgari mestecaţi întră huni, scriptorii greceşti cei mai din coace îi mestecară la olaltă, cît, în loc de bulgari, zicea huni şi, în loc de huni, bulgari, şi aşa se năluci Bulgaria la Meotis, de unde au eşit hunii în coace[a]). /

76 Mai încolo povestind lăudaţii Nichifor şi Theofán, la anul 11 a lui Constantin Pogonát, împăratului romanilor de la Ţarigrad, carele iaste anul Domnului 679, cum au început împărăţiia bulgarilor preste Dunăre din colo, zic că ghinta bulgarilor ce era lăcuitoare la Dunăre, au pornit a prăda ţinutul romanilor cel învecinat Dunărei. De unde Constantin oaste grea foarte, şi pre uscat şi pre apă, au sculat asupra lor; ci, bulgarii bătură oastea lui Constantin şi trecînd Dunărea, ajunseră la Varna, şi mai încolo cuprinseră, cît împă-

[1] În secolul II bulgarii vin din Asia şi se aşează între Don şi Volga. În secolul V, o ramură a lor, bulgarii Cutriguri, formează un regat în Nordul Mării Negre. Sub hanul lor Kubrat (585—643) reuşese să înlăture dominaţia avară. După moartea lui Kubrat, cei cinci feciori ai săi îşi împart moştenirea, în momentul în care apar chazarii. Bulgarii sînt înfrînţi. Isperich (Asparuh) unul dintri fiii lui Kubrat îşi ia hoardele, trece Donul, Niprul şi Nistrul aşezîndu-se în Bugeac.

ratul fu silit cu acea tocmală să facă pace cu bulgarii, cît în tot anul să le dea dajde. Întru aceasta se cade a lua aminte întîiu, că nici unul din zişii scriptori nu zice că doară oamenii lui Asparuh să fi prădat atunci ţinutul împărăţiei romanilor şi eişi să fi trecut Dunărea a-şi face din colo împărăţie. A doao, cuvintele lui Theofan, cînd zice că pămîntul carele îl ţinea bulgarii, în zilele lui, în vremea lui Constantin Pogonat au fost a împărăţiei creştinilor, adecă a romanilor,[a]) nice cum nu se pot înţelege aşa, că doară pămîntul acela e din coace de Dunăre, cît, în zilele lui Pogonat, împărăţiia romanilor să fi avut din coace de Dunăre, adecă în Dachia, cevaşi ţinut carele, în zilele scriptorului Theofan, să-l fi moştenit bulgarii, nu se pot, zisei, înţelege aşa cuvintele lui Theofan, pentru că, măcar că Justinian împărat, cum văzum mai sus, § 3, apucase a ţinea niscai cetăţi din coace, lîngă Dunăre, totuşi, după aceaia le pierdură romanii, precum şi de acolo luminat se vede, că Simocata scrie, în cartea 7, cap. 15, cum întră împăratul Mavrichie şi întră haganul avarilor,
77 cu acea tocmală se legă pacea, / ca Dunărea să fie hotarul întră împărăţiia romanilor şi întră a avarilor.[a]) Nemica dară nu avea romanii din coace de Dunăre, în zilele lui Constantin Pogonat. Nu alt pămînt dară înţelege Theofan cînd zice că acela carele acum îl ţin bulgarii, în zilele lui Pogonat au fost a romanilor, fără ţeara aceaia din colo de Dunăre, carea, după ce o-au cuprins bulgarii, s-au zis Bulgaria. Ceaia ce Theofan grăiaşte, pe de asupra numai, despre ţeara, carea în zilele lui o ţinea bulgarii şi în vremea lui Constantin Pogonat au fost a romanilor, Constantin Porfiroghénitul, în cartea 2, *despre Temate*, o spune mărginit anumind locurile care sînt din colo, nu din coace de Dunăre.[b]) Pînză dară de păianjen ţes aceia, carii din cuvintele acele a lui Theofan (că nice altă umbră de dovadă nu pot să aducă) se screm a arăta că ţinutul,

15*

carele întîiu îl luară bulgarii de la romîni, în zilele lui Constantin Pogonat, au fost din coace de Dunăre, în Dachia, și fiind că în Dachia lăcuitori era romînii, trag urmare că romînii ceşti din Dachia lui Traian, oare cînd au fost supuşi bulgarilor.

Pentru limpede înțelegerea bătăei bulgarilor cu oastea lui Constantin Pogonat, carea o spun Nichifor
78 şi Theofan, însămnăm şi / aceaia, că bine grăiaşte Prai în *Annalele avarilor*, cartea 2, cum că bulgarii trecînd Dunărea au făcut în Thrachia pradă, şi după aceaia iarăşi s-au întors din coace de Dunăre, şi aci au aşteptat pre Constantin Pogonat, carele cu oaste grea venea asupra lor.a)

§ 7

ROMÎNII ŞI DUPĂ VREMILE LUI AURELIAN AU RĂMAS ÎN DACHIA NEAM OSEBIT

Enghel, în *Apendicea* sa cea despre începutul romînilor, § 2, zice că tocma să se dea aceaia, că unii romani să fi rămas în zilele lui Aurelian, în Dachia, adecă să nu fi vrut a trece cu ceialalți preste Dunăre din colo, cu anevoe se poate crede, aceştea întru atîta spurc de ghinte pribege, umblătoare în sus şi în jos, să fi stat ca ghintă osebită, adecă să nu se fi mestecat cu altă ghintă, prin căsătorii, să nu se fi răsipit, ci pururea în lăcaşurile sale să fi rămas; şi zice că el cu atîta mai vîrtos nu crede aceaia, că nici un scriitoriu vrednic de credință nu se află, carele să fi lăsat scris cum că romanii rămînînd în Dachia au urmat a sta ghintă osebită, nu s-au mestecat cu altă ghintă, prin căsătorii, nu s-au răsipit, ci pururea au rămas întru lăcaşurile sale. La care a lui Enghel îndoială răspundem.

Dacă lași odată că unii romani, în zilele lui Aurelian, trecînd alții preste Dunăre din colo, au rămas în Dachia, pre cum am şi adeverit mai sus, cap. 3, că par-
79 tea cea mai mare a nemărginitei / aceiia mulțimi au rămas, lipseşte să crezi şi aceaia, cum că aceia au rămas ghintă osebită, ne mestecată şi statornică întru lăcaşurile sale, precum era şi mai nainte, de nu se va vădi cu mărturisiri de scriptori vechi, vrednici de credință, împrotivă. Că, fără cădință pofteşte aci Enghel mărturisiri de scriptori vrednici de credință, carii să fi lăsat scris cum că romanii rămînînd în Dachia nu s-au mestecat cu altă ghintă prin căsătorii şi nu s-au răspîndit, ci au rămas întru lăcaşurile sale, fără cădință, zisei, pofteşte Enghel mărturisirile acelea pentru că însuşi acela carele spune ceva faptă noao, acela e detoriu cu mărturisiri vrednice de credință să adevereze cum că întru adevăr s-au întîmplat acea faptă, de el spusă, iară pre cela ce va tăgădui acea faptă nevădită, nici odată nu-l îndătoreşte firea ca să vădească cum că nu s-au întîmplat acea faptă spusă de altul, ci pururea îi dă firea voe şi cădință a o tăgădui, pănă cînd cela lalt cu statornice dovede nu va adeveri zisa sa.[1]

Drept aceaia, de oară ce Enghel spune faptă noao, adecă cum că romanii cei rămaşi în Dachia s-au mestecat cu alte ghinte prin căsătorii, s-au răsipit şi nu au rămas statornici întru lăcaşurile sale, nu se cade el să poftească mărturii împrotivă, ci însuşi trăbue, din scriptori vechi să-şi adevereze zisa sa; altmintrea, zisa lui aceaia rămîne răsuflată şi fără de putere. Dară,

[1] Regula, aplicată cu justețe aici de Maior la istorie, este, de fapt, un principiu de drept: cel ce acuză e obligat să aducă dovezi, nu simple afirmații, şi numai după aceea acuzatul este dator să le respingă.

în deşert vom aştepta sau de la Enghel sau de la altul asemene lui, ca să ne citească acei scriptori vechi, că nici unul nu se află întru toată vechimea, carele să fi grăit aceaia: că romanii cei ce au rămas în zilele lui Aurelian în Dachia, au să se fi mestecat cu vro ghintă prin căsătorii, sau să se fi răsipit de către olaltă şi să nu fi rămas întru lăcaşurile sale. /

80 Însă, măcar că nu sîntem detori a dovedi cum că romanii cei rămaşi în Dachia sau nu s-au mestecat cu altă oare care ghintă, prin căsătorii, sau că nu s-au răsipit, ci au rămas în locurile sale, ghintă osebită, adecă au rămas romani, totuşi, ca mai chiar să se vadă despulparea părerei lui Enghel, întru asămănarea celor ce am cuvîntat mai sus, cap. 1, § 6, şi cap. 3, § 5, răspundem că romanii sau romînii, preste tot grăind, pururea până astăzi s-au îngreţoşat a se căsători cu mueri de alt neam. Această fire a romînilor de ar fi fost cunoscută lui Enghel, cred eu că nu ar fi vărsat aşa lesne oraclu, cum că anevoe se poate crede întru atîta spurc de ghinte umblătoare în sus şi în jos să nu se fi mestecat romanii cu alte ghinte prin căsătorii.

Şi răvărsîndu-se învîrstate ghinte varvare în Dachia, până zăbovea acolo şi de acolo purta răsboiu asupra altor ţări, văzînd pre acei romani din Dachia că sînt vînoşi şi inimoşi, au nu iaste a crede că pre mulţi din trînşii îi vor fi poftit, ba îi vor fi şi rugat, ba unii, în carii mai tare fierbea sîngele spre răsboiu, se vor fi şi îmbiiat a fi lor spre ajutoriu la răsboiu? Ce lucru poate fi mai firesc decît acesta? După ce eşiia ghinta aceaia din Dachia şi intra alta, asemenea făcea şi cu aceaia, împrejurările timpurilor sfătuindu-i să lucre aşa. De aciia Catáncici, în cartea, căriia îi dede

nume, *de Istro*, cap. 8, § 4, măcar că lui îi place a crede cum că moştenii Dachiei au fost sclavii săi, totuşi bine află cum că o unire înţeleaptă ca aceasta cu ghintele cele streine îi ţinu pre romîni statornici în Dachia[a]. Au împărăţesc acum romînii în Dachia, supt
81 stăpînirea Austriei? Şi totuşi, mai / mulţi ostaşi sînt în Dachia dintră romîni de cît dintră alte ghinte, supt steagurile bunului împărat al Austriei. Aşa iaste a crede că se făcea şi în vremile varvarilor cele mai sus zise; şi pentru pricina aceaia putea să aibă romanii pace în Dachia de către varvarii aceia; şi cu atîta mai vîrtos să-i lasă varvarii nesmintiţi din lăcaşurile lor, că, fiind varvarii aceia ghinte nomade, adecă nestatornice în loc, şi care mai vîrtos se îmbogăţea cu răpiri şi cu prăzi de prin tralte ţări, iară nu cu agonisirea pămîntului, precum anume, despre huni mărturiseşte Amianus Marcelinus, cartea 31, cap. 2, cum aceia nici nu ară, nici nu se ating vre odată de coarnele plugului;[a] şi lor le era de folos să rămînă romanii statornici întru lăcaşurile sale şi să-şi lucre moşiile, ca şi familiile varvarilor să se ajuture din sudoarea romanilor.

De aciia iaste că în suta a noao de la Hs., cînd au venit ungurii cu oaste în Ardeal, aflară acolo pre romîni supt nume de vlahi, vlasi, ghintă osebită, precum scrie Notariul lui Bela, cu domnul lor, Gelu, lîngă carii era lipiţi sclavii. Deci, în suta a noao romînii sau romanii era ghintă osebită în Dachia; cînd rămaseră, în zilele lui Aurelian în Dachia, încă au rămas ghintă osebită. Cînd dară au încetat romînii a fi ghintă osebită? Şi cînd apoi, iarăşi se aleseră din spurcul varvarilor, şi se feceră ghintă osebită? Lucru ne îndoit iaste că romanii cei rămaşi în Dachia, după Aurelian pururea au fost ghintă osebită.

82 CAP V

PENTRU DESCĂLECAREA UNGURILOR ÎN ARDEAL

§ 1

NECUMPĂTATĂ DRAGOSTE AU AVUT NOTARIUL LUI BELA SPRE UNGURI

Cel dintîiu întră toţi istoricii, cele ce sînt pentru
întrarea lui Tuhutum cu oastea ungurească în Ardeal,
le scrise, pre la capetul sutei a doao sprezecea de la
Hs., Notarius a lui Bela, craiului unguresc, carele până
aci au fost anónimus, adecă ne anumit, a căruia nu
i s-au ştiut numele, iară acum, precum învaţă En-
ghel, în *Apendicea cea despre începutul romînilor*,
§ 4, nu e mai mult anonimus, după cum însuşi au
arătat la *Vindíciile* anonimului ale lui Daniel Cor-
nídes, e Paulus, episcop al papistaşilor unguri din
Ardeal, carele au custat în zilele lui Bela al treile[1],
craiului ungurilor.[a] */
83 Acest notariu atîta fu îmbătat de dragostea ungu-
rilor, cît nu numai fără cumpăt măreşte laudele ungu-
rilor şi micşorează vîrtutea altor neamuri, ci încă,
fiind ungurii păgîni, nu se stideşte asupra canoanelor
theologhiei şi a orthodoxiei a scrie cum că acele daruri
fură date de sus ungurilor, care arare ori şi celor mai
buni creştini şi mai iubiţi lui Dumnezeu, s-au obicinuit

---

[1] Anonymus (anonimul) autorul *Faptelor Ungurilor (Gesta Hungarorum)*, o cronică în 57 de capitole în care este relatată venirea ungurilor şi popoarele pe care le-au întîlnit la venirea lor — printre ele sînt şi românii — a fost notarul regelui Bela. Cum în istoria ungurilor sînt patru regi cu numele de Bela, despre notarul anonim al regelui Bela s-au emis mai multe ipoteze în care se susţine că el ar fi trăit în timpul regelui Bela II (1131—1141) în timpul lui Bela III (1173—1196) sau al lui Bela al IV-lea (1235—1270). Se presupune că ar fi ajuns spre sfîrşitul vieţii la demnitatea de episcop, sau de arhiepiscop.

ceriul a hărăzi. Această a notariului necumpătată
patimă şi nesuferită scădere, însuşi înţelepţii ungu-
rilor o văd, în istoria Notariului. Acel necumpăt al
Notariului, mai nainte de toate, eu, după socoteala
însămnărilor, care ungurul Dániel Cornides, în *Vin-
diciile* notariului, la secţia 2, cap. 4, § 6, le fece, aci
îl voiu arăta.

Aşa, Notariul, la cap 3, zice că mumei lui Almus,
carele fu căpetenie ungurilor, fiind însărcinată cu
Almus, i s-au făcut vedenie dumnezăiască.[a] La cap
4, zice că în Almus, măcar că era păgîn, au fost darul
84 duhului sfînt.[b] La cap 8, zice că / lui Almus era aju-
toriu Duhul Sfînt.[a] La cap 33, zice că în unguri era
harul cel dumnezăesc.[b] La cap 8, zice că mila lui Dum-
nezeu mergea înaintea ungurilor, şi Dumnezeu pre
vrăjmaşii lor îi dede lui Arpad căpeteniei şi armaşilor
lui.[c] Asemenea, şi la cap 44 şi 37, zice că harul cel
dumnezăesc mergea înaintea ungurilor. La cap 20,
prorociia lui Móisi cea pentru fiii lui Israil făcută,
nebuneşte o apleacă spre unguri, şi întru unguri, zice
că o-au împlinit Dumnezeu.[d] Asemenea fără cumpăt
iaste cînd zice, la cap 7, că ungurii pre toate ghintele
întrec cu hărniciia vînatului,[e] cînd zice, la cap 87,
cu ungurii sînt neînvinşi în obicinuitele ale răsboiului
ostenele.[f] Cînd, în prológ, pre larg spune cum neamul
unguresc e preastrălucit, preanţelept, blînd, fără nici
un păcat, şi preaviteaz. Cînd, la cap 4, 83, 87, pre Al-
mus, pre Zoltánus, pre Tóxus, pre carii scriitorii cei
nemţeşti îi scriu a fi fost oameni blăstămaţi, el îi laudă
că au fost milostivi, darnici, drepţi, înţelepţi, şi cu
alte fapte bune înfrumseţaţi.

Lîngă aceste, se cade a lua aminte că cîte răsboae
avură ungurii cu neamuri tari până au cuprins ţeara
carea acum se zice ungurească, şi tot Bănatul, toate,
aşa le scrie notariul, ca cînd pre fieşte carele neam,

85 cu care se bătură, nu numai întro / zi şi cu o bătălie singură, l-ar fi învins ungurii, ci ca cînd încă nici unul dintră dînşii, întru acele cumplite bătălii, nu ar fi căzut; carea, socotind firea răsboiului, e tocma cu neputinţă. Vezi la Notariul, cap 39, 41, 44. Numai cînd, mai pre urmă, se bătură cu Menumorut, la Bihor scrie, la cap 81, că au căzut doaozeci de unguri şi cinci spre zece săcui.

Dintru aceste şi din multe alte care se cuprind în istoria Notariului, fieşte carele poate vedea că, după canoanele critice, întru acele ce scrie Notariul spre mare lauda ungurilor sau spre micşorarea altor neamuri, nu poate să i se creadă.

Despre Notariul, această judecată face marele apărătoriu al Notariului, Enghel, în locul mai sus însămnat. Zice că Notariul au cunoscut bine ţinutul Ardealului şi că iaste dintră cei mai aleşi istorici ungureşti, şi cum că trăbue să i se creadă întru cele ce poveşteşte despre venirea ungurilor în ţeara ungurească „afară de acele, care însuş le agereşte".[a)]

§ 2

ÎNTRAREA UNGURILOR ÎN PANNONIA

Înainte de a veni ungurii în Pannonia, carea acum se zice Ungaria sau ţeara ungurească, scrie notariul, la cap 9, că lovindu-se ungurii cu ruşii, adecă cu muscalii, îi bătură pre ruşi şi îi alungară până la
86 Chiéu, şi stînd acum ungurii a / rădica scările pre murii cetăţii, ca să răsbată în Chieu, se rugară ruşii de pace şi îndemna pre unguri ca lăsînd Galiţiia, să meargă în Pannonia, carea mai nainte fusese a lui Atila. Lăudară-le foarte ţeara aceasta, şi le spunea şi ce feliu de neamuri lăcuesc în Pannonia, adecă sclavi, bulgari, vlahi şi păstorii romanilor, pentru că, după

moartea lui Atila, pămîntul Pannoniei îl numea romanii păşune, pentru că turmele lor se păştea în pămîntul Pannoniei.[a)]

Ajungînd ungurii dela Chieu la Galiţiia, scrie Notariul, la cap 11, cum duca Galiţiei au eşit înaintea ungurilor desculţ, multe daruri aducînd, cărora lăudîndu-le Pannonia, pre rînd le spuse ce neamuri ţin acum Pannonia: adecă, până în Dunăre, de a dreapta Dunărei cum cură, romanii au aşezat păstorii săi. Iară ţinutul, carele e întră Tisa şi întră Dunăre, l-au cuprins şie marele Reánus, duca Bulgariei, moşul lui duca Salanus, până la marginea ruşilor şi a leşilor, şi au aşezat acolo să lăcuiască sclavi şi bulgari. Iară ţinutul, carele e întră Tisa şi întră codrul Igfón, carele e de cătră Ardeal, dela Murăş până la Someş, l-au cuprins şie duca Morút al căruia nepot s-au zis de unguri Menumorut, pentru că avea multe vrute, şi în pămîntul acela lăcuesc ghinte care se zic cózar. Iară ţinutul, carele e dela Murăş până la cetatea Urşúa, l-au cuprins oare carele
87 ducă, / Glad, eşind din cetatea Vidinului cu ajutoriul cumanilor.[a)] Însă, la cap 44, domniia lui Glad o întinde Notariul până la Horóm.[b)]

De aciia Notariul, la cap 12, scrie că trecînd ungurii preste munte, ajunseră de cătră părţile cetăţii Ung şi se odihniră 40 de zile, la Muncáci, care loc mai întîiu l-au fost cuprins în Pannonia. Acolo era lăcuitori sclavii, supuşii lui duca Salanus. Aceştea temîndu-se foarte de unguri, le da toate cele de lipsă, povestindu-le cum murind craiul Atila, marele Reanus, strămoşul lui duca Salanus, eşind din Bulgaria, cu ajutoriul şi cu svatul împăratului grecilor, au fost cuprins ţinutul acela. Şi cum însuşi sclavii din ţeara Bulgariei fură duşi la marginea ruşilor, şi cum acum îi ţine duca Salanus.[v)]/

88 Unii, din cuvintele lui Constántin Porfiroghenitul, cele ce, în cartea cea *despre Chivernisirea împărăției*, partea 2, cap 40, pentru unguri, pre carii el îi numește turci, ne lăsă scrise, vreau se înfrîngă crezemîntul Notariului lui Bela, întru cele ce scrie notariul pentru întrarea ungurilor în Pannonia. Că vreau ei, din zisele cuvinte a lui Constantin Porfiroghenitul, să culeagă cum că ungurii nu de către Muncaci au întrat în Pannonia, ci prin Țeara Romînească, de către Severin, unde se află rămășițele Podului lui Traian.[1]

Ci Constantin Porfiroghenitul, la locul mai sus însămnat, nemica nu grăiaște despre întrarea ungurilor în Pannonia, fără cît spune unde s-au așezat ungurii a lăcui, după ce fură alungați din Moldova de paținațite. Și descriind țeara, adecă Pannonia, carea Porfiroghenitul o numește Turcia, unde s-au așezat ungurii a lăcui, începe a spune întîiu începutul țărei aceștiia, Κατά τῆς Τȣρκίας ἀρχὴν zice că iaste Podul lui Traian, după aceaia apele Tímiș, Tútiș, Murăș, Criș, Tisa, cele lalte, până la frînci. Cuvintele lui Constantin Porfiroghenitul despre aceste, mai sus, la cap 1, § 6, sînt scrise lătinește.

§ 3

SOLIIA LUI TUHUTUM CĂTRĂ ARPAD, DUCA UNGURILOR

Cuprinzînd ungurii partea cea din sus a împărăției lui Salanus, unde lăcuia sclavii, vro cîțva căpitani mari unguréști, întră carii era și Tuhutum, scrie
89 Notariul, la cap 22, 23, că / trecură cu oaste Tisa și
cuprinseră tot ținutul, până la poarta Méseșului,

[1] Critica istorică i-a dat dreptate lui Maior. Ungurii au intrat în Panonia prin munții Galiției și nu prin Țara Românească.

unde și fipseră margini țării unguréști, ca adecă, până la poarta Meseșului tot pămîntul acel, să fie a ungurilor. Unde mai multe zile rămaseră zișii căpitani cu oastea, până ce au întărit bine marginile țării ungurești.a)

Amînînd, adecă zăbovind mai lungă vreme acolo, Tuhutum auzi dela lăcuitori bunătatea țării Ardealului, unde oare carele Gelu romîn ținea domniia. De unde începu a dori că, de ar fi cu putință, prin harul lui duca Arpad, domnului său, să-și capete șie și rămășițelor sale Ardealul. Notariul, cap. 24.b)

De unde, cum scrie Notariul, la cap 25, trimise pre oare carele om viclean, pre Opafórcoș, tatăl lui Ogmand, ca, pre furiș umblînd, să veadă bunătatea Ardealului și ce plasă de oameni sînt lăcuitorii lui, cît, de s-ar putea, să dea răsboiu cu dînșii, pentru că voia Tuhutum, cu hărniciia sa, șie nume și pămînt să-și agonisească. Deci, tatăl lui Ogmand, spionul lui Tuhutum, ca vulpea umblînd împrejur, și văzînd bună rodire a pămîntului aceluia și lăcuitorii lui, în cît poate omul vedea, mai sus de cît se poate îi plăcu Ardealul, și curînd întorcîndu-se la Tuhutum, multe îi spuse despre bunătatea țării aceiia, cum aceaia e răorată de preabune rîuri, a cărora numele și folosurile în șir i le povesti, și și cum că în năsipul acelora se culege aur,
90 și aurul pămîntului aceluia e foarte bun, și că / acolo
se tae sare și lăcuitorii țării aceiia sînt cei mai apuși oameni a toată lumea, aceia sînt anume blasii (romîni) și sclavi, nice nu au alte arme fără arc și săgeți. Duca lor, Gelu, nu e puternic, nice nu are armași buni, pre lîngă sine, carii să cuteze a sta asupra îndrăznirei ungurilor, ba și dela cumani și dela pițenate multe năcazuri pătimesc.a)

Auzind aceste Tuhutum dela spionul său Opaforcoș, scrie mai încolo Notariul, la cap 26, petrecu soli la

duca Arpad, ca să-l sloboadă a merge în Ardeal, să se oştească asupra lui duca Gelu. Pre carele îl şi slobozi Arpad.[b)]

Însămnăm aci, din cele mai sus cetite din Notariul lui Bela, că Tuhutum nu şi pentru ostaşii ungureşti, carii era cu dînsul, au dorit să capete Ardealul, ci pentru sine şi pentru fiii fiilor săi, ce vor urma după dînsul. Despre carea şi mai jos va veni vorbă. /

91 § 4

RĂSBOIUL UNGURILOR CU ROMÎNII ÎN ARDEAL

Scrie Notariul la acelaş cap 26, că întorcîndu-se cu slobozeniia cea mai sus arătată, de la Arpad, solul lui Tuhutum, îndatăş Tuhutum se găti cu ostaşii ungureşti, carii era supt povaţa lui, şi intră în Ardeal asupra lui Gelu, duca romînilor. Iară Gelu auzind de venirea lui Tuhutum, îşi adúnă oastea sa, şi cu pripit curs dede să-i iasă înainte, ca să-l împiedice să nu între pre poarta Méseşului, ci Tuhutum întro zi trecînd codrul, ajunse la rîul Almáş, unde amîndoao oştile se întîlniră mijlocind întră iale rîul. Iară duca Gelu voia acolo să-i oprească pre unguri cu săgetătorii săi, ca să nu treacă.[a)]

A doao zi înainte de zori de zio, urmează Notariul la cap 27, Tuhutum îşi împărţi oastea în doao: o parte o ţinu cu sine din coace de rîu, o parte o trimise cu puţin mai sus, ca trecînd rîul fără de a simţi ostaşii lui Gelu, să urzească bătaia. Carea aşa se şi făcu, că prelesne trecînd aceştea rîul, îmbe oştile se apucară de bătae, şi se oştiră ungurii şi romînii laolaltă cumplit, ci fură învinşi armaşii lui Gelu, şi dintră ei mulţi fură

omorîţi, iară mai mulţi prinşi. Carea văzînd duca Gelu, pentru apărarea vieţii, cu puţini apucă fuga, /
92 şi grăbind a fugi la cetatea sa, ce era lîngă Someş, armaşii lui Tuhutum gonindu-l, lîngă rîul Copúş îl omorîră.[a)]

Atunci lăcuitorii ţării văzînd moartea domnului său, Gelu, din bună voinţa sa, cu darea de mînă, îşi aleseră loruşi domn, în locul lui Gelu, pre Tuhutum, tatăl lui Horca, şi în locul acel, carele se zice Eşculeu îi jurară lui credinţă, de unde din zioa aceaia locul acel, s-au numit Eşculeu, căci că acolo au jurat. Şi din zioa aceaia au ţinut ţeara aceaia cu pace şi cu fericire[b)].

Aceste sînt care ni le lăsă scrise Notariul lui Bela despre intrarea lui Tuhutum cu ostaşii ungureşti în Ardeal, şi despre aşezarea lui acolo. Din care, după socoteala critică de se vor lua, nici o micşorare nu urmează asupra romînilor. Ci, fiind că unii dintră protivnicii romînilor cu unele dintru aceste rău întrăbuinţîndu-se, fără dreptate să nevoesc a micşora mărirea romînilor şi a o înegri, se cuvine aceste mai pre larg a le răspica şi a le lămuri.

Iară, înainte se cade să însămni că Notariul la cap 27, măcar că spune că cumplită bătae fu întră unguri
93 şi întră / romîni,[a)] cît mulţi căzură dintră romîni, totuşi dintră unguri nici unul nu scrie să fi perit sau să se fi pleguit, adecă rănit. Cine poate crede, unde se întîlnesc doao oşti protivnice şi se bat întră sine cumplit, de o parte să cadă mulţi, şi de ceaia parte nici unul? De unde mai luminat de cum străluceşte soarele cînd e cruce amiazi, se vede că cele ce scrie Notariul pentru răsboiul lui Tuhutum cu Gelu spre necumpătată laudă a ungurilor şi spre apunerea romînilor, nebunie iaste a i le crede.

§ 5
BĂRBĂȚIA ROMÎNILOR

Cu gurile pline vestesc protivnicii cuvintele acele din istoria Notarului, cap 25, cu care se zice acolo, că romînii sînt cei mai apuşi oameni a toată lumea, şi cu acele cred ei că pot arăta, în fața a toată lumea, nu ştiu ce slăbiciune streină în romîni. Ci întru adevăr bat aerul ei atunci, cînd din cuvintele acele se nevoesc a micşora pre romîni. Pentru că, precum mai sus (§ 1) arătai, necumpătata dragoste, carea avea Notariul spre ghinta cea ungurească, şi ura spre alte limbi, la multe scilciituri îl împinse pre el. De acolo e că aşa apus grăiaşte despre romîni scriind răsboiul lor cel cu ungurii.

Că, afară de altele, care dintră acei unguri putea să aibă cunoştința tuturor neamurilor lumei aceştiia, ca alăturînd pre romîni cu fieşte care neam a lumei, să fie destoinic a judeca, oare romînii sînt cei mai mişei
94 intră oamenii a toată lumea? / Apoi ştiut lucru iaste că Notariul asupra nimănui nu era aşa mînios, precum asupra acelora, carii cîndva au bătut pre unguri. Însuşi Cornides Daniel ungurul o cunoaşte aceaia în *Vindiciile Notariului*, secția 2, cap 4, § 3, unde din cap 85 a istoriei Notariului arată mîniia cea mare a Notariului asupra teutonilor, bávarilor, alemanilor, căci au bătut pre unguri şi au spînzurat pre căpitanii lor, pre Leel şi pre Buls.[a)] Însă din Ioann Chinnám, notariul împăratului Manuil Comnín, carele scrise *Istoria Comninilor*, a lui Ioann şi a fiiului lui, Manuil, dela anul Domnului 1118 până la anul 1176, adecă în suta a doao spră zece, la a căriia sfîrşit au scris şi Paulus, Notariul lui Bela, istoria sa, se ştie, zisei, din cartea 6 a lui Chinnam, cum León Vatați, din porunca împăratului, fu trimis cu oaste mare şi cu mulțime de romîni din Țeara Romînească ca să dea năvală asupra ungurilor.[1] Această oaste intrînd în țeara ungurilor făcu pradă mare, omorî oameni mulți foarte, pre atîța duse în robie, turme de oi, copie de cai şi alte vite mînă de la unguri.[b)] De
95 unde, / după treaba sa, nu putea să nu fie foarte mînios Notariul lui Bela asupra romînilor pentru acea proaspătă mare păgubire ce făcură atunci romînii ungurilor.

Nu mă îndoesc că şi pe Solomón, cînd avea el vrăjmăşie asupra lui Ladisláus celui cu numele acesta, întiiu craiu al ungurilor, l-au ajutat romînii, de oară ce, cum scrie Anna Comnina, în cartea 7, la Prai, în *Annalele crailor Ungariei*, cartea 2, la anul de la Hs. 1085, şi cînd s-au împreunat el cu Gelu[2] ca să meargă asupra grecilor, ostaşii carii au fost cu dînsul, şi supt povața lui, era dachi;[a)] şi aceaia se ştie că în istoria vizantina prin dachii se înțeleg romînii; nice după descălecarea romanilor în Dachia, pe vremile lui Traian făcută, nu s-au chiemat alții dachi fără romanii cei din Dachia. Şi în zilele Sfîntului Ştefan, craiului ungurilor, relele cele multe, prăzile, uciderile, pustiirile, care le-au făcut în țeara ungurească Ghila, duca sau crăişorul Ardealului, cum arată Prai în *Annalele crailor Ungariei*, cartea 1, la anul 1002, cu ce oaste mai vîrtos le fece fără cu romînii din Ardeal, a cărora era el crăişor, din sămînța lui Tuhutum (după mărturisirea Notariu-
96 lui lui Bela, cap 24),[b)] pre carele ro/mînii cei din Ardeal, după moartea domnului lor Gelu, din bună voia lor, şi l-au fost ales domn, precum mai sus am arătat. Unele ca aceste nu putură zisului notariu să-i facă sînge bun asupra romînilor.

---

[1] Expediția lui Manuil Comneanul împotriva ungurilor a avut loc în anul 1166. La ea au participat şi români din sudul Moldovei — estul Munteniei.

[2] Maior identifică greşit pe ducele ungur Tzelgu cu Gelu, voievodul românilor.

Ba poate şi aceaia au adaos ura notariului asupra romînilor, că el era episcóp papistăşesc, în Ardeal, şi romînii era de lege grecească, precum şi astăzi sînt; şi întră aceste doao legi de mult stăpîneşte, de amîndoao părţile, întru cei fără cumpăt, ura. Pentru aceste pricini, şi pentru pisma, măcar că astăzi reghementurile cele preaviteze din Dachia cea împăratului Avstriei supuse, mai vîrtos stau din romîni, măcar că învăţătură, ştiinţă, nu e mai puţină în clirul romînilor, anume din Ardeal, de cît în clirul papistaşilor unguri din Ardeal, ba şi întră politici mulţi bărbaţi romîni sînt învăţaţi, unii şi în deregătoriile cele mai înalte puşi, adecă consiliari, nice clirul episcopiei Oradiei Mari nu e mai puţin învăţat, precum şi bună parte a romînilor din clirul episcopiei dela Muncaci, măcar că acéstora pănă acum le-au fost maştehă norocirea fiind supuşi la episcóp pururea rus, ba şi în Bănat, măcar că îi stăpînesc episcopii cei sîrbeşti, încă se află préoţi romîni întru învăţătură procopsiţi, dintră carii iaste prea cinstitul Ioann Thómici, proto-presvyter al Caransebeşului şi assessor conzistóriului episcopesc al Vărşeţului, bărbat cu răvnă ca aceaia spre deplinirea neamului romînesc învăpăiat, cît nici osteneală, nici chieltuială nu e învăţat a cruţa, şi pre sine încă gata iaste a se jertvi, cu toate aceste, zisei, şi astăzi Paulus, episcopul papistaşilor unguri din Ardeal, întrebat de vrun strein, carele nu cunoaşte pre romîni, nu cred eu că
97 nu / ar răspunde cum că romînii sînt cei mai apuşi întră toţi oamenii lumei. De unde, de au vîrît din capul său notariul cuvintele acele micşorîtoare de mărirea romînilor, după canoanele critice, nu se poate crede preasfinţiei sale.

Însă, precum cetirăm mai sus (§ 3), acele cuvinte nu ca ale sale, ci ca de Opafórcoş, spionul lui Tuhutum, zise le scrie notariul, pre carele acolóşi îl zise notariul a fi fost om viclean şi îl aseamănă cu vulpile.

Drept aceaia, de nu vom crede unui spion, cine pentru aceaia ne poate osîndi? Ba, cum că anume au minţit atuncia Opaforcoş, cînd zise că romînii sînt cei mai apuşi oameni a toată lumea, chiar se culege din istoria Notariului, cap 27, unde scrie că nainte de a învinge ungurii pre romîni, cumplit se oştiră romînii cu ungurii. De ar fi fost romînii aşa mişei, precum îi arătase Opaforcoş lui Tuhutum, au putea ei să ţină răsboiu cumplit cu ungurii aceia carii, precum îi scrie notariul, era ne învinşi, şi încătrău mergea, pre toţi, măcar cît de tari să fi fost, îi bătea? Ba, cum au văzut pre unguri, îndată, de-ar fi fost mişei, ar fi fugit mîncînd pămîntu, după cum şi încredinţease spionul Opaforcoş, la acelaş cap 27, pre Tuhutum, cum că romînii nu vor cuteza să stea faţă asupra îndrăznirei ungurilor. Minţi dară Opaforcoş, tatăl lui Ogmand, atunci cînd zise către Tuhutum că romînii sînt cei mai apuşi sau mai mişei întră oamenii a toată lumea. Şi preasfinţitul Notariu încă nu plini deregătoriia adevăratului istoric, cînd spune că cumplită bătălie au fost întră unguri şi întră romîni, şi totuşi nu pomeneşte măcar unul, întru aeea cruntă bătălie, să fi căzut dintră unguri, sau să se fi pleguit; improtivă, romîni, scrie că au căzut mulţi. Vezi mai sus, § 4, la sfîrşit./
98 Lîngă aceste lipseşte a însămna, dintru acelaş Notariu, că atunci era datina şi stilul ungurilor, ca, cînd avea a îndemna pre ai săi să dea răsboiu, pre protivnici, cu carii era să se bată, măcar ce neam ales şi viteaz să fi fost acela, era, zisei, stilul să-i defaime cum se poate mai urît, şi să-i zogrăfească înaintea ungurilor, cum că sînt cei mai slabi şi mai mişei oameni. Aşa Almus îmbărbătînd pre ungurii săi asupra muscalilor sau a ruşilor, cum scrie Notariul, la cap 8, „nu vă spăimîntareţi, zise, de mulţimea ruşilor şi a cumanilor, carii asemene sînt cînilor noştri. Căci cînii îndată cum aud vorba domnilor săi, au nu se înfricoşează?“a)

Așa, cînd duca Salanus, carele împărățea întră Tisa și întră Dunăre, cu ajutoriu dela greci și de la bulgari se sculă asupra ungurilor, Arpad, cu aceste cuvinte, îmbărbăta pre ungurii săi: „vîrtos să ne oștim asupra grecilor și asupra bulgarilor, carii asemene sînt fămeilor noastre, și așa să ne temem de mulțimea grecilor, ca de mulțime de fămei.“ Notariul, cap 39.[b] Deci, și spionul lui Tuhutum nu pentru aceaia defăimă pre romîni, că doară el credea că romînii sînt cei mai slabi oameni în toată lumea, ci numai ca, după stilul ungurilor, să îndemne pre Tuhutum ca să scoale răsboiu asupra romînilor celor din Ardeal. De unde toți aceia carii cuvintele acele ale spionului Opaforcoș le aruncă în ochi romînilor, nu cîștigă alta, fără cît își desvălesc multa sa nepricepere și ne înțelepție. /

99 Nice dintru aceaia nu urmează nici o micșorare romînilor, căci Notariul scrie că așa curînd fură învinși romînii de unguri. Pentru că, din mai sus (§ 1) arătată necumpătata dragoste cea către unguri, Notariul, de toți, cu cîți au avut ungurii răsboiu în Pannonia toată, așa scrie, că curînd i-au învins ungurii. Așa, scrie, la cap 39, că învinseră cu o bătălie pre Salan, măcar că acest multă vreme se gătise și dobîndise și dela greci și dela bulgari vîrtos ajutoriu. Cu bătăliia cea din tîiu învins, zice că apucă fuga Salan, și cu fuga își scăpă capul. Iară grecii și bulgarii, zice că de frica ungurilor uitase calea, pre unde au venit, și părîndu-li-se Tisa rîu mic, de frica ungurilor, dînd prin Tisa, mai toți s-au înecat, cît abiia unii au rămas, carii se ducă vestea împăratului său.[a] Așa, la cap 44, despre Glad carele mai multe ghinte avea cu sine întru ajutoriu, scrie că oamenii lui Glad cădea ca snopii după săcerători, și în răsboiul acel au căzut doao căpetenii de a cumanilor, și trei chenézi de a bulgarilor, și Glad cu fuga au scăpat, ba toată oastea lui Glad topindu-se

ca ceara de fața focului, fu dumicată de unguri.[b] Cu aceaiași lesnire scrie, la cap 41, că au bătut preste Dunăre ungurii pre bulgari, a căror duca, cu mare
100 oaste și cu ajutoriu dela greci, au fost eșit ca să se / bată cu ungurii, și cum duca bulgarilor cu fuga au scăpat.[a] Asemenea scrie, la cap 8, și despre ruși sau muscali, cu carii era împreunați cumanii, amîndoao neamuri viteze, că cu o bătălie fură învinși și mulți omorîră dintră ruși și dintră cumani. De unde căpeteniile rușilor și a cumanilor văzînd scăderea armașilor săi, apucară fuga către cetatea Chieului. Și Almus cu ostașii săi încurrînd pre ruși și pre cumani pănă la Chieu, capetele cele rase ale cumanilor le tăia ca niște curcubete.[b] Singur cînd se oștiră mai pre urmă, la Criș, asupra lui Menumorut zice, la cap 81, că au ținut bătăliia ungurilor cu oamenii lui Menumorut doao spră zece zile.

De oară ce dară Notariul scrie că atunci ungurii lesne și curînd au bătut multe neamuri mari și tari și care avea ajutoriu și de pre aiurea, ba avea știre și era bine gătite de răsboiu, nu e mirare că scrie că și pre romîni în Ardeal, așa curînd i-au învins. Tuhutum cu oastea ungurească era gătit de răsboiu, cum se cade; au intrat în Ardeal pre furiș, neavînd Gelu, duca romînilor, nici un prepus despre vro parte, de vrăjmășie; cînd au auzit Gelu că vrea ungurii să facă năvală asupra Ardealului, ei trecuse cu o zi înainte, în lontru, prin locurile, unde îi putea Gelu și cu puțini ostași a-i opri. Că nice nu au putut întrun ceas, adecă întro pripă ca aceaia mulți ostași să adune, fără cu acei puțini, carii
101 în toate zilele îi avea pre lîngă / sine, în vreme de pace. Cu acei puțini, zisei, fu silit să stea față cu ungurii, la răsboiu. Tocma dară să fie adevărat ceaia ce scrie Notariul, cum că așa curînd au învins ungurii atunci pre romîni, nu e nice o mirare, nice nu urmează ceva spre micșorarea romînilor, de oară ce romînii, cum stările împrejur ne fac a crede, tocma era negătiți,

ba, şi neînştiinţaţi de răsboiu. Mai mirare iaste că, măcar au fost aşa puţini şi fără nici o gătire asupra vrăjmaşilor celor pre furiş întraţi în ţeară, totuşi au stat faţă cu ungurii cei pregătiţi, şi cumplit răsboiu, cum şi Notariul mărturiseşte, ţinură cu dînşii.

De cîte ori şi aceia, carii cu de adins mainainte se gătesc de a se rădica cu răsboiu, şi cu toată îndămînarea pornesc la răsboiu, se întîmplă de curînd pierd răsboiul! de care ale răsboiului jocuri şi veacul nostru, întru neamuri prearăsboinice şi preaviteze au văzut. Apoi, să te miri că în peristasurile mai sus arătate fură învinşi romînii?

De unde deşert iaste Eder, cînd iară şi iară poftoreşte, în *Notele sale Istorico-Critice* cele *asupra Suplichei Romînilor*, că romînii aşa lesne fură învinşi de unguri, şi de acolo nu numai defaimă pre romîni, ci încă şi urmări, după voia sa, trage spre micşorare şi spre apunerea romînilor. Tocma aceaia, că romînii, din bună voia lor, şi cu darea de mînă aleseră pre Tuhutum, după cum mai pre larg vom vedea din jos, vădeşte că Tuhutum s-au luat cu buna pre lîngă romîni, ca, fiind că au murit Gelu, domnul lor, pre dînsul să şi-l aleagă loruşi domn, sămn iaste, că măcar că venind ungurii pre furişi, au bătut de odată pre romîni, totuşi era încă ei în stat de a se mai împulpa asupra lui Tuhutum. Şi, de nu ar fi căzut Gelu, nu cred eu că vrea urma alegerea lui Tuhutum spre domnie în Ardeal. Ba,
102 carele / ştie firea răsboiului şi îi sînt cunoscute locurile Ardealului, care preapărtinitoare sînt ţărenilor spre a concini pre năvălitorii protivnici şi, despre altă parte, nu-i iaste neştiută rîvna crailor şi a tuturor căpeteniilor, cu carea sînt ei aprinşi spre a-şi ţinea domnia sa, lesne poate pricepe că mai de a crede iaste cum că Tuhutum, cu toată oastea ungurească, carea îl ajuta, ar fi rămas întră genele, adecă întră dealurile şi întră rîpele Ardealului prăpădit, de cît să-l aleagă romînii

loruşi domn, în locul lui Gelu. Deşert, zisei, iaste Eder pentru că, de ar urma micşorare dintru aceaia, asupra romînilor, că Notariul scrie că aşa lesne fură învinşi de unguri, atunci şi bulgarii şi grecii, ba şi muscalii, cei mai mişei ar fi în toată lumea, pentru că cu aceaiaşi lesnire, scrie Notariul că fură învinse toate aceste viteze neamuri de ungurii aceia.

§ 6

ACEAIAŞI MAI ÎNCOLO

Ştiut şi la lumea toată cunoscut lucru iaste că romînii cînd au avut ştire de venitoarea întîmpinare a protivnicilor, i-au ştiut cu bărbăţie a-i învinge. Aşa, cum scrie la Turoţi, ungurescul scriitoriu, întru a doao parte a *Cronicii ungurilor*, cap 97, în anul 1330, sculîndu-se cu oaste mare Carol, craiul ungurilor, asupra lui Bazarád sau Bajorád-Vodă din Ţeara Romînească, întra tîta îl bătură romînii, cît nenumărată mulţime de armaşi ungureşti, de nemeşi, de boiari mari, căzură, şi pre mulţi din trînşii robire[1]: arme, cai mulţi, bani, vistierie multă luînd dela unguri. Ba şi craiul Carol nu altmintrea îşi putu scăpa capul, fără luînd alte veştminte
103 pre sine, şi cu ale sale cele / crăeşti îmbrăcînd pre Deşéu, pre carele îl şi omorîră armaşii lui Besarad-Vodă, socotind că el iaste craiul Carol. Şi aşa craiul Carol abiia se mîntui cu puţini lîngă sine.[a)] Aşa umblă
104 cu / romînii craiul Carol cel preavestit, de a căruia putere, cum scrie acolóşi, cap 99, Dalmaţia, Croaţia, Rama, Serbia, Galiţia, Lodomeria, Cumania, Bulgaria

[1] Este vorba de lupta de la Posada, dintre Basarab, domnul Ţării Româneşti şi Carol Robert de Anjou, regele Ungariei. Descrierea acestei lupte se află în *Chronicon Pictum Vindobonense* de unde o reproduce Thurocz. Cronica pictată n-a fost cunoscută de istoricii Şcolii ardelene.

şi toată Ungaria şi Salérna şi Mons Sancti Angheli, şi alte împărăţii, precum a leşilor, a bohemilor, a Austriei şi cele de prin prejur trămura de frică.[a)]

Drept acelaşi scriitoriu unguresc, acoloşi zice că şi din romîni prin prejur cădea ca muştele, care au pierdut dulceaţa miresmei. Ci, dacă au fost aşa strîmtoraţi ungurii în vale de romînii cei de asupra rîpei, de unde îi omorea pre unguri cu pietri, cum însuşi spune înfricoşata aceaia încungiurare, nu ştiu cum să fi putut cădea romînii ca muştele. Lîngă aceste, scriitoriul acel de mînie mare ce avea asupra romînilor, îi numeşte pre romîni mulţime cînească, şi zice că numai dracu cel din iad au numerat, cîţi romîni au căzut acolo.[b)]
105 De unde urmează că / scriitoriului acestuia, întru cele ce grăiaşte asupra romînilor, ca celui ce iaste interesat, nu se cade a i se crede.

Asemenea Ludovic, craiul ungurilor, feciorul mai sus lăudatului Carol, precum scrie la Turoţi, *Cronica ungurilor*, partea a treia, cap 38, trimiţînd pre Nicolaus, vaivodul Ardealului, cu oaste tare, cu nemeşi şi cu secui din Ardeal, prin săcuime, la Ţeara Muntenească, asupra lui Láic-Vodă, zisul Nicolaus[1], vaivodul Ardealului, cu toată oastea ungurească ce era cu el, fu bătut de romîni şi ucis cu foarte mulţi bărbaţi aleşi, şi cu nemeşi şi cu soldaţi, cît tocma puţini, cu mare primejdie, au putut scăpa de mînile romînilor.[a)]

Nu altmintrea şi oastea cea mare a lui Zighismundus, craiului ungurilor, umblă, carea, precum spune la Turoţ, *Cronica ungurilor*, partea a patra, cap 17, fusese trimisă în Ţeara Romînească asupra lui Dan-Vodă. Unde şi însuşi Stéfanus de Lóşonţ, arhistratígul zisei oaste peri.[b)]

[1] Este vorba de campania din anul 1368 condusă de Nicolae, voievodul Transilvaniei, împotriva lui Vlaicu Vodă. Nicolae a fost înfrînt de pîrcălabul Dragomir la cetatea Dîmboviţa.

Ce să zic de Ştefan cel Mare, voda din Moldova, carele cînd avu războiul cel din tîiu cu turcii, cum scrie Miron Logofătul[1], o sută de mii de turci într-o zi
106 cu ostaşii săi omorea. Acesta / fiind domn romînilor în Moldova, 40 de ani, pre toţi cîţi se sculară asupra lui, pre turci, pre leşi şi pre alţii i-au bătut, pănă pre urmă muri a casă de podagră. Despre Stefan Vodă scrie Félix Petáncius, în *Disertaţiia* cea pentru căile pre care se poate da războiu asupra turcului, că la cetatea Vasillu, întră Ţeara Romînească şi întră Moldova, aşa au bătut pre başa Soleiman şi pre duca Romániei, cît din 30 de mii de turci, foarte puţini carii avea cai mai buni de fugă, au scăpat.[a)]

Ce se zic de Vlad Vodă din Ţeara Romînească, carele fu poreclit Drácula. Acesta, om ca acela viteaz şi povăţuitoriu de oaste au fost, cît, precum scrie Filip Calimáh în cartea 3, cea despre faptele lui Uladislaus, craiului leşilor şi a ungurilor, nici odată fără títulă de mare şi preatare împărat nu se cade a se numi. Acesta, cum spune Miron Logofătul, au făcut minuni cu puţini ostaşi ai săi asupra nenumăratei mulţimi a turcilor. Şi Petancius, în *Disertaţiia* mai sus zisă, scrie că acestaş vodă, la Cetatea Vasillu, cu puţini ai săi, ci aleşi armaşi, însuşi pre Mahomét cu toată oastea lui îl bătu, cît îi căută să se întoarcă înapoi, la Dunăre, şi cu ruşine pierzînd mulţi ostaşi, să fugă din cătrău au fost venit.[b)] Nici odată nu au fost rădicat oaste aşa mare şi cumplită Mahomet asupra cúiva, precum asupra lui Dracula, în Ţeara Romînească, carea Halcocón-
107 dila, cu numele cel vechiu, / o chiamă Dachia, fără cînd au bătut Vizantul, adecă Ţarigrádul, cum mărturiseşte Laónic Halcocóndila, în cartea 9;[a)] şi precum acelaş, iară acolo, ne lăsă scris, Mahomet au avut atunci în oastea sa armaşi doao zeci şi cinci de miriade, adecă

[1] De fapt Gr. Ureche.

doao sute şi cinci zeci de mii, iară Vlad mai puţin de
zece mii, ba, cum spun unii, şepte mii, carii era toţi
călăreţi; Miron logofătul încă aşa scrie, cum îmi aduc
aminte că am cetit în trînsul, că numai cu şepte mii
s-au băgat Vlad-Vodă în mulţimea acea cumplită de
turci, noaptea, şi tot au tăiat pănă în zori de zio;
atunci au eşit din tabăra turcească, puţini pierzînd
de ai săi în noaptea aceaia.[b] Adecă acest Vlad-Vodă
cu puţini ai săi armaşi romîni, fără de ajutoriul nimă-
108 nui, cum scrie mai sus lăudatul Calimah, / la locul
mai sus arătat, cu mărimea inimei sale şi cu vîrtutea
romînilor săi, multă vreme au ţinut cu turcii un răs-
boiu, carele tuturor creştinilor, la olaltă să fi fost adu-
naţi, încă le-ar fi fost nesuferit.

Ci, nu pot aci să nu pomenesc creştineasca şi plina
de iubire de oameni inimă a lui Vodă-Vlad sau Dra-
cula, carea, cum scrie Filippus Callimahus, în cartea
3, *Despre lucrurile lui Uladislaus*, craiului leşilor şi a
ungurilor, arătă el către Uladislaus, craiul ungurilor
şi către toată oastea ungurească atunci, cînd fiind
craiul cu oastea sa pornit asupra turcilor, îi ieşi înainte
la Nicópol, şi, precum era el prea învăţat în trebile
răsboiului şi multe pătişe cu turcii, de unde preacu-
noscută îi era lui puterea turcilor, aşa văzînd neajun-
gerea oastei ungureşti, sfătui pre craiul Uladislau ca
să se întoarnă înapoi, să nu meargă cu oastea aceaia
asupra turcilor, de oară ce turcii şi la vînat mai cu mai
multe slugi es, de cum vede el că sînt în oastea aceaia
a craiului. Ci, tocma de ar avea craiul oaste de ajuns,
încă fiind că se apropie iarna, nu e timp de a urzi răs-
boiu; ci ostaşii aceia, carii îi are, să-i păstreze pre altă
dată.

Însă nevrînd craiul, împrotivă sfătuit de alţii, să
asculte de sfatul lui Dracula, atunci Dracula întorcîn-
du-se către craiu îi zise: „de oară ce sau norocul, carele
pre tine, lucruri mari îndrăznind, nici odată pănă acum

nu te-au înşelat, sau nădejdea ce ai de ajutoriul altora,
carea eu doresc să se împlinească, sau nenorocirea ta
te trage în lături de la sfatul mieu, sfatul tău, carele
cu mintea mea nu l-am putut schimba, în cît vremea
şi neştiuta întîmplare mă sufere, cu vîrtutea îl voiu
ajuta". Şi, aceste zicînd dede lîngă oastea craiului şi
el patru mii de călăreţi, supt povaţa fiiului său, rugînd
109 pre Dumnezeu, ca să ajute craiului / şi oastei aceiia.[a]
Pre urmă, cînd era să se despartă de craiu, aduse îna-
inte doi tineri foarte harnici carii ştia bine toate căile,
împreună şi doi cai minune de iuţi, şi mai plîngînd
zise către craiu: „iată, de ţi s-ar întîmpla o nenorocire,
carea să nu dea Dumnezeu, ai încătrău să scapi. Drept,
eu aşi dori, în zădar să-ţi fi dat eu aceste, de mă va
auzi Dumnezeu, însă, de te va strîmtora lipsa a te
întrebuinţa, dar prea folositoriu acesta îl vei afla".
Folositoriu sfat dăduse Dracula craiului Uladislau,
dacă aşa cu credinţă l-ar fi auzit craiul şi l-ar fi ţinut,
precum Dracula l-au dat. Filip Calimah, acoloşi. /
110 După aceaia cît de harnici feciori au fost acei patru
mii de romîni armaşi călăreţi, carii îi dede Vlad-Vodă
ajutoriu craiului Uladislau, de cît folos au fost la toată
oastea ungurească, şi cîtă nădejde avea întru dînşii
craiul Uladislau şi cel mai mare a toată oastea ungu-
rească arhistratig sau general, la toată Europa pentru
alesele lui vitejii preacunoscut Ioann Corvin de Huniad,
curînd se văzu. Pentru că, cum ajunseră la locuri
primejdioase, unde era frică de năvală protivnică fără
veste, îndată lăudatul arhistratig Huniad se luo îna-
inte cu acele patru mii de romîni, şi lîngă dînşii trei
mii de unguri, cum acoloşi, scrie Callimah, şi ceaia
laltă oaste veniia în urma lor.[a]

Iară cînd ajunse marele general Ioann de Huniad
a întocmi oastea spre a se lovi cu turcul, pre toţi îi
aşeză cu căpeteniile lor la locuri anumite, care să le
ţină, şi de acolo să dea răsboiu, iară în vîrtutea, în

bărbăţiia şi în vitejiia romînilor, atîta se încredinţa
cunoscătoriul de vitejie arhistratig, cît şie şi celor
patru mii de romîni nici un loc anumit nu le dede, ci
îi ţinu lîngă sine, ca cu ei toată oastea să o ajute, şi
111 la ori / care parte, unde ar fi lipsă, cu dînşii să alerge
a da ajutoriu. Acoloşi, Callimah.[a)]

Acest Ioannes Corvinus de Huniad, váivodă Ardealului, gubernátor Ungariei şi cómis Bistriţei, de a căruia bărbăţie şi viteze fapte lumea toată s-au mirat, şi ca carele în veacul acela, în toată Europa, nu era viteaz, încă au fost romîn. Carea şi Turoţi încă o mărturiseşte, în *Cronica ungurilor*, partea a patra, cap 30, cu apriate cuvinte.[b)] Aceaiaşi mărturiseşte şi împăratul romanilor Ferdinándus cel cu numele acesta întiiu, în diplóma cea din 23 nŏemvrie a anului 1548, lui Nicolae Oláhus, arhiepiscópului Strigonului şi canţelariului său, de acelaşi împărat dată.[v)] Acesta până la adînci bătrîneţe oştindu-se asupra turcilor, şi după vestita biruinţă, carea pre urmă, la Bălgradu Turcesc o făcu, din multele ostenele bolnăvindu-se şi murind, cum, întră alţii, ne lăsă scris Petrus Ranzanus, în Epítome,
indice 27, şi Turoţi, în zisa carte, cap 56, fu jelit de
112 toată creştinătatea.[g)]/ Ba şi Mahomet, împăratul turci-
lor, încă au jelit moartea lui Ioann Huniad, măcar că i-au fost vrăjmaş şi cu puţine zile înainte de moartea sa, la Bălgradu Turcesc, îl bătuse amar, şi zicea, cum se ceteşte la Turoţ, în cartea mai sus anumită, cap 56, că de cînd e lumea n-au fost supt stăpînitoriu, om ca Ioann Corvin.[a)]

Şi întră toţi craii ungurilor, carele au fost în toată plasa de lucruri vestit, precum craiul Matías? Ci, acesta încă nu numai au fost fiiu mai sus lăudatului Ioann Corvin, ci, precum scriu Bonfinius şi Lucius, încă se lăuda că e romîn. Nemărginit aş fi să vreu toate faptele romînilor a le scrie, din care se desvăleşte firea cea bărbată şi vitează a neamului romînesc. Ci scurtarea carea o am pusă înainte, şi peristásurile nu mă sufere a mă îndelungi în treaba aceasta.

Deci, din faptele romînilor trăbue a judeca despre vîrtutea romînilor, nu din condeiul necumpătatului Notariu a lui Bela, mai puţin în gura lui Opaforcoş, spionului lui Tuhutum. Ba şi în cît e pentru alţi scrii-
113 tori, ori greceşti, ori de alte ghinte streine, / bine lip-
seşte a lua aminte, oare nu sînt de aceia carii poartă ură asupra romînilor. Că unora ca aceştea, după legea critică, cînd scriu ceva asupra romînilor, nici cum nu li se poate crede.

Pre urmă, preţ lucrului socotesc a fi, ca să scriu aci fabula cea pentru începutul lui Ioann Corvin de Huniád şi să o vădesc a fi fără de treabă. Unii, adecă ca să răpească romînilor pre un om aşa minunat, în carele nu numai a ungurilor şi a sîrbilor, ci şi a toată creştinătatea Evropei îi era pusă nădejdea, şi cui asemenea, în toată Europa, nu se afla viteaz, în veacul acela, au sîtrnit că, bine că muma lui au fost romînă, dară tatăsău nu au fost romînul But, ci împăratul Sighismúndus, şi aşa, Ioann Corvin iaste fiiu de pat nelegiuit. Adaogă, lîngă aceasta, că Sighismundus au dat fetei aceii romînă, Elisavétei, un inel, zicînd că, de va naşte fecior, să vină cu fiiul şi cu fratele ei, la dînsul. Şi venind ia ca să meargă, după poruncă, la Sighismundus împreună cu fratele şi cu pruncul, au poposit la o pădure, unde ducîndu-se fratele ei ca să strîngă lemne, pentru ca să facă sora lui ceva de mîncare, şi depărtîndu-se şi Elisavéta, poate pentru ca să aducă apă, dede pruncului mai sus zisul inel, ca jucîndu-se cu el să nu plîngă, cînd, iată, slobozindu-se un corb apucă dela prunc inelul şi zburînd se puse pre un ram de copaci; pruncul plîngînd prinse a striga pre mumă-sa, carea curînd venind îi arăta pruncul pre corb ce sta pre ram, cu inelul în gură. Întraceaia, ajungînd aci şi fratele Elisávetei, ia îi spuse întîmplarea, iară frate-

său apucînd arcul, săgetă corbul, cît îndată căzu cu inelul jos. Această împenare a fabulei cu inelul, nu de airea au luat izvor, fără că familia lui Ioann Corvin, pre cum și el, au avut semn de nemeşug, corbul cu inelul în gură. Această fabulă, cum că Ioann Corvin
114 au fost fiiu lui Sighismundus, întră alții o / urmează Gásparus Héltan, Míhael Neánder, Iacob Véingartner, Slánschi, Hrist. Manlius, Ioannes Harbústus, Ioahímus Curius, Erásmus Franţişţi.

Această fabulă, acum ungurii cei înțelepți și iubitori de adevăr, nici cum nu o cred, și în *Universitatea Ungurească dela Peşta*, dascalii istoriei o vădesc de minciună și mărturisesc că Ioann Corvin de Huniad au fost, și de tată și de mamă, romîn. Gheorghius Prai, annalista unguresc, întru acesta chip adeverează, în *Annalele crailor ungurești*, partea 3, cartea 3, la anul 1456, cum că Ioann Corvin nu au fost fiiu al împăratului Sighismundus; *Bonfinius*, în *Décadea* 3, cartea 4, și Tímon, în *Púrpura Pannoniei*, foaia 11, scriu că Huniad au fost în numărul slujitorilor celor de curte la Dimitrie, episcopul dela Zagrabia, iară Dimitrie au ținut scaunul episcopiei dela Zagravia, din anul 1375 pănă la anul 1379. Așa dară Huniad, întră anii 1375 și 1379, ca cel mai puțin să zic, au fost de 12 ani, și așa au fost născut la anul Domnului 1368, sau cu puțin după aceaia. Despre altă parte, se știe din *Cronica* lui Bartosius, la Ghelásius Dóbner, scriitoriu de pre aceaiași vreme, cum că Sighismundus, întru aceiași an 1368, s-au născut; așa dară Huniad au de o vîrstă au fost cu Sighismundus, au cu trei sau patru ani mai mic.[a)]/

115 Lîngă aceste, dear fi fost Ioann Corvin fiiu lui Sighismundus, ne avînd Sighismundus alt fecior și fiind om foarte darnic, i-ar fi dăruit alte moșii mari, nu l-ar fi lăsat cu acea puțină dela Huniad, cum zic acum romînii, Hinedoară, ba ar fi stat să încapă, după moartea lui,

craiu în țeara ungurească. Și apoi se povestește că fiind Ioann Corvin, în țeara nemțească cu Sighismundus, la un ospăț, jucînd Ioann Corvin, toți se uita la dînsul și îl lăuda cum ști juca de bine, iară Sighismundus pismuind pentru laudele acele mari, zise celor ce îl lăuda, să nu-l mai laude atita. Deci, de ar fi fost fecior lui Sighismundus, mai vîrtos s-ar fi bucurat că are fecior așa ales. Pre urmă, sămnul acel de nemeşug, corbul cu inel în gură, nu Ioann au început întîiu a-l avea, ci și mai nainte de el l-aú avut familia lui, pre cum chiar se spune în Diploma, carea o-au dat craiul Ladislaus, cînd au făcut pre Ioann Corvin de Huniad, cómis Bistriței.

Aruncă împrotivă unii zicînd că, de ar fi fost Ioann Corvin de o vîrstă cu Sighismundus, cînd au bătut mai pre urmă pre turci, la Bălgradu Turcesc, ar fi fost de 89 de ani.[a)] Ci, nu se poate crede om de vîrstă așa vechie să fi putut purta răsboiul. La carea răspundem că mai sînt bărbați ca aceia carii la adînci bătrînețe au purtat răsboiu. De unde bine zice Prai, la locul mai sus însămnat, că mai de a crede iaste că Ioann Corvin de Huniad să fi putut, în vîrsta aceaia, sta împrotivă turcilor, de cît să fi fost fiiu din țiitoare a lui Sighismundus celui de vîrstă încă nu de trei ani.[1]/

116 § 7

GELU AU FOST ROMÎN ȘI DOMN VITEAZ

Enghel, cînd e vorbă despre romîni, ca să știrbeze mărirea romînilor, și în papură caută nod. Că, ce lucru mai lămurit și mai neted poate fi, de cît că Gelu,

---

[1] Data naşterii lui Iancu de Hunedoara nu ne este cunoscută. Numai pentru a demonstra că nu este fiul lui Sigismund, Maior exagerează vîrsta eroului nostru. Tatăl lui Iancu a fost Voicu, unul dintre cnejii români din ținutul Hunedoarei.

domnul sau duca romînilor celor din Ardeal; carele se bătu cu ungurii, cînd intrară ei întîiu în Ardeal, au fost romîn anume şi nu de altă viţă? Şi totuşi, Enghel, în de multe ori pomenita lui *Apendice*, § 9, zice că el are îndoială, oare fost-au Gelu prinţip romînesc au bulgăresc. Nice nu aduce nici o pricină a îndoialei sale, măcar nălucită dacă nu adevărată. Lucru care e mai de nemica!

Ci sfătuim pre dumnealui Enghel ca să mai citească odată pre mai sus lăudatul Notariu a lui Bela, căruia nimene doară nu-i dă atîta crezămînt pre cum Enghel. Să citească, zisei, capul 24, unde aceste cuvinte sînt: „Unde Gelu, oare carele romîn, ţinea domniia",[a] şi la cap 26: „Eşi asupra lui Gelu, duca romînilor".[b] Poate fi vro umbră de prepus că Gelu sau să nu fi fost romîn, sau să fi fost prinţip bulgăresc şi nu romînesc?

Întru acelaşi § 9, zice că Gelu au fost om becisnic. Ci, domnul sau craiul acela, carele însuşi cu capul său iase asupra protivnicilor, şi împreună cu armaşii săi se oşteşte pentru ţeară şi pentru supuşii săi, până la o picătură de sînge, oare cuvine-se să se zică om becisnic, tocma de s-ar şi întîmpla să piiardă răsboiul, carea multor harnici s-au întîmplat în lumea aceasta? Aşa Gelu, pentru că nici un prepus nu avea de năvălire protivnică, negătit, cu puţini ostaşi asupra preagătiţilor şi pre furiş / intraţilor în Ardeal protivnici, însuşi

117 cu capul său eşi la răsboiu. Nice altmintrea, fără viteje
şte oştindu-se acolo, unde îl ajunseră protivnicii armaşi, acoperit de săgeţile ungurilor cele asupra lui descărcate, căzu mort Gelu. Oştiindu-se vitejeşte, zisei, căzu Gelu. Că, de l-ar fi prins viu ungurii în fugă, nu e îndoială că nu cu altă moarte mai blîndă i-ar fi pus sfîrşit, ci l-ar fi spînzurat, după datina lor, precum spînzurase pre Labórţi, duca sclavilor cel din cetatea

Hung, cînd fugind dinaintea ungurilor către cetatea Zemlu, ajungîndu-l cu fuga, îl prinseră în drum, cum spune notariul, la cap 13;[a] vezi mai sus, § 5.

§ 8

ALEGEREA LUI TUHUTUM SPRE DOMNIIA ROMÎNILOR ÎN ARDEAL

Enghel, în *Apendicea* sa cea despre începutul romînilor, § 9, zice că romînii din bună voia sa dînd mîna, nu asemene legătură făcură, ci pre Tuhutum, ungurul arhistratig, domn şie şi-l aleseră.[b] Ca cînd adecă romînii nu aşa s-ar fi supus lui Tuhutum, precum doară supuşi era ungurii, adecă ca nişte cetăţeni şi ai patriei fii, ci ca cînd s-ar fi dat cu totului tot robi. Nu alta, mi se pare, îl face pre Enghel a se surupa la această rătăcire, fără idea sau închipuirea, carea e acum în

118 ţările acestea / despre numele domn. Aici toţi aceia, carii au în moşiile sale supuşi slujitori, ce se chiema mainainte iobagi, şi le dau lor zile de lucru preste ann, se numesc domni supuşilor acelora. De unde atîţa domni sînt în ţeară, cît stăpîni se numără, carii au oameni de aceia, în moşiile sale, ce le lucră lor spre plătirea cîştigului, cu carele se hrănesc din moşiile stăpînilor acelora. Iară, în zilele lui Tuhutum, romînii pre nimene altul nu-l chiema domn, fără singur pre acela, carele era împărat, craiu, prinţip, duca, cu un cuvînt, carele era căpetenie ţării sau împărăţiei. Acela obiceaiu până în veacul nostru au rămas la romîni, în Moldova şi în Ţeara Romînească, ca nimene altul să nu se chiiame domn, fără vodă din Bucureşti şi vodă din Iaşi, adecă prinţipul Ţării Romîneşti şi prinţipul Moldovei. Întru acelaşi chip era şi Gelu, în Ardeal, romînilor domn, precum se vede din Notariul, cap 27, unde zice că atunci lăcuitorii ţării văzînd moartea

domnului său, a lui Gelu, din bună voia lor, cu darea de mînă, şi-l aleseră loruşi domn pre Tuhutum. Nice altmintrea ş-au ales romînii loruşi domn pre Tuhutum, de cum avuse domn pre Gelu, adecă căpetenie sau duca. Că nici dintru alt îndemn se plecară romînii a-şi alege lor domn pre Tuhutum fără că Gelu, pre carele până aci l-au avut domn, muri.[a] Lîngă acestea, au nu şi lui Tuhutum îi era domn Arpad, după mărturisirea notariului, cap 24? Au dară pentru aceaia vei zice că Tuhutum fu rob lui Arpad sau ca unul dintră aceia carii dau zile de lucru în ţările domnilor sau stăpînilor săi?[b] /

119 Mai chiar se lămureşte aceasta din alegerea lui Almus spre stăpînirea ungurilor, carea o spune Notariul la cap 5, unde scrie cum ungurii, din bună voia lor, îşi aleseră loruşi ducă şi poroncitoriu pre Almus şi îi jurară lui credinţă.[a] Întru acelaşi chip romînii, din bună voia lor, aleseră pre Tuhutum, fără nici o osebire alta, de cum făcuse ungurii cu Alm, fără că romînii fiind creştini nu au întărit jurămîntul cu vărsarea sîngiurilor sale, după obiceiul cel păgînesc al ungurilor, ci după datina sa cea vechie, lîngă jurămînt dederă mîna şi, fără că romînii dederă lui Tuhutum titulă de domn, după obiceiul ce avea a chiema pre căpeteniia ţării domn, iară nu titulă de ducă şi de poroncitoriu, cum făcuse ungurii cu Almus, după obiceiul lor.

Aşa, şi lui Arpad, cînd se făcu căpetenie ungurilor, cum scrie Notariul, la cap 13, îi jurară credinţă ungurii toţi.[b] Asemenea lui Zúltus, ginerelui lui Menumorut romînului, cum la cap 52 scrie Notariul.[v] Întocma şi lui Tocsun, nepotului lui Menumorut, cum ne lăsă mărturisit, la cap 57, Notariul.[g]

120 Dela care neam, cîte învinseră pre acele vremi ungurii au poftit jurămînt? Sau pre care neam au suferit ca, din bună voia sa, să-şi aleagă dintră căpitanii ungureşti, cu darea de mînă, domn, / sau cu ori ce titulă

de căpetenie? În mijlocul luminei ceii de amiază zi dară vrea să se întunece şi vrea să orbească ori carele nu vede, din peristasurile cele scrise de Notariul lui Bela, cum că romînii nu altmintrea ş-au ales loruşi pre Tuhutum, de cum ungurii ş-au ales loruşi căpetenie pre Almus sau pre Arpád şi ceia lalţi. Ci ungurii nu i-au ales pre aceştea, ca ei să le fie lor robi, cum sînt oamenii cei din moşiile domnilor celor din ţările acestea. Afară de toată îndoiala dară iaste, că cu alegerea lui Tuhutum nici o schimbare nu s-au făcut întru cădinţele romînilor, în Ardeal, ci numai în locul domnului celui mort ş-au ales loruşi romînii domn sau duca şi căpetenie pre Tuhutum, cît, precum Gelu fusese romînilor domn sau duca, aşa, de aci înainte le fu romînilor domn sau duca Tuhutum; şi, precum lui Gelu, aşa şi lui Tuhutum fură romînii supuşi politiceşti, iară nice de cum alt feliu.

Deci, Tuhutum se fece domn sau prinţip, adecă crăişor romînilor în Ardeal, şi după dînsul, lîngă familia lui rămasè această domnie, cît, precum Tuhutum, aşa şi ceia lalţi după dînsul, din sîngele lui, pre rînd fură domni sau crăişori romînilor în Ardeal, pănă la Giula cel Mic, pre carele învingîndu-l Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, carele întîiu aşeză împărăţiia ungurească, îşi supuse şie Ardealul şi pre romînii cei din Ardeal; şi aşa alipind lăudatul Stefan Ardealul lîngă ţeara ungurească, atunci îşi pierdură romînii în Ardeal domniia. Notariul, cap 24, 27.[a] /

121 De oară ce ostaşii acei ungureşti a lui Arpad, cu a cărora ajutoriu începu Tuhutum la Ardeal ca, după îngăduinţa lui Arpad, să-şi cîştige luişi ţeară, nemica nu s-au amestecat la alegerea lui Tuhutum, ca să rămînă el domn în Ardeal, nice nu-i jurară lui credinţă, precum au făcut lăcuitorii, măcar că datină era la unguri, ca şi ostaşii cu ceia lalţi să joare noului domn sau ducă credinţă, precum se vede din Notariul lui

Bela, cap 52, a căruia cuvinte scrise sînt mai sus, supt
slova *b*; nu fără vreme întrebare se poate aci face,
oare acei ostaşi ungureşti rămas-au aci, în Ardeal, cu
domnul romînilor Tuhutum, au s-au întors la domnul
său Arpad, duca ungurilor.[a]
Cu adevărat, de vom lua aminte la împrejurările
ungurilor cele de atunci, nu se poate crede, acei ostaşi
viteji ungureşti să fi rămas cu Tuhutum în Ardeal.
Numai atunci intrasă ungurii în Pannoniia, cu cîţi
domni şi cu cîte ghinte tari pentru ca să cuprindă
toată Pannonie şi cu statornicie să se aşeze în ia, avea
a se bate ungurii? Cu duca Menumorut, cu duca Salan,
cu bulgarii, cu greeii, cu machidonenii, cu duca Glad
şi cu alţii. De unde înţelepciunea şi înainte viderea lui
duca Arpad al ungurilor nu suferea ca acei viteji ar-
maşi, carii fusese supt povaţa lui Tuhutum, să fie
despărţiţi şi depărtaţi de ceaia laltă oaste ungurească,
cu atita mai vîrtos că asemenea e adevărului cum că
aceia era cei mai viteji între toţi ungurii. Vede-se
aceasta / de acolo, că mergînd aceia cu Tuhutum în
122 Ardeal, se ispiti ceaia laltă oaste ungurească, supt
povaţa lui Tos şi a lui Zobóls, să bată pre Menumorut
fără de armaşii cei cu Tuhutum, ci fu bătută înapoi
dela Criş, de armaşii lui Menumorut, cum, la cap 28,
scrie Notariul.[a]
Lîngă acestea, cînd s-au întîmplat undeva, cu vrun
căpitan unguresc să rămînă şi oamenii, carii mersese
cu căpitanul, să rămînă acolo, zisei, despărţiţi de gloata
ungurească cea mare, nu lipseşte Notariul lui Bela
a însămna cum că acei oameni au rămas acolo şi nu
s-au mai întors la ungurii săi. Aşa scrie, la cap 45, că
oamenii, carii mersese cu Zuárd ce se însură în ţeara
grecească, acolo au rămas şi după moartea lui Zuard.[b]
De oară ce dară, Notariul nu scrie, acei ostaşi ungu-
reşti, carii, supt povaţa lui Tuhutum, s-au bătut cu
romînii, să fi rămas în Ardeal, iaste a crede că aşezîn-

du-se Tuhutum domn romînilor în Ardeal, ei s-au în-
tors la domnul său Arpad, duca ungurilor. Ba şi aceaia
nu de uitat dovadă iaste, cum că ostaşii aceia nu se
aşezară cu lăcuinţa în Ardeal, că căpeteniia ungurilor
avea obiceiul a da vitejilor săi moşii strălucite, cum,
afară de alte locuri, mărturiseşte, la cap 52, Notariul.[v]
Ci, să fi dat Tuhutum vrunuia dintru acei viteji, un-
deva, în Ardeal, moşie, nicăiri nu scrie notariul, unde
pre cei ce au dobîndit în ţeara ungurească moşii, /
123 plată vitejiei lor, nu lipseşte a însemna. Nice nu ne
zăhăiaşte pre noi aceaia ce scrie Notariul, la cap 25,
că în cîntările proştilor cele de pre vremea lui, iaste
cum că ungurii toţi îşi căpăta lor locuri şi lua nume
bun. Pentru că întîiu, cîntările proştilor puţină cre-
dinţă au, de oară ce mai multe minciuni cuprind în
sine, de cît adevăruri. Apoi, acele cîntări nu se poate
dovedi că grăesc despre ungurii cei veniţi cu Tuhutum
în Ardeal, ci, cum se vede, grăesc despre unguri preste
tot. Aceaia în ţeara ungurească s-au adeverit despre
unguri, precum în multe locuri înseamnă notariul.
Aceaia s-au întîmplat şi lui Tuhutum, din darul lui
Arpad[a]. Şi, de vei sta morţişi că de ungurii cei din
Ardeal grăesc cîntările acele, voiu răspunde că nu de
ungurii cei veniţi în Ardeal cu Tuhutum au a se înţe-
lege, măcar că scriind despre Tuhutum, le pomeneşte
notariul, ci despre ungurii carii au venit după ce s-au
împreunat Ardealul cu ţeara ungurească.
Dacă oamenii aceia, carii au fost întrat cu Tuhutum
în Ardeal, nu au rămas acolo, ci s-au întors la ţeara
ungurească, cînd dară au venit în Ardeal strămoşii
ungurilor acestora, carii acum se află în Ardeal? Iaste
a crede că după ce au învins Sfîntul Stefan, craiul un-
gurilor, pre Giula, duca romînilor, către începutul
sutei a unsprăzece dela Hs., cum scrie Turoţi, în *Cro-
nica ungurilor*, partea 2, cap 29, şi au împreunat Ardea-
124 lul cu ţeara ungurească,[b]/ apoi au început a veni

ungurii din țeara ungurească în Ardeal și a se așeza cu lăcașul aici. Că dintru acele vremi au început a întra în țeara ungurească multe și desclinite neamuri, carii prin căsătorii mestecîndu-se cu ungurii, își pierdură numele neamului său și se anumiră unguri, împreună cu ungurii cei adevărați. Vezi mai sus, cap 1, § 6, la sfîrșit. Precum dară în țeara ungurească întra alte neamuri a lăcui acolo, așa și ungurii începură din țeara ungurească a veni în Ardeal. Iară fiind că nici un scriitoriu nu ne lăsă scris ca ungurii de odată să fi venit gloată din țeara ungurească, în Ardeal, urmează că au venit pre rînd. Carea și de acolo se întărește, pentru că ungurii cei din Ardeal sînt cu lăcuința foarte răsipiți prin țeară, nu ca rominii, ca săcuii sau ca sasii cei veniți în zilele lui Ghéisa, măcar că întra ceștea sînt mulți romîni, carii înainte de venirea sasilor lăcuia acolo.

Așa dară, romînii au ținut împărăția sa în Ardeal până la a unsprezece sută dela Hs., și înainte de a unsprăzece sută nu iaste a crede că au fost unguri lăcuitori în Ardeal. Topeltinus, în cartea sa cea mai sus numită, cap 5, zice că venind Ardealu supt stăpînirea crailor Ungariei, craii aceștea trimitea la Ardeal voevod, carele să povățuiască țeara. Cu voivóda mergea nu puțini nemeși unguri, carii îndulcindu-se de țeara aceaia, toți rămînea acolo și se întărea cu lăcașul. Așa zice el că se începură ungurii în Ardeal.[a]

Nice de acolo, că duca romînilor acestora, dela Tuhutum până la Giula cel Mic, au fost de sînge unguresc,
125 nu urmează / împărăția aceasta din Ardeal să nu fi fost romînească, precum și dintru aceaia că Ungariei e craiu din sîngele cel nemțesc, adecă împăratul Austriei, nu urmează împărăția Ungariei a nu fi ungurească. Unii zic că Notariul au scris istoria sa, după tocmeala lucrurilor ce era în veacul lui, iară nu după adevărul vremei aceiia cînd au întrat ungurii în Pan-

nonia și în Ardeal. Să dăm că iaste așa, cum zic ei, totuși nici o scărire nu urmează de acolo cădințelor romînilor celor din Ardeal, pentru că, de vreme ce Notariul mărturisește că romînii, din bună voia lor, cu darea de mînă, își aleseră șie domn sau ducă pre Tuhutum, întocma cum ungurii ș-au fost ales loruși pe Almus, pe Arpad ș.c., carea e cea mai strălucită cădință a supușilor politicești sau a cetățenilor, urmează că romînii cei din Ardeal, în zilele notariului, toate cădințele ce se cuvin cetățenilor celor adevărați le avea.

§ 9

PRICINA PENTRU CAREA ROMÎNII DIN ARDEAL Ș-AU ALES LORUȘI DOMN PRE TUHUTUM

Pricina cea adevărată, căci romînii din Ardeal aleseră loruși domn pre Tuhutum, o spune Notariul, la cap 27, adecă pentru că Gelu, pre carele până aci îl avusese domn, au fost murit, și acum nu avea domn. De unde se socotiră să aleagă pre Tuhutum, în locul lui Gelu. Nu mă îndoesc că și Tuhutum, precum foarte dorea să apuce la domniia aceaia, cu mare dragoste, cu arătate semne de bună voire și cu lingușire au umblat pre lîngă romîni, ca să-l aleagă pre el domn. Carea cu atîta putea mai pre lesne să lucre, că nu mă pot îndoi cum că au știut limba romînească, de oară
126 ce lăcuise în Moldova, întră romîni, și nu de / mult eșise de acolo, precum mai jos vom vedea. Chiiare sînt acestea. Totuși Enghel, la mai sus pomenitul § 9, zice că pentru aceaia voiră romînii a-și alege loruși domn pre Tuhutum, că avea nădejde că ungurii îi vor apăra asupra cumanilor. A grăi aceste îi dederă prilej lui Enghel cuvintele lui Opaforcoș, spionului lui Tuhutum, la Notariul, cap 23, unde zisul spion, ca să îndem-

ne pre Tuhutum a se scula cu răsboiu asupra lui Gelu, domnul romînilor din Ardeal, şi aceasta scrie notariul, că au pus înaintea lui Tuhutum cum romînii aceia multe necazuri pătimesc dela cumani şi dela piţenaţi.[a)] Ci, aceste cuvinte, de se vor socoti cu înţelepciune, sînt născute mai vîrtos a strica părerea lui Enghel, de cît o a ajuta.

Ungurii, înainte de a veni în Pannonia, precum Enghel mărturiseşte în *Suplementele Vindiciilor Cornideşiane*, § 8, au lăcuit în Ucraina de astăzi şi în Moldova, carea, după zisa lui Constantin Porfiroghenitu, s-au numit Atelcusu.[b)] Unde, mai sus, zisei că Tuhutum au putut să se înveţe limba cea romînească. Acoloşi mărturiseşte Enghel, asemenea din Constantin Porfiroghenitu, cum că ungurii eşiră de frica şi de groaza paţinaţitelor, bătuţi de dînşii.[γ)] Acele, în partea 2, *despre Chivernisirea împărăţiei*, cap 38, le scrie
127 Constantin Porfiroghenitu.[g)] Această frică de / paţinaţite, multă vreme au rămas în oasele ungurilor. Că, precum acoloşi, cap 8, ne lăsă mărturisit Constantin Porfiroghenitu, trimiţînd împăratul grecilor pre Gavriil Cliricul la turci (aşa îi numeşte Porfiroghenitu pre unguri), ca să-i poftească, cu numele împăratului, cît sculînd oaste, să scoată pre paţinaţite din lăcaşuri şi să cuprindă ei ţeara, pentru că mai de mult acolo au fost lăcuit şi dorea împăratul ca să fie ungurii mai aproape de împărăţiia lui, atunci boiarii ungurilor, cu o gură strigară toţi: „noi cu răsboiu asupra paţinaţitelor nu ne vom scula, nice nu sîntem harnici a ne bate cu dînşii, pentru că ţeara lor e mare foarte, nemărginită mulţimea norodului, şi sînt foarte bătaci.[a)]. Acelaşi, iară acolo, cap 3, zice că neamul ungurilor foarte are frică de paţinaţite, pentru că de multe ori în răsboae au fost de dînşii învins şi mai de tot prăpădit.[b)] /

128 De unde, aşa cuvintez. Şi Opaforcoş şi Tuhutum bine ştiia că ungurii, de frica paţinaţitelor şi împreună cu ceia lalţi unguri şi însuşi ei, Opaforcoş şi Tuhutum, fugise din părţile Moldovei, bătuţi amar nu odată de paţinaţite, cît de frica paţinaţitelor, ca pre supt pămînt umbla ungurii. Deci, de ar fi auzit întru adevăr Opaforcoş că paţinaţitele cei din Moldova, şi în Ardeal fac încurse, au îndemnat-ar fi pre Tuhutum să se nevoiască a-şi căpăta şie Ardealul? Sau, de l-ar fi şi îndemnat, au cutezat-ar fi Tuhutum a se aşeza în Ardeal, de oară ce bine ştiia că, dacă nu au putut toată ungurimea să stea la răsboiu cu paţinaţitele, ci au fugit dinaintea lor, mai puţin va putea el, despărţit de ceia lalţi unguri, să se apere de năvălirile lor? Drept aceaia, de i-ar fi pomenit spionul de paţinaţite, mai vîrtos s-ar fi abătut cu cuvintele acele dela dorirea sa carea avea, să capete stăpînirea Ardealului, de cît s-ar fi îndemnat. Ne îndoit dară lucru iaste că acele cuvinte nice cum nu le-au grăit Opaforcoş, ci singur Notariul, pentru neştiinţa peristasurilor, le-au adaos din capul său. Deci, aceste cuvinte sînt dintră acele care Notariul, din capul său le agereşte, şi pentru aceaia, şi după critica lui Enghel, nu se pot crede. Vezi mai sus § 1, cătră capet.

Lîngă aceste, piţenaţii sau paţinaţitele, precum şi cumanii, după cum mai jos vom vădi, au fost romîni adevăraţi[1], nu altă ghintă streină. Au poate-se crede, ei să fi făcut atîtea năcazuri fraţilor săi, în Ardeal?

Chiar dară se vede dintru aceste, că romînii cei din Ardeal nu pentru aceaia ş-au ales loruşi domn pre Tuhutum, că doară s-ar fi încredinţat vîrtutei ungurilor celor ce venise cu Tuhutum, ca să-i apere asupra cumanilor, precum visează Enghel. Carii unguri, pre-

[1] Nu există nici o înrudire între români, pecenegi şi cumani.

cum văzum mai sus, § 8, nice nu au rămas în Ardeal, ci s-au întors la domnul său Arpad, în Ungaria. /

129 Ci, tocma să zicem că au priimit atunci romînii pre unguri în Ardeal, pentru aceaia că uniţi la o laltă mai lesne să apere ţeara, nici o micşorare de aci nu urmează mărirei romînilor, ci mai vîrtos se vede înţelepciunea lor. Au micşorare urmează de acolo strălucitelor ghinte ale Europei, că mai multe se uniră la o laltă, ca cu unită vîrtute, mai lesne să se poată apăra asupra năvălirilor protivnice, precum unită e preastrălucita ghintă ungurească cu nemţii?

CAP VI

PENTRU STATUL ROMÎNILOR CELOR DIN ARDEAL DE LA ÎNCEPEREA DOMNIEI LUI TUHUTUM ÎNCOACE

§ 1

STATUL ROMÎNILOR DIN ARDEAL ÎN ZILELE LUI TUHUTUM

Enghel, din părerea aceaia, că romînii, cînd îşi aleseră loruşi domn pre Tuhutum, se dederă lui Tuhutum robi şi nu supuşi politiceşti, carea a lui părere o răsuflarăm mai sus (cap. 5, § 8), zice, la mai sus pomenitul § 9, că romînii, după aceaia fură, după obiceiul ungurilor, rînduiţi la slujba cetăţilor. Cetise adecă Enghel, în istoria Notariului, cap. 21, cum Zobols, unul dintră căpitanii cei mari ai ungurilor, după ce eşind dintră sclavi[1] şi trecînd Tisa, în ţinutul lui Menumorut, fece cu ajutoriul lăcuitorilor cetăţeni o cetate
130 tare de pămînt, căriia îi puse numele / Zobolsu. La cetatea aceasta mulţi dintră lăcuitorii ţărei rîndui slujitori, carii, zice Notariul că acum se chiamă civiles.[a] Din fapta aceasta a lui Zobolsu, măcar că Notariul nicăiri nu zice că asemenea să fi făcut ungurii cu romînii din Ardeal, totuşi lui Enghel îi place a grăi că pre romîni ungurii, după descălecarea sa în Ardeal, îi puseră la slujba cetăţilor.

Ci, afară de aceaia că Notariul nicăiri nu o spune aceasta, nice aceaia nu e adevărat, ungurii să fi avut datină pretutindinea a pune dintră lăcuitorii ţărei slujitori la cetăţi[1]. Aşa, întră sclavi nu făcură nicăiri aceasta. Ba şi întru acelaş cap 21, scrie Notariul că Tosu, tatăl lui Lelu, adunînd mulţimea norodului fece o cetate tare de pămînt, carea întîi s-au numit Tosu, iară acum se chiamă Şárvar. Acolo nu fură rînduiţi slujitori dintră lăcuitorii ţărei, ci o lăsară plină de ostaşi.[b] Asemenea făcură la Sătmár, cum întru acelaş cap 21 scrie Notariul[v]. Singur dară din capul său ascuţi Enghel şi aceasta asupra romînilor.

Măcar că, tocma să fie adevărat aceaia ce zice Enghel, acea slujbă nu era sămn de robie, nice de necinste. Că, precum adeverează Dániel Cornídes, în *Vindiciile Anonimului*, secţia 2, cap 1, § 9, slujitorii sînt desclinîţi de slugi sau de robi, de oară ce/slujitorii
131 au fost armaşi, păzitori de cetăţi, nu robi.[a] Această plasă de slujitori sau păzitori la cetăţi, acum se chiamă dărăbani, carii sînt mestecaţi, şi romîni şi unguri.

[1] Aici, ca şi în alte locuri, termenul denumeşte pe slavi, după latina medievală, în care *sclavus* era corespondentul (deformat prin intercalarea unui *c*) al cuvîntului *slav*.

[1] În organizarea teritoriilor ocupate, regii unguri s-au inspirat din modelul franc al comitatului. În jurul cetăţilor regale unde era centrul militar şi administrativ s-au organizat comitatele, conduse de un comite, numit de rege. Oamenii înarmaţi care apărau cetatea se numeau iobagii cetăţii — „armaşi, păzitori de cetăţi" cum le spune Maior. Pe lîngă iobagii cetăţii erau oamenii cetăţii care se îngrijeau de întreţinerea garnizoanei şi a cetăţii. Din rîndul iobagilor cetăţii s-au ridicat unele elemente în rîndul nobilimii numite *servientes*.

Nu dară ceva greotate desclinită, carea să nu o fi purtat întocma şi ungurii, s-ar fi pus pe spinarea romînilor în Ardeal, tocma să fi fost şi rînduiţi, după voia lui Enghel, romînii la slujba cetăţilor.

Ba slujba aceasta, aşa uşoară greotate era, cît dărăbanii, şi romîni şi unguri, carii se ţinea de cetatea Gurghiiului în Ardeal, în vaimeghia Turda, lung proţes avură ca să nu piiardă greotatea aceasta. Ci acum, de puţini ani, pre urmă, cu mare durere a inimei lor fură lipsiţi de cinstita acea slujbă.

§ 2

STATUL ROMÎNILOR DIN ARDEAL, ÎN ZILELE SFÎNTULUI STEFAN, CRAIUL UNGARIEI

Merge încă mai încolo Enghel, la locul din sus însămnat, şi zice că totuşi era de suferit soartea romînilor, de nu o-ar fi năsprit Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, carele pre toţi aceia ce cît de puţin se împrotivea a priimi credinţa creştinească cea catholicească, la grea robie îi băga. Deci, fiind că romînii şi bulgarii ţinea legea cea grecească, nu e îndoială cum că ei urgisiia /
132 credinţa cea catholicească, pentru aceaia aceleşi au pătit, care pătea păgînii, de către Sfîntul Stefan.[a)]

Ci aceasta, precum şi altele, cîte grăiaşte Enghel asupra romînilor, îndestulindu-se că o-au zis, nici cu o mărturie nu o razimă, ca cînd goalelor zise ale lui asupra romînilor, toţi ar fi detori, cu ochii închişi să creadă.

Apoi, cine poate crede, Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, atîta urgie să fi purtat asupra legii greceşti, ca pre romîni, pentru că ţinea legea grecească, întocma să-i fi batjocorit ca şi pre păgîni, de oară ce din multe dovede iaste a crede că şi insuşi Stefan au fost de lege grecească. Carea şi unii dintră scriitorii cei ungu-

reşti o mărturisesc? Aceaia iaste adeverit, că Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, fu părtinitoriu legii greceşti. Carea şi de acolo se adeverează, pentru că fece mănăstiri de legea grecească, pentru sufletul său, a crăiasei sale şi a fiilor săi. Anume, au făcut mănăstirea cea din valea Vésprem, pentru călugăriţele cele de lege grecească, cum se ceteşte în Diploma lui, în limba grecească pentru zisa mănăstire dată. Unde aceste cuvinte se află: „Rînduesc eu, Stefan... pentru spăsăniia sufletului mieu, împreună a soţiei mele şi a fiilor miei şi a toată Pannonia, cele lalte." Aceste, în *Vindiciile* mai sus însămnate, secţia 3, cap 1, § 10, le ceteşte
133 Daniel Cornides.[b)] Şi în zilele aceluiaşi craiu s-au făcut/ o mănăstire noao, în Bănat, carea fu dată călugărilor celor greceşti, din Moriséna (Cinád), pre cum se ceteşte la *Faptele Sfîntului Gerárdus*, episcopului Cinadului[1]; vezi mai jos cap 7, § 6.

Pre urmă, tocma cu neputinţă a fi cele ce grăiaşte Enghel, în treaba aceasta, şi cum că cumplit greşeşte el aci, asupra istoriei bescriceşti, se vădeşte. Pentru că lăudatul craiu, cum se vede la Turoţi, partea a doao a *Cronicei ungurilor*, cap 34, au murit la anul Domnului 1038.[a)] Iară ne unirea şi împărăchiiarea întră greci şi întră apuseni, carea pănă astăzi stăpîneşte, au început după moartea Sfîntului Stefan, craiului ungurilor, în zilele lui Mihail Cherulárie, patriarhului dela Ţarigrad, carele fu făcut patriarh în 25 martie a anului 1043, şi în 8 zile a lui iunie 1059

---

[1] Maior consideră că mînăstirea de călugări greci din Morisena, capitala voievodatului romănesc din Banat, a fost întemeiată de Sf. Ştefan, pentru că, pînă la moartea acestuia nu se despărţiseră cele două biserici: orientală şi occidentală. De fapt cel care a întemeiat o asemenea mînăstire a fost Ahtum, voievodul care îşi avea reşedinţa la Morisena numită şi Cenad. Abia după cucerirea Banatului a fost înfiinţată aici o episcopie catolică cu centrul la Morisena-Cenad.

fu lăpădat, cum în *Notiţia fundaţiei* lui Thédor Coriatovici dela Muncáci, partea a patra, cap 6, § 5, adeverează Ioanichie Basílovici, proto-egumenul din muntele Cérnec[b)]. Precum dară în zilele Sfîntului Stefan,/
134 craiului ungurilor, fiind uniţi grecii cu apusenii, romînii nu putea să urgisească credinţa apusenilor cea catholicească, aşa nici lăudatul craiu, pentru că romînii era de legea grecească, nu putea să-i gonească. Urmează dară, că Sfîntul Stefan, craiul ungurilor, întru nemica nu au smintit cădinţele romînilor, nici în Ardeal, nici airea. Ba încă, osebite privileghiuri au avut romînii dela Sfîntul Stefan[1], craiul Ungariei, cum arată Prai, în *Disertaţia* 7, § 7.

§ 3

STATUL ROMÎNILOR DIN ARDEAL DUPĂ SFÎNTUL STEFAN, CRAIUL UNGURILOR

Ci şi întru aceaia schiopătează Enghel, cînd acoloşi zice că îmulţindu-se încet cădinţele nemeşilor, fură înstreinaţi romînii de a purtare deregătorii publice, şi cu alţi proşti fură lipsiţi de unirea naţioanelor în Ardeal. Întru carea, mainainte de toate se cuvine să ştim ce iaste unirea naţioanelor în Ardeal. Carea răspicat o arată Carol Eder, în *Notele istorico-critice*, care le-au dat el şi s-au tipărit în Cluj, la anul 1791, asupra *Súplichei romînilor*, la numărul 15 şi 16. Acolo, la numărul 16, aduce Eder scrisoarea lui Lorándus Lépeş, viţe-vaivodului Ardealului, din anul 1438, din carea, precum şi din cele lalte, se pricepe şi care sînt naţioanele acele ce făcură întră sine unire, şi şi

[1] Excelentă critică făcută de Maior. Despărţirea celor două biserici s-a făcut în anul 1059, deci e logic că, pe motive religioase, românii n-au fost asupriţi de Ştefan I.

în ce stă unirea lor, carea, cu un an mai nainte, adecă la anul 1437, s-au fost făcut[1]. Feceră adecă nemeşii, săcuii şi sasii întră sine legătură, cu jurămînt întărită, ca ori cînd vor buti turcii în ţinutul sasilor, nemeşii să le dea ajutoriu, şi cînd s-ar întîmpla / să
135 se mai scoale prostimea asupra nemeşilor, asemene sasii să ajute pre nemeşi întru apărare asupra proştilor.[a)]

De aciia, zice Eder, la numărul 15, că nu ghinta ungurească, ci singuri nemeşii dintră unguri sînt priimiţi întră naţioanele cele unite în Ardeal.[b)]

Ci, şi din scrisoarea lăudatului Lepeş, cea din anul 1437, pre cum şi din mărturisirea capítulului besericii Bălgrádului, cea despre unirea aceasta, la anul 1459 scrisă, arată Eder, la numărul 15, cum că nu neamul unguresc, ci nemeşii fură socotiţi întră naţioanele cele unite sau primite în Ardeal.[γ)] Aceaiaşi vedeşte /
136 Eder acoloşi din *Aprobate*, partea 3, titula 1, unde zice că măcar că se face pomenire de toată ghinta ungurească, totuşi, cînd vine a grăi despre osebitele legi ale unirei, nu ungurii, ci feţele nemeşeşti şi oraşele varméghiilor (din care fieşte carele, după legile ungureşti, iaste atîta cît o persoană nemeşască) se pomenesc.[a)] Aşa, şi în dieta cea din anul 1557, zi 1 iunie, la Turda adunată, se zice universitatea celor trei naţioane, a nemeşilor, a secuilor, a sasilor.[b)]

Ci, se poate vedea mirare acoloşi, zice Eder, cum de nepomenindu-se în monumenturile aceste ungurii, fără numai aceia, carii sînt nemeşi, totuşi săcuii şi sasii toţi pururea se pomenesc. Pricina e, zice, căci cătră începutul a sutei cinci spre zece şi după aceaia, săcuii toţi aceleşi cădinţe avea, care au nemeşii. Ci, în anul 1562, fiind că unii dintră săcui au luat arme

[1] Înţelegerea de la Bobîlna între nobili, saşi şi secui este cunoscută sub numele de „Unio trium nationum".

asupra prinţipului Sighismundus, o parte dintră ei fură desbrăcaţi de cădinţele cele vechi ale săcuilor.[v)]
137 Aceaiaşi,/ zice Eder sasul, se cade a se judeca despre sasi. Pentru că fiind sasii cei din pămîntul cel crăesc atunci slobozi, după vreme eşind unii din scaunele cele săseşti la varmeghii şi la scaunele cele săcueşti, fură acolo făcuţi iobagi. A căriia întîmplări mărturii sînt articulii dietii din anul 1608, 21 septemvrie, din anul 1616, 17 aprilie, şi din anul 1618, 12 aprilie.[a)] Pentru aceaia acoloşi, la numărul 15, zice Eder că ghinta ungurească nu în cît e ghintă ungurească, are cădinţa cetăţeană în Ardeal, nice pentru aceaia că oare carele e de ghintă ungurească/urmează să fie
138 cetăţean de Ardeal. Pentru că dacă nu e nemeş ungurul, nici cum nu e cetăţean în Ardeal. Aceaiaşi se cade, după înţelesul cel mai sus dat, a zice şi de săcui şi de sasi: că nu toţi săcuii şi sasii sînt cetăţeni în Ardeal.[a)]

Deci, fiind trei naţioane unite la olaltă, în Ardeal, adecă nemeşii, săcuii şi sasii, şi nemeşii, fiind în Ardeal, o parte unguri, alta romîni, sau stînd adunarea nemeşilor din unguri şi din romîni, fieşte carele vede că naţionul cel din tîiu dintră cele trei naţioane, e alcătuit din unguri, carii sănt nemeşi şi din romînii, carii asemene sînt nemeşi. Iară, de nu se ţin de cele trei naţioane unite romînii cei ce nu sînt nemeşi, nici ungurii cei ce nu sînt nemeşi nu se numără întră cele trei naţioane unite sau priimite în Ardeal. Asemene, de nu se socotesc a fi cetăţeni şi fii patriei romînii aceia, carii nu sînt nemeşi, întocma nici ungurii aceia, carii nu sînt nemeşi, nu se socotesc a fi cetăţeni şi fii patriei în Ardeal. Şi, pre urmă, precum romînii carii nu sînt nemeşi, nu pot dobîndi deregătorii publice politiceşti, aşa şi ungurii carii nu sînt nemeşi nu pot dobîndi aceleşi deregătorii. Cu un cuvînt, romînii carii sînt nemeşi, întocma sînt cu ungurii cei ce sînt nemeşi, întru toate.

Şi ungurii carii nu sînt nemeşi, întocma sînt cu romînii aceia, carii nu sînt nemeşi. De unde, pre cum chiar iaste că ghinta ungurească nici o nedreptate nu au făcut ghintei cei romîneşti, aşa cu mîna să pipăe deşertăciunea vorbelor lui Enghel, cînd preste tot zice că romînii fură înstreinaţi de a purtare deregătorii publice şi cu alţi proşti fură lipsiţi de unirea naţioanelor, în Ardeal./

139 Nu fără vreme dară scriseră romînii cei din Ardeal, în *Suplica* sa, cea cătră *Leopold* al doilea, împăratul romanilor, dată, cumcă mai nainte zisa unire a celor trei naţioane, în Ardeal, nici o vătămare nu făcu neamului romînesc, ba întru acelaşi veac, cînd se fece această unire, în prea frumoasă floare era neamul romînesc, pentru că din sinul neamului acestuia, Ioann Corvin de Huniad fu făcut întîiu vaivodă ţărei Ardealului, după aceaia fu înălţat a fi gubernator a toată împărăţiia ungurilor, şi împreună mai mare arhistratig oştilor a toată Ungaria; iară nemuritoriul fiiu al acestuia, Matias, fu făcut craiu împărăţiei ungurilor, şi, ca să tăcem pre alţi vaivode ai Ardealului, carii fură dintră romîni, Ioan Gheţi, dintru a căruia familie şi acum spun că mai sînt nemeşi romîni, în varmeghia Dobica, fu gubernator în Ardeal, iară Stefan Iójica, asemene romîn, fu canţelarius, în zilele prinţipului Sighismundus Batori, cătră capetul sutei 16. Iară cătră mijlocul sutei aceiiaşi, Nicolae Olahus din părinţi romîni născut în Sibiiu, fu arhiepiscop al Strigonului şi al Ungariei canţelarius, şi frate-său Mathei era jude crăesc de moşie, la Ardeal, în scaonul Sas-Város.[a)]

140 Din toate aceste, luminat se vede a fi cu totul desvînată cuvîntarea lui Eder, carele în mai sus pome-

nitele *Note istorico-critice*, cu aceaia în deșert se trudește a scări pre romînii cei din Ardeal că nicăiri nu se află romîni să fi fost anume chiemați la sfaturile cele de obște ale țărei, adecă la dietă, nice nu se pomenesc nici odată, întru acele sfaturi, romînii ca alți cetățeni și fii ai patriei ale celor trei națioane unite.

Ci, de oară ce nemeșii, unii sînt din neamul cel unguresc, unii din neamul cel romînesc, pururea, ori ce s-au lucrat, cu numele nemeșilor, atîta se înțelege a fi lucrat cu numele nemeșilor celor din neamul romînesc, pre cum cu numele nemeșilor celor din neamul unguresc. Deci, cînd se chiema la dietă nemeșii cu săcuii și cu sasii, atîta se chiema romînii nemeși, pre cît și ungurii nemeși. Nu era de lipsă să se anumească romînii, precum nu se anumea nici ungurii, fără de obște nemeșii. Că pre cum neamul romînesc, ca neam romînesc, nu era întră naționele cele unite sau priimite, așa nici neamul unguresc, ca neam unguresc, nu e întră lăudatele trei națioane ale Ardealului, fără nemeșii, carii sînt și dintră unguri și dintră romîni alcătuesc una din cele trei națioane unite sau priimite, carea însuși Eder o cunoaște și o mărturisește. De oară ce dară romînii carii sînt nemeși, se numără întră națioane, urmează că și romînii, adecă carii sînt nemeși tot de a una au fost chiemați la sfaturile țărei cele de obște. Nici aci nici o strîmbătate nu s-au făcut cîndva neamului romînesc de către neamul unguresc. Toată temelia dară a cuvîntării
141 lui Eder, ceii asupra romînilor e/surupată. De unde, neamul romînesc, pre cum nici odată nu au pătimit nici o nedreptate de către neamul unguresc, așa, cu același mărit neam unguresc trăbue pururea adîncă pace, după constituția patriei, cu cucerie să țînă și

în liniște, dela carea atîrnă fericirea, să custe, supunîndu-se fieşte carele cu credincioasă ascultare domnilor și mai marilor săi.

CAP VII

PENTRU ÎMPĂRĂȚIIA LUI MENUMORUT ȘI A LUI GLAD

§ 1.

SE SPUN MARGINILE ȘI CUPRINSUL ÎMPĂRĂȚIEI LUI MENUMORUT ȘI A LUI GLAD, DIN ISTORIA NOTARIULUI LUI BELA

Marginile Pannoniei, cum scrie Notariul, la cap 9 și 11, la carea îndemna rușii și duca Galiției pre unguri, ca să meargă a o apuca, despre o parte sînt din colo de Tisa și de Dunăre, de altă parte, dela codrul Igfon și de cum iase Someșul din Ardeal și cură în Tisa, pre lîngă Ardeal, preste Murăș, de cum se ivește acesta din Ardeal; asemene, de cum iase Murășul din Ardeal, în stînga, preste Timiș, pănă la cetatea Urșáva. Împărățiia dară a lui Menumorut era din Someș, cum iase acela din Ardeal și dă în Tisa, întră Tisa și întră Ardeal, pănă unde se scură Murășul
142 în/ Tisa. Iară a lui Glad împărăție au fost dela ivirea Murășului afară dela noi, din Ardeal, în stînga, pănă la Urșava. Însă, la cap 44, Notariul zice a fi fost întinsă împărățiia lui Glad mai încolo, adecă pănă la cetatea Hórom. Dintru aceste urmează că, pre cum nice rușii, nice duca Galiției nu pomeniră nemica către unguri de Ardeal, spunîndu-le cuprinsul Pannoniei, așa Ardealul nici cum nu se socotește întră ținuturile Pannoniei, precum nice Notariul nu-l numără între acele. Cuvintele Notariului, latinește, sînt mai sus la cap 5, § 2. Care să le cetești.

§ 2

CE FELIU DE GHINTE SAU NEAMURI ERA ATUNCI ÎN PANNONIA DIN COACE DE DUNĂRE, CÎND AU AJUNS UNGURII ÎN PANNONIA

Cînd au intrat ungurii în Pannonia, carea acum se zice ţeara ungurească sau Ungaria, aşa se povesteşte în Istoria Notariului, cum cetirăm mai sus, lătineşte, din capul 9. Cum că în Pannonia lăcuitori era sclavii, bulgarii, blahii sau rominii şi păstorii romanilor. Dară, care neam, în care parte a Pannoniei era? Aceasta o spune acelaşi Notariu, cum cetirăm mai sus, lătineşte, din cap 11. Adecă, Pannoniia cea din colo de Dunăre o ţinea romanii, şi acolo, pănă în Dunăre, aşezase păstorii săi. Iară întră Dunăre şi întră Tisa era sclavii şi bulgarii, supt stăpînirea lui Salan, pănă în marginea ţării leşilor şi a ruşilor, cît, în marginea ţării leşilor, dela Muncaci şi dela Ungvar începînd în jos, era sclavi, precum mai lămurit se vede din capul 12, la Notariul, unde scrie că sclavii din ţeara Bulgariei fură duşi la/ margi-
143 nile ruşilor.[a)] Iară dela sclavi în jos, pănă unde se descarcă Tisa în Dunăre, era bulgari. De vreme ce dară în Pannonia, din colo de Dunăre, era romanii, din coace de Dunăre, pănă în Tisa, era sclavii şi bulgarii, care răspicat se spun la Notariul, blahii sau rominii unde vor fi? Urmează că rominii au fost din coace de Tisa, dela Someş, pre lîngă Ardeal, şi dela Ardeal afară, întră Murăş şi întră Tisa, pănă unde se afundă Murăşul în Tisa, iară în stînga Murăşului, afară de Ardeal, pănă la cetatea Urşava, ba pănă la cetatea Horom. Şi aşa lăcuitorii împărăţiei lui Menumorut şi ai împărăţiei lui Gad sau Glad, toţi era romîni.

Nice să nu te uiţi la aceaia, că Notariul lui Bela, la cap 11, zice că lăcuitorii ţării lui Menumorut se

zic cózar[1]. Pentru că, de vreme ce ruşii, vecinii Pannoniei, chiar spuseră ungurilor că în Pannonia, afară de păstorii romanilor, carii era din colo de Dunăre, sînt sclavi, bulgari şi blahi sau romîni, şi sclavii cu bulgarii era întră Dunăre şi întră Tisa, nici o îndoială nu poate fi cum că aceia, pre carii Notariul îi chiamă cozar, au fost blahi sau romîni.

Nici să nu gîndeşti că ruşii, la cap 9, zicînd că afară de sclavi, de bulgari şi de păstorii romanilor sînt lăcuitori şi blahi sau romîni, au înţeles doară pre romînii sau blahii cei din Ardeal, nu, că, precum mai sus, § 1, însămnarăm, blahii din Ardeal nu se ţinea de Pannonia, şi ruşii vorbesc de lăcuitorii Pannoniei. Ba, de blahii cei din Ardeal nice nu au ştiut ungurii
144 nemica,/ pănă cînd nu descoperi aceasta lui Tuhutum, Opaforcoş. Aşa dară, de vreme ce chiar spune Notariul că sclavii şi bulgarii era întră Dunăre şi întră Tisa, urmează că cei din coace de Tisa, toţi au fost romîni.

Nice nu e lucru strein acela, întră romîni, ca unii întră dînşii, după desclinite locuri, să aibă deosebite nume. Aşa şi astăzi, pre cei ce sînt în munţii cei de cătră ţeara ungurească şi învecinaţi împărăţiei lui Menumorut, îi numesc mocani sau moţani. Pre cei din Ţeara Romînească îi chiamă munteni, şi cele lalte. Vezi *Prefaţia* prea învăţatului, ci nenorocit Gheorghie Şincai, fostului oare cînd şcoalelor normaleşti director, în Ardeal, cea înaintea *Elementelor limbei daco-romîneşti*, celor în Buda, la anul 1805, tipărite.

Iară cei dintru împărăţiia lui Menumorut romîni, poate era colonie romană adusă din cetatea Cosa cea din Calabria sau cea din Etruria, în ţeară italienească.

---

[1] Numele pare să indice neamul turcic al hazarilor, încît identificarea lor cu românii este îndoielnică.

Din Cosa se fece cosani[1] *(cosani)*, adecă oameni din Cosa, și fiind că domestic lucru e romînilor a schimba *n* a cuvintelor celor lătinești sau italienești în *r*, pre cum și *r* în *n*, din cosani se fece cozari, și fiind că și la lătini și la italiani și la romîni, de multe ori *s*, mai vîrtos cînd stă întră doao vocale, s-au obicinuit a se răspunde ca *z*, Notariul, după sunet, îl scrise cu *z*, cózar *(cozar)*. Aceaia este adevărat că în locurile, unde zice notariul că era cozarii, se aflară după aceaia a fi lăcuitori vlahi sau romîni, și până astăzi sînt acolo. De unde nu e îndoială că cozarii Notáriului au fost romîni.

Așa, lăcuitorii cei dintru împărățiia lui Glad, pururea s-au pomenit a fi romîni, pre cum sînt și astăzi, afară de níscari sîrbi, carii mai tîrziu au intrat acolo. Romîni dară au fost și supușii lui Glad./

145 Zice mai încolo Notariul, la cap 11, că Menumorut, nepotul lui Morut, pentru aceaia fu de unguri anumit Menumorut, căci avea multe vrute sau țiitoare. Aceasta e din cele ce Notariul le agerește din capul său. Pentru că Menumórut nu e alta, fără minor Morut[2] *(minor Morout)*, carea însemnează Morut cel mai mic, ca să se deosebească de bătrînul, moșul lui, Morut. De unde, după dialecta cea de acum a romînilor s-ar zice Micmorut sau Morut cel mic, carele atunci, după cuvîntul italienesc meno *(meno)*, ce vine dela lătinescul minor sau minus *(minor* sau *minus)*, se zicea

[1] Etimologia propusă de Maior este greșită. Cozar nu vine de la cetatea Cosa, ci de la cazari, popor a cărui origine nu poate fi precizată încă — se presupune că erau de origine turcă și care locuia în regiunea Volgăi reușind chiar să întemeieze un stat în secolul X. Se pare că ungurii au antrenat, în trecerea lor prin regiunile locuite de cazari, un trib al acestora, care s-a așezat în ducatul lui Menumorut.

[2] Etimologia pe care Maior o face numelui Menumorut este greșită.

Menomorut și Menumorut, că *o* al cuvintelor celor lătinești și italienești, romînii, de multe ori îl mută în *u*. Iară în unele cuvinte de aceste, acum pun *o*, acum *u*, pre cum *dormit* și *durmit*. Aceasta e pricina căci Notariul acum scrie Menomorut, acum Menumorut. Vezi la Notariul, cap 19, 20 și 21.

§ 3

MENUMORUT AU FOST ROMÎN

Ba, cum că nu numai supușii lui, ci și însuși el, Menumorut au fost romîn, nu întunecat, mi se pare, se culege din cuvintele Notariului, cap. 20. Că, cerînd Árpád, duca ungurilor, dela Menumorut, ca să-i dea lui ținutul dela Someș până la hotarul Nir, și până la poarta Méséșului, dintru aceaia cădință, că locul acela au fost a craiului Atila, de unde, fiind el al lui Atila strănepot, după dreptate trăbue Menumorut strămoșeasca moșie să i o întoarcă, Menumorut îi răspunse că, măcar au fost a lui Atila locul acela, nu se cade el să-l întoarcă lui Arpad, de oară ce/ Atila cu nedrep-
146 tate l-au ținut, pentru că dela strămoșul lui Menumorut, cu puterea l-au fost luat Atila.[a]

De vreme ce dară, Atila au fost luat ținutul acela dela strămoșul lui Menumorut, lipsește să vedem de ce neam au fost strămoșul lui Menumorut; care lucru cu puțină greotate, mi se pare, se poate mărgini. Că aceaia să știe că, după ce au lăsat împăratul Aurelian Dachia de supt stăpînirea împărăției romanilor, Dachia o domniră gotii. Aceaia încă se știe că pre goti i-au scos din Dachia hunii, întră carii au fost Atila. Pre urmă aceaia am vădit mai sus (cap 3), cum romînii, și după zilele lui Aurelian, pururea au rămas în Dachia. De vreme ce dară, Atila mai tîrziu, după scoaterea gotilor din Dachia, s-au făcut craiu, urmează că stră-

moșul acela a lui Menumorut, dela carele cu puterea au luat Atila zisul ținut, nu au fost de neamul goticesc. Că, ce mînie turbată avea hunii asupra goților, cine poate crede să-l fi suferit ei pre got, pănă cînd s-au rădicat craiul Atila să împărățească întracel loc al Dachiei? Vezi mai sus, cap 4, § 1. Ci, precum firea lucrurilor omenești ne învață, acele ghinte nomade, care venea în Dachia, se nevoia a cuprinde șesurile, nu munții, ba nice șesurile nu ajungea a le moșteni toate. Pentru aceaia, măcar că și la șesuri era romîni mulți agonisitori de pămînt, în cele mai multe locuri ale șesurilor acelora, supuși veneticelor ghinte varvare, totuși, iaste a crede că prin munți romînii avea căpeteniile sale, din neamul său, carii, după împrejurările timpului precum ei, pentru ne asemănarea puterei necutezînd a coborî la șesuri cu răsboiu asupra veneticilor varvari, lipsea să țină pace cu aceiași varvari,
147 așa, varvarilor/ fără folos, ba primejdios lucru era a se încumăta să dea răsboiu asupra romînilor celor prin munți. Dintru aceste căpetenii sau duci romîni au fost strămoșul lui Menumorut, în munți, la rîul Crișului, pre carele apoi, Atila, cînd au cuprins Pannonia, l-au lipsit de ținutul acela, întră Tisa și întră Someș, pănă la hotarul Nir și la poarta Meseșului. De unde urmează că Menumorut, pre cum și însuși numele, carele e cu totul romînesc, îl vădește, au fost romîn.

Iară, să fi fost strămoșul acela a lui Menumorut, bulgar, nice cum nu se poate zice, de oară ce pre acele vremi, cînd au luat Atila cu puterea dela strămoșul lui Menumorut zisul ținut, nici pomenire nu era de bulgari în Dachia. Drept aceaia, cînd zice Notariul, la cap 51, că Menumorut cu bulgărească inimă și cu trufie au poruncit lui Arpad, duchei ungurilor, nu poți să tragi dintru acele cuvinte ale Notariului cum că Menumorut au fost bulgar. Că Notariul nu pentru alta

zice că Menumorut au poruncit lui Arpad cu bugărească inimă, fără că, în părerea ungurilor, bulgarii era oameni cu trufie, sumeți și carii batjocorea pre unguri. De aici iaste că Arpad, cum scrie Notariul, la cap 39, îmbărbătînd pre unguri la răsboiu asupra bulgarilor, zice: „O schithi! carii prin trufiia bulgarilor, dela cetatea Ung furăți chiemați unguri".[a] De unde bulgărească inimă și trufie, mi se pare a fi fost parimíe la unguri, cu carea însemna ei om foarte trúfaș, sumeț și cu inimă rea spre unguri, pre cum iaste la lătini odium vatinianum *(odium Vatinianum)*. Aceasta fu pricina căci Notariul vîrî acele cuvinte. Ci, și dintru aceaia se vede că Menumorut nu au fost bulgar, că nici odată nu s-au lăudat cu bulgarii,/ pre
148 cum se lăuda bulgarul Salanus, la Notariul, cap. 14. Niçe nu au poftit ajutoriu nici odată dela bulgari, nici nu-i dedere, nici el nu ajută pre bulgari asupra ungurilor. De unde urmează încă că nici preteșug nu au fost întră Menumorut și întră bulgari.

Iară acele cuvinte a lui Menumorut, la Notariul, cap 20: „Ci, acum, prin harul domnului mieu, împăratului dela Țarigrad, nimene nu-l poate lua dela mine" (ținutul acela), nu însemnează alta, fără că viței sau familiei lui Menumorut ținutul acela, de către Tisa, care Atila îl luase cu puterea dela strămoșul lui Menumorut, mijlocind împăratul dela Țarigrad, fu înturnat și diript aceaia ținîndu-l el cu dreptate, nimene, după dreptate, nu-l poate lua dela dînsul. Că Arpad zicea că, după dreptate, i se cuvine lui, pentru că odată îl ținuse Atila. Altmintrea cum că nici o legătuință nu era întră Menumorut și întră împăratul dela Țarigrad, aceaia de ajuns arată, că asupra comunilor, adecă celor de obște protivnici unguri, nice Menumorut nu ceru, nice nu-i fu trimis ajutoriu dela greci, precum dederă aceștia și lui Salanus, din coace de Dunăre, și bulgarilor din colo de Dunăre.

§ 4

RĂSBOIUL CEL DIN TÎIU AL UNGURILOR CU MENUMORUT

Ungurii eşind din Galiţia în Pannonia, adecă în ţeara ungurească, mai întîiu descălecară la Muncaci, intră sclavi. De acolo dederă asupra cetăţii Ungvarului, carea cuprinzîndu-o, pre Loborţi, duca cetăţii aceiia, îl spînzurară şi supuseră loruşi pre sclavii aceia a împărăţiei bulgarului Salan. Notarius, cap 12. După
149 ce au/ supus pre sclavii lui Salanus, trecînd Tisa, pre vadul Ládeo, au pornit asupra lui Menumorut şi învingînd, la rîul Crişului, vrură să treacă ca să dea răsboiu asupra lui Menumorut. Ci, măcar că Notariul, la cap 20, scrie că aşa s-au spăimîntat Menumorut de unguri, cît n-au cutezat să rădice mîna asupra ungurilor, şi, la cap 28, zice că Menumorut mai vîrtos se găta să fugă în ţeara grecească decît să vină asupra ungurilor, totuşi, întru acestaş cap mărturiseşte că venind ostaşii lui Menumorut, au oprit trecerea ungurilor preste Criş[a]. De unde, precum acoloşi scrie Notariul, ungurii trecînd Tisa, pre vadul Drugma, se întoarseră iarăşi la Arpad, duca ungurilor, carele, după mărturisirea Notariului, cap 20, cu mare mînie i-au fost trimis asupra lui Menumorut.[b]

Precum, după mărturisirea Notariului, era datina ungurilor acelora, ca nemica să nu lase nepedepsit spre a izbîndi asupra acelora, asupra cărora odată au pornit şi fiind că nu au mai cutezat ungurii aceia să se întoarcă cu răsboiu asupra lui Menumorut, măcar că mare mînie avea şi Arpad şi toţi nemeşii ungureşti asupra lui Menumorut, pănă ce nu au supus loruşi toată Pannonia, ba şi preste Dunăre trecînd au bătut pre romani, pre bulgari, pre greci, e sămn, măcar o tace Notariul, că au fost bătălie cumplită, acolo, la

Criş, întră unguri şi întră armaşii lui Menumorut şi că bine pişcaţi de ostaşii lui Menumorut, se întoarseră de acolo ungurii./

150 § 5

AL DOILEA RĂSBOIU AL UNGURILOR CU MENUMORUT

După ce multe neamuri au învins ungurii şi le-au supus şie, pre urmă, venindu-le şi săcuii toţi întru ajutoriu, se întoarseră iarăşi asupra lui Menumorut, la cetatea lui, Bihor[1], carea acum se chiamă Oradia Mare. Aci, iarăşi fu bătălie cruntă, ca care nici cu un neam, cu cîte s-au bătut pănă aci ungurii, nu scrie Notariul să fi avut ei. Că zice că 12 zile au ţinut bătăliia.[a] Unde, pre alţii tot cu bătălie scurtă scrie că i-au învins ungurii.

A trei sprăzecea zi ostaşii lui Menumorut dederă cetatea ungurilor. Pre urmă se făcu pace întră Menumorut şi întră unguri, aşa ca avînd Menumorut numai o fată şi nici un fecior, carele să urmeze lui întru împărăţie, făgădui că îşi va da feata după Zultus, feciorul lui Arpad, împreună îi va lăsa ginerelui său şi împărăţiia. De carea s-au foarte bucurat Arpad, duca ungurilor, şi, cum scrie Notariul, la cap 51, grăbi a face nunta. De unde, pre la începutul a zece sută dela Hs., romînii, cu moartea lui Menumorut, văzură sfîrşitul împărăţiei sale ceii dela Criş, carea rămînînd lui Zultus, ginerelui lui Menumorut, fu împreunată cu împărăţiia Ungariei.[b] Aşa romînii se împreunară cu ungurii şi lui Zultus i se născu fecior Tócsun, carele,

[1] Cetatea Bihor (sau Biharea cum apare în documente) este aşezată pe o terasă în apropiere de Oradea.

după moartea tătîne-său, rămasè stăpînitoriu a toată Ungaria. Notariul, cap. 57./

151 Se cade a însămna aci, că Notariul, la zisul cap 51, scrie că oastea lui Menumorut cea asupra ungurilor, au fost din mai multe neamuri adunată[a] şi aşa, la Bihor, nu singuri romînii, ostaşii lui Menumorut, steteră în coantră ungurilor, întru acest al doilea răsboiu. Ci, fiind că Notariul aci, preste obiceiul său, nu anumeşte neamurile acele, care veniră întru ajutoriu lui Menumorut asupra ungurilor, despre altă parte, toate vecinile neamuri le învinsese ungurii, şi pentru aceaia nu era volnice a da cuiva ajutoriu asupra ungurilor, urmează că adunarea aceaia a mai multe neamuri, la Bihor, asupra ungurilor, din capul său, fără nici o statornicie o iscodi Notariul.

§ 6

GLAD, DUCA BĂNATULUI, NU AU FOST BÚLGAR

Notariul lui Bela, la cap 11, aşa scrie, că Glad din cetàtea Vidinului, de preste Dunăre, eşind cu ajutoriul cumanilor, carii era romîni, precum mai în jos vom arăta, cuprinsese ţeara, carea acum se chiamă Bănat.[b] Iară cînd s-au bătut el cu ungurii avu ajutoriu, cum ne lăsă mărturisit Notariul, la cap. 44, din cumani, din bulgari, din blachi, adecă din romîni.[v]

Ca să zici că Glad aù fost bulgar, nu poţi avea altă pricină fără au pentru că din Vidin au venit în Bănat,
152 au pentru că/ avu ajutoriu asupra ungurilori dela bulgari. Ci, pentru că au avut ajutoriu dela bulgari asupra ungurilor, îndeşert tragi urmare că au fost bulgari, pentru că asemenea avu el ajutoriu şi dela cumani şi dela romîni. Nici dintru aceaia, căci au venit din Vidin la Bănat, nu urmează să fi fost bulgar. Pentru că, măcar că preste Dunăre au fost cuprins

acum bulgarii şi împărăţea, totuşi, pentru aceaia nu poţi zice atita să fi fost oviliţi romînii cei de preste Dunăre, cît sîngele cel roman, cu darea prilejului să nu fi scînteiat şi să nu fi flăcărat în trînşii, măcar că nu au avut norocire de scriitori aşa bine voitori, carii ale lor fapte viteze cu anumire de romîni să le fi însămnat. Dintre aceşti boiari romîni, fură cei doi fraţi Asan şi Petru, eşiţi de lîngă muntele Em cu romînii, carii mai de multe ori învingînd pre greci, nu numai pre romînì, ci şi pre bulgari îi scăpară de supt stăpînirea grecilor, şi îşi agonisiră împărăţie în Bulgaria. Despre care strălucită faptă, mai încolo vom cuvînta. Ba, precum la Nichita Honiat, în *Isaáchie Anghel*, cartea 1, se scrie, romînii cei de preste Dunăre, zăuitîndu-se cu vreme numele Dachiei ceii Noao, unde prin Aurelian, în mijlocul Misiei, carea acum se zice Bulgaria şi Servia, au fost aşezaţi, după ce din Dachia cea Vechie trecuse preste Dunăre, au început a se chiema dela alţii misi, de pre numele ţării Mísiei, în carea era lăcuitori.[a] De unde şi Nichita, pre romînii acei de preste Dunăre, acoloşi, fără osebire, acum îi chiamă vlahi, cu numele cel de neamurile cele slovene dat romanilor, acum îi chiamă misi. Şi, acoloşi, se scrie că împărăţiia misilor acestora, adecă a romînilor celor de preste Dunăre,
153 cu împărăţiia/ bulgárilor au fost mai de mult împreunate şi una.[a] De unde, măcar că scriitorii cei vechi, după ce s-au aşezat búlgarii în Misia şi au împărăţit acolo, Misia o numesc Bulgarie, şi pre stăpînitorii Misiei îi chiamă bulgari, totuşi, supt acel nume se înţeleg şi romînii aceia. Şi aşa, se cade a zice că romînii cei de preste Dunăre, tot de a una au împărăţit împreună cu bulgarii, până cînd şi ceştea şi ceia împreună au apucat supt mîna împăratului grecesc. Trăbuit-au dară, până au vecuit împărăţiia bulgarilor, să fie în Bulgaria şi romîni boiari, cu avere multă şi oameni aleşi. Dintră aceştea era Glad cel din Vidin a Dachiei

Ripense, a căriia lăcuitori, înainte de întrarea bulgarilor acolo, era toţi romîni.

Şi întru adevăr, de ar fi fost Glad bulgar, au cu ajutoriul cumanilor şi nu mai vîrtos cu a bulgarilor vrea cuprinde Bănatul? Urmează dară să zicem că Glad au fost de acela neam, de carele era oamenii, cărora el au fost căpetenie sau crăişor, adecă că au fost romîn.

Acest Glad, după cum scrie Notariul, la cap 44, fiind învins de unguri, au cerut dela ei pace. Totuş, împărăţiia romînilor, cea din Bănat, nu s-au curmat până în zilele Sfîntului Stefan, craiului ungurilor, precum se vede din *Viaţa Sfîntului Gherardus*, episcopului Cinadului de lîngă Murăş, cea prin osteneala episcopului papistaşilor din Ardeal, Ignaţius Batiáni, la anul 1790, în Bălgrad, de nou tipărită. Ba acolo, la foaia 318, zice că în zilele acele era în oraşul Morisena (acum Cinad), un prinţip, anume Ahtum (Notariul lui Bela îl chiamă Othum), puternic foarte,/
154 după legea grecească botezat în Vidin. Craiului Stefan nici o cinste nu-i da, nădăjduindu-se în mulţimea ostaşilor şi a nemeşilor săi. Avea mulţime nenumărată de cai şi de alte vite, şi avere multă foarte, şi apuca sarea craiului Stefan, carea se coborea pre Murăş; toate le-au fost cuprins până în Tisă. Făcuse, cu blagosloveniia patriarhului dela Ţarigrad, şi mănăstire de călugări, în cetatea Morisena. Şi tot pămîntul era supt stăpînirea lui, dela rîul Criş până la părţile Ardealului, şi până la Vidin şi Zerin, care toate le avea supt puterea sa. De unde, mai mulţi armaşi avea de cît craiul Stefan şi nici întro samă nu băga pre Stefan, craiul ungurilor. Era oare carele bărbat ales, anume Cianadin, la prinţipul Ahtum, pre carele Ahtum îl pusese mai mare preste oştile sale. Ci, fiind pîrît cu pîră grea, vrea Ahtum să-l omoară, carea simţind el, au fugit la Stefan, craiul ungurilor, şi Stefan întorcîndu-l la

credinţa lui Hs., l-au botezat. După aceaia, fiind că el ştiia toate trebile prinţipului său Ahtum, îl ispiti craiul Stefan despre tainele lui Ahtum. Care înţelegîndu-le dela Cianadin, îndată porunci boiarilor săi zicînd: „gătaţi-vă la răsboiu asupra lui Ahtum, protivnicului mieu, şi să apucăm împărăţiia lui.“ Aşijderea, zise craiul Stefan boiarilor săi ca să aleagă ei unul dintră sineşi mai mare preste oaste, carele să poarte cîştiga răsboiului acestuia asupra lui Ahtum, prinţipului Bănatului. Ci ei răspunseră zicînd: „Şi care se poate afla mai întocmit de cît Cianadin?“ Şi aşa fu rînduit arhistratig romînul Cianadin preste oastea ungurească asupra romînului Ahtum, prinţipului Bănatului. Deci, trecînd Cianadin şi oastea ungurească Tisa, prinseră la răsboiu asupra lui Ahtum şi asupra oastei lui, şi fu bătălie cumplită întră oastea ungurească şi întră oastea lui Ahtum, carea au ţinut până la amiaz, pre urmă apucă fuga/ oastea ungurească
155 şi se ascunseră prin tufele Cúchiner şi Zeureg şi în toată Canişa, până pre la Tisa, iară Cianadin tăbărî, în noaptea aceaia, la un munte carele, după aceaia, l-au numit Oroslan, şi Ahtum îşi puse oastea sa în cîmpul ce se chiema Naghénz. Cianadin adunînd noaptea, după ce s-au deşteptat din somn, oastea sa, le spuse un vis, cum, după ce s-au rugat Mucenicului Gheorghie, ca să-i dobîndească dela Dumnezeu ajutoriu şi au făgăduit, că, de va învinge pre protivnic, în locul acela, unde s-au rugat, va face o mănăstire în cinstea Sfîntului Gheorghie, au adormit, şi părea că au venit un leu la dînsul şi îi zise: „Omule! ce dormi! scoală curînd, adună oastea ta, eşi asupra vrăjmaşului tău, carele acum doarme, şi îl vei învinge“. Carea auzind ungurii din gura lui Cianadin, lăudară pre Dumnezeu. Şi aşa, eşiră fără zăbavă la răsboiu aşteptînd pentru vredniciile Fericitului Gheorghie ajutoriu din ceriu, carele în forma leului s-au milostivit a-i cerceta pre

ei, şi întru aceaiaşi noapte îndată oastea lui Ahtum, carea zăcea în cîmp, unul asupra altuia, au năvălit, şi apucară fuga, iară Ahtum fu omorît, în locul bătăliei, de oastea lui Cianadin, căruia luîndu-i capu, îl trimiseră la craiul.

Atîta bucurie avu Stefan, craiul ungurilor, că au căzut Ahtum, cît pre Cianadin îndată îl făcu mai mare preste casa cea crăiască şi preste casa lui Ahtum, ba şi numele cetăţii Morisena, unde fusese scaonul împărăţiei lui Ahtum, îl schimbă de pre numele lui Cianadin şi porunci ca de aci înainte să nu se mai chiame Morisena, ci Cianadina, şi tot ţinutul îl numi Cianadin, preste carele îl puse pre Cianadin comis./[a]

156 De vreme ce Ahtum, precum ne lăsè scris Notariul lui Bela, la cap 44, au fost din viţa lui Glad,[b] şi Ahtum,
157 în vremea/ Sfîntului Stefan, craiului ungurilor, au avut atîta mulţime de ostaşi şi de nemeşi romîni în Bănat, cum se scrie în *Viaţa Sfîntului Gherardus*, cît nici întro samă nu băga pre craiul ungurilor, chiar se vede că împărăţiia romînilor, în Bănat, şi din zilele
158 lui/ Glad au rămas necurmată şi stăpînirea ei, pre lîngă viţa lui Glad. Ba împărăţind Ahtum, se mai lăţise de cum era în zilele lui Glad, şi mai puternică se făcuse. Pănă întru a unsprăzecea sută dela Hs., dară au împărăţit romînii în Bănat.

Nu fără vreme se poate aci face întrebarea aceaia, oare blahii, adecă romînii aceia, carii dederă ajutoriu lui Glad asupra ungurilor, de unde era? Dela Menumorut nu au fost, că, după stilul Notariului lui Bela, romînii lui Menumorut aceia se chiema cu numele cel deosebit, cózari. Din Ardeal, de supt stăpînirea lui Tuhutum, încă n-au fost, că fiind acesta ungur şi dobîndind el Ardealul, cu harul lui Arpad şi cu ajutoriul ostaşilor celor ungureşti, pre carii i-au îngăduit Arpad a merge să bată pre Gelu, duca romînilor din Ardeal, nu se poate crede, Tuhutum să-şi fi slobozit romînii săi a da ajutoriu asupra ungurilor. Ci, nici din Ţeara Muntenească şi din Moldova n-au fost, că aceia romîni şi Notariului se chiema atunci cumani şi piţenaţe sau paţinaţite, nu vlahi. Lipseşte dară, în Ardeal undeva, anume întră munţii cei de către Ţeara Muntenească să fi mai fost vrun crăişor, a căruia supuşi era romîni, şi, precum cei din împărăţiia lui Gelu, aşa şi aceştea se chiema notariului blahi sau vlahi. Acesta dintră romînii săi au trimis spre ajutoriu romînului Glad.

§ 7

PENTRU SĂCUI

Notariul lui Bela, la cap 8, scrie că trimiţînd Arpad, duca ungurilor, pre căpitanii săi Usubuu şi Véles, cu oastea cea ungurească, ca a doao oară să dea răsboiu asupra lui Menumorut, carii după ce au trecut Tisa către Bihor, cetatea lui Menumorut şi au/ ajuns la
159 rîul Cúrug, toţi săcuii, carii mainainte fusese noroade de a lui Atila, auzînd vestea lui Usubuu, veniră înaintea ungurilor acelora, cărora îşi dederă fiii săi credincéri şi zălog spre mărturie adecă şi spre întărire cum că vor ţinea pururea pace cu ungurii şi vor fi lor credincioşi. Şi aşa, ei merseră înainte a se bate cu Menumorut. [a]

Lăcuit-au săcuii aceştea, mainainte de a veni ei înaintea ungurilor, la rîul Cúrug, acolo, unde sînt acum, în munţii cei de către Moldova şi de către Ţeara Muntenească, au airea, despre aceasta nemica nu atinge Notariul, în toată istoria sa.

Ba, nice de ce neam au fost ei, pănă astăzi nu se ştie chiar[1]. Drept, Notariul, la cap 51, zice că săcuii

[1] Secuii au venit în aceste locuri (pe teritoriul Ciucului şi celor Trei Scaune) aproximativ pe la anul 1200, cînd ungurii reuşesc să supună întreaga Transilvanie.

au fost noroade de a lui Atila, craiului hunilor, oare cînd. Ci, de aci nu poţi trage urmare că săcuii au fost huni, de vreme ce aceaia se ştie, că hunii, cînd au venit în Dachia, de unde scoaseră pre goti, avea dintră mai multe ghinte sloveneşti şie însoţite noroade. Drept aceaia, nu numai hunii, ci şi alte noroade sclăveşti sau sloveneşti era a lui Atila.

Că, cine poate crede ceaia ce, fără nici o mărturie, se zice, la Turoţi, în *Cronica ungurilor*, partea 1, cap. 24, că trei mii de huni, din carii, se zice că sînt prăsiţi
160 săcuii de astăzi, au/ rămas în Pannonia de Hába, carele învins fugi cu 15 mii de huni în napoi, în Schithia? Pentru că, de ar fi rămas aceia huni, precum era toate neamurile Europei întărîtate asupra hunilor, pentru tirăniile şi varvariile lor, nici un ceas, zicînd aşa, nu i-ar fi suferit, ci, pre toţi i-ar fi dumicat, ne cum să le dea răgaz a lăcui cîtăva vreme în Pannonia şi apoi de acolo cu toată îndămînarea lor, să meargă preste Ardeal, la munţii, întru carii sînt acum săcuii.

Enghel, în *Suplementele Vindiciilor Cornideşiane*, § 9, mult asudă ca să arete cum că săcuii sînt unguri. Zice, după mărturisirea lui Constantin Porfiroghenitu, că fiind ungurii afară de hotarele împărăţiei sale, unde avea răsboiu, lovind protivnicii preste ungurii cei ce rămăsese acasă, pentru pază, pre familiile ungurilor le şterseră de pre faţa pămîntului şi pre cei ce rămăsese pentru pază, îi fugăriră. De unde, aşa vrea să gîcească Enghel, că neputînd acei păzitori unguri încătrău scăpa, întralte părţi, au trăbuit să se tragă la munţii aceia, unde astăzi lăcuesc. Deci, curîndă vreme, după întîmplarea aceaia, venind ungurii în Pannonia, zişii săcui, din locurile unde şi acum lăcuesc, veniră şi iarăşi se împreunară cu fraţii săi.[a)]

Ci, toată gîcitura lui Enghel o despulpă mai sus cetitele ale Notariului cuvinte, în capul 50, de dîn-
161 sul scrise, că, de au fost/ săcuii aceia unguri, şi cu

puţin mainainte de a veni ungurii în Pannonia, fusese în Moldova şi în Ucraína laolaltă cu aceşteaşi unguri, fraţi ai lor, pentru ce se temură săcuii eşind la rîul Cúrug, înaintea ungurilor, că nu le vor crede lor ungurii, de nu-şi vor pune fiii zălog la unguri? De ar fi fost aşa lucru, precum îi place lui Enghel a-l zogrăfi, au nu vrea cunoaşte şi săcuii pre unguri, şi ungurii pre săcui, şi se vrea chiema pre nume unii pre alţii: Undu! Ete! Tursol! Usubuu! Zólucu! Vélec! Tósu! Lelu! Zóbolsu! Eleud! Búlsu! Ba vrea plînge de bucurie că iarăşi s-au întîlnit, nu ar fi stat a priimi dela săcui pre fiii lor zălog spre întărirea credinţei, întocma precum până aci priimise dela toate ghintele, pre la care au ajuns şi le-au supus.

Iară, căci pre săcui i-au pus înainte ungurii, în oaste, asupra lui Menumorut, ne făcînd până aci ungurii această cinste altor neamuri, nu e nici o mirare, pentru că şi aceaia e adevărat, că nici un neam până aci nu s-au fost aflat, carii, din bună voia lor, cu toţi să vină la unguri a se închina, ca să fie ostaşi, supt steagurile ungureşti. Însă pricina cea adevărată căci ungurii puseră pre săcui înainte, asupra lui Menumorut, nu aceaia, mi se pare să fi fost, ca să le facă săcuilor cinste, ci avînd ungurii nu puţină grije de cătră Menumorut, ca nu cumva să umble bătuţi, ca în răsboiul cel din tîiu, lipsea cu osebită înţelepţie să poarte răsboiul acesta. De unde, fiind săcuilor mai cunoscute locurile acele, de cît ungurilor, pre săcui se cădea să-i pună înainte, şi ungurii să urmeze[1].

Acoloşi, Enghel judecă că numele cel ungurese al săcuilor, sécheli *(Székely)*, vine dela vechiul cuvînt *Szökely*, adecă *fugătoriu*, carele astăzi se zice *Szö-*

[1] Originea, caracterul etnic al secuilor nu pot fi stabilite cu precizie. Se pare că erau triburi înrudite cu ungurii şi supuse acestora. Din această situaţie de subordonare decurge locul pe care-l ocupă ei în timpul luptelor: sînt puşi în fruntea armatei.

kevény. De unde, pentru că au fugit, alungați de pați-
162 națite, în munții, în carii sînt astăzi, se zic/ săcui *(Székelyek)*. Ci, fiind că am arătat a fi nestatornică gîcitura lui Enghel cea despre fuga săcuilor din Moldova și din Ucraina, urmează că nu pentru o întîmplare ca aceaia se zic săcuii *Székelyek*.

Eu, ca să-mi desvălesc părerea mea, socotind cu amăruntul chipul graiului al Notariului, cum vorbește despre săcui, judec că locul, de unde au venit săcuii înaintea ungurilor, la rîul Curug, nu se cade să-l cercăm prin munții aceia, unde lăcuesc ei acum, de către Moldova și de către Țeara Romînească, ci mai aproape de țeara ungurească și de rîul Curug. Notariul, la cap. 50, scriind cum săcuii au eșit înaintea ungurilor, nu grăiaște de ei ca de o ghintă carea să fi venit de parte, precum sînt departe zișii munții de rîul Curug, ci zice că săcuii, auzind vestea lui Usubuu, adecă auzind că Usubuu vine cu oastea ungurească asupra lui Menumorut, cînd au sosit oastea aceasta la rîul Curug, și ei eșiră înaintea ungurilor acolo. Rumegînd bine aceste, lipsește să credem că lăcașul săcuilor, de unde au venit toți la rîul Curug, nu era prea departe de rîul acesta. Mai aproape era împărățiia romînilor celor ce, după moartea lui Gelu, acum avea ducă pre Tuhutum. Și, fiind că acolo, afară de blahi sau romîni, nu era alții, fără sclavi[1], carii poate lăcuia în locurile cele învecinate împărăției lui Menumorut, urmează că săcuii aceia au fost însuși sclavii cei dintru împărățiia lui Gelu, domnului blahilor. Aceștea, auzînd că vine Usubuu cu oastea ungurească asupra romînului Menumorut, dintru acele locuri învecinate pre lesne au putut toți să iasă

[1] Identificarea secuilor cu slavii nu poate fi primită. Vezi nota precedentă.

înaintea ungurilor, la rîul Curug, și să se unească cu ungurii asupra lui Menumorut.

Se cade aci a însămna și aceaia, că Notariul lui Bela pre săcui îi scrie fără de osebire și sículi *(Siculi)*,
163 și sícli *(Sycli)*. Care/ nume mi se pare că nu de airea au izvorît, fără din sclavi *(Sclavi)*, adecă, povestind lui Opaforcoș, spionul lui Tuhutum, și celora lalți unguri că în Ardeal, afară de romîni sînt lăcuitori și sclavi, nesuferind firea limbei ungurești *scl* a se uni întro sílabă, puseră înaintea consonantei ceii din tîiu o vocală, și așa, după firea limbei sale, în loc de sclavi ziseră ungurii aceia sícluec *(Sicluek)*. După aceaia schimbîndu-se ortografiia la unguri, întru acela chip, precum iaste acum întărită, în loc de sicluec, au zis secheliec *(Székelyek)*, și lătinește sicli *(Sycli)*, sículi *(Siculi)*. Altmintrea, din *Catalógul Cremifanense* ne adeverim că mai de mult Sclávia s-au zis Seclavia[1], de unde lesne au fost să se nască secheli *(Székely)*.[a)]

Doară la cuvintele lui Opaforcoș cele dela Notariul, cap 25, bate a doao parte a Cronicei ungurilor la Turoți, cap 65, unde scrie că bătîndu-se craiul Gheisa al doilea cu nemții, pre săcui, carii era obiceiu să meargă înainte la oaste, îi numește mișei, pentru că, cum s-au început răsboiul cu nemții, săcuii îndată rupseră fuga toți.[b)]

Vei întreba: dacă nu sînt unguri săcuii, de unde iaste că limba săcuilor e ungurească? Lesne e răspunsul. Că, după cum scrie Notariul, toți săcuii, cînd avură a se bate ungurii cu Menumorut, veniră la unguri. Deci, nu puțină vreme fiind ei cu ungurii, pre lesne au fost ca toți să se învețe limba ungurească, și așa limba cea sclăvească, în adins nevoindu-se spre aceaia,

[1] Etimologia este cu totul greșită. De altfel nici pînă acum nu avem o etimologie exactă a cuvîntului secui.

să o uite, precum și astăzi nu lipsesc întră sloveni
164 de acele noroade, care/ își urgisesc limba sa cea rusască, împreună cu numele neamului său, cît pre alocurea cu totul au uitat limba ghintei sale cea rusască și singur ungurește grăesc. Mai multe pilde de acele sînt cît neam întreg, priimind altă limbă ș-au uitat limba sa. Ba, tocma și în țeara ungurească avem preasîmțită pildă a unei întîmplări ca aceasta. Au limba cumanilor, măcar cît Gheorghius Prai se nevoiaște împrotivă, au fost ungurească? și iată, acum de multe veacuri, cu totul e ungurească. Și însuși lăudatul Prai, în *Disertația* 7, mărturisește că acei nu puțini frînci, carii au venit în țeara ungurească și s-au așezat în valea cea Agriei învecinată, cu totul uitîndu-și limba sa, acum vorbesc numai ungurește[a].

Și acele mari și puternice neamuri, longobardii și frîncii, cum înseamnă Salághius, au nu-și pierdură cu totul limba sa, după ce s-au amestecat cu italianii și cu gallii, măcar că fiind mulțime multă foarte, nu au putut să nu le rămînă și de ale lor cuvinte, și să le împărtășească cu italianii?[b]

Ci, Enghel, la locul mai sus anumit, zice că fiind cumanii la șes, adecă în Cumania cea Mare și în Cumania cea Mică încungiurați de unguri, lesne s-au putut așa însoți cu ungurii, cît să învețe limba cea ungurească și a lor să o uite. Iară săcuii încungiurați de
165 sasi și de romîni, de unde ar fi învățat limba cea/ ungurească? Ci, de oară ce săcuii toți, cum ne lăsă scris Notariul lui Bela, au venit întră unguri și au petrecut întră ei, îndeșert face Enghel acea întrebare.

Vei întreba iarăși. Dacă săcuii nu au fost unguri, ce pricină i-au putut împinge ca cu toți să vină și să se închine supt steagurile ungurilor? Nădejdea cîștigului, carea au fost împins și pre strămoșii lor a se însoți ori cu hunii, ori cu altă ghintă nomadă și a veni în părțile aceste. Că, auzind cum ungurii asupra

tuturor se scoală cu oaste și fac învingeri mari, socotea că și ei, unindu-se cu ungurii, se vor îmbogăți.

Dintru această strînsă a ungurilor cu săcuii însoțire, mai vîrtos de cît din custarea lor întră alte ghinte sclăvești și rusești, mi se pare a se fi întîmplat de limba cea ungurească mai a treia a ei parte e închiegată din cuvinte sclăvești, cum mărturisește și Petru Catáncici, în cartea cea *despre Istru*, cap 8, căruia din pruncie amîndoao limbile, și cea ungurească și cea sclăvească i-au fost cunoscute[a].

Gheorghius Prai, annalista ungurese, în toate părțile se sucește și se răsucește ca doară-doară va putea vădi cum că săcuii din Ardeal sînt paținațite, și că paținațitele au fost din vița ungurilor. Ci, de ar fi fost paținațitele unguri, cine poate crede, cu atîta urgie și vrăjmășie de moarte să fi fost asupra viței sale paținațitele, cînd din toate țările să-i alunge pre unguri, pănă cînd aceștea se așezară în Pannonia, după cum mărturisitu ne lăsă Constantin Porfiroghenitul, din carele și Enghel, în locul mai sus arătat o cunoaște aceasta? Apoi, cum ne lăsă scris același/
166 Porfiroghenitu, paținațitele avea țeară foarte mare și ei era mulțime nemărginită, de carii toți de prin prejur, rușii, bulgarii, ungurii avea frică mare foarte. Au această descripție se poate cuveni acelor puțini săcui din Ardeal, tocma de vei adaoge lor și pre ungurii din Ardeal? Cîte neamuri sînt, din Tisa pănă în Marea Neagră, de cît fieste carele neam de aceste fără asemănare sînt mai mulți romînii: ba toate neamurile, cîte sînt din Tisa pănă în Marea Neagră, să le socotești la olaltă, încă cu mult mai mulți sînt romîni în prealargul acela ținut. De unde, nici la un neam, cîte sînt din Tisa pănă în Marea Neagră, nu se cuvin acele ce ne lăsară scrise vechii scriitori grecești pentru paținațite, fără singur romînilor, ori vei socoti lățimea locului lăcuinței, ori mulțimea nu-

mărului lor. Nu ungurii dară au fost paținațitele, nici săcuii paținațite. Vezi mai sus, cap 5, § 9, supt slovele *a* și *b*; cetește acoloși, § 5, unde am arătat că sclavii, pre carii i-au aflat lăcuitori cu romînii, cînd veniră ungurii în Ardeal cu Tuhutum asupra lui Gelu, sînt rămășițe din sclavii aceia, ce era în oastea avarilor, și prăpădind Pipinus pre avari în răsboiu, ei cu fuga au scăpat încoace, preste Tisa, de sabi a lui Pipinus. De unde urmează că săcuii nu sînt din năroadele acele, care au venit în părțile aceste cu hunii lui Atila, ci din ghintele cele ce au fost cu avarii, măcar că și pre aceștea unii scriitori de cei vechi s-au obicinuit a-i numi huni.

§ 8

PENTRU SASII DIN ARDEAL

Lipsește să atingem aci și despre sasi céva, carii, precum săcuii, așa și ei sînt între cele trei na-
167 țioane priimite în Ardeal. Laurențius Topeltinus, sas din Mediiáș, în cartea sa, carea o /anumi *Origines et ocásus Transilvanórum*, cap. 3, aduce părereá lui Atanasius Chirhérus, după carele Erihius și alții mulți fură de această părere despre începutul sasilor în Ardeal: că, la anul de la întruparea Domnului 1284, prăsîndu-se șoareci mulți foarte, în orașul hamlénsilor, în țeara nemțească, cît în mare primejdie era orășenii pentru șoarecii aceia, se arătă satana orășenilor, în chip de ceteráș, sau alăutáș, carele făgădui că, de îi vor plăti bine, el îi va mîntui de șoareci. De unde, tocmindu-se cu ei, cu sunetul ceterei și cu cîntarea scoțînd șoarecii, îi înecă în rîul cel aproape de oraș. Ci orășenii nu vrură să plătească, după aceaia, sătanei, tocmita plată. Pentru aceaia, același sătană, ca să izbîndească această nedreptate, fiind orășenii în beserică, cu sunetul lăutei sale amăgi mulți prunci cătră sine, și încet încet trăgîndu-se cătră aproapele deal Cóppen, îi adămînă pre prunci până la Coppen. De acolo periră, nu se mai văzură pruncii hamlensilor. Deci, acei prunci duși de sătana, pre supt pămînt, în Ardeal, dederă început sasilor în Ardeal și dintru acei strămoși, adecă din pruncii, carii i-a dus sătana, pre supt pămînt, sînt prăsiți sasii, carii se află astăzi în Ardeal.

Acel început al sasilor în Ardeal, cu aceaia se nevoiaște, zice Topeltinus, a-l întări Chirherus, că *Cronica Ardealului* mărturisește cum la anul 1184, în zioa lui Ioann și Pavel, fără veste se văzură în Ardeal, prunci de necunoscută limbă. Carii așezîndu-se acolo cu lăcașul, își ținură limba sa, cît până astăzi sasii, strănepoții acelora, vorbesc limba germanico-saxonicească.

Aceste, pentru începutul sasilor celor din Ardeal, acoloși zice Topeltinus, mai toată Europa le credea, până cînd Martinus Șoóchius, a căruia cuvinte aco-
168 loși, le scrie Topeltinus[a], cu scrisoarea/ sa le lăpădă. Însă, cele ce scrie acolo Tolpetinus, despre începutul sasilor celor din Ardeal, cum că aceștea sînt strănepoți dachilor celor vechi, sînt rîsuri.

Iară despre aceaia, cum că sasii, în zilele lui Gheisa al doilea, moșului lui Andreas al doilea, craiului ungurilor, de acelaș Gheisa chiemați, au descălecat în Ardeal, nu ne lasă să îndoim Diplóma lăudatului craiu Andréas cea din anul 1224, cu carea se întăresc privilegile sasilor.[a] Franchius, după mărturisirea lui Prai, în mai sus pomenita *Disertație* a șeptea, mărginește vremea întru carea au descălecat sasii în Ardeal, din inscripția besericei cei dela Brașov, a fi anul 1143,[b] și venirea acestorași în Ardeal, întru aceaiași *Disertație* a 7, vădește Prai, din cartea lui Gregorius de Sancto Apostolo, solului papei, cea în epistoliia lui Papa Inochentie băgată, cum că nu au

fost din Saxonia, ci din Flandria, și așa, măcar că se chiamă acum sasi, întru adevăr nu sînt sasi, ci flăndreni[1]. De acolo poate are început, la romîni, cuvîntul acela: floandră de sas.[v)] Fără, sasii cei dela Bistriță sînt sasi veniți dintră sasii cei dela
169 Sţepús,/ precum scrie *Timon*, în *Imagine nove Ungarie*, cap 10, carele și aceaia spune, că orașul Bistriței au început sasii a-l face în anul 1206 și, cu vreme, după aceaia, și aceștea s-au împreunat cu ceia lalți sasi.[a)] Și cum că sasii dela Bistriță, anume au fost sasi, din Diploma lui Stefanus al cincilea, craiul ungurilor, vădește Prai, în *Disertația* lui cea mai sus lăudată, și trage urmare cum că dela sasii aceștea s-au luat și ceia lalți sasi, adecă flăndrenii, a se chiema sasi.[b)]

CAP VIII

PENTRU SCHIMBAREA NUMELUI ROMANILOR CELOR DIN DACHIA

§ 1

ÎN RUMANI, ROMÎNI ȘI RUMUNI

După mărturisirea lui *Tomáso Acéți*, în *Orthografiia* sa, cap 14, Plinius scrie că unele cetăți ale Italiei, mai
170 vîrtos în Umbria/ și în Toșcana, nu avea slova *o*, și în locul ei se întrebuința cu slova *u*, ci și astăzi mare înjugare are *o*, la italieni, cu *u* și în multe cuvinte se întrebuințează, precum *istromento* (istromento) și *istrumento* (istrumento), *coltivare* (coltivare) și *cultivare*

[1] Primii coloniști germani aduși de regii unguri în Transilvania sînt flandrezii (din Flandra) și au fost aduși în timpul regelui Geza II (1141—1161). Cei mai numeroși vin din bazinul rîului Mosela și Luxemburg, și sînt numiți teutonici. Au venit apoi și germani din dreapta Rinului, din Saxonia și aceștia — saxones, cum sînt numiți în documente — au dat numele sub care sînt cunoscuți coloniștii germani din Transilvania.

(cultivare), *fosse* (fosse) și fusse), cele lalte. Ba și latinii, precum se vede din vechile inscripții, zicea *epistula* (epistula), mai vîrtos de cît *epistola* (epistola), cele lalte. Asemene zic latinii *robigo* (robigo) și *rubigo* (rubigo). De unde nu e mirare că romînii, *o* al cuvintelor celor lătinești și italienești, foarte adese ori, în limba sa, îl mută în *u* (ȣ). Aórea, amîndoao aceste slove, ca și italianii le întrebuințează, precum *adormit* și *adurmit*, cele lalte.

Dintru aceste urmează că romanii cei veniți în Dachia, unii, pre cum nu avea slova *o*, cînd era în Italia, în loc de romani, zicea rumani, așa au urmat a grăi și în Dachia. Și fiind că și la ceia lalți romani era datină lesne a schimba *o* în *u*, au prins a zice mai vîrtos rumani de cît romani. Acesta mi se pare a fi începutul schimbării slovei *o* în *u*, în cuvîntul rumîni, nu de airea, fără dela însuși romanii.

La italiani slova *a* are doao sonuri, unul chiar și deschis, pre cum în cuvintele *salto* (salto), *rapido* (rápido), *sale* (sale), și cele lalte; altul tîmpit, apus, mai jos, precum în cuvintele *cane* (cane) *canto* (canto) *mano* (mano), și în toate, în care, după *a*, îndată urmează consonanta *n*. Romînii, întru acest feliu de cuvinte, *a* îl zic cu un sunet pre nas, carele e mai cu totul desclinit de sonul lui *a* cel firesc; și cei din coace de Dunăre romîni îl înseamnă acum cu slova *î*. Fost-au intră italianii cei de demult, în slova *a*, numai acea desclinire, carea e intră italianii cei de acum, ca nu numai cu sunet
171 deșchis,/ ci și cu sunet tîmpit să se răspundă, au doară sunetul cel tîmpit se răspundea pre nas, cu totul desclinit de sunetul lui *a* cel firesc, precum până astăzi iaste la romîni, nu îndeșert se poate întreba. Și, de oară ce sunetul cel pre nas, și în limba cea frîncească, carea încă e soră limbei ceii italienești, se află, măcar că frîncii nu-l răspund cu atîta silă, pre cum romînii, mai ales

cei din coace de Dunăre, iaste a crede că sunetul acela nu dela varvari fu vîrît în limba cea romînească, ci cu sine, din Italia, îl aduseră romanii în Dachia. Asemene se poate întreba, oare sunetul acel pre nas, numai cu slova *a* îl răspundea italianii cei de demult, au doară și cu alte vocale, pre cum fac astăzi romînii. Aceaia iaste chiar, că limba romanilor celor învățați precum a lui Tulius, Iulius Chesar, Salustius și a celora lalți cu iscusirea era mult deschinită de limbă țărenilor și a ostașilor, carea o învăța ei dela mumă-sa, precum și Salaghius au însemnat. [a)] Ce ne împiedecă dară a crede că și sunetul unor slove nu așa iscusit era în gura țărenilor și a ostașilor, precum în gura celor învățați?[1] De unde, sunetul cel pre nas iaste a crede că, de nu l-au și avut cumva cei învățați ai romanilor, totuși mulțimea romanilor nu numai cu *a*, ci, în unele cuvinte, și cu alte vocale îl răspundea, a căruia
172 obiceaiu urme, despre o parte și la frînci vedem. / Că, mai cade-să a judeca despre limba poporului roman cea vechie, din limba romînilor de obște grăind, decît din limba italianilor cea de acum, de oară ce italiianii, înadins s-au schimbat limba, ba până astăzi, mai vîrtos la Toscana, se nevoeșe spre aceaia. Aceasta și Covácius, cum scrie Topeltin, în cartea cea mai susarătată, cap. 9, o-au însemnat. [a)]

Din cele zise urmează că schimbarea numelui romani în romîni sau rumîni, nu se cade a se imputa însoțirei romanilor ceii cu varvarii în Dachia, ci, din limba romanilor, cu carea au venit ei din Italia, iaste urzită.[2]

[1] Ca și în alte cazuri, Maior încearcă să demonstreze originea italică a oricărei schimbări fonetice românești (v. *Ortografia)*.

[2] Vechiul nume, *rumân*, este forma moștenită, evoluată conform legilor fonetice ale limbii române, a lat. *Romanus*, fără influență străină, cum just consideră Maior. Forma mai nouă *român* e o adaptare parțială după originalul latin. Diferitele popoare străine au adaptat acest cuvînt la posibilitățile lor de pronunțare.

Iară neputînd unele neamuri a răspunde sonul *î*, prinseră, în loc de *î*, a zice sonul *u* (ȣ), și așa, din rumîni făcură rumuni. Această schimbare până și întru a șeasa sută de la Hs., o aflăm. Că Iornandes, din neamul gotilor, și episcop la Ravena, în Italia, carele pre la jumătate suta a șease scriia *Istoria* sa, împărățiia carea o avea romînii în oarecare loc împreună cu sclavii, o chiamă sclavino-rumunense. [b)] Pentru acea pricină ungurii și alții, astăzi încă, neputînd răspunde sonul *î*, nu zic rumîni, ci rumuni.

De carea nemica nu mă mir, ci mă mir de mintea unora carii din stricatul, cu limba lor, nume, rumîni, se silesc a micșora înaintea altora vița romînilor. Așa, sasul Eder vrea numele romînilor (în gura lui, rumuni), nu de la romanii cei din Italia să-l tragă, ci mai ales de la greci carii încă s-au zis romani, pentru că romî-
173 nii, zice, pre romanii cei de la apus îi chiamă nu rumuni, ci / romani.[a)] Romînii pre greci niciodată nu i-au chiemat romani, nici rumuni, ci greci. Apoi, grecii, drept, în limba lor, se zic roméi (Ρωμαῖ[a)]), ci tocma cînd s-ar chiema romînii rumuni, și un prunc încă poate pricepe că numele rumuni, mai vîrtos se trage de la romani, decît de la Ρωμαῖοι (romei), greci.[1]

§ 2

ÎN VLAHI ȘI VALÁHI

Petru Catancici sloveanul sau illirul, în cartea cea *de Istro*, cap. 8, § 4, zice că numele vlahilor, precum se grăiaște, înainte de vremile lui Chinnám, carele au

[1] Argumentul lui Eder este evident eronat, folosit cu rea intenție. Evoluția *o* (neaccentuat) > *u* și *an* > *ân*, arată tocmai că cuvîntul este moștenit. Cînd faptele istoriei antice au ajuns din nou în conștiința românilor, ei au numit pe strămoșii lor, spre a-i diferenția (căci, cu toată filiația, *român* nu e identic cu

trăit în suta a doaosprezece, nu fu auzit; însă, să nu socotești, zice, că doară atunci s-au început întîiu numele acesta. Pentru că lătinii, de cînd fură cunoscuți slovenilor sau illirilor, din vremile cele de demult, se chiema vlássi, ca cînd ai zice: lassi (dela *Latium*)[1], punînd înainte consonanta *v*, carea e domestică illirilor, precum și până astăzi la illiri latinii se chiamă vlassi.[b)] Acesta iaste izvorul cel adevărat al numelui vlahi, măcarcît se screm unii și alții voitori de rău ai romînilor, de pre airea să tragă începutul numelui acestuia.

Stéfanus Zamósius, în cartea cea *despre Pietrele cele vechi ale Dachiei*, cap. 3, zice că vlahii, nu dela Flacus, precum Bonfinius și alții / iscodesc, ci pentru
174 că pre strămoșii romînilor, adecă pre italiani, de la carii se trag romînii, îi chiamă pannonii olaz, de aciia olahi, și adăogînd slove, pre urmă s-au zis valáhi. Și de multe ori se întîmplă cît în limba sa, oamenii cei ce nu știu limbi să escheze izvoruri streine.[a)]

În cît e pentru uniciunea chiemărei romînilor cu a italianilor, în numele vlahi, bine grăiaște Zamosius; iară, în cît zice că numele vlahi sau valahi au luat începutul său dela pannonicescul, adecă ungurescul cuvînt olaz, rău greșește. Că așa ar urma că neamurile slovene, de la cuvîntul ungurese olaz, au luat a chiema sau pre italiani sau pre romîni, vlassi, unde însuși ungurii au luat de la sloveni a chiema pre italiani olaz. Carea și însuși Enghel, în *Apendicea* sa cea de multe ori pomenită, § 8, o mărturisește.[b)]

---

roman), fie cu termenul slav *rimleni*, fie, mai apoi, *romani*. Evidentă dreptate are Maior și cînd contestă posibilitatea provenirii lui *rumâni* din grec. *roméi*.

[1] Etimologie evident fantezistă, dar nici pînă astăzi originea cuvîntului n-a fost definitiv stabilită. Autorul are neîndoielnic dreptate, cînd arată că de fapt e vorba de numele general dat de slavi și germanici popoarelor romanice. O lungă disertație despre *valah* se întîlnește și în prefața *Lexiconului* lui Budai-Deleanu, iar, mai tîrziu, la B.P. Hasdeu.

Lucius, *de Regno Dalmaţie*, cartea 6, cap. 5,: „Urmează dară, zice, cumcă grecii, cuvîntul acesta de la slovenii cei mai de aproape l-au luat, că la bulgari, la sîrbi și la horvați, vlah însemnează roman, latin și italian, iară la leși și la celelalte ghinte despre miazănoapte, vloh, precum mărturisește Cromérus, la locul mai sus-zis, unde urmează: „Iară, de unde și cînd au început a se zice vlahi, nu aflu. Drept, părere de obște iaste, dară nerăzimată cu vrun scriitoriu vechiu, cum-
175 că de la oarecarele Flacus, / ori prefect, ori domn, au luat ei numele acesta, cît întîiu flacci, curînd, prin vecinii varvari, smintindu-se numele, vlassi și valahi fură chiemați. Drept, în limba leșilor și a slovenilor, nu numai aceste noroade, ci și cele ce sînt de neamul italienesc se zic vlassi și vlossi, carea e dovadă cumcă neamul romînilor e italienesc".[a)]

A lecă, știind ghintele cele de limbă slovenească, de care era încungiurați și cu care era mestecați acum romînii, cumcă romînii sînt romani, latini sau italiani, precum avea ei obiceiu, în limba sa cea slovenească, a chiema pre romani sau pre latini vlassi, așa au început și pre romîni a-i numi vlassi. De la ghintele cele de limbă slovenească luară apoi și grecii a-i chiema pre romîni vlahi. Că, măcar că bine știia grecii dintru însoțirea cu romînii, că romînii se chiamă pre sine romîni, adecă romani, totuși, fiindcă pentru pisma ce avea asupra romînilor, nici pre însuși romanii cei lăcuitori în Roma vechie nu vrea să-i chiame romani, ci numai latini, și numele de romani singuri șie și-l da, precum și astăzi fac grecii, pentru aceaia, în cărțile sale, pre români îi numesc cu numele cel împrumutat de la neamurile slovene, vlahi.

De aciia și ungurii pre romîn în limba sa îl chiamă *oláh* (olah), cu puțină deselinire de numele italianului, pre carele îl numesc *olasz* (olas)./

176 La nemţi încă, atîta e aproape numele romînilor cu al italianilor şi cu a frîncilor, carii, în limba nemţască se chiamă vali, valhi şi válişi, cît Leunclavius, cum însamnă Lucius, în mai sus-arătatul cap 5, cartea 6, e de părere cumcă numele vlahi, de la acele cuvinte, la nemţi obicinuite, iaste izvorît.[a] Luat-au nemţii de la ghintele slovene a numi aşa pre italiani, şi după aceaia pre romîni, aú slovenii de la nemţii, nu e de lipsă a mărgini.

Dintru aceste, care mai chiare sînt decît lumina cea de amiază-zi, pentru începutul numelui vlahi sau válahi se răsuflă părerea lui Enéas Silvius sau Papa Pius al doilea, carea la Carol du Fresne, în *Notele istorice şi filologhice* la *Istoria* lui Chinnam adăogate, se spune,[b] precum şi a lui Gheorghius Reiherşdorf ardeleanului, în *Horografia Ardealului* scrisă,[v] şi a altora, cu atîta mai vîrtos că acel Flacus, pre carele îl află ei lăudat la Ovidius, *de Ponto*, cartea 4, elegia 9, împreună cu Ovidius, de unde luară prilej a scrie acele strîmbături,
177 cum însamnă/Topeltinus[a], cu mult au fost mai nainte la Dunăre, decît fu adusă la Dachia, în zilele lui Traian, colonia romană. Şi aceia toţi cîţi, făcînd silă adevărului, ori de la ce alt izvor se nevoesc să tragă numele vlahilor, pînză de păianjin ţes şi cu aceaia şi pisma sa, carea o au încuibată în inima sa asupra românilor şi neştiinţa şi-o arată.

Pre urmă, din cele mai sus spuse, urmează că, măcar că grecii scriitori, înainte de vremile lui Chinnam, adecă înainte de suta a doaosprăzecea de la Hs., în carea şi Anna Comnina, înainte de Chinnam, pomeneşte numele vlahi, nu se află pre romîni să-i fi anumit vlahi, totuşi numele acesta, cum înţelepţeşte au însămnat Catancici, nu în zilele scriitorilor acestora au început, ci cu mult mai nainte au fost, mai vîrtos între sloveni.

De unde lipseşte să credem că Notariul lui Bela, cînd anumeşte pre romîni blahi, carele atîta face, cît şi vlahi, că latinii *v*, după ortografia sa, îl întorc în *b* (Б), cuvîntul acesta nu-l aduce ca cuvînt nou şi în zilele lui început a se obicinui, ci ca cuvînt încă în zilele acele, adecă pre la sfîrşitul sutei a noao de la Hs., cînd intrară ungurii în Pannonia, în buzele ghintelor sloveneşti sau ruseşti răsunătoriu. Cu atîta mai vîrtos mă întăresc eu întru părerea aceasta, că Notariul nu numai scrie cuvîntul acesta precum, după firea grecilor, în numărul mulţitoriu se zice Βλάχοι (vlahi), ci şi tocma cum singure ghintele sloveneşti, de care e urzit acest cuvînt, îl zic, vlassi sau, după ortografia/lătinească cea de Notariul
178 ţinută, blasii *(Blasii)*. Că aşa scrie el, la cap. 25, că întorcîndu-se din Ardeal Opaforcoş, spionul lui Tuhutum, îi spuse lui Tuhutum că în Ardeal doao ghinte sînt: blasii şi sclavi.[a] Nice nu mă îndoesc că Opaforcoş, iscodind în Ardeal, s-au întîlnit cu sclavi carii era mai aproape de locul de unde l-au fost trimis Tuhutum cătră Ardeal, şi fiindcă el încă din lăcuinţa sa cea în Ucraina şi din însoţirea cu ruşii ştiia limba cea rusască sau slovenească, sloveneşte au grăit cu sclavii, dintră carii, cred eu că au avut şi călăuz carele l-au purtat prin Ardeal, pre ascuns. Deci, din limba sclavilor au auzit Opaforcoş cuvîntul acela, vlasi, carele însămnează romîn.[1] De unde Notariul, măcar că de obşte întrăbuinţază cuvîntul blahi, totuşi, aflînd în scrisorile ungurilor celor vechi scris cumcă Opaforcoş au spus lui Tuhutum, cu gura sa, că în Ardeal iaste ghintă de oameni carii se chiamă vlasi, povestind întoarcerea lui Opaforcoş de la Ardeal şi cuvintele lui cele cătră Tuhutum grăite, cum au aflat cuvîntul acesta din gura lui Opaforcoş eşit, aşa îl scrie şi el aci.

---

[1] Informaţia lui Opaforcoş nu putea, într-adevăr, veni decît de la slavi. Forma numelui din Anonymus Notarius, *blasii* (cu *b*) vădeşte influenţă literară grecească.

De unde, cu cît mai iaste a crede că romînii cei din Ardeal, cînd intrară ungurii acolo, se chiema de ghintele sclave vlasi, adecă romani, latini, italiani, cu atîta mă mir de treaba sasului Eder din Ardeal, carele în *Notele istorico-critice* cele asupra *Suplichei Romînilor*, numărul 32, cu întoarcerea parentisului, cuvîntul blasii, ca nu ştiu ce cuvînt strein şi spre batjocura romînilor născut, îl aduce.[b)] Întru carea cu urgiia împrăună neştiinţă./

179 § 3

STRÎMBA PĂRERE A LUI LUCIUS PENTRU ÎMPĂRTĂŞIREA NUMELUI VLAHILOR CU BULGARII

Lucius, pentru ca să adaogă numărul slovenilor şi faptele cele viteze şi strălucite ale romînilor celor dincolo de Dunăre să le aplece şi să le alipească cătră acceiaşi sloveni ai săi, anume cătră bulgari, escă, în cartea mai sus pomenită, cap. 5, cumcă cuprinzînd slovenii Illiricul, pre romanii cei ce era acolo lăcuitori i-au făcut robi, şi aşa, slăvitul acela nume de romani, la sloveni se fece nume de robi, şi vlah, măcar că în sine însemnează la sloveni roman, latin, italian, şi supt numele vlah se înţeleg romînii, totuşi au început a însămna rob şi păstoriu. Că romînii, la aşa ovilit stat au fost ajuns, adecă dincolo de Dunăre, cît numai cu păstoriia se hrănea. De unde, numele vlahilor la sloveni doao lucruri însemnează: întîiu romîni, a doao păstori şi oameni de jos. Drept aceaia s-au luat obiceaiu, cu vreme, şi bulgarii, carii era păstori în munţi şi oameni de jos, a se chiema vlahi.[1]

[1] În anumite regiuni ale balcanilor, numele *vlah* a ajuns într-adevăr sinonim cu *păstor* (indiferent de originea etnică), dar în general el denumeşte pe români. Toată disputa în jurul semnificaţiei de *rob* a unor nume de popoare ţine de conflictele politice ale vremii. Maior are însă dreptate cînd afirmă că vlahii n-au fost niciodată confundaţi cu bulgarii.

Cumcă bulgarii, ghintă slovenească, au cuprins cîndva, dincolo de Dunăre ţinuturile acele unde lăcuia romînii, şi eu o cred. Iară să-i fi făcut bulgarii întru acela chip pre romîni robi, cît numele vlah sau roman să fi ajuns la atîta, cît acela să însemneze rob sau slugă sau păstoriu sau om de jos, nici o dovadă nu arată Lucius. Dinprotivă, mai sus, cap. 7, § 6, am arătat că romînii împreună cu bulgarii au împărăţit după ce au descălecat bulgarii în Misia, carea după aceaia au luat nume de Bulgaria. Asemenea, nu poate vădi Lucius,
180 numele vlahilor să fi fost/ cîndva împărtăşit bulgarilor, adecă, carii dintră bulgari era păstori în munţi sau oameni de jos să se fi chiemat cîndva vlahi. Aceaia ştiu, că numele sclavilor şi astăzi însămnează la italiani robi *(Shiavi)*; aceaiaşi însămnează la romînii cei de preste Dunăre, ba şi la greci, precum şi numele sîrbilor, nume de robi iaste pănă azi la lătini *(servi)*, şi la romîni, numele sîrbilor însămnează slugi, numai cît slova cea dintîiu o zic mai gros (şerbi). Iară numele vlahilor niciodată n-au însămnat alta, fără romîni, adecă romani, latini, italiani.

Ci, să vedem razimul lui Lucius, cu carele se nevoiaşte a îndupera zisa sa. Doao locuri din scriitorii cei greceşti aduce el spre ţinta sa, unul din Anna Comnina, cartea 8, altul din Nichita Honiat, *în Isaachie Anghel*[a)]. Ci, cetind locul Annei Comninei greceşte[b)], nici cît e negru supt unghie nu vei afla acolo, de unde să se culeagă că bulgarii cîndva s-au chiemat vlahi.

Că poruncind împăratul ca oaste noao să se strîngă, cu amăruntul şi răspicat arată feliurile oamenilor, carii
181 lipseşte să / se ia la această oaste noao, adecă trei feliuri osebite anumeşte: întîiu, oameni dintră bulgari sau din neamul bulgăresc, a doao, pre cei ce mîna viaţă nomadă, a treia pre cei ori de unde era acolo veniţi. Pre cei de al doilea zice că vorba cea de obşte îi chiamă vlahi. Toate aceste trei neamuri se osebesc prin părticeaor

καί (și), cît, precum pre cei de oriunde veniți, după vorba Annei Comninei, nu-i pot zice a fi fost bulgari, așa nici pre cei ce mîna viață nomadă. Cu adevărat, țesetura vorbei elinești nicicum nu sufere să mesteci aci pre vlahi cu bulgarii. Și înțelesul iaste că la această oaste să se ia unii din bulgari, iară dintră vlahi sau dintră romîni toți aceia, cîți mîna viață nomadă; asemenea, toți cei ce era de pre airea ori de unde veniți, măcar de ce neam să fie. Drept aceaia, cu cuvintele acele ale Annei Comninei nicecum nu se razimă zisa lui Lucius, cu carea vrea el să ne facă a crede cumcă și bulgarii oarecînd s-au zis vlahi. Nice umbră de acele ce grăiaște Lucius nu se află în cuvintele Annei Comninei. Despre aceste a Annei Comninei cuvinte, și mai jos vom avea vorbă.

Mai puțin se poate răzima Lucius cu cuvintele lui Nichita, spre a ne face să credem cumcă și bulgarii oarecînd s-au chiemat vlahi. Că lumea toată știe cumcă lăcuitorii aceia de la muntele Em, carii se sculară asupra grecilor, bătură pre împăratul grecilor Isaachie Anghel și se scoaseră de supt stăpînirea lui, punîndu-și șie și bulgarilor împărat pre Asan, din neamul său, au fost romîni și nu bulgari. Carea și însuși Enghel, în *Apendicea cea despre începutul romînilor*, § 8, o mărturisește.[a)] Ci, și lăudatul/ Nichita, carele au fost față cu
182 împăratul Isaachie Anghel, ca notariu împărătesc, în răsboiul acela al grecilor cu romînii cei de la muntele Em, deajuns răspică lucrul, deoarăce, în toată istoria sa, pre bulgarii îi chiamă numai bulgari, iară pre romînii aceia, acum îi chiamă vlahi, acum misi; și doao neamuri deschinite a fi misii și bulgarii arată. Vezi, mai sus, cap. 7, § 6. Și Nichita, la cartea 1, aducînd cuvintele lui Asan, scrie că Dumnezeu așa vrea, ca neamul bulgarilor și a vlahilor lăpădînd jugul cel delungat, să dobîndească slobozie.[a)] Ce lipsește mai chiar, cumcă alții au fost bulgarii, alții vlahii, adecă romînii? De

unde urmează, după chipul vorbei lui Nichita, că nu bulgarii, ci romînii s-au zis mai demult misi, iară acum vlahi.

Deșert e dară și Stritterus, carele însămnînd la cuvintele acele din cartea 5 a Annei Comninei: Χωρίον δὲ τοῦτο Βλαχικὸν, că aci vine întîiu înainte numele vlahilor; zice că cu numele acela, adecă a vlahilor, scriitorii cei grecești, unde e vorbă despre vlahii cei dincoace de Dunăre (de la noi, dincolo de Dunăre), înțeleg pre bulgari, precum, zice, din locurile cele mai jos-aduse, pre larg se arată.[b)] Dară, carele sînt locurile acele mai jos-aduse? Sînt acele, care povestesc cum Asan și Petru frați cu vlahii săi cei de la muntele Em, să sculară asupra grecilor, bătură pre împăratul grecilor, Isaachie Anghel și pre ceialalți și așezară împărăție, carea au vecuit pănă la venirea turcilor. Ci, vlahii aceia de la muntele Em
183 nu au fost bulgari, ci romîni, deosebiți de/ bulgari, precum mai sus am arătat. Nu pre bulgari dară înțeleg scriitorii grecești cu numele vlahilor, ci pre romîni, pre carii și pănă astăzi grecii îi anumesc vlahi. Nu pre bulgari se cădea să zică Stritterus că îi înțeleg scriitorii grecești, cu numele vlahilor, ci mai bine că pre vlahi, adecă pre romîni îi înțeleg scriitorii cei grecești cu numele bulgarilor, cînd scriu despre bulgari, din zilele lui Isaachie Anghel, împăratului grecesc, încoace. Că Nichita Honiat carele au fost față la răsboiu cu împăratul Isaachie Anghel și au știut toate lucrurile începutului și celelalte ale sculărei vlahilor și ale răsboiului celui avut cu împăratul Isaachie Anghel, răspicat deosebește pre vlahi de bulgari și preachiar spune că vlahii s-au sculat asupra grecilor și i-au bătut și și-au întemeiat împărăție, iară nu bulgarii. De unde, aceia scriitori grecești, dintră carii iaste Acropolita, carii după Nichita, tîrziu au scris pentru răsboiul lui Isaachie Anghel cu lăcuitorii cei de la muntele Em, și din neplinita cunoștință a lucrurilor celor înainte de dînșii întîmplate,

spun că cu bulgarii au avut răsboiu împăratul Isaachie Anghel, și de vlahi nu pomenesc nemica, aceia, zisei, trăbue să se tîlcuiască prin Nichita, adecă cumcă prin numele bulgarilor înțeleg însuși pre romînii cei de preste Dunăre.

Aduce și a treia dovadă Lucius, în zisa carte 6, cap 5, spre aceaia că bulgarii s-au zis oarecînd vlahi, asemenea de nemica. Zice că grecii nu numai pre aceia carii vorbea limba romînească, ci și pre bulgari i-au chiemat vlahi, pentru că Laónic Halcocóndila, după ce au povestit răspîndirea slovenilor prin Europa, adaogă (cartea 1): „De la Dachia până la muntele Pind, ce se întinde în Tesalia, altul oarecarele norod, amîndurora le-au fost numele vahi". Aci, în loc de vahi, zice Lucius, aiavea iaste că trăbue să se cetească vlahi, fiindcă și pre bulgari
184 întră vlahii cei dincolo / de Dunăre și întră vlahii cei
din Tesalia au vrut Laonicul, cu numele vlahilor, să-i cuprindă; și întru acesta chip vlahi s-au zis și bulgarii, carii trăia cu păstoria.[a] Aceasta iaste cuvîntarea lui Lucius.

De ar adeveri Lucius, cu vro dovadă statornică cumcă în locul mai sus-zis a lui Halcocondila, în loc de vahi, trebue să se cetească vlahi, poate că ar ajunge ceva cuvîntarea lui. Ci, fiindcă numai cu vorbe goale o arată aceaia, precum nălucire iaste cumcă bulgarii oarecînd s-au chiemat vlahi, așa nălucire iaste și aceaia că la zisul loc a lui Halcocondila, în loc de vahi trăbue să se cetească vlahi.

Ci, de vom lua puțin aminte la cele ce scrie lăudatul Halcocondila despre vahi, chiar vom vedea că Halcocondila nicecum prin vahi nu au înțeles pre romîni, și pentru aceaia cuvîntul acela așa trăbue să se cetească, precum credem că l-au scris Halcocondila, vahi, iară nu vlahi. Pentru că, întîiu, Halcocondila grăiaște de norodul acela ce îl anumește vahi, ca de un norod șie necunoscut, zicînd: „altul oarecarele norod".[b] Iară

romînii, și cei din Tesalia, pre carii îi numește vlahi, și cei din Dachia, adecă dincoace de Dunăre, pre carii îi chiamă dachi, îi era lui preacunoscuți, precum se vede
185 din cele ce scrie, în cartea 2 și în cartea 6/despre limba
și despre alte trebi ale romînilor și acelor dincoace și acelor dincolo de Dunăre. Care a lui cuvinte, mai jos le vom ceti grecește. De unde, de ar fi fost cugetul lui, prin norodul acela să însemneze pre romîni, nu ar fi zis cu neadeverință: „altul oarecarele norod", ci ar fi zis adeverit și mărginit: vlahii sau dachii aceștea, adecă romînii, de la Dachia până la muntele Pind au șezut, cu carii împreună și bulgarii atuncia se chiema vlahi.

A doao, Halcocondila zice că norodul acela, cu carele împreună bulgarii se chiema vahi, au lăcuit, adecă oarecînd, în Pind, de către Tesalia, iară romînii nu numai mai nainte, ci și în zilele lui Halcocondila, lăcuia în Pind, precum însuși Halcocondila mărturisește, în cartea a șeasa.[a] De unde, norod deosebit de romîni au înțeles Halcocondila prin norodul acela. Puterea dovedei aceștiia bine simțindu-o Lucius, nu fără astrucarea adevărului lăsă afară cuvîntul acela a lui Halcocondila: „au lăcuit".

A treia, Halcocondila zice că, precum norodul acela tot, așa și norodul bulgăresc tot, s-au numit vahi. Iară lui Lucius nu-i place ca toți bulgarii să se fi chiemat cîndva vlahi, ci numai aceia, carii era păstori. Urmează dară, că Lucius cu iscodirea aceaia, însuși pre sine se conceni.

Ba, de vom socoti lucrul fără prejudecare, tocma din cuvîntul acela, vahi, prelesne, mi se pare, putem culege cumcă, precum bulgarii, așa și norodul acela, au fost rusesc. Că cunoscut/ lucru iaste că *Bog*, în limba slo-
186 venească, însemnează Dumnezeu; cunoscut lucru iaste
că după dialecta cea rusască, carea atunci, iaste a crede că o ținea încă bulgarii, și la ruși și acum stăpînește, *g* se răspunde ca *h;* asemenea, cunoscut lucru iaste că

grecii, sonul slovei *b*, în cuvîntul altor neamuri îl scriu și îl răspund cu *v*; cunoscut, pre urmă, iaste tuturor celor ce au cetit cărțile greceștilor scriitori, cumcă la greci, de obște datină era a strămuta cuvintele neamurilor celor varvare, pentru ca să le fie loruși cu îndămînă, după firea limbei sale, a le răspunde. Deci, auzind grecii adeseori, din gura bulgarilor și dintru celuialalt norod, *Boh*, prinseră și pre ceștea și pre ceia întocma a-i numi *bohi:* și venindu-le mai îndămînă, în cuvîntul acesta, *a* de cît *o*, le ziseră *vahi*.[1] Cela ce va ceti mai pre larg locul acela, la Halcocondila, întru nemica nu se va îndoi că amîndoao ghintele acele, ce se chiamă vahi, au fost rusești. Că despre ghintele slovenești face vorbă acolo Halcocondila, și în mai multe părți le împarte.

§ 4

PĂREREA LUI TUNMANN PENTRU ÎNCEPUTUL NUMELUI VÁLAHI

Tunmánn, sau neluînd aminte la lucruri, precum sînt, sau vrînd a se arăta aflătoriu de lucruri noao, sau pentru altă oarecare pricină ascunsă, zice[2] că numele valahi, vine de la cuvîntul slovenesc *vlécu*, carele însămnează „umblu fără lăcaș stătătoriu". Ca cînd romînii ar fi fost cîndva ghintă nestătătoare în loc, ci umblătoară, fără de a avea lăcașurile sale, precum era multe ghinte varvare care au năvălit în țările împărăției romanilor. Se ajută părerea lui Tunmann, zice Enghel, în
187 *Apendicea cea despre / începutul valahilor*, § 6, cu aceaia

[1] Derivarea etimologică, precum și concluzia istorică dedusă de aici *(vahi = ruși)*, sînt fanteziste. Mai probabil este totuși să fie o grafie greșită pentru *vlahi*.

[2] Este vorba despre lucrarea lui J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europaischen Völker*, Leipzig, 1774.

că turcii și arbănașii chiamă pre romîni ciubani, care cuvînt însămnează păstori, și Anna Comnina pre romînii cei dintră bulgari îi numește nomade.

Atîta ajunge această vorbă a lui Tunmann, cît și a unor unguri carii, chiemîndu-se neamțul ungurește nemet *(Német)*, i-am auzit zicind că numele nemților vine de la *Nem ett* (nem et), adecă nu am mîncat, sau dacă oare carele dintră nemți, chiemîndu-se ungurul nemțește húngvar sau ungar, ar vrea, de pre nemție, să tragă izvorul numelui unguresc de la *Hungher*, carele nemțește însemnează foame, sau de la *hungherig*, flămînd.

Cuvintele Annei Comninei, care le aduce înainte Enghel, în treaba aceasta, sînt scrise mai sus, §3. Ghintă nomadă la greci iaste aceaia carea nu are lăcaș stătătoriu, ci umblă din loc în loc, precum era schithii și alte ghinte varvare. Ci, Anna Comnina nicecum nu iaste a crede că doară au vrut aceaia să zică, că romînii cei de preste Dunăre sînt ghintă nomadă, nemernică, fără lăcașuri. Pentru că cuprinzînd bulgarii ținuturile acele, unde era lăcuitori romînii în Misia, nicăiri nu se cetește să-i fi mișcat bulgarii pre romîni din lăcașurile și din locurile lor. Ba, precum mai sus arătai, la cap. 7, § 6, romînii totdeauna au împărățit în Misia împreună cu bulgarii, după ce au descălecat bulgarii acolo. De unde, romînii rămînînd în lăcașurile sale era supuși crainului bulgăresc politicești, precum era supuși și bulgarii, și toate slujbele țărei și ale oastei întocma le purta cu bulgarii, precum și bulgarii, de la a doaosprăzece sută, din zilele împăratului Isaachie Anghel, pre carele îl învinseră romînii, era supuși împăratului romînesc Asan și celoralalți următori, împreună cu romînii, politicești. Deci romînii și în zilele Annei Comninei avea satele sale și orașele
188 sale, din care și/ însăși Anna Comnina, în cartea 5, dîndu-i-se prilej, pomenește un oraș romînesc, anume Exeva, carele chiar zice că iaste oraș vlăhesc.[a)] Și întru

aceaiași sută 12, în carea au scris Anna Comnina istoria, romînii cei preste Dunăre, la muntele Em, cum scrie Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, cartea 1, avea foarte multe cetăți[b)] și ținut mare carele s-au chiemat Vlahia, cum se vede din cărțile lui Ioannichie, împăratului romînilor, cele către Papa Inochentie, și din cărțile Papei Inochentie cele către Ioannichie ș.c. Deci, dacă avea romînii cei preste Dunăre atunci, orașele sale, așadară nu era ghintă nomadă. Lîngă aceste, cuvîntul acela nomada nu însămnează numai pre aceia carii sînt fără căsi, precum era schithii și alte ghinte varvare, ci și pre aceia carii avînd lăcașurile sale, căsile sale, așezămînturile sale, se hrănesc cu vite de pășune. Tocma despre romîni ne iaste noao, în lucrul acesta, mărturie Halcocondila, carele grăind, în cartea 2, despre dachi, adecă despre romînii cei din Țeara Muntenească și din Moldova, zice că aceștea mai vîrtos lăcuesc în sate, cuprinzîndu-se cu pașterea.[v)] Urmează dară, că Anna Comnina, prin cei ce mînă viață nomadă, nu au vrut să însămneze fără pre romînii aceia, cărora le era meșteșugul a se hrăni cu oi, cu cai și celelalte. Nice pentru aceaia le zise acestora că mînă viață nomadă,
189 pentru că doară nu avea / lăcașurile sale, ci, pentru că cercînd ei pășune vitelor sale, umbla multe locuri, afară de lăcașurile sale. Care meșteșug și astăzi îl țin unii dintră romîni. În Ardeal, din cei de lîngă Sibiiu, unii toată viața lor o petrec îmblînd prin locuri streine cu oile sale și cu caii săi pentru pășunea; mulți dintră ei veara vin la munții cei de către Moldova, cu turmele sale, pre iarnă trec la Moldova, nice nu se întorc la căsile sale, fără cînd și cînd, pre rînd, și așa, vînzînd lînă și brînză, își chivernisesc căsile sale. Întru acesta înțeles dară scrise Anna Comnina că unii dintră romîni mînă viață nomadă, și pre aceștea, oricîți era tineri și harnici

de oaste, porunci împăratul chesariului Nichifor Melisin, prin scrisoare, ca să-i facă armași.[1]

Iară, de chiamă turcii pre unii dintră romîni, ciubani, adecă păstori, au pentru aceaia sînt aceia adevărați nomade, de vreme ce aceiași au căsile sale și lăcașurile sale statornice, acolo, intră turci? Și pentru aceaia aceia romîni dintră aceiași turci, aceia, zisei, romîni, carii acum poartă floarea negoțitoriei, în toate țările ungurești, și pre la Beciu, pre la Veneția, pre la Anglia și pre aliurea, până și în America, la Filadelfia, au se numesc ciubani? Nu, ci, precum pre păstori turcii îi numesc, în limba sa, ciubani, așa pre romîn în sine îl chiamă uláh. Și pre ungur și pre neamț și pre oricarele e păstoriu, îl chiamă turcii, ciuban. Și nici un neam nu iaste carele se nu aibă din sinul său pre unii păstori sau ciubani. Cine pentru aceaia va fi așa lipsit de simțire, cît să zică că toți ungurii, toți nemții sînt ciubani! Un loc încă mai aflăm, adecă la Gheorghie Pahimér, în *Istoria lui Andronic*, cartea 1, cap. 38, unde se zic romînii cei ce era de lîngă Țarigrad până la Viziia și mai încolo, că sînt feliu de oameni pribegi, umblători, fără
190 de lăcaș stătătoriu. Însă / cuvintele aceste prefăcătoriul Petrus Possinus numai din crierii săi le adaose în lătinie, în grecie nicidecum nu se află. Singur aceaia iaste în grecie, că românii aceștea eră în locuri grele (δυσχωρίαις), adecă în locuri muntene. Ci, de acolo nu urmează că au fost fără de lăcaș stătătoriu. Au nu și Asan și ceialalți romîni cu el, carii se sculară asupra grecilor și își făcură împărăție noao, era în locuri grele (δυσχωρίαις), cum scrie Nichita, în *Isaachie Anghel?* totuși, pentru aceaia nu era feliu de oameni pribegi, umblători, fără de lăcaș stătătoriu, ba avea nu numai

[1] Maior observă bine că nu este vorba de nomadism, ci de transhumanță.

căsile și moșiile sale, ci și cetăți tari foarte, precum dintru acelaș Nichita ne învățăm.

Însămnăm și aceaia, că multă mulțime de romîni era dincolo de Dunăre. Că, precum scrie Pahimer, la locul mai sus arătat, de lîngă Țarigrad pănă la Viziia și mai încolo, era foarte mulți romîni, cît nu puțin avea a se teme grecii de ei. În Bulgaria era atîți, cît nu se stidiră a se scula asupra a toată împărățiia grecească, carii totdeauna bătînd pre greci, își feceră împărăție, în butu grecilor; despre carea mai pre larg vom cuvînta încolo. În Thessalia, atîta mulțime era de romîni, cît scriitorii grecești chiamă ținutul acela, μεγάλη Βλαχία, adecă Țeara Romînească cea Mare.

§ 5

PĂREREA LUI ENGHEL ÎNTRU ACEAIAȘI TREABĂ

Măcar că chiar iaste începutul numelui valahi, precum am arătat mai sus, § 2, totuși Enghel vrînd din
191 bunăvoia lui a orbeca, la locul mai sus însemnat, § 8, întru strălucirea soarelui cea de / amiază-zi află întunerec. Adecă, zice că fiind întunecat lucru[1] începutului numelui valahi, annalele rusești, în limba rusască, de Nistor, întru a unsprezecea sută de la Hs. scrise, aprind lumină întunerecului acestuia. De unde învățăm, zice, că bulgarii asiaticești au fost împărțiți, după rîuri, din care se adăpa, în voloheşti, la rîul Volga, și în camicești, la rîul Cama. Bulgarii camicești rămaseră în Asia, cei volohești au eșit în Europa. Și pre aceşti de pre urmă, rușii și slovenii, și cu aceștea Nestor, i-au chiemat volóhi. Deci, cu vreme, fiind romînii șerbi la bulgari, numele stăpînilor se împărtăși șerbilor. Și pentru aceaia scriitorii grecești, de cîte ori e vorbă despre romînii cei

[1] Vezi nota următoare.

din dreapta Dunărei, fără osebire îi chiamă și vlahi și bulgari. Acesta e visul lui Enghel.

Cumcă rușii și slovenii să fi chiemat cîndva pre bulgari, volohi, nicăiri nu se află scris. Ci aceaia, precum multe alte, pentru ca se poată urzi ceva micșorare asupra romînilor, numai din căpățina sa o stîrnește Enghel. Ci, mai întîiu, și apoi singur Nestor i-au chiemat pre bulgari cu numele acela. Însă și Nestor, nu pentru aceaia îi chiamă pre bulgari cu numele acela, pentru că doară acela au crezut a fi numele ghintei bulgarilor acestora, ci grăind el pentru bulgarii cei de la Volga, pentru scurtarea vorbei, nu-i numește totdeauna bulgarii de la Volga, ci le zice, de iaste a crede prefacerei nemțești ceii din rusești le annale făcută, volohi, adecă volgani, carea însemnează oamenii sau bulgarii cei de la Volga[1]. De vreme ce dară, nici alte neamuri nu le-au dat bulgarilor niceodată nume de volohi, nice însuși bulgarii nu s-au anumit pre sine volohi, cum au putut numele de volohi să se abată de la bulgari la romîni, cînd din nemica, nemica[2] caută să fie. Nice grecii nu au luat din annalele cele rusești a lui Nistor, care tocma
192 necunoscute / le-au fost, a chiema pre romîni, vlahi, după numele cel de la Nistor, volohi, ci au luat din izvorul, care mai sus, § 2, l-am descoperit.

Ci, să dăm lui Enghel cumcă bulgarii cîndva s-au chiemat volohi. Unde poate el arăta, măcar o supțire umbră, dacă nu adevăr, cumcă numele acela a bulgarilor l-au împărtășit și cu donație ca aceaia l-au cinstit

[1] Maior are dreptate: este vorba de o simplă asonanță între valah și un adjectiv rus derivat de la *Volga*. În realitate nu este nici o legătură între cele două cuvinte.
[2] Traducerea zicalei lat. *ex nihilo nihil*.

bulgarii romînilor, cît pre ei nime nu au fost slobod, nici înainte de Nestor, nice după Nestor, să-i mai chiame volohi.

Iară, de s-au chiemat cîndva oarecînd romînii bulgari, aceasta pentru aceaia au fost, că romînii era uniți cu bulgarii, supt același craiu, precum ghintele cele de supt stăpînirea împăratului Austriei, măcar că multe nu sînt neamuri nemțești, totuși, pentru că sînt unite cu nemții, supt același împărat, streinii, și pre oamenii ghintelor acelora, de multe ori îi chiamă nemți. Însă, întru adevăr romînii niciodată n-au fost chiemați bulgari, fără unii dintră scriitorii cei grecești, din necunoștința lucrurilor cele ce au făcut romînii cei de preste Dunăre, le alipesc bulgarilor și, în loc de a zice vlahi, adecă romîni, zic bulgari, ca cînd bulgarii ar fi făcut acele viteze lucruri. Aceaia nu iaste a numi pre romîni acum vlahi, acum bulgari, ci iaste a nu ști lucrurile așa, precum s-au întîmplat. Vezi mai sus, § 3. Ba mai asemene adevărului iaste că, după numele țărei Bulgariei, fiind romînii lăcuitori în Bulgaria, unii scriitori grecești i-au numit bulgari, precum astăzi romînii cei din Țeara Muntenească și din Moldova, pre romînii cești din Ungaria, îi numesc ungureni, nu pentru că numele neamului ar fi acela, ci țeara unde lăcuesc se chiamă Ungaria. Altmintrea, aceaia iaste a crede că mulți
193 dintră / romîni mestecați cu bulgarii, ș-au pierdut limba sa cea romînească și, precum acum grăesc numai bulgărește sau sîrbește, așa, toți aceia vin supt nume de bulgari, precum și celelalte neamuri, care le-au aflat bulgarii cu venirea lor în Misia, toate pierzîndu-și limba sa, acum se socotesc între bulgari; și așa s-au înmulțit numărul bulgarilor.

Pre urmă, aceaia iaste adeverit, și Enghel încă o mărturisește, *acoloși*, § 8, cumcă pre italiani încă cu același nume, cu carele pre romîni, puțin schimbînd îi chiamă ghintele slovenești și unguręști.[a] Acum, dacă romînii, pentru aceaia se chiamă valahi, pentru că romînii au fost șerbi bulgarilor, după cum visează Enghel, și numele stăpînilor au trecut la șerbi, așadară, au și italianii doară au fost șerbi bulgarilor, de și ei se chiamă cu numele cu carele se chiamă romînii? Iată unde ajunge visul lui Enghel. Au doară de la romîni, pentru că asemene e limba romînilor cu a italianilor, și romînii încă din Italia își trag vița, au petrecut ghintele slovenești numele de la romîni la italiani, și, precum se obicinuise a chiema pre romîni, așa apoi, au început a chiema și pre italiani? Așadară, întîiu fură cunoscuți ghintelor care acum le chiemăm slovenești, romînii, cînd stăpînea bulgarii, apoi italianii, carii pănă și înainte de întruparea lui Hs., cu mai multe veacuri, era preacunoscuți la toată lumea? Iată în ce surupături cade cela ce înadins vrea să rătăcească.

De vrea socoti Enghel lucrurile fără prejudecare, calea acea netedă putea să o afle, carea noi o arătarăm mai sus, § 2, și mai mare cinste își vrea face înaintea celor înțelepți, decît cu visul său. Drept, Enghel văzînd a fi
194 scălciată această a lui părere, / se temea că nu o vor crede îndată cetitorii. Pentru aceaia cu supțire tehnă, mai în multe locuri prin cărțile sale cu sila vîrește aceaia, cumcă romînii s-au zis valahi de la numele bulgarilor volóhi, cel de la Nestor. Ca, de nu se vor și învinge cetitorii cu dovedele lui, încăși cu deasa adoire sau poftorire să se dedea a crede cumcă asemene adevărului iaste zisa lui. Ci omul cel înțelept văzînd o dată minciuna, de mii de ori și cu jurămînt de o vei adoi, nu o crede.

§ 6

NUMELE VLAHI ADEVEREAZĂ CĂ ROMÎNII SÎNT ROMANI

Romînii cu limba, și în cît e despre cuvinte, și în cît e despre alcătuirea limbei cea dinlontru[1], sè lovesc cu romanii și cu toți italianii; obiceiurile romînilor, năravurile lor, toată firea, ba și făptura cea dinafară a lor, întocma e cu a italianilor, cît, oricare înțelept, căruia îi sînt bine cunoscuți italianii, petrecînd întră romîni, adeverit poate cunoaște că romînii de un neam sînt și de un sînge cu romanii și cu italianii. Ci, să punem că întru atîtea veacuri, cîte curseră de la anul Domnului 105, de cînd au venit strămoșii romînilor din Italia în Dachia, până acum, întră atita mulțime de osebite neamuri varvare și întră atîtea valuri de cumplite întîmplări care în lunga aceaia vreme avură a suferi, atita le-au căutat a se abate de la mai-marii lor, cît acum, în nemica, din cele ce număraiu mai sus, nu se împărtășesc cu romanii și cu italianii, totuși, numele vlahi ajunge a-i adeveri pre romîni că sînt romani. Pentru că vădirăm din sus, cumcă toate ghintele slovenești împărăției romanilor învecinate, de cînd le fură lor cunoscuți romanii, în limba sa i-au chiemat vlassi, și așa și până astăzi îi chiamă, cît la toate ghintele /
195 slovenești, cît sînt de multe, vlassi însemnează romani, latini, italiani. Cu același nume, carele grecii, cu puțină schimbare, îl zic vlahi, și de acolo, acum lătinește, valahi, ghintele slovene anumesc și pre romîni; ba și nemțimea toată, cît e de mare, mai cu acel nume, cu carele chiamă pre italiani și iaste aproape de numele vlahi, anumesc și pre romîni. Așadară, și romînii sînt romani. Pentru că totdeauna uniciunea numelui neamurilor adeverează uniciunea sîngelui, de nu se va dovedi cu statórnice dovede împrotivă. Ci, a nu fi de un sînge romînii cu romanii și cu italianii, nimene până acum nu au adeverit, nice nu va adeveri în veci. Așadară, romînii, dacă să chiamă vlahi, sînt romani.

[1] V. *Ortografia*... vol. II, p. 253. Cu termenii de astăzi: structura internă a limbii.

§ 7

SCHIMBAREA NUMELUI ROMÎNILOR CELOR DIN DACHIA, ÎN DACHI

Fiind că după ce au stins Traian pre toți dachii din Dachia, cum am arătat mai sus, cap. 2, și au făcut Dachia provincie romană, romanii carii descălecase în Dachia, strămoșii romînilor, au început a o moșteni, diript aceaia romanii aceia, de la numele țărei s-au zis dachi. Așa, Iulius Capitolinus, *în Antoninus Pius*, cap. 5, și Elius Lampridius, *în Commodus Antoninus*, cap. 13, pre lăcuitorii Dachiei, carii atunci era romani și făcuse rebelie asupra împăratului, îi anumește dachi.[a)] Acest nume, până și în suta a cincisprezecea, măcar că în toate părțile era acum lățit a se chiema romînii
196 vlahi și valahi, încă unii din scriitori, pre romînii/ cei din Dachia, adecă pre cei dincoace de Dunăre, îi anumea dachi[1]. Așa, Halcocondila, în cartea 2, unde pre larg

[1] În tot evul mediu a existat obiceiul de a se numi în istorii locuitorii țărilor cu numele populațiilor antice, ceea ce nu dovedește, desigur, supraviețuirea acelor populații pînă la data acestor scrieri. Pe vremea Antoninilor mai exista, desigur, în multe părți ale Daciei, populație autohtonă, dar în epoca lui Halcocondil nu.

grăiaşte de romîni şi de asemănarea limbei lor cu cea italienească şi alte trebi a lor, pre romînii cei dincolo de Dunăre îi numeşte vlahi, iară pre cei dincoace de Dunăre, pururea îi chiamă dachi.[a)] [1].../

§ 12

218 ### ÎN MORLACHI SAU MAUROVLAHI

Lucius, *de regno Dalmaţie*, cartea 9, cap. 5, zice că vlahii aceia, carii lăcuesc prin munţii ţărei sîrbeşti, a Bosnei şi a Croaţiei, măcar că mulţi, cu preotul Dióclea, carele înainte de anul 1200 au scris, îi socotesc a fi prăsilă romană, totuşi nu sînt romani. Şi spre adeverire cumcă aceia nu sînt romîni, doao dovede aduce înainte: una, că în vlahii aceştea nici o urmă nu se află din limba cea romînească, adecă grăesc numai sîrbeşte, alta, numele de vlah atunci s-au cunoscut în lăcuitorii aceştea, adecă atunci au început a se chiema vlahi, cînd numele vlahilor era amestecat cu slovenii, adecă cu bulgarii, şi cînd numele acesta însămna păstoriu. De unde, asemenea adevărului iaste că aceia nu pentru alta s-au numit vlahi, fără că era păstori, precum şi acum; şi aşa, a se zice ei vlahi nu e a se zice romîni de
219 neam, ci păstori.[a)]/

Ci, că numele vlahi să fi însămnat cîndva păstori, sau bulgarii să se fi chiemat vlahi, mai sus am arătat că nicidecum nu e adevărat. Drept, Anna Comnina, la locul mai sus adus, zice că pre nişte nomade, adecă

---

[1] În § 8—11, pe aceeaşi linie, anume de a demonstra că totul provine de la romani se ocupă de diferitele denumiri atribuite de istorici coloniştilor romani din Dacia, în diferite perioade: daci, misi, paţinaţite, cumani, bisseni etc. (cu o încăpăţînare care frizează evidenţa imediată, vrea să dovedească că o întreagă listă de cuvinte pecenege citate de istoricii greci, ar fi de origine romănă).

păstori, i-au chiemat vlahi, ci pentru aceaia să-i fi chiemat pre aceia vlahi, că era păstori şi nu mai vîrtos pentru aceaia că era din neamul vlahilor, nimene nu va vădi. Iară, de i-au cunoscut unii pre lăcuitorii acei din munţii ţărei sîrbeşti, a Bosnei şi a Croaţiei, în suta a doaosprezece, că se chiamă vlahi, nemica nu ajută părerea lui Lucius. Pentru că, măcar că cu acesta nume chiema şi mai nainte slovenii pre romîni, de cînd fură cunoscuţi romînii slovenilor, totuşi, în scrisorile grecilor, în mai suszisa vreme, au început a se ivi numele vlahi. Aşadară, numele vlahi a lăcuitorilor acelora, deodată fu cunoscut cu numele vlahi al romînilor. Şi, precum pănă astăzi romînii nu se chiamă pre sine vlahi, ci romîni, aşa şi aceia, înainte de a se vesti noroadelor celor afară de ghinta slovenească supt nume de vlahi, după mărturisirea lui Dioclea, se chiema romîni sau romani. De oară ce dară, deodată şi romînii şi lăcuitorii aceia fură la cei afară de sloveni cunoscuţi sub nume de vlahi, şi mai nainte şi ei se chiema romîni sau romani, afară de toată îndoiala iaste că lăcuitorii aceia sînt romîni, carii, după limba slovenească, se zic vlahi. Singură acea osebire iaste între romînii noştri şi întră lăcuitorii aceia, că ei pierzînd cu totul limba cea romînească, încungiuraţi de sîrbi şi vorbind singură limba cea slovenească, au încetat a se mai chiema pre sine romîni, ci, precum îi numesc slovenii pre romîni, vlahi sau vlasi, aşa ei se chiamă pre sine vlasi./

220 Adeverit iaste că lăcuitorii, carii se chiamă cu nume de o ghintă vechie, de aceiaşi ghintă vechie lipseşte să se crează a fi, de nu se va adeveri împrotivă cu statornice dovede. Aşa, cumanii, în Ţeara Ungurească, nemica nu au din limba sa, ci numai ungureşte grăesc, totuşi, pentru aceaia nu sînt unguri, ci rămîn cumani. Aşa, iarăşi, în Ţeara Ungurească sînt în unele sate ruşi, carii de tot şi-au uitat limba sa cea rusască şi limpede ungureşte vorbesc, ba încă ei pre sine se zic a fi

unguri, totuși pentru aceaia nimene nu-i scoate din numărul rușilor și să le zică a fi unguri. Așa, în Ardeal sînt sclavi, pre carii romînii îi anumesc schiai[1]; aceștea grăesc limpede romînește, și din limba cea sclăvească nici o urmă nu au în gura sa, ba și portul îl au întocma cu romînii; totuși, pentru aceaia nimene nu zice să fie aceia romîni, ci sclavi, precum au fost și strămoșii lor, rămîn. Deci, și lăcuitorii aceia vlahi sau morlachi și maurovlahi, măcar că ș-au pierdut limba sa cea romînească, totuși, romîni sînt adevărați. Cu aceste se răsuflă dovada lui Lucius, carele cu aceaia razimă că lăcuitorii aceia nu sînt romîni, pentru că nici o urmă nu se află la ei de limba cea romînească.[2]

Iară căci îi chiamă morlachi sau maurovlahi, adecă romîni negri, nu mi se vede a fi alta pricina fără pentru că ș-au pierdut limba sa cea romînească, și pentru aceaia se socotesc nefericiți și ticăloși ca cei ce sînt abătuți și înstrăinați de frații săi romîni. Că obiceaiu iaste și acum pre cei ce sînt în ceva nenorocire, a-i chiema negri. Obiceaiu iarăși iaste a chiema negri și pre aceia, carii zăhăesc pre alții și îi păgubesc. Poate dară și pentru aceaia i-au anumit romîni negri, pentru că, cum scrie Lucius, la mai sus-zisul cap, vlahii cei din munții Bosnei ajutînd pre Mladin, banul Dalma-
221 ției, a Croației și a Bosnei, cu armele sale,/ se coborîră la șesuri și mestecați cu horvații fură îngăduiți a agonisi pămîntul; după aceaia, aceiași vlahi înmulțindu-se, toate ținuturile pănă la mare le-au zăhăit, adecă le prăda; pentru care pricină, cum fură de craii Țărei Ungurești conteniți, în *Cronica patriei*, zice, se spune.[a]

---

[1] În limba veche românească slavilor li se spunea *șchiai*, formă derivată din lat. (medieval) *sclavus*.

[2] Deși limba nu e unicul criteriu al apartenenței etnice, e totuși greu de admis că o populație care și-a pierdut limba mai ține de vechea națiune.

Iară aceaia ce zice Lucius, că romînii aceia, în zilele lui Mladin, s-au coborît din munți și au dobîndit la șesuri, întră horvați, loc de agonisit, fără nici o dovadă o grăiaște. Că, aceste ce grăiaște el despre ajutoriul romînilor cel dat lui Mladin, le-au cules din Miha Madius, cap. 18, ci, în capul acela nu se află atunci să se fi coborît romînii din munți și să fi dobîndit locuri de agonisit întră horvați, singur aceaia scrie Madius acolo, că Mladin pururea au fost alipit de preteșugul și de ajutoriul romînilor și că banul Ioannes Babonig gonind pre Mladin pănă la Blisca, acolo au avut bătae mare cu romînii.[b] De unde urmează că nu numai din zilele lui Mladin, carele au custat în suta a treisprăzecea, pe vremile craiului Cárolus al ungurilor, sînt în Croația așezați romînii cu lăcașul, ci lipsește să credem că din zilele cele vechi sînt ei acolo lăcuitori.

Aducem aminte și aceaia, aci, că bine au însămnat Lucius, cumcă cele ce scrie Diócleas despre biruințele
222 bulgarilor la Siloduxia,/ la Machidonia și în ținutul latinilor, care cuvinte le-am scris mai sus, nu de bulgari, ci de avari trăbue să se înțăleagă.[a]

Și aceaia urmează din cele mai sus-arătate, că în deșert se supără Petrus Catancici, *de Istro*, cap. 8, § 4, asupra acelora carii află în ținutul Poșéghei și în Croația romîni.[b]

Mă miram mai nainte, oare de unde s-au luat ținutul Poșeghei a se numi Valahia cea Mică *(Valachia parva)*, și gîndeam deodată că asămănîndu-se cu Țeara Muntenească, carea se zice Valahia, ținutul Poșeghei, ca cel mai mic decît Țeara Romînească, s-au numit Valahia cea Mică. Ci, aflu la scriitori, că Țeara Muntenească s-au zis Valahia cea mai Mică și Moldova, Valahia cea mai Mare.[v] De unde urmează că ținutul Poșeghei, carele e dincolo de Dunără, nu după alăturarea cu Țeara Muntenească, carea e dincoace de Dunăre, s-au obicinuit a se chiema Valahia cea Mică. De acolo îmi veni

prepus că dincolo de Dunăre trăbue să cercăm Valahia cea Mare, pe lîngă carea cea din ţinutul Poşeghei să se zică Mică. Şi întru adevăr aflai la scriitorii greceşti, dintră carii Nichita Honiata, *în Balduin Flandru*,
223 precum şi Acropolita, ţinuturile/ românilor cele din Tesalia le chiamă Vlahia cea Mare,[a] pe lîngă carea cea din ţinutul Poşeghei se zice Valahia Mică. De unde urmează că, precum vechiu nume iaste a Vlahiei ceii Mari din Tesalia, aşa şi numele Valahiei ceii Mici din ţinutul Poşeghei iaste vechiu, de vreme ce de cînd s-au zis în Tesalia Valahia Mare, de atuncia au trăbuit să se zică şi în ţinutul Poşeghei Valahia Mică. De aci se întăreşte şi ceaia ce am zis mai sus, că romînii nu în zilele lui Mladin au dobîndit locuri la şes, ci cu mult mai nainte au fost acolo lăcuitori.

Aci îmi vin aminte şi cuvintele lui Topeltinus, carele în cartea ce se chiamă *Origines et Ocasus Transilvanorum*, cap. 6, de acolo vrea să arete că romînii oarecînd s-au zis bulgari, pentru că tîrgul de la Braşov, în care lăcuesc romîni, se chiamă d'Belgherai (*d'Belgerey*).[b] Ci tîrgul acela, romînii în limba sa îl chiamă Schiai, pentru că acolo, oarecînd poate au lăcuit schiai *(Sclavi)*. Deci, de la sclavi iaste numele acela născut, nu de acolo că doară romînii oarecînd s-au chiemat bulgari. Rău dară, de acolo vădeşte Topeltinus că romînii oarecînd s-au zis bulgari, pentru că acum romîni lăcuesc în tîrgul mai sus numit. Cîte sate sînt în Ardeal, care au fost săseşti, anume în vecinătatea Sas-Reghinului, Sas-Hárastaş, Sas-Uifalu, Sas-Bániţa, Sas-Péntec, şi/
224 celelalte,[a] care şi astăzi îşi ţin numele de săseşti, măcar că nici un sas astăzi nu iaste într-însele, ci le lăcuesc romînii, au pentru aceaia vei zice că romînii oarecînd s-au chiemat sasi?

Însămnăm şi aceaia, că romînii acei din Croaţia şi dintră ceialalţi sîrbi fiindu-le greaţă de numele morlachi sau maurovlahi, adecă romîni negri, vrînd a întoarce

rugina aceaia de pre sine asupra romînilor celor dincoace de Dunăre, îi numesc pre aceştea, caravlahi, punînd *cara*, cuvînt turcesc, în locul cuvîntului celui grecesc *mauro;* şi aşa, pre romînii cei dincoace de Dunăre îi chiamă ei şi sîrbii cei dincolo de Dunăre, negri romîni. Ci, pentru aceaia totuşi maurovlahii rămîn fraţi romînilor celor dincoace de Dunăre şi romani adevăraţi, iară nu sîrbi.

Şi aceaia însămnăm, că dintră romînii aceştea, precum toţi, demult s-au pierdut limba cea romînească, aşa unii acum încep a se lăpăda şi de numele vlahi sau vlasi, cu carele mai demult se lăuda. Şi nu-şi trag de samă că de slăvit nume se lapădă şi din preastrălucită viţă a romanilor, domnitorilor lumei, cu mijlocirea aceaia se nevoesc a se preface în varvari.

§ 13

PENTRU NUMELE CUŢOVLAHI ŞI ŢINŢIARI

Cunoscut lucru iaste că grecii de acum pre romînii cei din cólo de Dunăre neluînd aminte la mişălătatea sa, în carea sînt însuşi, în batjocură îi chiamă cuţovlahi, carea însămnează rumîni schiopi. Lucius, *de Regno Dalmaţie*, cartea 6, cap. 5, vrea să gîcească pricina, de unde romînii aceia au început a se zice la greci, cuţo-
225 vlahi. Zice că, după mărturisirea lui Chedrín, Zoi,/ mama lui Constantin Porfiroghénitu, împărăteasa de la Ţárigrad, făcînd legătură cu paţinaţítele asupra búlgarilor, paţinaţitele după aceaia se feceră vrăjmaşi, carii de multe ori trecînd Dunărea prăda Thrachia. După aceaia învingîndu-i Alexie Comnín, mulţi din dînşii au perit; din ceialalţi, pre unii i-au vîndut, pre mulţi i-au aşezat în ţinutul Moglénei şi au făcut un leghion de ostaşi ales din dînşii, cum scrie Zónara. A cărora următori şi astăzi sînt, şi de la locul unde fură

așezați s-au poreclit pațináțe moglenitení. Asemenea Nichita scrie că Calo Ioann, împăratul Țarigradului, învingînd pre pațináțite, din cei prinși în războiu, au făcut sate într-o parte de la apus, a cărora rămășițe și acum mai sînt acolo. Și, precum aceștea își trag vița de la aceia carii au fost prinși în războiu, carii mulți s-au obicinuit a fi chilavi, așa grecii pre aceiași i-au numit cuțovlahi, carea în limba cea proastă a grecilor însămnează romîni schiopi.

Adevărat iaste că Chedrin scrie cum că în zilele împărătesei Zoi, mumei lui Constantin Porfiroghenitu, pațináțitele, mijlocind Ioann Voga patríchiul au făcut legătură cu grecii asupra lui Simeón, craiului bulgarilor, carele prăda Thrachia cu bulgarii săi. Și aceaia iaste adevărat, că Ioann Zonara, în *Annale*, tom. 2, cartea 18, scrie cumcă, în zilele împăratului grecilor, Alexie Comnin, celui întîiu cu numele acesta, intrînd pațináțitele întru împărăția grecilor au prădat toată Thrachia și Machidonia și sculîndu-se împăratul cu războiu asupra lor, amar fu bătut de dînșii. Ci, pre urmă împăratul învingîndu-i cu ajutoriul cumanilor, carii rău se mîniiase asupra pațináțitelor pentru că nu le-au făcut parte din prăzile ce dobîndise de la greci, foarte mulți ucise în bătălie, pre ceialalți i-au prins și i-au vîndut; iară din cei tineri și tari mare număr
226 împreună cu muerile și cu fiii lor îi așeză să lăcuiască/ în țeara Moglena, făcînd un prea ales leghion dintr-înșii, a cărora următori și astăzi, zice, rămîn, și de la locul unde se așezase a lăcui căpătară nume, ca să se zică pațináte moglenite. Așa scrie Zonara.

Multe am putea aci asupra crezămîntului scriptorilor vizantini arăta în lucrul acesta. Ci, pentru scurtarea, singur aceaia răspundem că, dacă pentru aceaia s-ar zice cuțovlahi, nu iaste îndoială că numele acesta l-ar fi dat grecii aceia, carii anume i-au văzut pre prinșii aceia schiopi și chiláv. Lucru firesc iaste acestea. Și, de s-ar fi numit de atuncia cuțovlahi, au nu scriitorii grecești cei din vremile acele și după aceaia i-ar fi chiemat în cărțile sale pre romîni cuțovlahi, mai vîrtos cînd scriu cu mănie turbată asupra lor și le dau nume cu mult mai urîte decît cuțovlahi. Așa, același Nichita niciodată nu-i numește cuțovlahi, ci vlahi; așa, și alți scriitori după Nichita; așa, și Halcocondila, carele cătră sfîrșitul sutei a cincisprăzecea au scris, curat îi numește vlahi. Schioapă dară, ba și de mîni și de picioare lipsită și fără cap iaste părerea lui Lucius, carele zice că pentru aceaia vlahii aceștea s-au zis cuțovlahi, pentru că își trag vița din cei prinși în războiu, întră carii mulți era chilavi, după cum se întîmplă în războiu.

Din cele mai sus zise, apriiat se vede că numele cuțovlahi nu e nume vechiu. Nice pentru altă pricină nu e dat de la grecii cești noi romînilor celor dincolo de Dunăre, fără că în vremile ceste de pre urmă stîrnindu-se pismă întră greci și întră romînii aceia, mai vîrtos întră negoțitori, și mulți dintră greci învățînd limba romînilor cestor din coace de Dunăre, în Țeara Muntenească, luară aminte că limba romînilor celor dincolo de Dunăre nu se lovește întru toate cu limba romînilor cestor din-
227 coace de/ Dunăre, pentru mulțimea adecă a cuvintelor celor grecești, care sînt vîrîte în limba romînilor celor dincolo de Dunăre, din lunga petrecere cu grecii; pentru aceaia neavînd cu ce să-i batjocorească cu alta, le ziseră: cuțovlahi, adecă *romîni schiopi*, carea însămnează că nu au limba întreagă ca romînii ceștí de dincoace de Dunăre. De unde numele acela, cuțovlahi, nicicum nu întunecă vița romînilor acelora. Că, măcar că limba lor au pătimit acea schimbare, totuși sîngele lor e curat romînesc și sînt adevărați romani, a cărora strămoși, în zilele lui Gallien, au trecut dintră romanii cei dincoace de Dunăre în Misia, preste Dunăre, și se lățiră apoi pănă în Thessalia. Mai întunecă-i pre ei

aceaia că, măcar că se cunosc pre sine a fi romîni, totuşi mulţi mai dedaţi sînt spre limba cea grecească, decît să se nevoiască a-şi procopsi limba sa cea romînească şi a o curăţi de grecie.

Însă, precum nicecum nu se razimă de adevăr părerea lui Lucius, carele zice că de la paţinaţitele cei prinşi în războiu s-au zis romînii cei preste Dunăre, cuţovlahi, aşa nu mă îndoesc că, cu prilejul războiului celui de pre urmă a paţinaţitelor cu grecii, întru carele, la anul 1096, fură învinşi paţinaţitele de împăratul grecilor, Alexie Comninul, încetară grecii pre paţinaţite a-i mai numi paţinaţite şi începură a le zice vlahi. Că întocmindu-se de aciia pace statornică întră paţinaţite şi întră greci, mulţi dintră paţinaţite se fecerä ostaşi la împăratul grecesc, ca să-l ajute asupra vrăjmaşilor săi. Deci, din petrecerea laolaltă luînd aminte grecii că paţinaţitele o limbă au şi de o viţă sînt cu romînii aceia, carii din vechi zile era preste Dunăre lăcuitori şi se chiema vlahi, acelaşi nume, după cum se cădea, le dederă şi paţinaţitelor; vezi pre Striterus, în *Paţinaţica*, cap. 10. Cel dintîiu, în scrisori, pre paţinaţite,
228 adecă pre romînii cei dincoace de Dunăre, i-au numit vlahi, Chinnam, în anul 1160, la cartea 6. Vezi cuvintele lui Chinnam mai sus, cap. 5, § 5.

Aceiaşi romîni de preste Dunăre, pre carii grecii, în batjocură, îi numesc cuţovlahi, se chiamă şi ţinţiari. Acest nume nu de airea, cred eu, îşi trage începutul său, fără de la familia cea preastrălucită din Roma, Ţînţia, adecă de la un căpitan vestit a romînilor acestora, carele, după familia sa, s-au chiemat Ţinţius *(Cincius)*; de la acesta s-au zis ţinţiani *(cinciani)*; şi fiindcă nu o dată s-au obicinuit romînii *n* a latineştilor şi al italieneştilor cuvinte a-l muta în *r*, (ρ), din ţiţiani se fece ţinţiari (cinciari), cum mai sus, cap. 7, § 2,

văzum că din cosáni se fecerä cosári sau cozári. Aşa, mai sus, § 10, însămnarăm că poate numele comani sau cumani a unei părţi ai romînilor s-au născut de la un căpitan vestit ce s-au chiemat Cóman.[1] [...][2]

CAP X

DESPRE FABULA CAREA SPUNE CĂ ROMÎNII ÎN SUTA A TREISPREZECEA, DE PRESTE DUNĂRE AU VENIT ÎN DACHIA

§ 1

URZITORIUL FABULEI ACEŞTIIA AU FOST IOSÉFUS SULŢER

Enghel, în de multe ori pomenita *Apendice*, § 4, zice că unii traşi de vrerea sa, carea o au spre a scări pre romîni, socotesc că romînii numai după prada ce o făcură mongolii tătari în Ungaria şi în Ardeal, la anul 1241, din harul ungurilor, şi cu tocmală ca pururea să slujească, din Thrachia veniţi, fură priimiţi a lăcui în Ardeal. A ticăitei aceştii păreri se fece urzitoriu Sulţérus, de acolo, că rău au înţeles locul unei diplome, la Prai, în *Annale* tipărită, precum şi locul logofătului Grecean, noului istoric al romînilor.a)

---

[1] Etimologii fanteziste. Numele *ţinţari* dat aromânilor pare să provină de la faptul că ei spun *ţinţi* în loc de *cinci*. Cît priveşte pe cozari (= hazari) şi cumani, ei sînt populaţii turcice care au trăit prin părţile noastre şi parte au migrat sau s-au asimilat.

[2] În cap. IX–XIII se ocupă de numele diferitelor popoare care au venit în continuare, în contact cu românii: sclavi (= slavi), bulgari, sîrbi. Respinge ipoteza eronată a lui Iosef Sulzer asupra locului de formare a poporului român; de asemenea pe a lui Carol Eder. Tratează pe larg istoria românilor din dreapta Dunării. Sensul demonstraţiei este că pînă la distrugerea imperiului de către împăratul de la Ţarigrad, Vasile Bulgaroctonul, românii au stăpînit împreună cu bulgarii.

245 Această fabulă de Sulțer, escată, Cárolus Eder înainte de toți alții, îmbrățoșindu-o, în *Notele sale istorico-critice*, cele *asupra Suplichei romînilor*, la numărul 9, după ce au povestit, cum romînii cei de preste Dunăre cu prinții săi, Petru și Asan, la muntele Em s-au desbinat de către împărățiia grecilor, carea la bătrînețele sutei a doaosprezecea s-au întîmplat, zice că după desbinarea aceasta romînii de preste Dunăre au venit în Țeara Muntenească și de acolo în Ardeal, care lucru zice că e arătat din Grecean la Sulțer, în cartea ce se chiamă *Gheșihte des Transalpinișen Dațiens*, tom 2, fața 28.[a)]

§ 2

PĂREREA ALTORA DESPRE SULȚER

Enghel, în *Suplemente* la *Vindiciile anonimului cornideșiane*, § 5, zice să Sulțer, despre meșteșugul criticei nu e lăudat, adecă: Sulțer nu au știut să ispitească lucrurile, după cum se cădea.[b)] Același în *Comentațiia, de Gestis Traiani ad Danubium*, cap 1, § 3, zice că lui Sulțer nu întru toate zisele lui întocma se cade a i se crede.[v)] Vasilie Colóssi, protopop al Bobîlnei, în Ardeal, în *Prefațiia Lexiconului* său celui romînesc, carele încă nu e tipărit, ne spune cugetul cel rău a lui Sulțer către

246 romîni, și îndreaptă pre cetitori la Ghedéon Sólga, de unde să cunoască năravul și crezămîntul lui Sulzer, precum și la Martinus Gheórghius, Covacíci, carele în *Biografiia lui Gábriel Colinovici*, ce e pusă înaintea *Cronicei Témpláriilor*, îl mústră pre Sulțer că au fost om ocărîtoriu, mincinos, și că foarte puțin au știut despre lucrurile de care au scris.[a)]

Eu, pe Frantiscus Iosefus Sulțer l-am cunoscut foarte bine, trăind cu dînsul trei ani, în orașul Sas-Réghin, unde el era auditor la reghementul dragonilor savoiani, și am avut dese întîlniri la olaltă și în cortelul

247 lui, și la mine, în casa parohiei. Era om ne îndestulat cu soartea sa, crezîndu-se a fi vrednic de mai mare pîne; și fiind că muiarea și cele doao fete ce avea nu le putea ținea cu acea pompă cu carea dorea, se necăjea; de unul născut al său fecior întru acelaș reghement cadét încă era îngrijat. Om era de prejudecăți cuprins și apăsat, care îl făcea ca nu atîta să cerce adevărul lucrurilor, pre cum ca să afle dovede ori cît de supțiri, și fără putere spre adeverirea celor ce s-au băgat odată în cap și spre a-și răsfuga patima sa. Din haractirurile unui om avea obiceiu a judeca asemene de toată ghinta, din carea era omul acela. Drept scrie Enghel despre dînsul, că despre meșteșugul criticei nu e lăudat. Eu, odată, i-am spus lui Sulțer un lucru, încă în prunciia mea din vești pustii auzit. Cînd mă dusăi altădată la dînsul, văd că el au însămnat lucrul acela, ca un adevăr, în *Istoria Ardealului*, carea atunci o alcătuia. Destul m-am nevoit a-i arăta că nici o dovadă nu iaste a lucrului aceluia și altmintrea fu întîmplarea; ci fiind că spusa cea din tîiu fusese după gustul lui, nice nu vrea să audă cuvîntarea mea, cu carea vream să-i arăt adevărul. Cele ce zice Vasilie Colossi despre Sulțer, în cît e pentru știința limbei romînești, încă le cred a fi adevărate, pentru că eu de multe ori grăind cu muiarea lui, sască născută în Brașov, înaintea lui, romînește, nici odată nu-l auziiu măcar un cuvînt să sloboadă din gura sa romînesc, ci pururea vorbea cu mine au lătinește, au italienește, și înaintea muerii sale, măcar că dînsa nici o limbă dintră aceste doao nu avea cunoscută. Iară muiarea lui, ca o muiare sască, știia bine grăi romînește. De unde am prepus că multe din cele ce au scris el pentru limba romînească, dela muiarea sa le-au împrumutat. Cînd au pornit Sulțer cu mai sus lăudatul reghement a doao

oară, după făcuta pace cu turcii, cătră Țeara Romî-
248 nească, unde au și murit atunci de lîngoare,/ la Pitești, încă fui față la cortelul lui; multe mâhnit mi-au grăit despre deșărtăciunea lumii, ca nu până aci; și nevoindu-mă eu a-i întări inima, îi aduceam aminte că după moarte îi va rămînea o pomenire lăudată din cărțile care le-au scris. Ci, nici o mîngăiare din cărțile care le-au făcut nu vru să priimească. Mai mult apoi nu m-am întîlnit cu dînsul, că, cum zisei, el au murit la Pitești, în Țeara Romînească.

§ 3

SE RĂSPUNDE LA DOVEDELE FABULEI LUI SULȚER

Fabula sa, cu carea zice Sulțer că romînii de preste Dunăre, în suta a trei sprezecea au venit în Dachia, despre o parte o razimă cu diplomele crailor ungurești, despre alta cu Grecean logofătul. Razimul cel din diplome îndestul îl răstoarnă Enghel, în *Suplementele* mai sus lăudate, § 5, unde arată că acel maghicesc înțeles, cum că romînii se socotesc întru acele diplome ca venetici, măcar cît le vei ceti și proceti, nici cum nu se află.a)

În cît e pentru Grecean, de ar fi cartea lui tipărită, ca să o pot avea amînă, mai pre larg ași răspunde. Însă, atîta încă ajunge, că, dacă nu adeverează Grecean zisa sa cu scriitori vechi, nice un crezămînt, după critică, nu are, și ca niște vorbe pustii dela mă-car carele, cu dreptul se pot lepăda vorbele lui. Ci și aceaia poate să fie, că Grecean au scris numai de unele familii, că au venit de preste Dunăre, și Sul-țer, apoi, după treaba sa, le-au alipit vorbele lui Gre-
249 cean la toată nemărginita mulțime a /românilor, cîtă

se află din Tisa până în Marea Neagră[1]. Aceaia iaste apriat din cele mai sus (§ 2) arătate, că lui Sulțer, întru acele, în care nu aduce dovede din scriitori cunoscuți și vrednici de credință, nu i se poate crede.

§ 4

SE RĂSPUNDE ÎNTRU ACEAIAȘI TREABĂ LUI EDER

Eder, cel din tîiu, și credincios ucenic lui Sulțer asupra romînilor, în lucrul acesta, doao dovede aduce înainte spre adeverire cum că romînii în suta a trei spre zecea, de preste Dunăre au venit în Dachia: una, în de multe ori pomenitele *Note*, numărul 9, unde zice că de ar fi fost romînii în Dachia domni, romînii cei dela muntele Em, cînd pre la anul 1186 s-au sculat asupra grecilor, nu s-ar fi însoțit cu bulgarii și cu cumanii, ci mai vîrtos ar fi făcut aceasta cu romînii, cei din Dachia, frații săi; a doao dovadă, aceleși, la numărul 10, unde așa cuvîntă: Halcocondilas mărturisește că limba romînilor celor de la muntele Pind, în Pelopones, una iaste cu limba dachilor, adecă cu a romînilor celor din Dachia. De unde urmează că romînii aceia cu aceștea oare cînd au fost la olaltă. Ci lipsește să zicem că au fost la olaltă din colo de Dunăre și de acolo au venit romînii aceștea în Dachia, că, de vom

[1] Radu Greceanu a scris o cronică despre viața lui Constantin Brîncoveanu, al cărei început se referă la domnia lui Șerban Cantacuzino. Greceanu, despre care pomenește Maior, poate fi un manuscris în care sînt compilate mai multe cronici muntene. Date despre începutul Țării Românești se găsesc în *Letopisețul Cantacuzinesc* și în *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu. În aceste cronici se vorbește despre venirea românilor de la sudul Dunării, dar această relatare nu se sprijină pe nici un scriitor antic, deci, așa cum remarca pe bună dreptate Maior, nu i se poate da crezare sau poate fi considerată, cel mult, ca o indicare a sensului romanizării sau al cuceririi romane.

pune că au fost la olaltă aici, în Dachia, cu neputință iaste a pricepe cum s-au întîmplat aceaia, de limba romînească mai nici o cuscrie nu are cu limba gotilor și cu a ungurilor, stăpînilor Dachiei, iară cu limba cea slovenească, a lăcuitorilor Thrachiei, foarte mare cuscrie are.

Răspunsul la dovada cea din tîiu a lui Eder, vezi-l mai sus, cap 8, § 10, unde și aceaia am adeverit, că cumanii au fost romîni, și pentru aceaia, cînd fe-
250 ceră romînii cei de la muntele Em legătură/ cu cumanii, nu cu streini, ci cu romîni au împlinit aceasta; și pentru ce romînii cei din Ardeal și din Bănat nu au dat ajutoriu romînilor celor de la muntele Em, încă am arătat că romînii aceștea atunci era supuși cu țările lor craiului Ungariei, carele, fiindu-i împăratul grecilor cel de atunci, Isaachie Anghel, ginere, necum să sloboadă pre romînii cei din Ardeal și din Bănat ca să se însoțească cu romînii cei dela muntele Em asupra grecilor, ci încă el rădică oaste spre ajutoriul grecilor, măcar că și atunci fură bătuți grecii de romînii aceia.

La a doao dovadă a lui Eder, aşi fi poftit să-mi răspundă el, căce dela jumătate suta a treisprezecea, cînd crede el că au venit romînii de preste Dunăre în Dachia, până la anul 1791, cînd dede el *Notele istorico-critice* asupra *Suplichei romînilor*, mai nici o cuscrie nu se fece limbei romînești cu limba ungurească, și ce pricină mi-ar fi dat el pentru zisa vreme, aceaiași îi vrea da și eu, căci dela sfîrșitul sutei a noao, cînd au venit ungurii în părțile aceste, până acum nu se închiè zisa cuscrie întră limba romînească și întră cea ungurească. Însă pricina cea adevărată căci mai nici o cuscrée nu iaste limbei cei romînești cu limba ungurească, e că limba ungurească fiind limbă de Asia, nice cum nu se lovește cu limba cea romînească, carea e limbă de Europa și soră de cît toate mai aproa-

pe limbei ceii italienești, carea e cea mai dulce întră toate limbile Europei.

Iară căci limba romînească nici o cuscrie nu are cu limba gotilor, stăpînilor oare cînd a Dachiei, nu e nici o mirare. Pentru că, de au fost limba gotilor așa, pre cum e a sasilor din Ardeal, după cum unii dintră sasi vreau ca sasii să fie strănepoți gotilor acelora, tocma cu neputință era să se facă zisa cuscrie, de vreme ce nici un sunet nu cred eu să fie urechilor
251 romînului/ așa aspru și neplăcut, precum limba cea săsască din Ardeal. Iară pentru ce în limba romînească se află cuvinte slovenești, vezi mai sus, cap 9, § 1, și cap 3, § 7. Ci, înseamnă marea măzăcie a dovedei lui Eder, din carea urmează că nici după a treisprezecea sută nu au fost romînii în Ardeal, până astăzi, de oară ce și astăzi vecuiaște acea necuscrire întră limba romînească și întră cea ungurească, carea însuși Eder o cunoaște.

§ 5

SE VĂDEȘTE DE MINCIUNĂ FABULA LUI SULȚER

Aceaia, că romanii cei mai mulți, în zilele lui Aurelian, nu au trecut preste Dunără, în Misia, ci pururea au rămas în Dachia, am adeverit mai sus, cap 3, § 5, 6, și cele lalte. De unde urmează a fi mincinoasă fabula lui Sulțer, carea zice că romînii, pre la jumătatea sutei a treisprezecea, de preste Dunăre au venit în Dachia. Totuși, aci alte dovede voiu să aduc, care singure ajung a vădi fabula lui Sulțer de minciună.

Notariul lui Bela, carele, după cum adeverează Enghel, au scris istoria sa cătră capetul sutei a doaosprezecea, mărturisește că pre la capetul sutei a noao, cînd au venit ungurii în țările aceste, era în Ardeal romîni. Cuvintele lui vezi-le mai sus, la cap 3, § 3 și

4. Ci, fiind că Sulțer pre Notariul nu vrea să-l creadă, Ioann Chinam, iară scriitoriu de a doao spre zece sută, ne lăsă scris, că la anul 1160, mulțime de romîni din Țeara Romînească s-au sculat cu grecii asupra ungurilor. Vezi cuvintele lui mai sus, la cap 5, § 5. Și Andréas al doilea, craiul Ungariei, în diploma cea din anul 1124[1] sasilor celor din Ardeal dată, anume vor-
252 bește de / romînii cei din Ardeal.[a] Dintru aceste chiar se vede că în suta a doaosprezecea era romînii în Dachia, și Țeara Romînească, de pre numele lor, cu carele îi numea slovenii, grecii și alții, se chiema Vlahia *(Blachia)*, adecă Țeara Romînească. Minciună dară ca aceaia cuprinde în sinul său fabula lui Sulțer, cît o poți pipăi cu mîna.

CAP XI

PENTRU PĂREREA LUI ENGHEL, CARELE ZICE CĂ ROMÎNII CĂTRĂ ÎNCEPUTUL SUTEI A NOAO AU VENIT DE PRESTE DUNĂRE ÎN DACHIA

§ 1

SE SPUNE PĂREREA LUI ENGHEL CU DOVEDELE EI

Enghel, în mai sus pomenitele *Suplemente*, § 5, numărul 3, pentru aceaia lapădă fabula lui Sulțer, că, stînd aceaia în picioare, mult s-ar scări crezămîntul Notariului lui Bela, pre carele el cu mîni, cu picioare îl apără și îl scutește.[b] Și, în locul fabulei lui Sulțer, în *Apendicea despre începutul romînilor*, § 5, aduce în mijloc părerea sa, cu carea și crezămîntul Nota-
253 riului să-l țină scutit,/ și pre romîni încă cu toată vîrtutea, să-i micșoreze. Cu atîta mai nesuferit iaste

[1] Andrei al II-lea a domnit între anii 1205–1235. Diploma pe care a dat-o sașilor este din anul 1224.

Enghel, în lucrul acesta, de cît Sulțer, că mărturisirile scriitorilor, precum vom vedea mai jos, întru acela chip le aduce înainte, cît pare că au crezut că nimene altul acele nu le va mai ceti în izvoarăle lor. Deci, zice în mai sus însămnatul loc al *Apendicei*, după mărturisirea cea la Striterus însămnată, că pre la anul 813, Crúmus, craiul bulgarilor, luînd cetatea Adrianópolului au dus din colo (cum stăm noi, din coace) de Dunăre boiari cu nemăsurat norod, și acolo le au poruncit să lăcuiască. Leo Gramaticus númără 12 mii nesocotind fămeile; Gheorghie călugărul, 10 mii. Și dintru acești, zice, duși a bulgarilor prinși și robi, de roman, măcar că corcit sînge, își trag vița romînii cei de acum în Ardeal și în Țeara Romînească, pre carii ungurii, cuprinzînd Ungaria, i-au aflat acolo.[a]

Robii bulgarilor, pre carii aci îi fece Enghel romîni, în *Suplementele* mai nainte zise, § 5, spune că au fost nu numai romîni ci și slavi, și în *Apendice* zice că robii aceia au fost aduși din Thrachia, iară în *Suplemente* zice că au fost aduși din Misia și din Thrachia și că acelora le-au dat de lăcuit din coace de Dunăre, ba încă, cu duh prorocesc și arată că anume în/ Țeara
254 Muntenească și în Ardeal le-au dat loc, și dintru aceștea ne îndoit și ca lucru din scriitorii grecești vădit ține el că sînt prăsiți romînii cei din Dachia. Robii, pre carii i-au adus bulgarii, zice că au fost odată doaosprezece, altă dată cincizeci de mii.[a]

§ 2

SE RĂSBAT DOVEDELE LUI ENGHEL

Drept are Enghel că bulgarii, cuprinzînd Adrianopolu, multă mulțime de oameni au adus în coace de Dunăre robi. Și aceaia iaste adeverit, cum se însamnă la Striterus, tom 2, partea 2, cap 6, § 68,

fața 160, că bulgarii trecînd până în Arcadiópol, au adus robi bărbați cu mueri și cu prunci, cu tot cinci zéci de mii. Ba și aceaia putea să adaogă Enghel, din Striterus, că bulgarii, după cum întru acelaşi cap, la Striterus, se însemnă, au intrat în muntele Gan și nenumărat norod aflînd acolo ascuns, și toate vitele Thrachiei, pre oameni i-au omorît, vitele și pruncii şi muerile, în mulțime mare foarte, i-au trimis robi în Bulgaria. Toate aşa sînt aceste, ci, nici un scriitoriu vechiu nu ne lasă scris că robii aceia să fi fost romîni, iară duhului prorocesc / a lui Enghel, carele
255 vrea ca aceia să fi fost romîni sau romîni mestecați cu slavi, nu sîntem detori să credem. Cu acest singur răspuns toate dovedele lui Enghel să răsipesc în vînt. Pentru că pe de zece ori să fi fost robii aceia mai mulți, dacă nu se poate vădi c-au fost romîni, apă cu ciuru cară dumnealui Enghel.

Afară de aceaia, Enghel, ca să înșele pre cetitorii cei fără de grije şi să-i creadă lui, lăsă afară cuvîntul machidoneni; carele întorcîndu-se la locul lui, precum iaste la Striterus, cap 6, § 66, fața 556, de unde au scos Enghel cuvintele acele pentru robii cei dela Adrianopol, nu numai afară de toată îndoiala iaste că robii aceia nu au fost romîni, ci și aceaia cu degetul ți se arată că au fost machidoneni.[a)]

Pre urmă, cum iaste însemnat la Striterus acoloşi, cap 7, fața 563, murind Crumus, i-au urmat în scaun Critagón, carele s-au zis și Mortagón. Acesta, precum era cu mult mai tiran decît Crumus, văzînd că ghinta bulgărească, prin creștinii acei aduși de preste Dunăre, încet, încet, se dă spre credința cea creştinească, aprins de mănie, chiemă înaintea sa pre Manuil, episcopul din Adrianopol, carele și el era adus rob împreună cu alții, chiemă, zisei, pre acesta şi pre alții unii mai aleşi ai lui soții, și întîiu cu cuvinte blînde îi sfătuieşte ca să părăsească credința cea creştinească,

după aceaia, văzîndu-i că nici cu făgăduințe, nici cu amenințeli nu se pleacă, amar muncindu-i îi omorî.

Pre urmă, célora lalți robi le găti Dumnezeu prilej de a se întoarce înapoi, la țeara sa, de unde fusese aduşi robi. Că mai marele bulgarilor, de multe ori pierzînd răsboiul, și neputînd acum mai mult a sta
256 asupra puterei romanilor, făcu pace și pre/robi i-au slobozit. Și aşa robii toți, ca după șese ani de robie, cu ajutoriul lui Dumnezeu slobozîți, se întoarseră a casă sănătoși.[a)] Aceste toate, cred eu că le-au cetit Enghel la Striterus. Ci, precum fără cumpăt tăgădui pre machidoneni, cum mai sus am însămnat, aşa mai îndemînă îi fu aceste a le tăcea. Destul că, dacă robii acei aduși de Crumus preste Dunăre, nu au fost romîni, dacă robii aceia din Bulgaria cea din coace de Dunăre, adecă dintră Dunăre și Tisa (că acolo au lăcuit multe veacuri bulgarii, cum am arătat mai sus, cap 9, § 30, 31, 32, toți s-au întors la țeara sa și la căsile sale, de unde fusese aduși robi, cum au putut aici, în Dachia, să se nască din trînşii nemărginita mulțime a romînilor cîtă iaste dela Tisa, în Bănat, în Maramurăș, în Ardeal, în Țeara Muntenească, în Moldova, și pre airea, până în Marea Neagră./

§ 3.

257 *MAI ÎNCOLO SE CONGENEȘTE PĂREREA LUI ENGHEL*

Pre paținațite i-am arătat mai sus, cap 8, § 2, că au fost însuşi romînii. Cum scrie împrejur Constantin Porfiroghenitu, în cartea cea *despre Chivernisirea împărăției*, care o scriia pre la anul Domnului 949, Paținația, adecă ținutul paținațitelor, atîta de larg şi atîta mulțime de pațination, adecă de romîni, era întru acela, cît, pre cînd scriia Constantin Porfiroghenitu mai sus lăudata carte, toate neamurile le

întrecea paținațitele cu numărul și cu vîrtutea; toate neamurile de prin prejur, ruși, unguri, búlgari, tremura de frica lor. Vezi mai sus, § 9, cap 8. Ci, cu neputință era din niște robi aduși prin bulgari de preste Dunăre, dela anul 813, cum vrea Enghel, până la anul 949, cînd scriia Constantin Porfiroghenitu cartea cea despre împărăție, o împărăție așa cumplită, precum era Pațináția, așa să se umplă, cît se întreacă cu numărul toate ghintele împărățiilor celor de prin prejur. De unde urmează că cu mult mai vechi sînt romînii, în Dachia, de cît să le puni începutul lor pre la anul 813, cum vrea Enghel.

Lîngă aceste, cunoscut lucru iaste, că preadesclinită iaste dialecta romînilor celor din colo de Dunăre de dialecta limbei romînilor celor din coace de Dunăre. Că limba acelora, după ce în zilele lui Gallienus au trecut din colo de Dunăre, trăind intră greci, se acoperi de cuvinte grecești, iară în limba romînilor celor din coace de Dunăre, afară de unele cuvinte bisericești, care și rușii, pentru împărtășirea legii grecești, mai toate întocma le au, și afară de acele ce romanii sau lătinii cei vechi le priimise dela greci și din Italia le aduseră cu sine în Dachia, romanii, strămoșii romî-

258 nilor,/ nemica nu se află grecesc. Drept,* în Țeara Romînească și în Moldova, acum, mai vîrtos intră boiarii cei mai procopsiți, se aud cuvinte grecești, nu puține. Ci acest obiceiu de a mesteca în vorbă cuvinte grecești, nu de mult îl luară boiarii, fără de cînd, în vremile ceste mai de pre urmă, începură (cu mari danii dobîndind aceasta dela turci) dintră greci a fi vodă la București, în Țeara Muntenească, și la Iași, în Moldova. Că, cu Vodă și odată și altădată venind prieteni ai lor dintro viță cu dînșii greci, și unii, sau bărbați sau mueri, prin căsătorii, rămînînd aci, lipsea se învețe limba țării, cea romînească; despre altă parte, începură a învăța și romînii boiari limba cea

grecească; aceaia fece a se amesteca acolo, dară nu în Ardeal, nici în Bănat sau airea, până în Tisa, cuvinte grecești în vorba cea romînească. Ci aceasta fiind lucru tocma nou, nu micșorează vechimea romînilor în Dachia.

Deci, așa cuvintez: de ar fi venit romînii în Dachia de preste Dunăre, după ce strămoșii lor, în zilele lui Gallienus, au trecut în Misia, de ar fi venit, zisei, ori în vremea, carea o vrea Enghel, ori mai nainte, după cum Lucius, de *Regno Dalmație*, cartea 6, cap 5, fără nici o dovadă grăiaște, și din carele părerea lui Enghel luo prilej, precum sînt în limba romînilor celor din colo de Dunăre, așa și în limba romînilor celor din coace de Dunăre ar fi cuvinte, din însoțirea cea mai nainte cu grecii din colo de Dunăre vîrîte. Ci, în limba romînilor celor din coace de Dunăre nu sînt cuvinte grecești. Urmează dară, că strămoșii romînilor celor din coace de Dunăre nu au trecut, în zilele lui Gallienus, din colo de Dunăre, și așa romînii, carii sînt astăzi în Dachia, nu sînt nepoți din romîni veniți din Misia și Thrachia, ci sînt strănepoți romînilor acelora, carii după venirea lor din Italia, aici, în Dachia, nici odată nu s-au strămutat de aici; ci pururea, viță / de vița

259 lor necurmat au lăcuit în Dachia. Și alte mari desclini în dialecta celor din coace și a celor din colo de Dunăre romîni sînt; care adevărat vădesc pre romînii ceşti din coace de Dunăre a nu fi venit dintră romînii cei din colo de Dunăre.

Să nu fie nici o dovadă alta, singură aceasta ajunge a răsturna și fabula lui Sulțer și părerea lui Enghel și a lui Lucius, sau ori a cărora altora, carii vreau ca romînii să fie nepoți de acelora romîni, pre carii varvarii i-au adus din colo de Dunăre, aici, în Dachia. Rămîne dară închiiat că romînii, carii sînt astăzi din Tisa până în Marea Neagră, sînt romani adevărați și nepoți romanilor acelora, carii în zilele lui Traian,

după concenirea dachilor, descălecară în Dachia şi viţă de viţa lor necurmat au lăcuit acolo.

Măcar că nu puţine, în capetele cele mai sus, am grăit despre romînii cei din colo de Dunăre, totuşi osebit cu următoarele capete, voiu să cuprind întîmplările care le-au venit lor, după ce în zilele lui Gallien şi a lui Aurelian despărţindu-se ei de romînii cei din coace de Dunăre, au trecut din colo de Dunăre, şi acolo s-au aşezat cu lăcaşul.

CAP XII

ÎNTÎMPLĂRILE ROMÎNILOR CELOR DIN COLO DE DUNĂRE, DIN ZILELE LUI AURELIAN PĂNĂ LA DESCĂLECAREA BULGARILOR ÎN MISIA

§ 1

DINTRĂ ROMÎNII CEI PRESTE DUNĂRE AU FOST ÎMPĂRAŢI LA ROMA ŞI LA ŢARIGRAD

260 Al şeptele, după Aurelian, la Roma împărat au fost Galerius Armentarius, cum scrie Sextus Aurelius Victor, dintră romînii cei de preste Dunăre, născut în Dachia Ripense, drept, din părinţi proşti şi el încă mai nainte au fost păstoriu de vite, pentru carea s-au şi poreclit Armentarius, dară om frumos în trup, vestit şi norocos ostaş. Unde se născuse, acolo fu şi îngropat; căruia loc el îi pusese numele Romulian, de pre numele mumei sale Rómula.[a)]

După Galerius Armentarius urmă, întru împărăţiia romanilor, Galerius Maximinus, asemene dintră romînii cei de preste Dunăre, ca cel ce era nepot de soră lui Armentarius. Acesta, înainte de a se face împărat, se chiema Dára. Şi acesta au fost născut din părinţi păstori şi crescut întră păstori, totuşi vîrtos cinstea

pre oamenii cei preanţelepţi şi cărturari, şi au fost cu line năravuri.[b)]

Din sîngele acestui împărat rămase întră romînii cei de preste Dunăre familie strălucită *Dara*, carea pănă în suta a şeptea sprezece dela Hs. îşi ţinu numele acel întreg, iară atunci, asupra unuia din familia aceasta, anume asupra lui Nicolae Dara, fiind lăcuitoriu în oraşul *Moscópol* veniră asupra lui 12 turci, ca să-l prădeze; el, aşa cu bărbăţie se purtă, cît omorî dintră ei şese. Ceia lalţi şese turci scăpînd adunară mai mulţi turci, ca de nou să vină asupra zisului Nicolae Dara. Auzind Nicolae despre adunarea şi cugetul
261 turcilor, şi el adună bărbaţi din fara/ şi din priatenii săi. Cu carii iarăşi învinse pre turci şi de aciia să luo a-i goni, ba, pre cîţi turci întîmpina, pre toţi îi ucidea, pre unii de vii, fără milă îi belea. Ba şi unor greci, carii îi grăia împrotivă, asemenea le făcea. Pentru aceste grele tiranii, ce fece Nicolae acesta Dara, îi mutară porecla Dara în Dera, dela cuvîntul grecesc dero, carele însemnează bat, ucid, belesc, şi aşa familiei Dara, de aci înainte îi rămăse porecla *Dera*, până în zioa de astăzi, cît acum şi înşuşi ei, acei din familia aceaia se chiamă Dera.

Asemenea, dintră romînii cei preste Dunăre născut în Dachia, acea de preste Dunăre, Licinius fu împărat la Roma. Acesta era căsătorit cu Constanţia, sora Marelui Constantin şi cu Marele Constantin împreună au împărăţit. Om harnic şi de treabă, cum scrie Eutropius.[a)]

Ba şi preavestitul împărat Justinian dela Ţarigrad dintră romînii cei preste Dunăre au fost, născut în Dachia Mediteranea. Cum că acesta s-au născut în Dachia Mediteranea, destul de chiar se culege din *Nearoa* 11, cu carea pre episcopul oraşului Justiniana Prima a patriei sale îl fece arhiepiscop sau exarh Iustinian. Unde aşa grăieşte: „Am socotit a fi de lipsă

ca preaslăvita prefectură, carea era în Pannonia, în preafericită patria noastră să o aşezăm, fiind că Pannonia a Doao nu e preadeparte de Dachia Mediteranea". Din cuvintele acele ale lui Iustinian nu poate fi îndoială cum că prefectura din Pannonia o-au trecut Justinian în Dachia Mediteranea; aceaia încă iaste adeverit, că prefectura aceaia, o-au aşezat Iustinian în patria sa; aşa dară patria lui Iustinian sau/ locul
262 naşterei lui au fost în Dachia Mediteranea, a căriia lăcuitori era romînii cei în zilele lui Gallien şi a lui Aurelian eşiţi din Dachia lui Traian, ce se zice Dachia Vechie. Întru acelaş chip cuvîntă şi Stefanus Salaghius, de *Statu Eclesie Pannoniţe*, cartea 5, cap 4, de unde scrisem cuvintele lăudatei nearao.a)

Singură o îndoială iaste, că Procopie, scriitoriu grecesc dintru acelaş veac cu Iustinian, în cartea 4, *despre Ziduirile lui Iustinian*, cap 1, scrie că locul, unde s-au născut Iustinian, iaste la dardani.b) Iustiniana Prima dară, patria lui Iustinian, iaste în Dardania, nu în Dachia Mediteranea. De unde urmează că Iustinian nu au putut să fie romîn.[1]

Răspund că, de iaste lipsă a crede că sau o parte sau alta au minţit: mai de a crede iaste că au minţit Procopie, om privat, decît împăratul Iustinian cu
263 publica nearao, şi iaste a crede că/ mai bine ş-au ştiut locul naşterii sale Iustinian, de cît Procopie. De vreme ce dară Iustinian, locul naşterei sale îl zice a fi în Dachia Mediteranea, urmează că greşeşte Procopie, cînd scrie că Iustinian au fost născut la dardani. Nice

[1] Procopius considera în mod greşit că Justinian era de origine ilira, dacă nu cumva în mintea istoricului antic, în cazul de faţă, era vorba de o noţiune geografică şi nu etnică. Justinian este descendent al unei familii de traci dintr-o regiune puternic romanizată, fie dintr-un sat de lîngă Skoplie (Scupi), deci în Dardania, fie dintr-un sat de lîngă Niş (Naissus), din Dacia mediteranea, cum presupunea Maior.

nu poţi zice că cuvintele acele: „Dachia Mediteranea" au intrat poate aci, prin ne grija scriitorilor, şi pentru aceaia, în locul acelora, trăbue să se pună: „Dardania", precum vrea Salaghius, la capul mai sus numit.a) Nu poţi zice aceaia, pentru că întîiu, nici un sămn de o greşeală ca aceaia nu poţi arăta. Apoi, şi alte locuri, sînt, în lăudata nearao, de unde limpede se culege, patria lui Iustinian a fi fost în Dachia. Că numărînd eparhiile, care să fie supt stăpînirea arhiepiscopului dela Iustiniana Prima, pune în frunte Dachia Mediteranea, cu aceste cuvinte: „atît însă Dachia Mediteranea, precum Dachia Ripense. Cele lalte".b) Unde, cum că din cuvîntul „însa" urmează că Iustiniana Prima au fost în Dachia Mediteranea, însuşi Salaghius încă o cunoaşte.y) Şi cu ce cucerie era Iustinian către ţeara sa, şi cum vrea să o cinstească; de ar fi fost Iustiniana Prima în Dardania, o vrea numi în numărul eparhiilor în frunte, carea şi rîndul cel bun încă o poftea. Ci, în frunte numără Dachia Mediteranea, iară Dardania, după alte eparhii. Ne îndoit lucru dară iaste, că patria lui Iustinian au fost nu în Dardania, ci în Dachia Mediteranea./
264 Însă şi Procopie se poate uni cu lăudata nearao, de vom zice că Procopie grăiaşte după măsura Dardaniei cea înainte de Aurelian, iară nu după ceaia ce îi rămăsă ei după ce s-au făcut Dachia Mediteranea. Ca să se priceapă ceaia ce zic eu, lipseşte să ne aducem aminte de cuvintele lui Sextus Rufus, care le-am scris mai sus, cap 3, § 1, cu care areată el că ducîndu-se romanii cei din Dachia lui Traian preste Dunăre, doao Dachii se fecerä în ţinuturile Misiei şi a Dardaniei. Deci, partea aceaia a Dachiei, în carea era Iustiniana Prima, fiind tăiată din Dardania cea vechie, putea Procopie, după stilul cel vechiu, se zică că locul

naşterei lui Iustinian au fost la dardani. Iară după marginile Dardaniei cele noao, nu poate să se zică a fi Iustiniana Prima în Dardania, de oară ce locul acela de mult s-au cuprins întră hotarele Dachiei Mediteranei.

CAP XIII

ÎNTÎMPLĂRILE ROMÎNILOR CELOR PRESTE DUNĂRE, DELA DESCĂLECAREA BULGARILOR ÎN MISIA PĂNĂ ÎN ZILELE LUI ISAACHIE ANGHEL, ÎMPĂRATULUI GRECILOR

§ 1

ROMÎNII AU ÎMPĂRĂŢIT CU BULGARII ÎMPREUNĂ

Pre romîni nu numai nu i-au păgubit întru nemica bulgarii, după ce au descălecat în Misia, ci încă s-au înfrăţit la olaltă, adecă împărăţiia romînilor, pre carii unii i-au chiemat misi, după cum / am spus mai
265 sus, cap 8, § 8, se împreună cu împărăţiia bulgarilor. De aciia scrie Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, cartea 1, că Asan, împăratul romînilor celor dela muntele Em, întorcîndu-se la patria sa Misia, cu ajutoriu de ostaşi aduşi de preste Dunăre, adecă din Ţeara Romînească, şi văzînd că patria sa, Misia, e curăţită şi deşertată de oaste grecească, nu se îndestulă cu stăpînirea Misiei, ci socoti de nou să se scoale asupra grecilor, ca să ia dela dînşii Bulgaria, şi aşa împărăţiia misilor, adecă a romînilor, şi împărăţiia bulgarilor, precum amîndoao aceste de demult au fost laolaltă, iarăşi să le împreune.[a)] Preachiar lucru

dară, iaste că împărăţiia romînilor celor preste Dunăre, după descălecarea bulgarilor în Misia, din bună înţălegere laolaltă întră aceste doao neamuri, se împreună cu a bulgarilor. De unde urmează că aceste doao neamuri, romînii şi bulgarii, au împărăţit împreună în Misia, carea după aceaia s-au zis Bulgaria. De unde, să zicem că tot de a una în Bulgaria să fi fost craiu din viţa bulgarilor, carea nimene nu poate vădi, totuşi nici o scădere de acolo nu putea să vină romînilor, precum de acolo că împărăţiia Ungariei e împreunată cu împărăţiia Austriei, măcar că craiul nici odată nu e din viţa ungurilor, totuşi cădinţele ungurilor, precum era înainte de a se face împreunarea acestor împărăţii, aşa şi după făcuta împreunare rămaseră şi rămîn întru întregimea sa pănă astăzi. Aşa dară romînii şi după descălecarea bulgarilor în Misia, / rămaseră
266 în moşiile sale nesminţiţi şi, precum din bulgari, aşa şi din romîni se alegea pururea bărbaţi vrednici spre purtarea deregătoriilor şi acelor politiceşti şi acelor de oaste.

Deşert iaste dară Lucius, cînd, în cartea 6, *de Regno Dalmaţie*, cap. 5, fără de nici o dovadă, numai cu vorbe goale, ca să mărească pre slovenii săi, zice că slovenii, anume bulgarii, cuprinzînd iliricul, pre romani, carii era acolo lăcuitorii, i-au robit şi aşa slăvitul acela anume roman, la sloveni se fece nume de robi, şi vlah au început a însămna rob sau şerb. Asemenea, deşert iaste cînd acoloşi, iarăşi numai cu vorbe goale zice că biruitori bulgari noroade întregi de romani, din ţinuturile cele din colo de Dunăre, au adus robi preste Dunăre încoace, împreună cu limba. Vezi mai sus, cap. 11.

§ 2

ÎMPĂRĂŢIIA BULGARILOR O-AU STRICAT VASILIE, ÎMPĂRATUL GRECILOR

Bulgarii fiind împreunaţi cu romînii cei preste Dunăre, cum mai sus, § 1, spusei, multe rele, în mulţi ani, feceră grecilor, de care pline sînt istoriile greceşti, până ce pre urmă Vasilie împăratul dela Ţarigrad învingîndu-i le strică împărăţiia, cum scrie Gheorghie Acropolita, în istoria sa, cap 11, şi până în zilele lui Isaachie Anghel au plătit grecilor dare.[a)] /

267 Nu poate fi îndoială că cu concenirea bulgarilor, şi romînii cei preste Dunăre, cu împărăţiia lor fură supuşi împăratului dela Ţarigrad. Dară aceaia încă e adevărat că romînii aceştea numai acele porunci ale împăratului grecilor le priimea şi le împlinea, care le vrea; care nu voia, nu le priimea. Că, aşa ne lăsă mărturisit Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, cartea 1, că romînii aceştea, avînd multe cetăţi, cu firea locurilor foarte întărite, şi multe strîmturi, nici odată nu le-au păsat de greci, până cînd, pre urmă, lăpădindu-se cu totul de stăpînirea grecilor,[a)] iară îşi puseră împărăţiia sa în picioare, căriia apoi adăogară şi împărăţiia bulgarilor. Vede-se din lăudata mărturisire a lui Nichita Honiat, că romînii, şi în vremile cînd au fost supuşi împărăţiei grecilor, avea moşiile sale, oraşele, cetăţile sale, mare parte de ţeară a sa, unde numai romîni era lăcuitori, carea parte de ţeară lăudatul Nichita Honiat, în *Isaachie Anghel*, deosebit o chiamă Misia. Cine se poate îndoi că acestea asemenea le-au ţinut romînii şi în zilele bulgarilor, adecă înainte de a încăpea şi bulgarii şi romînii supt stăpînirea împăratului grecesc? De aici se întăresc cele ce am zis mai

sus, cap 8, § 4, cum că romînii cei preste Dunăre nu au fost ghintă nomadă, adecă oameni fără lăcaş stătătoriu, nice nu au fost toţi păstori, precum îi defaimă Lucius. /

CAP XIV

268 ÎNTÎMPLĂRILE ROMÎNILOR CELOR PRESTE DUNĂRE, ÎN ZILELE LUI ISAACHIE ANGHEL, ÎMPĂRATULUI GRECILOR

§ 1

SE SPUNE PRICINA PENTRU CE ROMÎNII CEI PRESTE DUNĂRE AU FĂCUT REBELIE ASUPRA ÎMPĂRATULUI GRECESC

Scrie Nichita Honiat, *în Isaachie Anghel*, cartea 1, cap. 4, că împăratul Isaachie Anghel murindu-i muiarea vru să ia fata lui Bela, craiului ungurilor, carea nu era încă de zece ani. Şi nevrînd el spre cheltuiala nuntei a da bani din cămara cea împărătească, sili toată cheltuiala aceaia să o dea oraşele şi ţările; cu carea şi alte oraşe, mai vîrtos cele Anhialului învecinate, foarte le năcăji, şi pre romînii cei de la muntele Em, asupra sa şi asupra împărăţiei romanilor îi întărîtă. Iarăşi însămnăm aci, că Nichita Honiat şi alţi scriitori greceşti, prin împărăţiia romanilor, înţeleg împărăţiia grecilor, şi prin Ῥωμαῖοι, care lătineşte se întoarce romani, înţeleg pre greci.

Fiind dară întărîtaţi romînii aceia, pentru că multe vite le luase oamenii cei împărăteşti şi de la aceiaşi pătimise necazuri, / întră aceste, doi fraţi romîni
269 dintră aceiaşi romîni, Petru şi Asan, fiind împăratul la Chipsele, se duc la dînsul şi cer ca să-i priimească soldaţi întră leghioanele cele greceşti şi să le dea o puţină moşie ce era în muntele Em. Carea nedobîndind

de la împăratul și văzînd că sînt așa nebăgați în samă, înaintea împăratului începură a cîrti și a se lăuda că întorcîndu-se acasă vor face rebelie. Pentru care vorbă, din porunca lui Ioánn Sevastocrátoru, fu dată o palmă preste obraz lui Asan; carea palmă scumpă foarte căzu împăratului Isaachie Anghel și la toată împărăția grecilor, precum de aci înainte vom arăta. Că întorcîndu-se acasă acei doi frați, Petru și Asan, prinseră a invita pre romîni și a-i îmbărbăta ca toți să se scoale cu arme asupra împăratului Isaachie Anghel și asupra grecilor.

§ 2

MEȘTEȘUGUL CU CARE ZIȘII FRAȚI AU FĂCUT PRE ROMÎNI SĂ SE SCOALE CU RĂSBOIU ASUPRA GRECILOR ȘI ÎNCEPUTUL RĂSBOIULUI

Romînii privind la aceaia că grecii au oști de ajuns, bine întrarmate, învățate la răsboiu și cu toate mășinile ce sînt de lipsă la răsboiu întărite, avea sfiială a primi îndemnul lui Petru și a lui Asan, ca să se scoale cu răsboiu asupra grecilor. Deci, zișii doi frați această tehnă sau meșteșug aflară. Că, precum, *acoloși*, cap. 5, scrie Nichita Honiat, feceră o besearică pre numele Sfîntului Dimitrie; la acea besearică mulți îndrăciți, și bărbați și muieri, adunară, pre carii îi învăța ca cînd îi va apuca nevoia și vor fi cu ochii crunți întorși și cu părul răspîndit, întru acea turbată
270 stropșală fiind, să strige în gura mare: că Dumnezeu / așa voiaște, ca neamul bulgarilor și a romînilor, lăpădînd jugul cel de lungă vreme să capete slobozenie, și tocma pentru aceaia Mucenicul lui Hs., Dimitrie, părăsind mitropólul Thesalónica și besearica de acolo și petrecerea cu grecii, au venit la dînșii, ca să-i ajute în treaba aceasta. Deci, nebunii aceștea odihnind

puțin, curînd, mai cu vîrtute eșindu-și din fire, se stropșea și cu graiu mare, ca cînd ar grăi Dumnezeu printr-înșii, striga că nu e vremea de a se mai lenevi, ci apucînd arme să se scoale asupra grecilor, și pre greci, pre carii îi vor prinde în răsboiu, să nu-i țină, nice să-i vîndă, ci fără milă să-i omoară, nice rugare, nice bani să nu priimească de la dînșii, cu nici o rugare a lor să nu se muice, ca diamantul. Tot neamul romînilor dară, de la acest feliu de proroci învitat, curse la arme.

Fieștecarele poate vedea că oamenii aceia, pre carii îi zice Nichita Honiat a fi fost îndrăciți și nebuni, întru adevăr nu au avut nici o nevoe pentru că, de ar fi fost întru adevăr nebuni și să-i fi stropșit, în zădar le-ar fi încredințat Petru și Asan mai sus-însămnatele vorbe, ca să le grăiască cînd îi apucă nevoia, de oară ce carii au acea boală, cînd îi apucă, sînt afară de sine și nebuni; nu știu ei agrăi cele mai nainte de stropșală lor încredințate. De unde iaste a crede că oamenii aceia nu au avut nici o nevoe și au fost în toată vremea cu mintea întreagă, numai să făcea că îi stropșește; și fiindcă știia întoarce ochii crunți, a face strîmbături streine cu gura și a se scutura întocma ca cei ce au nevoia aceaia, înșela pre cei puțin pricepuți a crede că fără voia lor să fac acele streine mișcări în mădulările lor și cumcă Dumnezeu grăiaște printr-înșii.

Fiind începutul apucărei armelor norocit romînilor, mai vîrtos crezură că Dumnezeu e părtinitoriu slobo-
271 zeniei lor, nice nu / se îndestulară numai cu slobozeniia, ci se răvărsară prin sate și prin orașe, care era departe de muntele Em. Unul dintră cei doi frați, Petru, își puse corună de aur pre cap și încălță păpuci roșii. Așa, dînd ei năvală asupra orașelor celor grecești, mulți oameni de cinste, mulți boi și vite și de alte dobitoace număr mare foarte duseră de acolo.

Sosind împăratul Isaachie cu oastea sa la dînşii, ei iarăşi se traseră la locuri strîmte şi nestrăbătute, unde mult aminară, pentru că avînd ei oaste puţină, nu cuteza să iasă la larg. Atunci dede Dumnezeu o negură mare foarte, cu carea se îmbrăcă tot muntele, unde era romînii, şi neştiind ei nemica, iată, fără veste grecii dau năvală asupra lor. Cu care întîmplare neaşteptată răsipindu-se romînii, căpeteniile şi povăţuitorii oastei romîneşti cu ceata pretenilor săi trecură preste Dunăre, în Ţeara Romînească, unde făcînd legătură cu cumanii, pre carii mai sus, cap. 8, § 10, i-am adeverit a fi fost romîni, uniţi laolaltă romînii cei preste Dunăre cu romînii cei dincoace de Dunăre se întoarseră cu împăratul Asan de nou asupra grecilor. Deci, Asan ajungînd la patria sa Misia, carea era deşartă de oaste grecească şi neîndestulindu-se cu domniia Misiei se socoti să facă mult rău grecilor, şi împărăţiia misilor şi a bulgarilor, iarăşi, precum au fost mai demult, să o împreune.

§ 3

ROMÎNII BAT PE IOANN CANTACUZEN CHESARIUL ŞI TOATĂ OASTEA GRECEASCĂ

Cantacuzen chesariul carele avea muiare pre sora împăratului Isaachie Anghel, fu trimis cu oaste grecească asupra romînilor. Acesta / auzind că romînii
272 (pre carii scriitoriul Nichita Honiat îi numeşte varvari, după mîndriia cea grecească) nu sînt la şes, ci în munţi, nu gîndi că ei pentru ca să se mai odihnească şi pentru ca să fie mai fără primejdie, pentru aceaia stau la munte, ci socoti că pentru aceaia s-au tras la munte, pentru că le iaste frică de oastea grecească. Drept aceaia Cantacuzen chesariul aşeză oastea grecească în mijlocul cîmpului, fără de nici o întărire, ba nici cu custódii, adecă cu păzitori şi cu străji, nu se întrăbuinţă. De unde romînii, noaptea, dederă năvală asupra grecilor şi îi concenira. Pre carii îi omorea zăcînd în corturi, pre carii în fugă destr-armaţi îi prindea. Şi aşa învingînd romînii pre greci şi fugînd grecii, toate corturile grecilor le prădară romînii şi steagurile le apucară, ba şi vesmintele cele de aur ale chesariului apucară în mînile romînilor, cu care se şi îmbrăcară cei doi fraţi, Petru şi Asan, şi învăscuţi cu iale mergea înaintea oastei sale ceii romîneşti şi îşi înfipseră corturile la şes.a)

§ 4

273 *ÎMPĂRATUL GRECILOR ISAACHIE ANGHEL IARĂŞI SE SCOALĂ ASUPRA ROMÎNILOR CU OASTEA GRECEASCĂ, ŞI RĂMÎNE BĂTUT*

Împăratul Isaachie Anghel sfătuindu-se cu capul său, că răsboiul cel dintîiu nu l-au purtat asupra romînilor cum se cădea, iarăşi se mărgini, însuşi cu capul său să se scoale asupra aceloraşi romîni. Deci, pornind el cu oastea grecească şi ajungînd la Taurocóm, i se făcu de ştire că romînii prădează locurile cele învecinate Lárdei şi cumcă mulţi greci acolo au omorît şi nu mai puţini au prins şi acum, cu prăzi foarte mari încărcaţi, vreau să se întoarne acasă; se sue călare şi noaptea porneşte cu oastea sa, cu carea ajungînd la locul ce se chiamă Vastérne şi nevăzîndu-se acolo nici un romîn, cu linişte îşi odihni oastea. După trei zile pornind de acolo, dimineaţa păşeşte cătră Veróe; nu mersese cale încă de patru parasánghe (o parasangă iaste loc ca de treizeci de stadii), cînd ajunge la dînsul un om sprinten, carele abiia îşi trăgea sufletul de ostenit; acela spune că romînii nu departe de acolea se întorc cătră casă cu prăzile şi merg cîtinél, fiindcă nici un vrăjmaşi
274 nu au văzut pre acolo, şi / sînt şi însărcinaţi cu prăzile

care au căștigat. De unde, îndată își rîndui oastea împăratul și purcese într-acolo, pre unde îi fu spus că merg romînii. Pre carii văzîndu-i noi, zice Nichita Honiat, și asemenea văzîndu-ne pre noi (că și eu, zice, eram cu împăratul, ca scriitoriul lui), schithii, adecă cumanii sau romînii cei din Țeara Romînească (că Nichita pre romînii cei din Țeara Romînească îi numește schithi), schithii, zisei, și romînii dînd prăzile la vro cîteva compănii de ai lor, și poruncindu-le ca pre cale scurtă și cu grabă să meargă pănă vor ajunge la munte, ceialalți adunîndu-se laolaltă, fără frică steteră înaintea călărimei grecești, după obiceiul lor oștindu-se. Adecă, cînd se apropiia de greci, slobozea săgeți și se lupta cu sulițe. Curînd după aceaia se opintea la fugă, ca să adămănească pre greci a fugi după ei, și iarăși ca pasările curînd întorcîndu-se înapoi, fățiși, cu mult mai vîrtos da răsboiu. Carea de multe ori făcînd și fiind acum biruitori, lăsară învîrtiturile acele și apucară a mînă sabiile. Atunci cumplită strigară înălțind, mai curînd de cum ai grăi, năvăliră asupra grecilor, pre carii, și pre cei ce se oștea și pre cei ce fugea, întocma îi omorîră.[a)]/

275 După aceaia întorcîndu-se împăratul Isaachie la Țarigrad, precum, *acoloși*, cartea 2, cap. 1, scrie Nichita, răsărind primăveara iarăși se întoarse asupra romînilor, pre carii Nichita s-au obicinuit a-i chiema și misi (vezi mai sus, cap. 8, § 8), și trei luni întregi în deșert și cu multă osteneală încungiurind și bătînd la cetatea ce se chiamă Loviț, nemica isprăvind se întoarse cu buzele umflate acasă.[a)]/

276 După aceaia, cum scrie, *acoloși*, în cartea 3, cap. 3, Nichita, fiindcă romînii cu cumanii, adecă cu romînii cei din Țeara Romînească, țările grecilor cu foc și cu fier le pustiia, împăratul Isaachie iarăși eși cu oaste asupra romînilor și merse până în muntele Em. Ci neputînd face nemica lucru vrednic de fățoșarea cea

împărătească, după doao luni de zile porni cu oastea a se înturna cătră casă. Ci, în drumul acela, partea cea mai mare a oastei sale o pierdu, ba și el au fost gata să piiară. Pentru că încungiurindu-l pre el și mai toată oastea lui romînii, la niște strîmturi, începură romînii a mîna săgeți de asupra și a slobozi pietri asupra lor; neputînd sta grecii în coantră, rupseră fuga, fieștecarele grijindu-se numai de viața sa; și așa, pre greci, ca pre niște vite închise în staul, neapărîndu-i nimene îi ucidea romînii. Împăratul și coiful de pre cap îl pierdu acolo și nice nu putu scăpa altmintrea, fără mulți bărbați viteji adunîndu-se împrejurul lui, multe vite și mai pre urmă unii dintră grecii săi carii era înainte, îi omorîră, și așa îi făcură cale, ca să poată fugi. Așa, mulți greci perind acolo, singur împăratul scăpă nepleguit.[a)]/

277 Aici, precum și întru alte bătăi ce avură romînii cei preste Dunăre cu grecii, se văzu că romînii aceștea nu sînt cuțovlahi, /adecă romîni schiopi, precum îi bat-
278 jocoresc grecii, ci cu picioare sănătoase și cu brațe vîrtoase, nice nu sînt țințari, ci lei, vrednici de numele preastrălucitei familiei Țințiane de la Roma, de unde s-au zis țințiari, adecă țințiani. Nice nu sînt varvari, precum îi anumește Nichita Honiat grecul, în istoria sa, ci romani adevărați și cu numele și cu sîngele, precum și cu vitejiia. Mai cuvine-se grecii să se zică Κουτζο-Ρωμαῖοι, adecă romani schiopi, și pentru că numele lor îl țin furat de la romani, nefiind ci întru adevăr romani, ci greci, și pentru că mai din toate bătăile cîte avură cu romînii cei de preste Dunăre, s-au întors acasă schiopi și chilavi. Și fugea de înaintea armelor romînilor ca țințarii, de unde și numele de țințari (ințăles după dialecta romînilor celor dincoace de Dunăre) mai cuvine-se grecilor de cît romînilor.

§ 5

ISAACHIE ANGHEL ȘI ÎN RĂSBOIUL CEL DE PRE URMĂ A LUI ASUPRA ROMÎNILOR CELOR DE PRESTE DUNĂRE RĂMÎNE ÎNVINS

Scrie Nichita Honiat, *în Isaachie Anghel*, cartea 3, cap. 4, că romînii îngînfați cu biruințele cele multe și foarte îmbogățiți cu prăzile și cu tot feliul de arme care le luase de la greci, de aci înainte nici într-un chip nu se mai putură opri, nice nu prăda numai sate și cîmpuri, preste tot locul, ci și la cetățile cele întărite
279 încă răsbătea. Deci, Anhialu îl pustiiră, Varna o / supuseră, a Triadiței, carea mai demult se chiema Sárdica, partea cea mai mare o ștерseră, Stúmpiu de cetățeni îl deșărtară. Din Nis încă nu puțină pradă de oameni și de vite mînară.[a] De unde, *acoloși*, cap. 8, scrie Nichita Honiat că împăratul neputînd suferi încursele și tălhăriile romînilor cu schithii, de nou se mărgini ca însuși cu capul său să se scoale cu răsboiu asupra romînilor.[b] Și acesta fu răsboiul cel de pre urmă a lui Isaachie Anghel asupra romînilor. De unde se și găti mai vîrtos decît de alteori. De pretutindinea strînse leghioane noao de ostași grecești și de pre la alții încă căpătă nu puțin ajutoriu, ba și de la socru-său, craiul ungurilor, carele era Bela al treilea, dobîndi oști de ajutoriu. Deci, avînd oaste bine întărită, cu bani încă se găti bine, că luo 15 măji de aur, și de argint mai sus de 60 de măji; așa, cu toate bine întărit,
280 în luna lui martie iase din / Țarigrad cu inimă asupra romînilor țintită și învîrtoșată, cît nu altmintrea, fără după ce va conceni pre romîni, să se întoarcă acasă, la Țarigrad. Ci, și atunci purtară biruință romînii asupra grecilor.[a] /

281

CAP XV

STATUL ROMÎNILOR CELOR DE PRESTE DUNĂRE, DUPĂ ISAACHIE ANGHEL

§ 1

ÎN ZILELE LUI ALEXIE COMNINUL, ÎMPĂRATULUI GRECESC

Alexie Comninul, fratele lui Isaachie Anghel, după ce au scos ochii fratelui său Isaachie și au apucat schiptru împărăției grecești, văzînd că nici o putere nu iaste asupra romînilor, trimițînd, cum scrie Nichita Honiat, *în Alexie Comnin*, carte 1, cap. 4, soli la Petru și la Asan, i-au poftit de pace. Ci, fiindcă romînilor nu le păsa nemica de greci, răspuns așa trúfaș și cumplit dederă împăratului grecilor și tocmală ca aceaia de pace poftiră, carea era de necinste grecilor și nesuferită. Pentru aceaia deșeartă fu soliia împăratului Alexie Comnin, cu carea dorea ca să facă pace cu romînii.[a]

Ba încă, zăbovindu-se împăratul la răsărit, romînii năvăliră în hotarul Bulgariei, de către Sérre, și învingînd oastea grecească, / prinseră pre duca Alexie
282 Aspiét și multe cetăți au luat, care întărindu-le, cu nenumărate prăzi se întoarseră acasă.[a]

De unde împăratul, pentru ca să nu se mai întîmple unele ca aceste, însuși pre Isaachie sevastocratorul, ginerele său, cu mari oști îl mînă asupra romînilor.[b] Ci, Asan îmbărbătînd pre romînii săi, cu mare îndrăznire tună în ținuturile cele de către Strimón și de către Amfipól.[v] Carea auzind sevastocratorul, neispitind mai nainte puterea romînilor, dînd cu búcinu sămn de răsboiu, el întîiu într-armat se sui pre cal și aruncă sulița asupra romînilor, ca cînd ar eși la vînat de cerbi sau la o jucărie. Deci, mergînd tot în fugă, ca la 30 de stadii, și într-atîta ostenind și călărimea și pedestrimea, cît în vremea bătăii nu era nici de o

treabă, apropiindu-se de oastea rominilor, partea cea
mai mare a oastei aceştiia era pusă în pîndă. La care
înşelăciune neluînd aminte Isaachie sevastocratorul,
nădăjduind că, de bună samă, va învinge / pre romîni,
283 nebuneşte dă năvală asupra lor. Iară romînii sculîn-
du-se din pîndă, sevastocratoru se află în laţ şi mulţi
din ostaşii săi pierzînd, şi el fu prins de un schith carele
vru să-l ascundă, cu nădejde că, ducîndu-l la ţeara sa
va dobîndi mulţi bani din răscumpărarea lui. Ci,
făcîndu-se veste că sevastocratoru e prins, şi făcîndu-se
cercare, îl aflară şi îl duseră la Asan. Ceialalţi greci
carii nu au căzut acolo, spăimîntaţi slobozînd caii la
fugă, au scăpat în cetatea Serre.[a] /

284 După biruinţa aceasta asupra grecilor purtată, cum
scrie Nichita Honiat, *în Alexie Comnin*, cartea 1,
cap. 5, încetă şi Asan, împăratul romînilor celor preste
Dunăre a trăi, după ce noao ani întregi, cum scrie
Gheorghie Acropolita, în istoria sa, cap 12, au împără-
ţît. Însă nu muri moarte firească, ci, precum, *acoloşi*
scrie Nichita, fu omorît de Ivánc carele, cum mărturi-
seşte Acropolita, în mai sus-arătatul cap, au fost văr
primare lui Asan.

După moartea lui Asan împărăţi frate-său Petru.
Ci, şi acesta, cum scrie Nichita, *acoloşi*, cap. 6, nu multă
vreme după aceaia, asemenea de un romîn fu omorît.
Şi aşa (*acoloşi*, scrie Nichita) apucă împărăţiia romî-
nilor pre mîna fratelui al treilea, Ioann, pre carele
mai nainte l-au fost priimit Petru lîngă sine părtaş
împărăţiei. Acest Ioann, frate a lui Petru şi a lui Asan,
fusese ţinut la împăratul Isaachie Anghel zălog, ci, de
acolo, apoi au fugit. Acesta nu fu mai blînd a prăda
285 şi a năcăji pre greci,/ carii nici o biruinţă nu putură să
poarte asupra rominilor, precum, *acoloşi*, scrie Nichita.[a]

Iară Ivanc, ucigătoriul lui Asan, fugind la împăratul
grecilor îl îndemnă pre împăratul ca să trimită pre

oarecarii cu oştile greceşti asupra romînilor, carii, cu
ajutoriul lui, toată Misia iarăşi o va căpăta. De unde,
împăratul trimise pre Manuil Camiţa protostrátorul cu
putere. Acesta pornind de la Filipópol cu oastea gre-
cească nu intrase în hotarele Misiei, şi fu silit a se întoarce
înapoi. Pentru că turburîndu-se ostaşii greci şi între-
bînd unde îi duce pre ei şi asupra cui trebuie să se oşteas-
286 că,/ „au nu de multe ori, ziseră, am trecut noi aceste
căi munteneşti şi întru atîta nemica nu am isprăvit, cît
mai toţi am perit? Întoarnă-te dară, întoarnă-te şi ne
du înapoi acasă". Afară de aceaia căzînd frică fără de ves-
te preste dînşii, ca cînd i-ar îmbulzi dinapoi romînii şi
cu tot feliul de arme ar arunca în dînşii, fugiră mîncînd
pămîntu. Aceaiaşi ispiti iarăşi însuşi împăratul să facă
cu mai mare oaste, ci, nice el nu isprăvi nemica.[a]
De aciia nimene, zice, *acoloşi*, Nichita, nu poate număra
încursele şi relele ce făcură grecilor schithii şi romînii.
Pustiirea ţinuturilor muntelui Em învecinate, prăda-
287 rea Machedoniei şi / a Thrachiei, decît toate stâlpele
şi tablele mai chiar şi decît orice istorie mai răsfirat
arată ce s-au făcut.[a]

După aceaia împăratul Alexie Comnin, cum scrie
Nichita Honiat, *în Alexie Comnin*, cartea 2, cap. 3,
iarăşi porni din Chipsele, ca să dea ajutoriu oraşelor
celor din Thrachia, care le prăda romînii şi schithii, şi
mai vîrtos ca să prindă pre Criş[1], sau încai să împiia-
dice încursele lui, care pre ascuns le făcea în ţinutul
Serrelor. Criş acesta era romîn, om mic de stat, carele nu
au vrut să stea cu Petru şi cu Asan atunci cînd se sculară
aceştea cu romînii asupra grecilor, ci, dinprotivă, fă-
cînd legătură cu grecii, cu cei cinci sute de ostaşi ce
avea, se oştea asupra romînilor celor ce era cu Petru

---

[1] Maior „românizează" numele de origine grecească Hris *(Chrysos)*, deşi *Criş* nu există ca nume de persoană la români *(Crişan* e un derivat de la numele rîului Criş).

şi cu Asan. Ci, nu multă vreme după aceaia, avînd grecii prepus asupra lui cumcă iaste plecat spre romîni şi că vrea să se facă crăişor, îl prinseră. După aceaia slobozindu-l împăratul din închisoare, îl rîndui ca să apere Strumiţa. Ci el înşelînd pre împăratul, îşi cuprinse şie cetatea aceaia, de unde mult năcăji pre învecinaţii greci. Deci, asupra acestuia cu oaste multă mergînd din Chipsele împăratul şi nemica isprăvind se întoarse la Ţarigrad.[b]/

288 Crişul romînul făcînd Strumiţa a sa, cuprinse şi Prosáca, cetate tare foarte. Întru aceasta îşi aşeză scaon crăesc. Deci, de isnóv împăratul Alexie Comninu, precum, *acoloşi*, scrie Nichita, cartea 3, cap. 1, din Chipsele mergînd la Thesalonica, porneşte cu răsboiu asupra lui Criş, la cetatea Prosaca, la carea cu multă osteneală bătînd, pre urmă inceată. Că romînii nu numai fîndícuri din măşine mînînd, ci şi pietri mari slobozînd deasupra improtiva grecilor, foarte amar îi necăjea pre
289 greci şi îi omorea;/ ba, şi pre ascuns eşind noaptea din cetate, măşinele grecilor le răsipea. Şi pre urmă, străjile spăimîntaţi de romîni rupseră fuga la cortul protovestiariului Ioann carele deşteptîndu-se din somn, şi el înfricoşat întinse fuga, cît şi păpucii cei verzi carii sînt sămn deregătoriei de protovestiariu, cu toate celelalte ale lui remaseră pradă romînilor, şi aşa toată noaptea aceaia romînii rîseră şi îşi bătură joc de trebile grecilor. Afară de aceaia slobozînd deasupra buţi goale în jos, cu sunetul cărora, neştiind oastea grecească, în vreme de noapte, ce iaste aceaia, o spărea. De unde, neputînd împăratul face alta nemica cu romînii, fece pace cu acea tocmeală cu Criş, ca Strumiţa şi Prosaca cu învecinatele ţinuturi să fie a lui Criş şi, măcar că Criş avea muiare, îi făgădui că-i va da una din rudeniile sale muiare, precum, întorcîndu-se la Ţarigrad, îi şi trimise fata protostratorului ce era despărţită de bărbat, cu carea se cunună Criş[a]) şi rămăse la Prosaca crăişor./

290 Romînii cei de la muntele Em, cu cumanii, adecă cu romînii cei din Ţeara Romînească, pre carii Nichita Honiat, în toată istoria sa, mai tot schithi îi numeşte, de nou năvălind în Thrachia, o prădează şi se întorc
291 de acolo sănătoşi. Atunci, zice Nichita Honiat, *în/ Alexie Comnin*, cartea 3, cap. 5, poate ar fi ajuns romînii cu cumanii la poarta Ţarigradului, de nu ar fi întrat, spre ajutoriul grecilor, ruşii în ţeara cumanilor ca să o prădeze. Carea auzind cumanii au trăbuit se lase pre greci şi să se întoarcă a-şi apăra ţeara sa.

Însă Ioann, fratele lui Petru şi a lui Asan şi împărat romînilor celor din Misia, cum *acoloşi*, cap. 7, scrie Nichita, cu oaste mare şi bine într-armată eşind din Misia, dă asupra cetăţii cei vestite Constanţia din ţinutul Rodópei, carea fără nici o greotate o şi cuprinde şi răsipindu-i murii, în Vinerea Paştilor, cu deadins bate la cetatea Varna. Ci, fiindcă cei ce ţinea cetatea mai toţi era prea viteji bărbaţi, latini de neam, cu mare vîrtute sta împrotivă. Deci, Ioann fece o măşină mare, în patru muchi, cu carea, apropiindu-o la murii cetăţii, până în trei zile dobîndi Varna.[a])/

292 Acest Ioann, cum scrie Gheorghie Acropolita, în *Hronica cea scurtată*, cap. 13, multe rele au făcut şi grecilor şi însuşi italianilor. Că era, zice, împărat bulgarilor atunci, cînd fu prădat Ţarigradul.[a])

Lipseşte de isnov să însămnăm aci, că aceia ce se sculară asupra lui Isaachie Anghel, împăratului grecilor, de la muntele Em, au fost romîni, nu bulgari. Că Nichita Honiat, carele din început au fost faţă, ca notariu al împăratului, în răsboiul ce îl avură grecii cu Petru şi cu Asan şi cu ceialalţi lăcuitori de la muntele Em, chiar desclineşte pre bulgari de vlahi, adecă de romîni, şi doao neamuri arată a fi fost vlahii şi bulgarii. Pre vlahi îi numeşte şi misi, iară bulgarilor nici-

odată nu le dă numele acesta, în istoria sa. Ba și ținutul acela, unde lăcuia romînii aceia ce s-au sculat asupra grecilor și au făcut acele mari biruințe ce le scrie el, încă îl numește Misia. Ba, necum să fi fost bulgari aceia ce se sculară de la muntele Em asupra grecilor, ci nici ostași să fi fost vrunii dintră bulgari cîndva, întră lăcuitorii cei din muntele Em, în toată istoria sa nu pomenește Nichita, ci singuri romînii, pre carii acum îi numește vlahi, acum misi, zice că au fost în oastea aceaia, în toată vremea aceaia, și ajutoriu au avut de la cumani, adecă romînii de la cei din Țeara Romînească./

293 Iară scriitorii grecești ceialalți, carii tîrziu după Nichita Honiat au scris, sau neștiind lucru acela bine, sau nevrînd a face osebire întră desclinitele neamuri ce era în Bulgaria, nu cu numele neamului, ci după numele țării Bulgariei, pre aceia ce se sculară atunci asupra grecilor și își făcură împărăție desclinită de împărățiia grecilor îi numesc bulgari, precum cînd ar chiema neștine pre rușii cei din Ungaria, unguri, după numele țării ungurești, întru carea lăcuesc. Deci, cînd zice Gheorghie Acropolita, în istoria sa (întru carea niciodată, în treaba aceasta, nu numește pre vlahi), bulgar, bulgari, totdeauna trăbue a se înțălege romînii, iară nu cei de neam bulgari[1]. Pentru aceaia, cînd zice lăudatul Acropolita că Ioann au fost împărat bulgarilor, nu se înțălege că acela au fost numai celor de neam bulgari împărat, ci să înțălege a fi fost împărat lăcuitorilor Bulgariei, întră carii, din zilele lui Isaachie Anghel, împăratului de la Țarigrad, căpetenii au fost romînii. Romînii făcură și întemeiară această împărăție din Bulgariia, carea până la venirea turcilor vecui.

[1] Maior are fără îndoială dreptate cînd acordă mai mare importanță izvorului contemporan, provenind de la un martor ocular (Nichita Honiates), ca și atunci cînd spune că scriitorii mai tîrzii aplică numele țării la toată populația. El exagerează însă, evident, cînd consideră că e vorba *numai* de români.

§ 2

LATINII IAU ȚARIGRADUL

Cum scrie Acropolita, în istoria sa, cap. 2, Alexie, feciorul lui Isaachie Anghel, neputînd suferi acea mare nedreptate, că Alexie Anghel sau Comnin scoțînd ochii lui Isaachie Anghel carele îi era frate bun, apucă împărățiia Țarigradului, au fugit la Roma și căzînd la picioarele patriarhului Romei vechi s-au rugat ca să-i dea oaste, cu a căriia ajutoriu să poată lua de la unchiul său părințască împărăție. Era atunci în Italia mai din multe neamuri adunați ostași, gătiți a merge ca să
294 scoată Ierusalimul de supt mîna agarenilor./ Patriarhul, și de mila tînărului, și pentru că acesta mari făgăduișe făcea, îi dede mai sus-zisa oaste, cu carea ajungînd la Țarigrad, după multe vorbe fu priimit de greci împărat, fugind Alexie Comninu, de frica latinilor. Ci, în scurtă vreme, același Alexie, fecior a lui Isaachie, fu omorît de greci. De unde, oastea lătinească și pentru acea tiranie mîniindu-se, și pentru ca cele ce făgăduise acestaș Alexie să le poată căștiga, prind a bate la cetatea Țarigradului carea în anul de la zidirea lumei 6711 o și luară și puseră dintră ai săi acolo împărat pre Balduin Flandru.

§ 3

RĂSBOIUL LUI IOANN, ÎMPĂRATULUI ROMÎNILOR, CU BALDUIN FLANDRU, ÎMPĂRATUL ȚARIGRADULUI

Scrie Acropolita, în istoria sa, cap. 13, că cuprinzînd italianii toată Machidonia, îmbiiară pre cetățenii cei din Adrianopol ca să se dea și ei supt stăpînirea lor. Ci, cetățenii aceștea nicecum nu vrură jugul italianilor să-l priimească pre grumazii lor. De unde, italianii cu împăratul Balduin se sculară cu răsboiu asupra adrianopolitenilor. Aceștea văzîndu-se strîmtorați trimiseră

soli la Ioann, împăratul romînilor, cu rugare ca să le dea mînă de ajutoriu și să-i scape dintru acea mare nevoe. Nu lipsi Ioann a alerga spre ajutoriu cătră Adrianopol, unde lovindu-se oastea lui cu a lui Balduin, rămăsè învinsă oastea lui Balduin, și Balduin fu prins viu și adus la Ioann. Acoloși, zice Acropolita că Ioann, împăratul romînilor, tăind capul lui Balduin și scoțînd cele din lontru lui, îl înfrumseță de toate părțile și să obicinuia a bea din el, ca din păhar. Ci, fiindcă Nichita Honiat, carele pre larg spune lucrul, nemica nu pomenește
295 despre aceasta,/ și Acropolita încă zice numai că e veste să fi făcut Ioann acest lucru cu capul lui Balduin, nici o pricină nu avem a crede că romînul Ioann să fi beut din capul lui Balduin, împăratului de la Țarigrad. Totuși, cu nemilostivire îl lipsi Ioann pre Balduin din lume. Că, după mărturisirea lui Nichita Honiat, *în Balduin Flandru*, cap. 10, Balduin fu în prinsoare, la Tîrnóva, lungă vreme, și mîniindu-se Ioann, împăratul romînilor foarte tare, pentru că Alexie Aspiéta au fugit la latini, scoțînd pre Balduin din temniță îi tăe picioarele de prin genunchi și mînile din cot, și îl aruncă într-o vale, unde a treia zi murind se fecé mîncare paserilor. Precum se culege din cele ce, acoloși, scrie Nichita, se vede că un an și patru luni fu ținut la închisoare Balduin. Că zice că latinii un an și patru luni ținură împărăția fără de împărat, nu vrură a pune alt împărat, până nu au auzit adeverit că Balduin au murit.

§ 4

MOARTEA LUI IOANN, ÎMPĂRATULUI ROMÎNILOR

După aceaia, Ioann, împăratul romînilor, cum scrie Acropolita, în istoria sa, cap 13, nestîndu-i nimene împrotivă, că pre italiani cu totul i-au fost concenit, umblă toată Machidoniia și o prădă, ba și cetățile toate

din pămînt le strică, ca cînd vor răsufla grecii, să nu aibă unde să se întoarcă. Însă, ajungînd la Thesalonica, muri din boală de coaste, ce se zice pleuritide.[a]/

296

§ 5

FRURÎLĂ ȘI IOANN ASAN ȘI ALȚII ÎMPĂRAȚI AI ROMÎNILOR

După moartea lui Ioann, fratele lui Petru și a lui Asan, cum scrie Acropolita, la locul mai sus zis, stete în locul lui împărat Frurilă sau Burilă, fiiul surorei lui. Iară Ioann, feciorul lui Asan, fiind încă prunc, pre ascuns fu dus la schithi, adecă la cumani sau la romînii cei din Țeara Romînească[a]/

297 Ci, Ioann Asan acesta, după aceaia căpătînd ajutoriu dela cei din coace de Dunăre, mearsă asupra lui Burilă, pre carele învingîndu-l, îi scoase ochii și se fece el împărat întru împărăția romînilor, carea de tatăl lui era întemeiată. Acropolita, carele era încă prunc mic cînd s-au întîmplat aceasta, după ce, în istoria sa, la cap 13, au zis că Ioann acesta fu dus de alții pre ascuns, la schithi, prin carii se înțeleg romînii cei din Țeara Romînească, anume moldovenii, la cap 20, scrie că acestași Ioann au fugit la ruși, unde amînînd cîtăva vreme, după aceaia adunînd cîțva dintră ruși, au luat arme asupra lui Burilă, ca să dobîndească moșiia părintească. Nu se pricepe cum Ioann Asan fiind romîn, să fi poftit ajutoriu dela ruși, mai vîrtos decît dela romîni, de oară ce rușii ținea cu grecii, și pentru aceaia mainainte, cum scrie Nichita Honiat, în *Alexie Comnin*, cartea 3, cap 4, s-au sculat asupra cumanilor sau romînilor celor din Țeara Romînească, ca să nu poată da ajutoriu romînilor celor preste Dunăre. De unde, nu poate fi îndoială că Ioann Asan, nu

cu ajutoriul altora, ci singur cu a romînilor celor din Țeara Romînească, pre carii îi chiema comani, și scriitorii grecești le zic și schithi, dobîndi părinteasca moșie.

Cu acesta, împăratul Theódor Comnin sau Anghel fece legătură și ceru dela Asan Ioann ca să-și dea fata sa ce o chiema Maria, după fratele lui, Emanuil, precum se și fece. Ci, cum scrie Acropolita, la cap 25, Theodor Anghel nebăgînd samă de legătura ce făcuse cu Asan Ioann și de cuscrie, și cu jurămînt o întărise,
298 se/ sculă după aceaia cu răsboiu asupra lui Asan Ioann cu aceaia nădejde că oastea lui Asan Ioann nice opinteala oastei grecești nu o va putea suferi, ci toți vor fugi. Însă Asan Ioann, măcar că cu foarte puțini ostași era, stete față asupra grecilor, pre carii îi și bătu de îi conceni, și pre împăratul Theodor Anghel, împreună și pre alți ai grecilor boiari îi prinse vii, precum acoloși, la cap 25, ne lăsă scris Acropolita. După care strălucită biruință, de bună voe se supuse lui Asan Ioann Adrianopolu, puțin după aceia Didimótihu, Vóleru tot, apoi Serre, Pelagonia, Prílapu și cele de prin prejur. Umblat-au și Vlahia cea Mare toată, carea e în Thessalia, Ioann Asan; cuprinse și Elvánu, și până la Illiric prădă. De acolo, puține cetăți lăsînd grecilor, mai toate șie ținîndu-le, întru care rîndui armași și deregătoare, care să stringă darea, se întoarse acasă. Fu acesta, în veacul acela, de toți judecat a fi minunat și fericit. Și fiind că era om, carele nu se desfăta cu vărsarea de sînge, nici nu omorea pre greci ca ceî înaintea lui, toți, și grecii încă îl iubea.

Și aceaia, acoloși, cap 31 și 33, ne lăsă mărturisit Acropolita, că Ioann, împăratul grecilor, pentru ca pre vrăjmașii săi să-i slăbească și lucrurile sale să le întărească, avînd un fecior din muiarea sa Irina, și Asan Ioann avînd o fată cu numele Elena, născută lui din muiarea sa, ce era ungură, adecă fată lui Andreas al

doilea, craiului ungurilor, precum se vede din epistola acestuiași craiu trimisă către Onorie al treilea, papa dela Roma,[a] trimise la Asan Ioann solie ca să dea
299 fata sa după feciorul / lui. Care solie priimindu-o Asan Ioann, se fece nunta întră tinerii aceia, cununîndu-i Ghérman, patriarhul Țarigradului. Atunci, zice Acropolita că împăratul și săborul patriarhesc, pentru ca să se îmbuneze către Asan Ioann, mai marele bulgarilor, adecă a romînilor, pentru făcuta cuscrie și pretenie, pre arhiereul Trinovului, carele mainainte era supus patriarhului dela Țarigrad, l-au făcut să fie de puterea sa și să se numească patriarh.[a]

De aciia, Ioann, împăratul grecilor, și împăratul Asan Ioann adunîndu-și oștile s-au slobozit în părțile cele de către apus, care era supuse lătinilor și le prădară toate foarte, împărțind întră sine orașele și ținutul, după cum cu jurămînt se legase la olaltă. Și până la murii cetății Țarigradului, stînd acolo pre muri și uitîndu-se la ei Ioann, craiul lătinilor, ajunsere împăratul Ioann și împăratul Asan cu armele sale împreună, și mare frică băgară în oasele latinilor.[b] Așa, cu cus-
300 criia acestor / doi împărați, cu totul s-au dăbălat mîndriia latinilor.[a]

După multe altele muri Ioann Asan, la anul 1245 și urmă în scaonul lui, feciorul lui, cel din muiare ungură Callimán, carele înoi legătura cea de pace cu împăratul grecilor Ioann; ci, în anul acelaș muri fiind prunc de 12 ani. De unde, stete în locul lui, în scaon, fratele lui, Mihail, asemenea fecior lui Asan Ioann, născut lui din Irina, fata împăratului grecilor Theodor Anghel. Pre acesta, la anul 1258 l-au omorît văru-său Callimán. Și luînd muiarea lui Asan Mihail vru să se facă el împărat în Bulgaria, ci și pre el îl omorîră alții.

Sfîrșindu-se vița bărbătească a împăraților romînești celor preste Dunăre, carea începuse dela Asan,

fratele lui Petru și a lui Ioann, fu ales împărat Constantin, fiiul lui Tih. Carele, ca să-i fie stăpînirea legiuită, lăpădîndu-și muiarea, luo pre fata cea mai mare a lui Theodor Lascári al doilea, împăratului grecilor, Irina, nepoata lui Asan Ioann, împăratului romînilor, căriia i se cădea această împărăție./

301 § 6

ALȚI ÎMPĂRAȚI AI ROMÎNILOR PRESTE DUNĂRE PĂNĂ LA VENIREA TURCILOR

La anul 1277, fu omorît Tih Constantin și apucă împărățiia Corducúba, pre carele grecii l-au numit Laháni. Acesta au luat muiarea lui Tih Constantin. La anul 1280, Tertér, de viță cuman, carele luase fata lui Asan, au apucat scaonul, fugind Lahana la Noghe, mai marele tătarilor, de carele fu ucis. După ce au fugit Terter de frica lui Noga, vru Țaca, feciorul lui Noga și ginere lui Terter, să apuce scaonul , ci la anul 1294, omorîndu-l Sfendisthláv, fiiul lui Terter, stete el împărat. Despre încursele lui Sfendisthláv, asupra grecilor, vezi istoria lui Pahimer, cartea 5, cap. 18. La anul 1322 moare Sfendisthláv și îi urmează lui Gheorghie Terter, feciorul lui. După moartea acestuia fu ales Mihail Streanțimér, carele din misi și din comani, adecă din romîni de preste Dunăre și din romîni din coace de Dunăre, după moși își trăgea vița. Murind, la anul 1330 Mihail, se fece împărat Alexandru. După el, Susmán. — Și năvălind turcii, la anul 1453, cu putere mare, stricară împărățiia aceasta, precum și a grecilor și ale altora.[1]

[1] Dinastia Asăneștilor după Ioniță: Borilă, 1207—1218; Ioan Asan II 1218—1241; Căliman I 1241—1246; Mihail II Asan, 1246—1257; Căliman II, 1257—1258; Constantin Asan Tich,

Cînd era să scape *Istoria* această, de supt teasc, am socotit nu fără preț lucru a fi, ca să întocmesc încă doao *Disertații*: una despre începutul limbei romînești, alta pentru literatura cea vechie a romînilor. Care le adaog aci./

1258—1277; Ivailo (Lachanas, Kordokubas); 1277—1279; Ioan Asan III, 1279—1280.

Dinastia Terterilor de origine cumano-tătară: Gheorghe I Terteri, 1281—1292 (?); Smil (Smiltzes) 1292—1295; Teodor Svetoslav, 1295—1321; Gheorghe II Terteri: 1321—1323.

Dinastia Sișmanidă: Sișman 1324—1330; Ioan Alexandru 1331—1337; Mihail Asan 1340—1355 la Vidin; Ioan Srațimir 1355—1366; 1369—1370 la Vidin; Ioan Sișman, 1371—1393 la Târnovo; Ioan Sratmir, 1371—1396 la Vidin. Târnovo, capitala Bulgariei e cucerită de turci în 1393, iar Vidinul vasal turcilor, este încorporat definitiv Imperiului Otoman în anul 1396.

Fiindcă limba cea romînească e lătinească, celui ce va să cerce începutul limbei romîneşti, îi iaste de lipsă mai nainte să aibă cunoscute întîmplările limbei lătineşti.

După cum ne învează Eutropius, în cartea 1, limba Laţiului, întru a căruia hotar stă Roma, o-au îndreptat şi o-au polit Latinus, craiul ţărei Laţiului, şi pre latini de pre numele său i-au numit, carea cătră anii de la începutul lumei 4018, înainte de urzirea Romei cătră anii 304, s-au întîmplat.[a] Urmează că şi limba lătinească de la craiul Latinus au luat început a se chiema aşa.[1]

Iară ce schimbare anume, cu îndreptarea aceaia, au făcut craiul Latinus în limba lătinească, ce au lăpădat din limba cea de obşte a poporului lătinesc şi ce au adaos la această limbă îndreptată, ce să nu fi avut

[1] Legenda (asupra căreia Maior revine adesea) după care Latinus ar fi corectat limba populară, creînd latina literară, cultă sau „gramaticească", este o invenţie a unor gramaticieni, preluată de Eutropius. Numele limbii latine nu vine de la regele Latinus, ci ambele sînt derivate de la numele ţării, *Latium*.

limba cea de obşte, nimene din cei vechi nu ne lăsă scris. Însă, cumcă alta au fost limba lătinească cea îndreptată sau corectă, şi alta ceaia ce răsuna în gura poporului lătinesc, şi cumcă ceaia fu născută din ceasta, şi diript aceaia limba lătinească cea proastă sau a poporului, cu dreptul se zice mamă limbei lătineşti ceii corecte, însăşi natura sau firea corecţiei destul de chiar areată. Asemenea, din natura corecţiei urmează cumcă/
303 limba lătinească cea corectă nu se sugea împreună cu laptele de la mame, precum limba cea de obşte, ci cu gramatica trăbuia să se înveţe, şi pentru aceaia alta au fost a grăi lătineşte gramaticeşte, alta a grăi lătineşte de obşte. Dintru aceste se vede că şi înainte de urzirea Romei, de doao plase au fost limba cea lătinească, adecă: gramaticească şi de obşte, sau a învăţaţilor şi a poporului. Nice nu se poate arăta nici un veac, întru carele să nu fi fost lipsă de gramatică spre a învăţa limba lătinească cea corectă.

Făcînd Romulus cetate, carea de pre numele său o chiemă Roma, de la carea şi romanilor li se de de nume, rădică beserică (*acoloşi*, pre scurt, povesteşte Eutropius), carea o numi Asilum şi făgădui tuturor celor ce vor scăpa la dînsul scutire. Pentru aceaia, pre mulţi din vecinile locuri, carii făcuse între ai săi ceva rău, fugind la dînsul, i-au priimit în cetate şi i-au împreunat cu poporul său. Şi aşa, din latini şi din túscii[1] păstori, precum şi din frigii cei de preste mare, carii supt Enéa, din arcadi, carii supt povăţuitorul Evandru, cursese în Italia, ca din de multe feliuri de stihii, adună un trup şi fece poporul roman. Cu vreme, toate neamurile Italiei ce avea osebite limbi se adaoseră cătră poporul roman. Făcîndu-se această adunare şi mestecare de neamuri de deschilinite limbi, nimene nu se poate îndoi

[1] Etruscii.

că limba lătinească cea de obşte nu de mijloc schimbare au pătimit.[1]

Şi cumcă osebite au fost limbile neamurilor Italiei, adecă a etruscilor, a grecilor, a oscilor, a insubrilor, a ligurilor şi ale altor galli şi popoare, înainte de a-şi supune grumazii biruitorilor romani, bine învaţă Ludovicus Antonius Muratorius în *Dissertaţiia* 32, tom. 2, al *Anticvitatelor italieneşti*. /

304 Dintru aceste ghinte sau neamuri ale Italiei, unele, măcar că după mărturisirea lui Avgustin, cartea 19, cap. 7, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, ghintelor celor învinse, cu jugul le punea şi limba sa cea lătinească asupră romanii,[a)] totuşi până şi cînd era mai în floare împărăţiia romanilor, multă vreme ş-au ţinut limbile sale, iară a unor neamuri de ale Italiei, perind iale, limba lor tot au rămas întră romani. Că Aulus Ghellius, în cartea 17, cap, 17, aşa scrie: „C. Ennius zicea că el are trei inimi, pentru că ştiia grăi greceşte, osceşte şi lătineşte“[b)] Aşadară, în zilele lui Ennius încă vecuia limba oscească. La Festus se ceteşte, din fabula lui Titinnius: „Carii osceşte şi volsceşte făbulea, că lătineşte nu ştiu.“[v)] Livius, în cartea 40, cap, 42, zice că cumanilor cerînd li s-au dat voe ca în públică să vorbească lătineşte, şi precónii sau vestitorii lor să aibă cădinţă a vinde lătineşte.[g)] Altă limbă dară au fost atunci la cumani în Italia, carea nu o-au fost astrucat limba cea lătinească. Şi Strabo, carele au trăit în zilele împăratului Tiberie, în cartea 5 a *Gheografiei*, zice că perind ghinta oscilor, vorba lor tot mai rămîne la romani şi joacă fabule romanii, în limba aceaia.[d)]

De aciia, cu neputinţă era din limbile acele vecuitoare şi cuvinte şi chipuri de graiu să nu se vîrască

[1] Observaţie deosebit de justă: pînă la fixarea ei în formele clasice, latina a suferit puternice influenţe din partea limbilor celorlalte populaţii italice.

nu numai în limba lătinească cea proastă, carea acum era de obşte tuturor popoarelor/Italiei, ci prin nebăgarea de samă a unora, şi în limba lătinească cea corectă,
305 cîteodată. Carea romanilor celor învăţaţi şi bine deprinşi în limba cea corectă foarte rău le vinea şi certa această rea întrăbuinţare. Aceaia mi să pare că spune Cvintilian, cînd scriind despre cuvintele cele streine, aşa grăiaşte: „Tac despre tusci, despre sabini, ba şi despre prenestini. Că, pre Vecţius, ca pre cel ce se întrebuinţa cu vorba aceaia, îl ceartă Lucilius, precum Póllio află în Livie patavinitate“.[a)] Şi Varro zice că cuvîntul *multe (multae)* nu e lătinesc, ci sabin; şi acesta până la pomenirea lui au rămas în limba samnitelor carii sînt născuţi din sabini.[b)]

Cu mult mai lesne era din limba lătinească cea de obşte să se bage cuvinte şi chipuri de graiu în vorba lătinească cea corectă. Paradigmă şi astăzi despre lucrul acesta avem în pruncii cei romîneşti, carii în anii cei dintîiu, cînd se învaţă lătineşte, pentru asămănarea ce iaste întră limba cea romînească şi întră limba cea lătinească, turme de cuvinte romîneşti bagă în vorba cea lătinească; ba şi unguri bătrîni am văzut, carii ştiind amîndoao limbile, şi cea lătinească şi cea romînească, cînd grăesc lătineşte, şi cuvinte şi chipuri de graiu romîneşti, fără a se pricepe ce fac, aruncă în vorba lor cea lătinească[1].

Pentru aceaia cu deadins romanii cei învăţaţi scria cărţi şi da regule spre abaterea cuvintelor celor streine de la limba lătinească cea corectă, precum şi spre polirea sintáxei limbei aceiiaşi. Dirept aceaia pre

[1] Datorită asemănării de structură cu limba maternă, fenomenul se petrece şi astăzi la românii care încep să înveţe latina sau o limbă romanică.

306 pruncii săi îi silea a merge la shoală și a se / învăța gramatica lătinească. Aceasta e ceaia ce zice Tullius, în cartea 3, *de Oratore*, că preceptele de a vorbi lătinește le dă învățătura cea prunceascӑ.[a)] Și Cvintilian, în cartea 1, cap. 10, mărturisește că alta e a grăi lătinește, alta a grăi gramaticește, adecă alta e a grăi în limba lătinească cea comună sau de obște, care împreună cu laptele se sugea de la mamă, alta a grăi în limba lătinească cea corectă carea se învează la shoală, din gramatică.[b)] Vezi mai sus lăudata *Disertație* 32 a lui Muratorie, întru carea pre larg se cuvîntă despre lucrul acesta.

Mult schimbîndu-se limba lătinească cea de obște, prin aceaia că fu împărtășită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceștiia preste toată Italia se escară, în fieștecare parte a Italiei, după feliul limbei neamului ce lăcuia în ținutul acela. Drept aceaia osebite cuvinte de la toate neamurile acele au căutat să priimească în sinul său limba lătinească cea de obște; și fiindcă ea stăpînea, precum și astăzi, în toată Italia, au început mai de obște a se chiema limba italienească. Răsbătînd în Italia și lungă vreme domnind acolo gotii, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai vîrtos se schimosi limba lătinească cea de obște sau italienească; ba, după veacuri, și însuși italianii își prefăcură limba altmintrea și o aduseră la statul acela, întru carele e astăzi. Din cele până aci despre limba lătinească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei romînești. Aceaia se știe, că mulțimea cea nemărginită a romanilor, a cărora rămășițe sînt romînii, pre la începutul sutei a doao de la Hs., în zilele împăratului Traian, au venit din Italia în Dachia și au venit cu acea limbă lătinească

307 carea în vremea / aceaia stăpînea în Italia. Așadară limba romînească e acea limbă lătinească comună carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor și a tuturor italianilor[1].

De oară ce dară, cum mai sus am însămnat, limba lătinească cea comună, după vremea eșirei romanilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba romînească e mai curată limbă lătinească a poporului roman celui vechiu decît limba telienească cea de acum, și mai cu cădere iaste a judeca din limba cea romînească, cum au fost limba romanilor celor vechi, decît din limba italienească cea de acum. Măcar că aceaia nu putem tăgădui că în limba romînească sînt vîrîte cuvinte de ale varvarelor ghinte, anume ale slovenilor, cu carii au petrecut împreună; carea cum s-au întîmplat, am spus în *Istoria cea despre Începutul Romînilor în Dachia*. Însă slovenii de țesetura limbei romînești cea dinlontru nicecum nu s-au atins, ci aceaia au rămas întreagă, precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoșii romînilor, în Dachia.[2] Ci și cuvintele, care sînt de la sloveni, vîrîte în limba romînească, pre lesne se cunosc

---

[1] Ideea că limbile romanice se deosebesc din cauza epocii diferite la care s-au desprins din latină a fost formulată mai tîrziu în știință de romanistul Gustav Gröber. Deși ideea este interesantă, desigur nu aceasta e singura și nici cea mai importantă cauză a diferențierii limbilor romanice.

[2] Afirmația lui Maior, că influența slavă nu a atins structura internă a limbii române este adevărată. Cît privește ideea că s-ar putea renunța la cuvintele slave (fapt posibil în principiu, dar nenecesar), ea e adevărată numai în măsura în care de la Maior și pînă astăzi, prin reluarea legăturilor românei cu alte limbi romanice s-au pierdut, printr-un proces natural și nu impus, o serie de cuvinte slave (ca și grecești, turcești etc.) și au fost înlocuite cu cuvinte franceze, italiene, latine. S-a petrecut ceea ce unii lingviști au numit „reromanizarea limbii române".

și ușor ar fi, de s-ar învoi romînii spre aceaia, a le scoate și a face curată limba romînească.[1]

Aceaia încă se pricepe căci întră romîni sînt mai multe dialecte. Fiind adecă că și atunci, cînd au venit coloniile romane în Dachia, mai multe dialecte ale limbei lătinești ceii de obște era în Italia, și fiindcă coloniile acele din toate părțile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine. Însă, măcar că limba romînilor e împărțită în mai multe dialecte, a cărora osebire mai vîrtos stă în pronunțiația sau răspunderea unor slove, totuși romînii cei dincoace de Dunăre, toți se înțeleg laolaltă; ba în cărți nice nu au fără o dialectă singură: / deslinirea dialec-
308 telor numai în vorbă se aude. Iară dialecta romînilor celor dincolo de Dunăre atîta e înstreinată de limba romînilor celor dincoace de Dunăre, pentru copia sau mulțimea cuvintelor celor grecești, cu care e acoperită, cît romînii cei dincoace de Dunăre, pănă nu se dedău cu dînșii, puțin îi pot pricepe ce vorbesc. Însă aceaia se cade a li se da lor, că multe cuvinte lătinești pănă astăzi le țin, care la romînii cei dincoace de Dunăre, cu totul sînt date uitărei, precum și la romînii cei dincoace de Dunăre, asemenea, multe cuvinte lătinești se află, care întră romînii cei dincolo de Dunăre în deșert le vei căuta.[2]

Îmi vine aci aminte și aceaia, că se află unele cuvinte în limba romînească, care pentru că nice la italiani, nice la sloveni astăzi nu sînt, zic unii că trăbue să fie sau de la dachi, sau de la altă oarecare limbă de a ghin-

[1] Citînd trunchiat doar „a le scoate și a face curată limba românească“ mulți cercetători acuză pe Maior de a fi propovăduit alungarea cuvintelor slave din limbă. După cum se vede, el spune doar că acest lucru ar fi posibil, fiind vorba numai de cuvinte (ceea ce nu se poate cu gramatica), dar nu cere acest lucru.

[2] Observații confirmate de cercetările ulterioare.

telor ce mai demult au umblat prin Dachia întră romani. Ci, de oară ce, precum mai sus am văzut, cînd au venit coloniile romane în Dachia, era mai multe dialecte a limbei lătinești în Italia, din însoțirea cu desclinite neamuri ale Italiei născute, au nu putea coloniile acele cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintru unele părți ale Italiei, care la italiani demult acum au părit, iară la romîni să mai țin,[1] precum văzum că și întră însuși romînii unele cuvinte vechi se țin la cei dincolo de Dunăre, altele la cei dincoace de Dunăre; ba și întră singuri romînii cei dincoace de Dunăre, în unele ținuturi, se află cuvinte lătinești, care întru alte ținuturi nu se mai pomenesc. Așa, pentru esemplu, maramorășenii zic *nu am op*, carii alți romîni o zic *nu am lipsă*, ș.c. Asemene se întîmplă și întră romînii cei dincolo de Dunăre, că și întră ei sînt mai multe dialecte, măcar că ei, întru pronunțiație, toți sînt uniți[2]. Așa, p.e., la ei de obște se zice *hiiu*, adecă *fiiu*;
309 ci, în unele părți / zic *natu*, de la cuvîntul lătinesc *natus*. Nemica dară nu ne silește ca acele cuvinte romînești, care astăzi nu se află nici la italiani, nice la sloveni, mai vîrtos să zicem că sînt vîrîte în limba romînească sau de la dachi sau de la altă oarecare ghintă varvară în Dachia, decît aduse din Italia. Așijderea se cade să zicem și de cuvintele acele, care și la romani și la italiani se află, iară în cărțile lătinești nu se cetesc, că sînt de la ghintele cele vechi ale Italiei, băgate în limba lătinească cea de obște, carea iaste cea romînească și italienească.

Unii, cărora le iaste urît numele romînesc, cu aceaia să nevoesc a micșora pre romîni, că zic că limba romî-

[1] Afirmație verosimilă, dar nedemonstrabilă, căci limbile Italiei vechi sînt puține sau deloc cunoscute.

[2] Afirmația este valabilă numai pentru dialectul aromân, pe care îl cunoștea Maior; celelalte două (istro- și meglenoromân) prezintă importante deosebiri și în fonetică.

nească foarte se loveşte cu limba cea slovenească, şi ţesetura ei cea dinlontru asemene iaste cu a limbei ceii slovenești; și pentru aceaia iaste a crede că romînii sînt fară slovenească, iară nu romană.

Cumcă romînii sînt adevăraţi romani, strănepoţi romanilor celor aduşi de Traian în Dachia, am adeverit în *Istorie.* La asămănarea limbei romîneşti, în ţesetura ei cea dinlontru, cu limba cea slovenească, ce-şi nălucesc protivnicii vom răspunde după ce vom cuvînta întîiu despre începutul articlilor celor definiţi ai italianilor.

Muratorius, în *Dissertaţiia* 32, cea mai sus-lăudată, cercînd începutul stricării limbei lătineşti în Italia, zice că, măcar că şi mai nainte era limba aceasta smintită, totuşi domnind în Italia longobardii, se fece stricarea cea cumplită. Că atunci mulţime multă de limbă nemţească, bărbaţi şi mueri, se răvărsară preste toată Italia. Carii, drept, învăţară limba italianilor ca cea mai dulce şi adînc înrădăcinată, că, măcar că Italia era atunci deşertată de lăcuitori, totuşi, cu mult mai mare era numărul italianilor decît a veneticilor
310 longobardi. Învăţară, zisei, / limba italienească, ci aşa cît şi ei cuvinte noao şi trebi noao băgară în limba italienească.

Pentru esemplu, avînd, zice, longobardii, ce era popor de fară nemţească, articlii puşi înaintea numelor, pre lesne urmînd italianii obiceaiului acestuia, începură şi ei a da loc articlilor, în limba sa, adecă a întrebuinţa *Il, La, Lo, Le, Li, I,* carea cum s-au făcut, zice că bine se vede a fi aflat Castelvetrus, a căruia aflare, după aceaia, o băgă în cartea sa cea despre începutul limbei ceii de obşte Celsus Cittadinus. Adecă, din pronumele lătinesc *Ille, Illa, Illi, Illae,* pre încetu au izvorît articlii cei italieneşti. Că, deprins fiind norodul, pentru esemplu, a zice *Illo caballo, illa hasta, illae feminae,* lăpădînd cea dintîiu şi ceaialaltă silabă, la

adecă pentru scurtarea, au început a zice *il cavallo, lo cavallo, la asta, l'asta, li cavalli, i cavalli, le femine.* Carea a lui Castelvetru judecată, zice că foarte o razimă pronumele *Loro* cel, afară de toată îndoiala, născut din *Illorum*, lăpădînd dintr-însul *Il*. Aceaiaşi o pot întări, zice, şi litaniile cele în zilele lui Carol celui Mare, pre la anul 790, scrise şi vestite în zilele noastre de preanvăţatul Mabillonius întră *Analéctele cele vechi*, foaia 171 a ediţiei ceii mai noao, carea o-au însămnat şi Du-Cangius, în *Glossariul lătinesc*, la cuvîntul *lo*, în loc de *ille.* Acolo se citeşte că au strigat norodul: *Adriano Summo Pontifice et Universale Papae vita* (în loc de *Pontifici et Universali) Redemta Mundi. Tu lo adjuva.* Aşa ceteşte Ducangius, ci în ediţiia cea mai sus-pomenită se află *Tu lo juva.* Aceaiaşi se vede în următoarele rugăciuni poftorit, precum şi *tu los juva*, cînd grăesc în numărul mulţimei. Care adeverit arează că din *tu illum juva* s-au făcut întîiu *tu illo juva,* şi pre urmă *tu lo juva.* Alt esemplu ne arată Cámpius,
311 în *Apendice* la tomul/1 a istoriei bESERicei cei dela Placenţia, foaia 455, adecă în Diplóma împăratului Carol celui Mare, ce se ţine de anul de la Hs. 808, unde cetim: *inde percurrente in la Vegiola, ex alia vero parte de la Vegiola usque Castellioni* etc. Şi veacurile cele de demult, în locul dativului *Illi*, pentru ca să se deschilinească de nominativul *Illi*, se văd a fi băgat *Illui*, de unde apoi curse *Lui.* Care cuvînt se află în fórmulele cele preavechi a lui Marcúlfus, cartea 1, cap. 17, unde aceste cuvinte se citesc: *Sicut constat, ante dicta villa ab ipso Principe memorato lui fuisse concessa.* Însă Bignónius şi Menágius nu fără treabă socotesc că *Lui* s-au făcut din *Illius.* Merge mai încolo Muratorius şi zice că italianii, gallii şi spaniolii, de acolo se îndemnară a adaoge numelor articlii, de carii e lipsită limba cea lătinească, că auzind ei pre goti, pre longobardi, pre franci că întrăbuinţează părticele

care însămnează oarecare lucru adeverit, şi zic *Der König*, *Die Frau*, *Das Grab*, cu oareşice schimbare în căderi şi în numărul mulţimei, pentru aceaia şi ei prinseră a zice *Lo*, *La*, *Li;* în loc de *Ille Rex* (acel craiu), *Illa Mulier*, (acea muiare), *Illi Milites* (acei soldaţi) etc. Aşa şi gallii au început a intrăbuinţa *Le*, *La*, *Les*, etc. şi spaniolii *El*, *La*, *Los* etc. Mulţi şi din greci şi din arabi lăcuia în Italia, şi întru împărăţiile creştinilor cele despră miazăzi. Şi cunoscut e că grecii au articlii săi. Ba şi arabii au *Al*, carele aceaia însămnează la ei, ce înseamnă la italiani *Il*, *La*, *Lo*, şi la spanioli *El*. Matéus Silváticus, în *Pandectele doftoriei* ce fură scrise în anul 1317, zice că *Al* şi *El*, aceaia însămnează la arabi, carea la italiani, *La*, *Le*, *Li*, *Lo*. Sînt, pre urmă, *acolóşi*, zice Muratorius, carii socotesc (şi întră aceia iaste Buhúrsius *(Bouhoursius)*, în *Entretien II d'Ariste)*, că în limba gallicească nici un / articlu n-au
312 fost până la sfîrşitul sutei a noao. Adevărată e sau ba părerea acestora, pentru lipsa monumentelor celor vechi ale limbei gallicești, nimene nu poate lesne judeca, precum nice noi, zice, nu putem arăta vremea cînd în limba noastră (cea italienească) s-au băgat articlii.[1]

Împenate gîcituri sînt aceste, ci nerăzimate de adevăr. Pentru că limba lătinească cea învăţată sau corectă ţinîndu-se în cărţi, nu în gurile poporului lătinesc, pururea întocma şi fără schimbare au rămas. De unde monumenturile ce se aduc înainte, nu sînt doveadă că doară limba aceaia cîndva în sine au pătimit schimbare şi sminteală, fără că nevoinţa fiilor lătineşti nu totdeauna au fost întocma întru învăţătura

[1] Ceva mai jos Maior combate pe drept teoria influenţei germanice în crearea pronumelui romanic, arătînd că este vorba de o creaţie internă. Cît priveşte influenţa arabă, ea e prea tîrzie pentru a putea fi luată în discuţie şi potrivirea între arabul *al* şi spaniolul *el* e o simplă coincidenţă.

cea gramaticească a limbei lătineşti ceii corecte.[1] Mai vîrtos butind ghintele varvare şi lungă vreme domnind în Italia, încetase shoalele gramaticeşti, precum întră greci, de cînd îi stăpîneşte turcul, de tot au slăbit învăţăturile întră ei. Deci, puţini fiind întră fiii lătinilor carii cu deadins să înveţe gramatica, cei mai mulţi, din lipsa gramaticei ceii iscusite, nu putea scriind lătineşte să nu mestece cuvinte şi chipuri de graiu din limba cea de obşte sau proastă. De acolo sînt schimosirile, în monumenturile lătineşti cele vechi. Şi aceaia ce s-au luat a se zice: veac de aur, sau de argint, sau de fier, sau de lut a limbei ceii lătineşti, nu aceaia însămnează, că doară limba lătinească cea corectă sau învăţată, după ce au ajuns odată la deplinire, în sine într-un timp au fost mai iscusită decît întru altul; şi din limba de aur scăzu după aceaia a fi de argint, apoi de fier, pre urmă de lut, ci cumcă nevoinţa spre învăţătura gramaticească nu au fost totdeauna asemene. Nice n-au fost nici într-un veac nevoinţa aceasta întru toţi întocma. Pentru aceaia şi în veacul cel de aur a limbei lătineşti, carele nu/
313 învăţa deplin regulele gramaticeşti, nu putea să scrie curat lătineşte; vede-se aceasta şi din inscripţia cea în veacul lui Avgust Chesariul făcută, carea în zisa *Dissertaţie* a lui Muratorius, aşa se ceteşte: *Genio Coeti Herodiani Praegustatoris Divi Augusti idem postea villicus in hortis Salustianis... S. Aug. Lib. Bathyllus aeditus* (pro *aedituus) Templi Divi Aug. II. et*

[1] Judecînd după latina medievală, limbă moartă, Maior consideră că latina clasică, literară, n-a avut o evoluţie (descendentă, după epoca clasică), ci doar că nu mai era corect întrebuinţată. În realitate, pe de o parte latina literară nu era atît de depărtată de cea populară încît să fie învăţată ca o limbă moartă, pe de altă parte ea însăşi evolua, sub imperiul necesităţilor noi de expresie, dar şi sub influenţa latinii populare. Reducerea schimbărilor numai la slaba învăţare a gramaticii clasice nu corespunde realităţii.

Divae Augustae quod cst in palatium (pro *palatio*) *immunis et honoratus. Telephus. Liviae. L. dat Fufiae. Clymene et Fufiae Euche. sorores* (pro *sororibus*) *Gemina L. Augustae ornatrix Irene suae dat olla* (pro *ollam*). Acoloşi, Muratorius aduce pe Cvintilian carele mărturiseşte că şi în veacurile cele fericite a împărăţiei romanilor, în însăşi Roma mulţimea grăia varvariceşte, adecă nu în limba cea corectă[a)], şi în veacurile cele mai slabe, căruia îi era bine cunoscute regulele gramaticeşti, bine scriia lătineşte, precum şi astăzi se întîmplă. Drept aceaia veacul cel de aur al limbei lătineşti aceaia însămnează, că atunci mai cu deadins se da în shoale regulele cele gramaticeşti, şi mai cu sîrguinţă, şi mai mulţi le învăţa decît după aceaia. Deci, nu limba lătinească cea învăţată, ci singură cea comună limbă lătinească, carea de la o vreme au început a se chiema italica (itălienească), au pătimit schimbare.[1]

Însă şi aceasta să fi pătimit acea schimbare, cît, după năvălirea ghintelor nemţeşti în Italia, să fi priimit de la aceste neamuri a întrăbuinţa articlii, nicecum nu se poate crede, de oară ce şi romînii au articlii definiţi, în limba lor, carii sînt: îl *(il)*, le *(le)* lu *(lu)*; *lu* acesta romînii cei dincolo de Dunăre, aşa îl zic întreg lu *(lu)*, iară cei dincoace de Dunăre îl apostrofesc, / lăpădînd
314 *u:* l' *(l')*, bună oară: omul' *(omul')*, omulu *(omulu)*; *a*, carele la italiani se zice la *(la)*, în numărul mulţimei *i* *(i)* la romînii cei dincoace de Dunăre, *li* *(li)* la cei dincolo de Dunăre; bună oară: oamenii *(omeni i*, oameni li *(omeni li)*; le *(le)*. De cînd au intrat gotii în Italia, romînii sau romanii cei din Dachia nici o împărtăşire n-au avut cu italianii, nice până au dom-

[1] Afirmaţie exagerată (v. nota precedentă). Limbile literare se schimbă mai încet decît cele populare, dar nu rămîn neschimbate.

nit acolo gotii, nice după aceaia. Urmează, dară, că fiind articlii la romîni, precum şi la italianii, înainte de întrarea nemţeştilor ghinte în Italia au avut italianii în limba sa articlii. De ar fi fost cunoscută lui Muratorius şi altor preanvăţaţi bărbaţi limba romînească, altmintrea vrea scrie în lucruri de aceste, şi cu adevăr, nice nu ar fi avut prilej a se slobozi la gîciturі înşelătoare.[1]

Dară vei zice: gotii, înainte de a merge la Italia, au fost în Dachia şi au domnit preste romîni, ca la o sută de ani. Drept aceaia poate gotii întîiu au stricat limba romanilor celor din Dachia şi au băgat întră dînşii obiceaiu a întrăbuinţa articlii, carii nu-i are limba cea lătinească; după aceaia mergînd în Italia şi italianilor le-au împărtăşit întrăbuinţarea articlilor.

În *Istorie* am arătat greaţa romînilor cea cătră limba goticească. Apoi, mai sus de şese sute de ani sînt scurse de cînd în Ardeal, în multa săsime, petrec romînii cu sasii şi necum să se fi împrumutat de la sasi cu ceva din cele ce se ţin de alcătuirea limbei cea dinlontru, ci nici cuvinte, nicedecum până astăzi n-au priimit de la ei. Atîta înstreinare are limba romînească de cătră limba gotilor, cît sasul Eder din Ardeal, mare protivnic al romînilor, de acolo au luat prilej a zice că romînii, în zilele gotilor n-au fost în Dachia. Şi au putea romînii, întru acela chip să se dedea cu limba gotilor, cît în cele dinlontru a ţeseturei limbei/
315 sale să priimească unele de la goti, cum iaste întrăbuinţarea articlilor, şi apoi cuvinte goticeşti să nu se vîrească în limba lor, precum preaadeverit iaste că nicecum nu s-au vîrît?[2] Deci, dacă de la sasi, întru

[1] Importanţa cunoaşterii limbii române pentru o mai justă înţelegere a procesului de formare al limbilor romanice preconizată aici de Maior, este astăzi recunoscută de toţi romaniştii.

[2] Influenţa veche germanică (gotică) asupra limbii române este ca şi inexistentă: abia cîteva cuvinte se presupune a fi de

atîtea veacuri, nemica n-au priimit romînii în limba lor, cum, întru o sută de ani, gotii să fi putut răsbate în cele dinlontru ale limbei romînilor, cît întrăbuințarea articlilor, carea mai nainte să nu o fi avut, să o bage, unde adeverit iaste că cuvinte n-au putut să vîrască? Cum, neavînd romînii nici o împărtășire în zilele gotilor cu italianii, au putut așa să se lovească cu italianii, cît întocma aceiași articlii, și dintru același izvor al lătinescului pronume, *Ille*, *Illa*, să-și întocmească șie articlii și ceștea și ceia? Cum, de nici la romîni, nici la italianii nu e nici o supțire umbră de urmă de al nemțescului *Der*, *Die*, *Das?* Lîngă aceste, ghintele nemțești din care era gotii, precum și toate alte neamuri la carii sînt articlii, aceia îi pun naintea numelor, iară romînii îi pun după nume. De ar fi luat romînii obiceaiu de la goti a întrăbuința articlii, cum putea fi aceaia: obiceaiul de a întrăbuința articlii să-l ia de la goti și apoi, împrotiva firei limbei gotilor, de unde s-au învățat a întrăbuința articlii, ba împrotiva firei limbei tuturor neamurilor, să-i pună după nume? Singură această luare aminte ajunge spre adeverire cumcă romînii sau romanii cei din Dachia nu au luat de la goti a întrăbuința articlii, ci din Italia au adus datina aceaia cu sine strămoșii romînilor, în zilele lui Traian. De unde urmează că și italianii, nu de la goti, nice de la longobardi, au luat a întrăbuința articlii, ci cu mult mai nainte de a întra neamurile aceste în Italia au avut în limba sa această alsăuire.[1] /

origine gotică. Faptul nu înseamnă, așa cum credea Eder și alții după el, că în acest timp românii nu se aflau în Dacia, ci că (așa cum a arătat B.P. Hasdeu) trăiau pe teritorii separate avînd slabe raporturi între ei. Cît privește pe sașii (care și ei trăiau în comunități separate de români), este adevărat că n-au influențat structura limbii noastre, dar ne-au dat o serie de termeni, legați mai ales de anumite meserii specifice lor.

[1] Maior are dreptate că procesul formării articolului a început încă din latina comună tîrzie, înainte de influența germanică.

316 Drept, limba lătinească nu are articlii acei definiți, carii sînt în limba romînească și în cea italienească, precum și în limbile frîncească și spaniolească, ci oare avutu-i-au înainte de a o îndrepta Latinus, craiul latinilor, sau ba, nu se știe. Poate doară și limba lătinească au avut mai nainte articlii aceștea, ci Latinus, pentru scurtarea vorbei, i-au lăpădat. Urmează că și aceaia iaste neadeverit, oare limba lătinească cea comună ș-au întocmit articlii *Il*, *La*, *Lo*, *Li*, *Le*, de la pronumele limbei lătinești cei corecte *Ille*, *Illa*, *Illo*, *Illi*, *Illae*, au pronumele acest e născut din articlii aceia. Aceaia iaste adeverit, precum văzum deasupra, că nu limba lătinească cea proastă s-au făcut din limba lătinească cea corectă, ci ceasta din ceaia. De aciia, măcar că ne-am deprins a zice că limba romînească e fiică limbei lătinești, adecă ceii corecte, totuși, de vom vrea a grăi oblu, limba romînească e mamă limbei ceii lătinești. Nice să nu te scăndălisască aceaia, că limba romînească e spinoasă și apusă pre lîngă limba cea lătinească. Că au nu din spini se naște rujă preafrumoasă? Și din mamă de soiu sau de fară de jos și apusă nu o dată s-au născut fiiu carele prin polire iscusită au ajuns a fi cel mai strălucit împărat?

Pre urmă, dacă în limba romînească, nu numai întră romînii cei dincoace, ci și întră cei dincolo de Dunăre, carii în suta a treia de la Hs. fură despărțiți de cești dincoace de Dunăre, pănă în Tessalia și pre airea, ba și întră alte popoare de sînge italienesc, bunăoară întră valdensi și întră lăcuitorii muntelui Apennin, e datină a pune articlii după nume și nu înainte de nume, cum fac toate alte neamuri care au

Definitiva lui constituire s-a petrecut însă în fiecare limbă în parte (dovadă româna, unde articolul e postpus). Conform teoriilor moderne, asemănările între limbile înrudite nu se explică numai prin moștenire, ci și prin evoluție paralelă, dar independentă.

întrăbuinţarea articlilor, urmează că şi italianii, mai demult, nu înainte, ci după nume au avut obiceaiu a
317 pune articlii şi a-i pune înaintea / numelor tîrziu, de la goti sau de la longobardi şi de la alte ghinte nemţeşti, care e adeverit că tare au schimbat limba lătinească cea comună în Italia, s-au învăţat. Nice nu urmează nici o micşorare sau defăimare limbei romîneşti, căci întru aceasta articlii se pun după nume, pentru că, precum lătineşte se zice bine şi *Ille equus* (acel cal) şi *equus ille* (calu acel), ba pare că mai vîrtos se mărgineşte lucrul, cînd puni pronumele după nume, decît cînd înainte şi zice *equus ille*. Şi, de vei lua bine aminte la romîni mai tare se hotăreşte sau mărgineşte lucrul punînd articlu după nume, decît întru alte limbi, în care articlu se pune înainte de nume. Nu fără înţelepţie dară strămoşii romînilor şi a italianilor cei vechi au luat a întrăbuinţa articlii după nume şi nu înainte de nume.[1]

Muratorius, în *Dissertaţiia* cea de multe ori pomenită, zice, cum mai sus am însămnat, că lătinii cei vechi, pentru ca să desclinească dativul *Illi* de nominativul *Illi*, în dativ, în loc de *Illi*, au zis *Illui*, şi de acolo, apoi se născu *Lui;* iară Bignónius şi Menagius zic că *Lui* se urzi din *Illius*. Asemenea, *Loro*, zice că se fece din genitivu mulţimei, *Illorum*. Fie cum va fi, aceaia iaste adeverit că şi întru aceste mai bine s-au păstrat vechimea la romîni decît la italiani. Că la italianii de astăzi *Lui* iaste pronume în nominativu numărului singuratic, carele la latini se zice *Ille* şi la romîni *El*. Iară la romîni *Lui* şi acum iaste în dativ; şi în genitiv *alui*. Însă aceste, cînd se pun singure,

[1] În realitate, în latină pronumele demonstrativ, din care s-a format articolul, preceda deobicei substantivul (ca în limbile romanice apusene), dar poziţia lui nu era absolut fixă, el putînd să apară şi după substantiv, mai ales cînd urma şi un adjectiv (lat. *homo ille bonus* > *omul bun).*

sînt pronume, care la lătini se zice *Illi*, *Illius*, iară cînd se împreună cu oareşce nume, sînt articlii definiţi; atunci *alui* aşa se desparte, că *a* se pune înainte de nume, şi *lui* după nume, precum iaste datina romînilor, a pune articlii după nume. Asemenea, *Loro*, la italiani iaste numai pronume, şi în căderea cea dintîiu
318 sau în nominativ, / care la latini se zice *Illi*, la romîni *ei*. Iară la romîni iaste şi astăzi în genitivu numărului mulţimei împreună şi în dativu al aceluiaşi număr, care mai desvălit se vor vedea în paradígma sau esemplu ce îl vom aduce mai jos.

Se vedem acum asămănarea limbei romîneşti cu cea slovenească sau sclăvească, întru alcătuirea sau ţesetura cea dinlontru, carea şi-o nălucesc protivnicii şi cu răutate înşeală pre cei neştiutori de limba romînească cetitori.

Limba romînească are articlii definiţi, cum văzum mai sus. Slovenii nu au aceia articlii, ci, cînd vreau să mărginească vrun lucru, se întrăbuinţează cu pronumele arătătoriu *(Pronomine demonstrativo) ovi*, *ova*, *ovo*, ca şi latinii cu *Hic*, *Haec*, *Hoc*. Ba, atîta iaste nesuferitoare limba slovenească de articlii definiţi, cît, măcar că cei ce întîiu au prefăcut cărţile beserіceşti din grecie pre slovenie, toată limba slovenească o-au schimosit şi o-au grecizat într-atîta, cît şi aorístul grecesc şi numărul duale, care nici mai nainte nu au avut limba slovenească, nice astăzi nici într-o dialectă a zisei limbi nu se află, i-au vîrît în cărţile sloveneşti, totuşi articlii definiţi carii îi are şi limba grecească, n-au putut să-i bage.[1]

[1] Argumentul este important: afirmaţia că în limbile slave nu există articol nu corespunde adevărului: există în bulgară (unde se crede că a venit din substratul trac sau din română) şi — sub o formă nedefinitivată — în unele graiuri ruseşti.

324 **Dissertaţie / Pentru Literatura cea vechie a Romînilor/**

§ 1

ROMÎNII MAI DEMULT S-AU ÎNTRĂBUINŢAT CU SLOVELE CELE LĂTINEŞTI

Nu e îndoială că romanii, strămoşii romînilor, cînd au venit de la Roma în Dachia, şi s-au aşezat de moşie a lăcui aci, cu acele litere sau slove au trăit în trebile sale, cu care se întrăbuinţa ceialalţi romani rămaşi la Roma şi în toată Italia. Aceasta şi din cele multe inscripţii, în marmuri tăiate, ale romanilor celor vechi din Dachia, care s-au aflat şi până astăzi se sapă din pămînt în Dachia, mai vîrtos în Ardeal şi în Bănat, toate cu slove lătineşti scrise, se vede.

După ce au scăpat împăraţii romanilor de a mînă Dachia această vechie şi au început a o stăpîni mai o ghintă varvară, mai alta, cum am arătat la cap. 4, în *Istorie*, nu numai toată împărtăşirea romanilor celor din Dachia cu ceialalţi romani s-au rătezat, ci şi cursul învăţăturei şi al ştiinţelor cu domniia varvarilor nu puţin s-au împiedecat. De aciia iaste că nici un monumînt nu aflăm, din carele anume să vedem cu ce feliu de slove s-au întrăbuinţat romanii cei din Dachia vechie, după ce au început acolo a stăpîni varvarii.

Totuşi nu poate fi îndoială că romanii aceştea, şi după năvălirea varvarelor ghinte, au urmat a trăi cu slovele cele lătineşti / care strămoşii lor le-au fost
325 adus cu sine de la Roma, de oară ce despre o parte nu se poate crede, romanii aceia, măcar că era apăsaţi de varvari, într-atîta să se fi ovilit, cît necum de alte ştiinţe, ci până şi însăşi de slovele sale să-şi uite; şi aceasta cu atîta mai vîrtos nu se poate crede, că nici o ghintă varvară de acele ce au fost în Dachia nu cetim să fi sculat răsboiu tocma asupra slovelor, despre altă parte, cum voiu arăta în *Istoria cea Bisericească a Romînilor* carea, custînd cu ajutoriul lui Dumnezeu cuget a o aduna din răsîpiri, romanii cei din Dachia şi în zilele varvarilor acelora au fost creştini, au avut préoţii săi, carii sluja sfînta liturghie şi alte taine sfinte. Aşadară au avut cărţile sale, de unde se împlinesc acele. Aceste cărţi nu au putut să fie scrise fără sau cu slove lătineşti, sau cu slove greceşti; că slovele acele cu care se întrăbuinţează astăzi ruşii, sîrbii şi şi romînii în besercă, tîrziu, adecă în suta a noao de la Hs., cînd neamurile slovene întîiu se fecera creştine, fură iscrăşite de Chirill, pentru carea să şi chiamă chiriliane. Ci să fi fost scrise cărţile romînilor pre acele vremi cu slove greceşti, de nicăiri, nici măcar umbră de prepus nu se iveşte. Aşadară au fost scrise cu acele slove, care şi mai nainte le avusese romanii aceştea, adecă cu lătineşti.[1]

---

[1] Existenţa scrierii latine la români pînă la introducerea alfabetului şi limbii slave, posibilă în principiu, nu e atestată de nici un monument sau document, de la ultimele inscripţii latine (sec. VI—VII, e.n.) pînă la primele texte slavone (după întemeierea statelor româneşti). Argumentul lui Maior: cărţile bisericeşti trebuie să fi fost scrise în latină, nu este confirmat. Înainte de reorganizarea slavo-bizantină a bisericii româneşti, creştinismul avea în Dacia caracterul său primitiv, redus la cîteva forme simple de cult, fără ritualul complicat de mai tîrziu. Limba bisericii din

Carea de acolo tocma se întăreşte, că rominii cei preste Dunăre, a cărora strămoşi în zilele lui Gallien şi a lui Aurelian eşise din Dachia ceastă vechie, măcar că era mestecaţi întră greci, ţinea încă, în zilele acele, slovele cele lătineşti, de oară ce adeverit iaste că episcopii rominilor celor din Misia cea de Jos, pre la jumătate suta a cincea de la Hs., adunaţi în săbor, epistolía carea o trimiseră cătră împăratul León, la Ţarigrad, pentru uciderea sfîntului Protérie Alexandreanul şi pentru săborul de la Halchidón, / o scriseră lăti-
326 neşte, şi apói, la Ţarigrád, pentru ca să o înţeleagă împăratul şi ceialalţi, fu întoarsă pe grecíe. Fost-au la epistolia aceasta mai din multe epárhii iscăliţi episcopi romîneşti, anume Marcián, episcópul Abrítului, Petru, episcopul Nóvelor, Marcell, episcopul Nicopólului, Dítta, episcopul Odíssei, Marţial, episcopul Appiáriei, Monófil, episcopul Doróstorului. Despre care mai pre larg se va grăi în *Istoria Bisericească a Romînilor*.

Dintru aceste, nu fără înţelepţie culege cel cu nemăsurată învăţătură Le Cvien, în cartea ce se numeşte *Oriens Hristianus*, tom. 1, faţa 1217, că în Misia de Jos, în multe locuri, mai vîrtos limba cea lătinească, adecă romînească, decît cea grecească, era de obşte.[a)] Iarăşi însămnăm aci, că doao limbi era lătineşti, una carea o grăia norodul, şi aceasta o învăţa de la mumă-sa, alta a celor învăţaţi, şi aceasta o învăţa în shoală de la dascăli, precum şi astăzi. Ci şi una, şi alta, întocma să zicea lătinească. Limba carea o grăia norodul iaste limba cea romînească.

De vreme ce episcopii romîni cei preste Dunăre adunaţi în săbor, au scris împăratului grecesc lătineşte, urmează că au fost neştiutori de limba grecească. De unde nendoit lucru iaste că romînii cei preste

---

Dacia era, fără îndoială, latina dunăreană devenită cu timpul româna.

Dunăre, şi în slujbele cele bisericeşti, cu slove lătineşti şi cu limbă lătinească se întrăbuinţa.

Dacă romînii cei preste Dunăre, mestecaţi întră greci şi supuşi împăraţilor greceşti de la Ţarigrad, au
327 avut datina aceaia, / cu cît iaste a mai crede că romînii cei dincoace de Dunăre, adecă din Ardeal, din Bănat, din Ţeara Romînească, din Moldova, ş.c., unde nici un picior de grec nu era, nici împăraţii cei greceşti nu poruncea, nu numai slovele strămoşeşti cele lătineşti le-au ţinut, ci şi slujbele cele bisericeşti în limba lătinească le împlinea.

§ 2

ROMÎNII CEI DINCOACE DE DUNĂRE, ÎN SUTA A CINCISPRĂZECE DE LA HS., AU LĂPĂDAT SLOVELE CELE LĂTINEŞTI ŞI AU PRIIMIT CELE CHIRILIANE

Dimitrie Cántimir carele foarte mare învăţătură au avut, precum din cărţile cele de dînsul scrise lămurit se vede şi împreună au fost vodă în Ţeara Moldovei şi pentru aceaia nimene nu se poate îndoi că avînd arhivurile cele vechi ale domniei Moldovei pre mîna sa, prea bine au ştiut lucrurile Moldovei cele vechi, în *Istoria Moldovei*, la cap. 5, aşa scrie: că ţinînd romînii slovele cele lătineşti până în vremea săborului de la Florenţia, carele în suta a cincisprăzece au fost adunat şi unde pre urmă se fece unirea întră greci şi întră lătini, după săborul acesta, în carele şi mitropolitul Moldovei împreună cu împăratul de la Ţarigrad şi cu ceialalţi greci se unise cu lătinii, Theoctist, diacónul lui Marcu Efesenul, de neam búlgar sau sîrb, urmînd în scaonul mitropoliei Moldovei, stete de Alexandru Vodă al Moldovei, ca să lapede slovele cele lătineşti din Moldova şi să priimească cele chiriliane, cu care

se întrăbuințează rușii și sîrbii, pentru ca nu ținînd mai încolò slovele cele lătinești, tinerii romînilor cetind cărțile lătinilor să se alipească cu inima cătră dogmele lătinilor. /[1]

328 Adecă, Marcu, arhiepiscopul Efesului, nevrînd a iscăli unirea carea o făcuse ceialalți greci cu lătinii, în săborul de la Florenția, și pentru aceaia fugind de la săbor, fece răscoală mare prin toate țările cele de lege grecească, cît toți, la cei ce iscălise zisa unire se uita ca la niște păgîni, ca și pre romînii cei dincoace de Dunăre să-i întărească întru neunire și să-i facă să urgisască pre romani și pre toți italianii, stete să încapă Theoctist bulgarul, credinciosul al său ucenic și diacón, mitropolit la Moldova, în locul mitropolitului celui ce iscălise unirea, în săborul de la Florenția. Acest Theoctist știind că limba romînească e foarte aproape cu cea italienească socoti că de vor mai ținea romînii slovele cele lătinești, avînd și italianii aceleși slove, vor scrie aceștea cărți în partea făcutei uniri, care cetindu-le romînii se vor pleca a se uni cu romanii și cu ceialalți italiani, ai lor frați, și așa va scădea treaba grecilor. Deci, cu dovede dintru acest izvor trase, înșelă pre Bunul Alexandru, voda Moldovei, ca să lapede cu totul slovele cele lătinești din Moldova, cît nimărui să nu-i fie slobod a se mai întrăbuința cu iale în limba romînească și să priimească cele chiriliane, tuturor italianilor și pănă aci și romînilor, necunoscute.

[1] Afirmația lui Cantemir că românii au părăsit literile latine, adoptînd alfabetul chirilic, după Conciliul de la Florența, nu e confirmată de alte documente. Pare adevărat că aceasta este epoca în care a început să se scrie românește cu litere chirilice în documente particulare deși primul document de acest fel care s-a păstrat, *Scrisoarea lui Neacșu*, datează de-abia din 1521. Documente scrise în limba slavă apar însă pe teritoriul țării noastre cu mult mai devreme: primele acte oficiale datează în Moldova din 1388; inscripțiile slave cele mai vechi la noi țin însă de secolul al X-lea.

Prin această necumpătată și fără de vreme a legei rîvnă, cum mai sus-lăudatul Cantimir, cu plîngere, la arătatul cap înseamnă, pricinui Alexandru vodă acea varvarie, adecă acel întunerec și neștiință, întru carea astăzi zace Moldova. Fapta aceasta a lui Alexandru vodă și a moldovenilor, o îmbrățoșară după aceaia și ceialalți romîni dincoace de Dunăre, toți; de unde toți romînii aceștea, cu același întuneric de neștiință fură acoperiți.

Dară nu se opri răul aci. Ci, precum slovele strămo-
șești cele lătinești fură cu totul desrădăcinate dintră
329 romîni, așa /și limba romînească fu izgonită de prin be-
sericile romînilor, și în locul ei băgară cea slovenească,
carea necum poporul, ci nici preoții romîni nu o înțe-
legea[1]. Nu e de a te mirare dară, că atîta întunerec
au urmat în romîni, întru carele și astăzi multora le
place a mai zăcea. Nendoit lucru iaste, că izvorul a
toată nefericirea romînilor se trage din urgiia grecilor
și, după dînșii, a sîrbilor cea asupra romanilor și a
tuturór italianilor. Acea urgie asupra romanilor și
asupra italianilor, prin vicleneIe meșteșuguri ale gre-
cilor și ale sîrbilor, cu stemătul legei, așa cu grosu fu
vărsată și în inimile romînilor, cît romînii toate cărțile
sale care era scrise cu slove lătinești, le prăpădiră, ca și
pomenirea lor să se șteargă de pre fața pămîntului.
De aciia iaste că nici o carte bisericească de acele
vechi, scrisă cu slove lătinești, astăzi nu se vede, ba
nici hrisoave de ale prințipilor romînești, scrise cu
slove lătinești, în cît știu, nu se află. Că, încălecînd
pre romîni, cu stemătul legei, grecii și sîrbii, și hrisoa-

[1] Faptul este adevărat. Procesul de intenție făcut de Maior celor care au introdus limba slavă la noi este discutabil. Limba slavă devenise limba ortodoxiei în toată partea de răsărit a Europei (cu excepția Greciei) și, în afară de români și alt popor neslav — lituanienii — au introdus slavona în bisericile lor de rit ortodox.

vele prințipilor romînești prefăcîndu-se de pe romînie pe slovenie, cele romînești, ca cele ce era scrise cu slove lătinești, fură prăpădite. De unde, de se află în limba slovenească vrun hrisov de la vrun prințip romînesc, înainte de săborul cel de la Florențiia dat, acela iaste dintru acele ce se întoarseră de pe romînie pe slovenie.[1]

După ce însuși grecii și sîrbii, cu meșteșugul cel mai susarătat, întru adîncul neștiinței au surupat pre romîni, iarăși ei începură a cleveti pre romîni, că sînt cei mai nenvățați și mai proști intră toate limbile și a-și bate joc de dînșii; carea până astăzi nu o curmă, măcar că și grecii și sîrbii (de vom socoti lucrul cu amăruntul) întru aceaiași, ba în mai mare osîndă sînt.
330 Cu aceasta nu pre puțini romîni, pre unii și din cei ce / se văd a ști ceva, îi împing la aceaia, ca să-și urgisască limba sa cea romînească și să nu se sîrguiască a ști mai mult dintr-însa, de cum au învățat de la mumă-sa și nebăgînd nici într-o samă limba sa, să-și țină falä că știu grăi sau grecește sau sîrbește. Și romînii nu se mai deșteaptă din lingoare!

§ 3

ASEMENEA ADEVĂRULUI IASTE CĂ ROMÎNII CEI PRESTE DUNĂRE, ÎN SUTA 11 DE LA HS. AU LĂPĂDAT SLOVELE CELE LĂTINEȘTI

Precum din cele ce mai sus (§ 1) am cuvîntat, adeverit iaste că romînii cei preste Dunăre, în suta 5 de la Hs., încă ținea slovele cele lătinești, așa, cînd anume au vrut ei a le lăpăda acele, nicăiri nu aflăm scris. Ci, socotind cauza cea mai sus spusă, pentru carea fură îndemnați romînii cei dincoace de Dunăre, a scoate

[1] Faptul nu poate fi dovedit. Documentele sînt originale, nu traduse din latină. Cînd corespondau însă cu țări de limbă latină, domnii noștri scriau adesea în latinește.

dintră dînșii slovele cele lătinești, în suta 15, preaasemene adevărului iaste că romînii cei dincolo de Dunăre, mai nainte de aceștea, în suta 11, au făcut aceasta. Din cele mai sus (§ 2) arătate, adeverit iaste că lăpădarea slovelor lătinești dintră romînii cei dincoace de Dunăre au izvorît din urgiia ce o avea grecii asupra romanilor, carea precum nenorocitul romînilor acest rod nu l-au putut naște intră romînii cei dincoace de Dunăre până după Săborul de la Florenția, așa iaste a crede că, cum s-au tăiat, pre la mijlocul sutei a unsprăzece de la Hs., Mihail Cherulárie, patriarhul Țarigradului, de către împărtășirea romanilor și cu aceaia intră neunirea intră romînii cei dincolo de Dunăre, îl răsădi. Se știe aceasta, despre carea spune și Le Cvien, în cartea ce se chiamă *Oriens Hristianus*, tom. 1, că
331 León, arhiepiscópul Bulgariei de la Ahrida, / au fost cel mai credincios prietin și preasîrguitoriu ajutătoriu lui Mihail Cherularie spre a urzi neunirea intră Beserica Răsăritului și intră Beserica Apusului. Aceaia încă se știe, că romînii cei dincolo de Dunăre era supuși arhiepiscopului de la Ahrida. Nu poate fi dară îndoială că, cum se dede început neunirei aceștiia, ahrideanul arhiepiscop cu toată puterea s-au nevoit a trage pre supușii săi la noaoa neunire, atît pre bulgari, cît și pre romîni. Deci, precum au fost temere ca nu romînii cei dincoace de Dunăre, ținînd slovele cele lătinești să aibă mai puțină urgie asupra romanilor decît grecii și sîrbii, și pentru aceaia să se plece a se uni cu romanii, ahrideanul arhiepiscop, în tot chipul bătîndu-și capul ca în supușii săi romîni să înrădăcineze urgiia asupra romanilor și a tuturor italianilor, tot prilejul cu carele putea romînii aceștea să se aplece către romani, au vrut din rădăcină a-l smulge. De unde, asemene adevărului iaste că socotind că pot sluji spre prilej de unire romînilor slovele cele lătinești, precum după aceaia Theoctist bulgarul pentru

această cauză au stat să se lapede slovele cele lătinești dintră rominii cei dincoace de Dunăre, așa, mai nainte, ahrideanul arhiepiscop, soțul lui Mihail Cherularie, cu puterea carea o avea au alungat dintră rominii cei preste Dunăre slovele cele lătinești.[1] Ba poate de acolo, că se știia din ce cauză și cît de lesne cu acea cauză fură lăpădate slovele cele lătinești dintră rominii cei preste Dunăre, s-au împulpat și Theoctist a sta de Alexandru Vodă, aducînd poate și pilda celor preste Dunăre romîni, ca să se lapede și din Moldova și pre urmă dintră toți rominii, și cei dincoace de Dunăre, să se șteargă pomenirea slovelor lătinești. /

332 § 4.

ROMÎNII CEI DIN ARDEAL AU ÎNCEPUT ÎNTÎIU A SCOATE DIN BESERICĂ LIMBA CEA SLOVENEASCĂ ȘI AU BĂGAT IARĂȘI CEA ROMÎNEASCĂ

După săborul cel de la Florenția, toți rominii cei dincoace de Dunăre, nu numai cu slovele cele chiriliane se întrăbuința, ci și slujbele cele sfinte în limba sloveneascâ le împlinea, pănă în zilele lui Racóți Gheórghie, celui întîiu cu numele acesta prințip al Ardealului. Drept. o *Căzanie* și astăzi se vede, din anul 1580,[2] în limba romînească tipărită, la Brașov, în Ardeal; iară, a scoate limba slovenească și a sluji liturghiia și alte slujbe sfinte, în limba romînească, a le împlini întîiu și întîiu au început romînii, în zilele mai sus-lăudatului prințip; carea așa s-au întîmplat. După ce erésul lui Lutér și a lui Calvin răvărsîndu-se prin toată Țeara Ardealului s-au întărit, cela îmbrățoșindu-l tot neamul săsesc, cesta, partea cea mai mare a ungurilor, cît popistași foarte puțini au rămas, ba și episcopul lor fu lipsit din țeară, Racoți, prințipul Ardealului, fiind calvin și mare patron erésului acestuia, vru ca și romînii să se facă calvini; și după multă ispită neputînd vîna pre romîni, socoti că pentru aceaia nu se lasă romînii de credința cea pravoslavnică, că sînt proști, nenvățați, și pentru aceaia nu pricep dovedele cele arătate de Calvin spre îmbrățoșarea eresului calvinesc; despre altă parte nu rău vedea că toată prostiia romînilor de acolo atîrnă, că nu au cărți romînești prin besericile lor, ci slovenești, din care nu pricep nemica. Drept aceaia poronci ca nice vlădicului, nice altor preoți mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile cele / sfinte, fără în limba
333 romînească. Vede-se aceasta și din hrisovul cel din anul 1643, în 10 zile a lunei lui octomvrie, de la prințipul Gheorghie Racoți, lui Simon Stefán, alesului vlădițiu că romînesc, în Ardeal, pentru întărirea alegerei, cu chip de graiu calvinesc dat, la numărul 1.[a)] Și fece tipografie noao romînească, în Bălgrád; carea fiind supt purtarea calvinilor, mai prin toate cărțile romînești ce se tipărea acolo se sămăna eresul calvinesc, ca cetind romînii în limba sa, să se alunece cătră calvini. Ci, neputînd nici așa împlini cugetul său cel rău, romînilor

[1] Conflictul între biserica de Răsărit și cea de Apus nu a adus neapărat și imediat înlocuirea limbii latine cu slava, în slujba religioasă a românilor sud-dunăreni. Ar fi fost mai de așteptat în acest caz ca limba impusă să fie cea a imperiului bizantin, greaca, și nu slava. Secolul al XI-lea e o dată prea timpurie, slava impunîndu-se la românii din sud mai tîrziu și treptat, sub influența bulgară și sîrbă. Mulți aromâni însă au introdus limba greacă în biserică (vezi mai jos, p. 324).

[2] Primul text tipărit în românește este mult mai vechi, un *Octoih* al lui Coresi de la 1557. Texte religioase în traducere românească, în manuscris au existat însă și mai înainte. Cauza traducerii cărților bisericești în românește nu este numai influența reformei, ci și necesitățile interne ale culturii românești. În cancelariile domnești limba slavă a fost înlocuită cu româna abia la sfîrșitul secolului al XVI-lea, dar din biserică ea a dispărut definitiv abia la începutul secolului al XVIII-lea.

le rămăsè acea facere de bine de la prinţipul acela, că scăpară de limba cea slovenească şi acum numai slovele cele chiriliane încă le mai au împreună cu ruşii şi cu sîrbii. Că ceialalţi romîni dincoace de Dunăre încă toţi văzînd folosul au urmat ardelenilor romîni şi au lipsit din besericile lor limba cea slovenească, băgînd iarăşi cea romînească.

Cu această fericire întrec romînii pre toate neamurile creştine greci, ruşi, sîrbi, şi ori de ce limbă popistaşi, pentru că nici unii aceştea nu înţeleg cele ce se cetesc în sfînta liturghie şi întru alte cărţi besericeşti, de oară ce alta e limba lor, în cărţile besericeşti, alta în gura poporului, iară la romîni, care limbă o grăiaşte mulţimea, aceaiaşi iaste şi în cărţile besericeşti, şi pentru aceaia tot poporul romînesc pricepe cele ce aude cetindu-se în sfintele cărţi. Pentru aceaia mulţi dintră alte neamuri, carii / ştiu limba romînească, mai
334 bucuroşi merg la beserica romînilor decît la beserica neamului său, pentru că în beserica romînilor se îndulcesc de înţelesul cuvintelor celor sfinte, iară în beserica neamului lor, numai cît sunetul cuvintelor le bat urechile.

Însă romînii cei preste Dunăre şi astăzi ţin în beserică, împreună cu slovele, limba cea grecească; singuri aceia dintră dinşii negoţitori, carii lăcuesc la Peşta, au în beserică limba romînească şi acoloşi au şi shoală romînească.

Dintru aceaia, că prinţipii Ardealului, în tot chipul s-au nevoit, şi cu puterea şi cu alte tehne, sămănînd prin cărţile cele în limba romînească tipărite, eresurile calvineşti, precum mai pre larg vom spune în *Istoriia cea besericească*, şi totuşi neamul romînesc au rămas statornic în credinţa sa şi întru datinile sale, chiar se vede că, de ar şi priimi iarăşi romînii vechile sale slove cele lătineşti, nici o frică pentru aceaia nu poate fi că doară ar pătimi ceva schimbare legea lor. Ba

scriind cu slove lătineşti romîneşte, limpede se vede că limba romînească e soră dulce cu cea italienească şi că limba romînească e limba cea vechie a poporului preastrălucitilor romani. Această mărire pismuindu-o romînilor unii dintră sîrbi şi dintră greci, cu stemătul legii şi astăzi se bat a spăriia pre romîni ca să nu se întoarcă la strămoşeştile sale slove, ci să ţină ca şi sîrbii şi ruşii cele chiriliane, şi aşa, pururea să rămînă limba romînească întru acea întunecare şi varvarie, la carea o-au adus grecii şi sîrbii. Nice eu nu zic să se schimbe slovele din cărţile besericeşti, ci, de vreme ce însuşi ruşii muscali au priimit multe slove de cele lătineşti, şi altmintrea scriu cărţile cele de beserică, altmintrea cele politiceşti, cu cît mai vîrtos se cade, noi romînii fiind de sînge romani şi aceleşi slove avîndu-le mai de demult, afară / de beserică iarăşi să
335 scriem cu slove lătineşti, ca să ne curăţim odată limba de varvarie. Toţi eriticii a tuturor limbilor din Europa, carii tocma sînt tăiaţi de către beserica Romei, întrăbuinţează în scrisoarea lor slovele romanilor, adecă cele lătineşti; apoi, fiii împărăţiei, romînii, din bunăvoia lor să rămînă lipsiţi de vistiiariul lor cel strămoşesc?

Aci îmi veni aminte că un preot rusesc, asupra dovedei ce o-am adus mai sus (§ 1, 2), spre adeverire că romînii mai demult s-au întrăbuinţat cu slovele cele lătineşti, mi-au aruncat că, de ar fi trăit romînii cîndva cu slovele cele lătineşti, s-ar afla oarece scrisori de acele şi acum. Drept aceaia neaflîndu-se acum nici un monumînt, în limba romînească, cu slove lătineşti din veacurile cele de demult, urmează că niciodată nu au întrăbuinţat romînii slovele cele lătineşti. La care i-am răspuns: pentru că din veacurile cele de demult nici o scrisoare nu se află în limba nemţească, în limba frîncească, ba şi în limba talienească, au zice-vei că pre acele vremi, nici nemţii, nici frîncii, nici italianii, mai

vîrtos carii era negoţitori şi avea corespondenţii, nici unul nu au scris nemica în limba sa? Mai puţin iaste a te mira, de nu se află nici o scrisoare romînească cu slove lătineşti, din vremile cele înainte de săborul cel de la Florenţia, de oară ce chiar ştim, din Cantimir, că pentru urgiia ce avea asupra legei lătinilor lăpădară romînii slovele lătineşti. Atîta putere are acest feliu de urgie, cît pre tată asupra fiiului şi pre fiiu asupra tatălui îl scoală cu perire. Aşa bieţii romîni înşelaţi de streini crezură că aduc jărtvă lui Dumnezeu arzînd scrisorile sale cele cu slove lătineşti; şi, precum la ovrei era anáthema cel ce va ţinea pîne dospită în zilele azimelor la casa sa, aşa romînii, cu / nebunie se
336 credea că vor fi afurisiţi, de se va afla scrisoare cu slove lătineşti în cuprinsul lor. De care nebunie nici acum nu sînt toţi romînii scutiţi.

Niciodată n-au fost beserica romînilor, precum e în veacul acesta clirul uniţilor din Ardeal, îmbogăţită de bărbaţi învăţaţi carii, de ar fi părtiniţi de mai-marii besericei lor, şi ajutoraţi în cele de lipsă pentru pînea cea de toate zilele şi aşezaţi şi povăţuiţi, unde şi cum se cuvine, nu ar plînge publicul şi împreună aceiaşi vrednici bărbaţi că în zădar împărăteasca stăpînire cu dărnicie au vărsat atîtea chieltuieli pre la universităţile, pre la academiile cele de departe şi pre la shoalele cele de acasă, pentru ca să lumineze pre fiii romînilor şi să-i deplinească. Vlădica lor cel de acum, carele de mulţi ani stăpîneşte, cu totul e dat la iconomie şi la adunare de bani[1]. De ar avea acesta rîvnă spre ştiinţe şi vrere spre oamenii cei învăţaţi, precum are nevoinţă spre iconomie, vîrtos ar fi, cu o parte a banilor săi, adăogată biblioteca romînilor cea din Blaj, unde

[1] Este vorba de episcopul Ioan Bob, cu care Maior era în conflict.

e lăcaşul vlădicului uniţilor acum, şi mulţi bărbaţi, multe plase de cărţi ar fi dat la lumină, pentru luminarea a tot neamul romînesc, carea părinţeşte o cugetă buna împărăţie a Austriei şi toate neamurile o doresc şi o aşteaptă de la romîni, întru acest veac prealuminat.

Drept, lăudatul vlădică au făcut să se tipărească nişte cărţi theologiceşti, acolo, în Blaj, dară cum? Însuşi au prefăcut, cu ajutoriul altora, cum spune *Cuvîntul înainte*, din lătinie pre romînie, *Theologhiia lui Turneli* (întru acest veac luminat), despre cele şepte taine ale besericii. Despre carea un professor popistăşesc din Bălgrad această, precît şoadă, pre
337 atîta dreaptă judecată / au dat: că în cîtă vreme au întors Ioann Bobb pre Turneli în romînie, mai bine ar fi făcut nişte roate. Mie îmi pare rău că a unor bărbaţi, anume a lui *Samuil Clain* şi a lui *Dimitrie Vaida*, carii zice preasfinţitul că l-au ajutat la acea faptă, le-au pus numele în *Cuvîntul* cel înaintea cărţii. Că carte mai netrebnică nu putea alta, din Blaj, să se dea romînilor, carea, oricine va ceti cartea aceaia, lesne poate pricepe; întoarse e aceaia din cuvînt în cuvînt, care chip de lucrare e născut spre a aduce întunecare, cu atîta mai vîrtos, că cartea aceaia e întocmită de Turneli după chipul sholasticesc cel de demult. Această carte, ce stă din mai mulţi tomi şi din necumpătată mulţime de lucruri, îi sileşte prealăudatul vlădică să o înveţe toţi aceia ce vreau să se hirotonească preoţi; carii, necum să aibă vro cunoştinţă cît de puţină de dialéctică, ce e de lipsă să o ştie deplin cel ce vrea să priceapă cărţile lui Turneli, şi în limba lătinească, în carea sînt făcute de autoriul său, necum în romînie, ci, decît a ceti nu ştiu alta nemica. Cît folos aduc la popoarăle sale acei ce după cruntă osteneală de doi ani es din Blaj hirotoniţi preoţi, judece acei înţelepţi ce petrec cu dînşii. Eu,

drept, nici unul n-am aflat, pre carele să-l laud, că nu în deșert au chieltuit în Blaj bunul din gura fiilor săi, măcar că am ispitit în unii dintr-înșii capete ca acele, cît, de li s-ar fi dat înainte cărți bine cumpătate și după firea acelor carii nu știu alta fără a ceti, întocmite, nu de mijloc rod ar fi adus și simțită dobîndă ar fi făcut cu talantul său, în staulul lui Hs.

Tocma de dorit lucru iaste, ca arhiereii cei de legea grecească ce sînt în țările împărăției Austriei să se nevoiască spre înmulțirea cărților celor ce sînt de lipsă spre luminarea și polirea clerurilor și a popoarelor. Întră carii, până acum, singur episcopul / Samuil
338 Vulcan de la Oradiia Mare au dat semne de înalte cugete. Acela, precum bucuros și nu fără chieltuială adună manuscripturi, la biblioteca sa, așa poate nădăjdui publicul că nici chieltuiala cea pentru tipărit nu o va cruța. Ba, și de la vlădicul Ioann Bob din Ardeal nu sîntem fără de nădejde, că, precum bánchele, adecă banii cei vechi de hîrtie i-au dat afară, așa și banii cei de argint și de aur, carii în mai mulți ani, mai vîrtos până a nu se ivi banchele, i-au adunat, după moartea preasfinției sale vor rămînea clirului. Din carii, cu învoirea preamilostivei împărăției bune întocmiri, spre binele de obște pot să se facă.

Însă graiul acela al preasfinției sale, cu carele au început *Cuvîntul* cel de sine zis, cu prilejul instalației canonicilor capitulului celui ce cu banii prea-sfinției sale, din moșiile vlădicești, dintru a călugărilor și dintru a clirícilor seminariului din Blaj adunați, fu rădicat, graiul, zisei, acela: *acum bucuros moriu*, puțin rod va aduce, de nu se va îndura preasfinția sa, până trăiaște, acea scădere carea s-au întîmplat cu banchele, din care e făcut zisul capitul, să o cârpească cu bani buni. Că, fiind că banchele din prețul său au pierdut patru părți și numai cu a cincea au rămas, canonícilor lăudatului capitul, carii lua pre an șepte sute de florinți,

acum nu li se vine pre an, fără ca la 140 de fl. Mai puțin adecă decît se vine unui preot dintr-o parohie de cele slabe, ba și însuși prepósitului capitulului nu se vine fără cîte 180 fl. pe an. De unde nu au cum să trăiască preacinstiții canonici cu acea părintească facere de bine a lăudatului vlădică, de nu se vor ajuta, până una-alta, cu ratele călugărilor mănăstirei din Blaj, carii prin nedreptatea vremilor așa fură cumpătați, cît acum numai unul singur întru acea vestită mănăstire iaste călugăr, anume preacinstitul Venedict
339 Fogarași, / și așa acea mănăstire carea era mamă deșteptărei și învățăturei romînilor din Ardeal, e adusă la cea de pre urmă primejduire de perire împreună cu fundația sa...

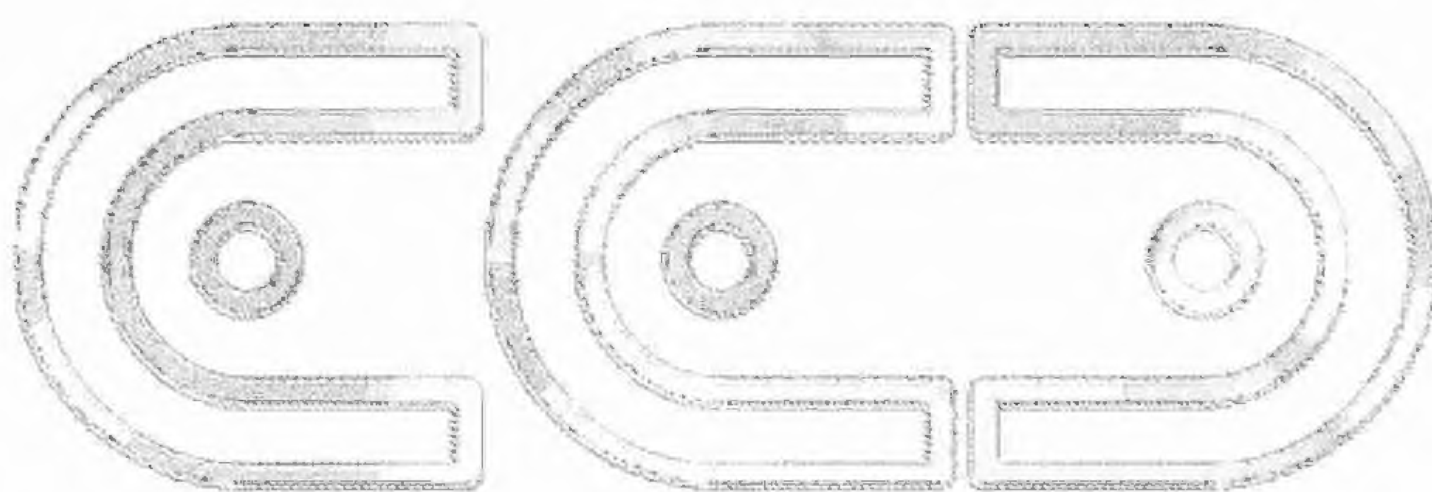
Despre episcopul Samuil Vulcan și acele semne vedem, că mărirea lăpădărei slovelor chiriliane dintră romîni și aducerea înapoi a strămoșeștilor slove lătinești preasfinției sale ceriul o păstrează.

Ci, osebit bine poate nădăjdui neamul romînesc de la catehéta *Dimitrie Țichindal*, paróhul din Becicherécul Mic, și de la cei trei professóri romîni, *Constantin Diacónovici Loga*, fostul cel întîiu învățătoriu al shoalei romînești din Peșta, *Iósif Iórgovici*, a frumoaselor învățături și a filosofiei doctor *N. Mința;* pre carii înălțatul împărat al Austriei, *Franțisc* cel întîiu, cu covîrșire de părintească dragoste rădicînd întru acest an shoală la Arad, pentru învățătura celor ce au a se găti la dăscăliile cele de prin orașe și de prin sate, cu salárium sau cu plată de cîte opt sute de florinți nemțești pe an, i-au resolvít să fie acolo professori, adecă învățători fiitórilor prin orașe și prin sate învățători. Însă nu e îndoială că pre lîngă temeiul care îl vor pune lăudații professori în shoala cea de la Arad mai sus-arătată, spre procopseala cea deplinită e de lipsă și ajutoriul clerului carele din ființa deregătoriei sale e detoriu în tot chipul a se nevoi spre folosul popoarălor sale. Spre aceasta

bună nădejde poate avea publicul de la cei cunoscuţi
întru rîvna cea către polirea neamului romînesc, prea-
cinstiţii protopresvýteri *Petru Iorgovici* al Oraviţei şi
asséssor conzistóriului episcopesc al Vărşeţului, *Stéfan
de Athanásievici* al Logóşului şi assessor măritei Var-
meghiei Craşóvei, *Ioann Thómici* al Caransebeşului
340 şi / assessor consistoriului episcopesc al Vărşeţului,
Nicolae Stoica de Haţeg, al Mehádiei. Carii, precum
tinerimea, ca cu tot deadinsul să se dea spre învăţătură,
după părinţescul cuget al înălţatului împărat, cu sîr-
guinţă o vor îndemna, aşa şi spre căştigarea cărţilor
celor folositoare pre preoţi îi vor deştepta. Cu care
mijlocire, nu după lungă vreme, iaste a nădăjdui că
bănăţenii între romînii cei mai procopsiţi se vor număra,
măcar că nu au episcopi din neamul lor.

CUPRINS

Scanare și prelucrare digitală

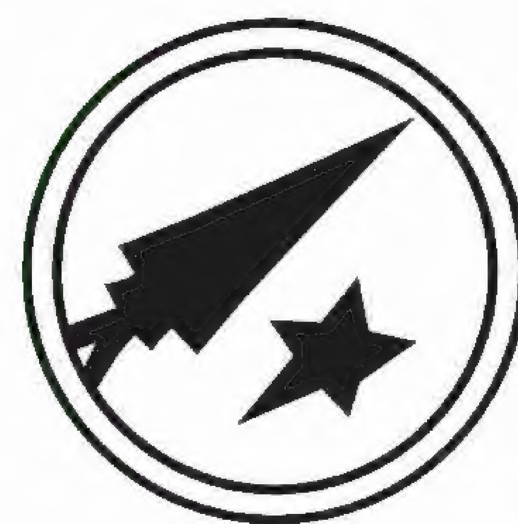

de

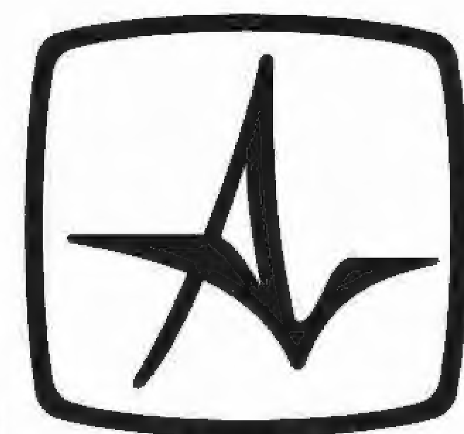
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

